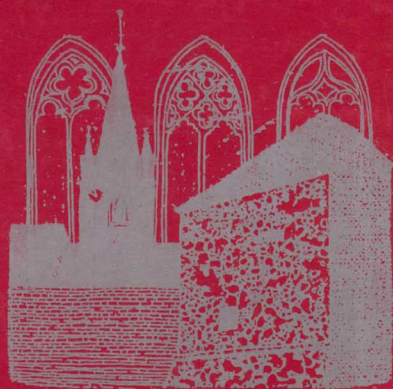

CUM PĂNA

ANTOLOGIA
REVISTEI
DE CULTURĂ
KORUNK

4

Antologia
apare cu sprijinul Fundației
pentru o Societate Deschisă, România — Filiala Cluj,
în cadrul programului
“Punți între culturile română și maghiară”.

CUM PÂNĂ

Határ Győző: Teodicee · 5

Kántor Lajos: Al șaptelea să fii tu însuși! · 6

1956-1996

Lászlóffy Aladár: Deșteptare · 17

Marșul tăcerii · 17

Méray Tibor: Amintirea unei dimineți de vară · 19

Dávid Gyula: 1956 — în Transilvania și ce a urmat după · 32

Drumurile converg · 46

Kántor Lajos: Trei poezii · 46

Cseke Péter: Muțenie grăitoare · 51

Horváth Andor: Trezire · 54

Kovács Kiss Gyöngy: Mari convertiți · 64

Kelemen Hunor: Saul, Paul și persoana · 66

Selyem Zsuzsa: "Uluit și tremurînd" · 68

DIASPORĂ ȘI REPATRIERE

Borbándi Gyula: Din țara de adopție în țara natală · 73

Gömöri György: Re-migrație? · 79

Kibédi Varga Áron: [În Occident...] · 84

Kincses Előd: Repatriat într-o oarecare măsură · 87

Láng Gusztáv: Din nou acasă · 89

Szépfolusi István: Plictisul identității, sfidarea alterității · 95

4

VIATA IDEILOR

Kis János — Zakota Zoltán: Liberalism, naționalism, minorități · 101

Végel László: Modernitate și minoritate · 113

Tordai Zádor: Poveste despre modernizare sau modernizarea și islamul · 136

Ungvári-Zrinyi Imre: Schimbare de strategie morală · 145

Pierre Kende: O federație în bazinul dunărean al sfârșitului de mileniu? · 157

ANTOLOGIA
A FOST
REDACTATĂ DE:
KÁNTOR LAJOS
HORVÁTH ANDOR

CUM PANA

ISTORIE

- Kósa László: Interpretări ale istoriei · 167
Kovács Kiss Gyöngy: Rolul maghiarilor în Transilvania
secolului al XVIII-lea · 186
Kosáry Domokos — Tóbiás Áron: Cum am văzut
secolul XX? · 206
Fodor Sándor: Istoria publicării unui document · 216

ESEURI

- Mészöly Miklós: În beneficiul comun · 219
Szilágyi Júlia: Lumină pe perete · 224
Balassa Péter: Scris-cititul · 237
Pozsler György: Literatură maghiară — literatură
universală · 248

MANAGER:
DEÁK ATTILA

TRADUCERE:
PAUL DRUMARU
FLORICA PERIAN
KERÉKES GYÖRGY

LECTOR:
VIRGIL LEON

GRAFICĂ:
DEÁK FERENC
HEIM ANDRÁS

TEHNOREDACTARE
COMPUTERIZATĂ:
BÍRÓ ERNŐ

TIPAR:
IMPRIMERIA
“ALUTUS”
MIERCUREA-CIUC
1998

ADRESA
REDACȚIEI:
CLUJ,
STR. IĂȘILOR, 14.
TEL./FAX: 064-432154

CULTURĂ ÎNACTUALITATE

- László Ferenc: Se naște o muzică universală · 257
Mariana Celac: Orașul și etajele sale · 261
Cseke Péter: Cultivarea științelor — fără universitate · 267
Horváth Andor: Genul: dincoace și dincolo de poezie · 276
Boromissza Tibor: Amintirile unui “memorandist”
maghiar · 284
Kelemen Hunor: Cu cărțile pe masă · 293
Bányai János: Poezii, jurnale, însemnări · 298

KORUNK – 1996

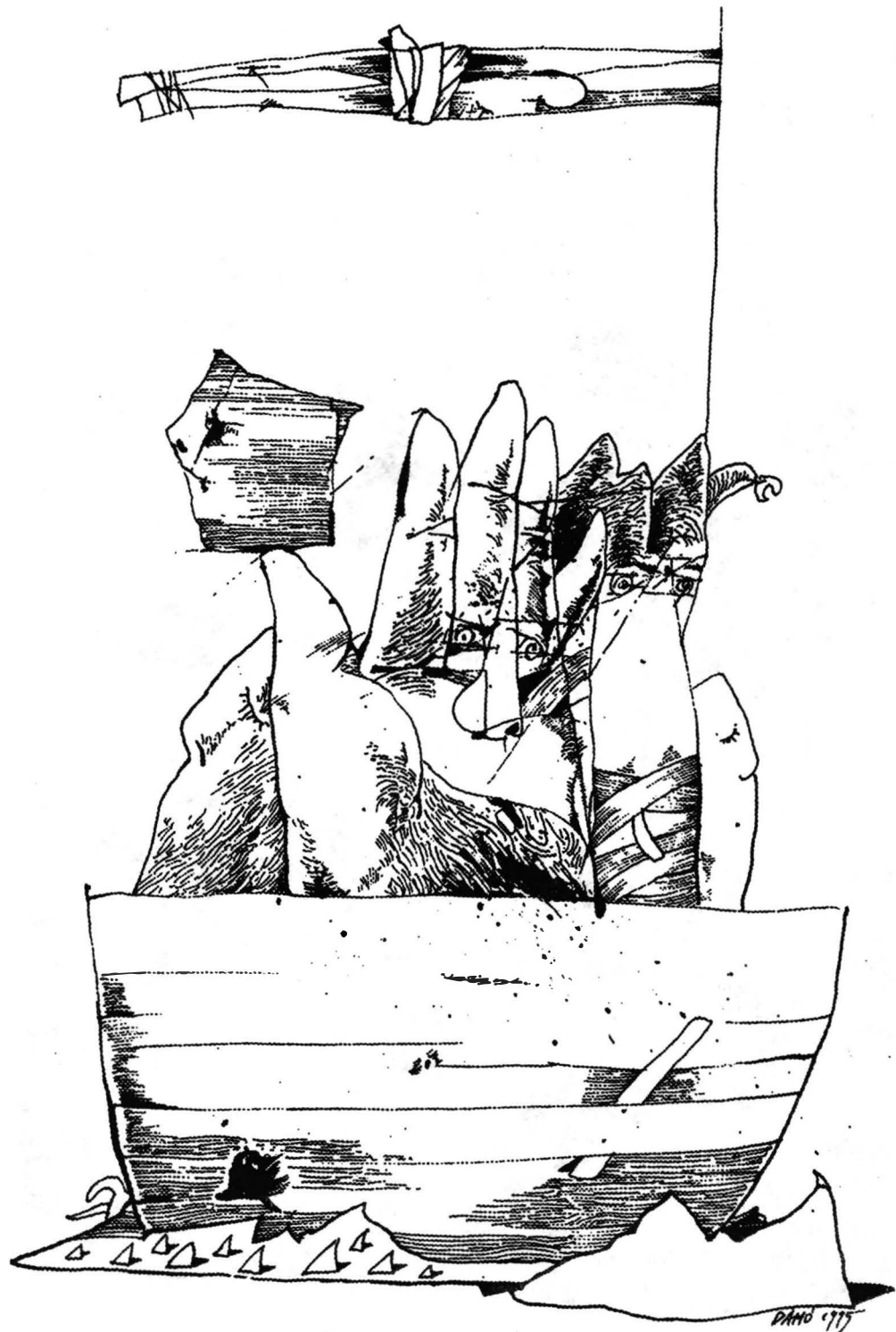
Cuprins integral · 307

ILUSTRAȚII

- Balázs Imre (45, 94, 144)
Damó István (4, 218, 304, 305, 317)
Man Victor (275)
Maurits Ferenc (15, 16, 156)
Mokoly-Nagy László (71, 72, 83)
Orth István (3, 256)
Paulovics László (88, 112)
Perjovschi Dan (266, 297)
Plugor Sándor (99, 100)
Szervátiusz Jenő (165, 166)

HATÁR GYÓZŐ

TEODICEE

*Concediată providența noastră
de cât de-avizi ni-s zeii de putoare
Ar trebui să ținem cont de asta
cînd ne-o trăsni de-o altă angajare*

*de-am crede mii — ori batăr doar pe Mahăr
ce-i Prepotent și Superștab pe viață
și-adore-l creiere topite-n zahăr
experiența scurt pe doi ne-nvață:*

*se-nfige-n noi ca buza de pahar
și sîngele i-l dau mulțimi cretine
fără cîrpaciul ăsta infernal
ieșim mai bine fără El și bine*

*că nu stăm să ne scape El în cap
și amăgeala e kaput și — merde! —
Mesia cînd ne-o mai veni pe cap
îi facem vînt adio și-un praz verde*

*ar trebui să ținem cont de asta
cînd ne-o trăsni de-o altă angajare
concediată providența noastră
de cât de-avizi ni-s zeii de putoare*

În românește de Paul Drumaru

La cumpăna celui de-al șaptelea deceniu, meditănd asupra trecutului și prezentului — și, dacă ne putem permite în această a *n*-a etapă a perioadei de “tranziție” să rostim cuvîntul — asupra viitorului — revistei *Korunk*, îmi vine în minte poezia lui József Attila. *Al șaptelea*. Din 1932. (Anul în care *Korunk*, acela al lui Gaál Gábor, publica pentru prima oară poezii, și tocmai din József Attila și Illyés Gyula.) Desigur, amintirile mele nu provin din 1932, ci se leagă de un anume moment de prin anii șaptezeci, cînd discul realizat de formația Sebő mi-a prilejuit o trăire de neuitat: poezii de József Attila, Nagy László și Szécsi Margit într-o fericită alăturare.

Enunțul, afirmația, îndemnul unui poet se poate canaliza nu numai înspre o anume persoană, ci, acceptîndu-i valabilitatea, și spre un anume obiect, cum ar fi o publicație, o revistă:

*Dacă vii pe-această lume
șapte nașteri să te-adune!
Într-o casă care arde,
în șuvoi de ghețuri sparte,
într-un balamuc o dată,
într-un lan ce aur poartă,
într-o mănăstire-adîncă
și-n coteț cu porcii încă.
Plîng cei șase, rîzi cu plînsu-ți:
Al șaptelea să fii tu însuți!*

Deși n-aș putea pretinde că n-am avut de-a face cu cîte unul sau altul din primii șase (în șuvoi de ghețuri? la nebuni? printre spicele grîului unduitor? sau poate printre porci, în cocină?), trebuie totuși să mă refer la al șaptelea, la cea de-a șaptea “turnantă”: e o datorie de la care nici nu m-aș putea sustrage. Remarcînd însă că se cuvine să ne întoarcem privirea și asupra celorlalți șase înlăcrimați. Ar fi bine, ar fi comod, o știu, dacă i-am putea aplica și acestui caz atît de frecvent invocatele versuri ale lui Illyés (*Egy népfimák*) și ne-am putea mulțumi, întru legitimarea apartenenței, să-i răspundem acelui “încotro te îndrepti” — adică unde te duci, lăsînd să ne treacă pe lîngă ureche întrebarea “de unde vii?” Firește, întrebarea ascunde azi altceva, sugerează alte presupuneri, suspiciuni sau pasiuni decît cu trei-patru decenii în urmă. Să fim, așadar, obiectivi. Și în 1996, cînd evitarea răspunderii e încă din start imposibilă, în momentul grav al deciziei ca “al șaptelea să fii tu însuți!”, să evocăm

măcar în treacăt anii marcați cu șase din istoria revistei *Korunk*, cu începere din 1926. Conștienți fiind că tabloul astfel obținut va fi când mai bun, când mai prost decât dacă am reciti totalitatea numerelor apărute în câte-un an, decât dacă am analiza câte-o etapă în întregimea ei.

Nu voi schița, așadar, o istorie a presei (maghiare din Transilvania) conformă canoanelor genului și nu voi face nici un istoric al ideologiilor, rezultanta va fi, probabil, un aliaj specific al ambelor, pe baza textelor aflătoare în numerele revistei din anul debutului, respectiv din anul aniversar, completând toate acestea cu momentele subiective ale unei amintiri personale (care acoperă, iată, deja treizeci și șapte de ani redacționali). Nu e vorba cîtuși de puțin de niște memorii, acestea — să nădăjduim — se vor scrie ceva mai încolo, aș spune că vor fi mai degrabă relatări, incluzînd corecțiile de rigoare, ale unor evenimente neconsemnate în revistă.

Dar să mai rămînem deocamdată la textele ca atare.

1926 (februarie): momentul fondării, al debutului revistei. De atunci, diagnosticul și intențiile limpezitoare ale lui Dienes László au fost obturate de anii marcați de numele lui Gaál Gábor (cu începere din 1929), de practica redacțională impregnată de ideologie, respectiv supusă direct comandamentelor partidului comunist, precum și de fervoarea bazată pe respectul fără rezerve al învățăceilor (pentru o perioadă de cel puțin jumătate de veac). La cea de-a șaptezecoa aniversare se cuvine, presupun, să punem în lumină sursa, momentul original. Iată:

“Trăim printre ruine materiale și spirituale: forme de producție vechi, care s-au dovedit apte doar în privința exploatării, nu însă și spre a rezolva problemele producției sociale, forme vechi de conviețuire socială, cristalizate de-a lungul veacurilor în instituții care s-au dovedit improprii, neînstare să rezolve în mod satisfăcător relațiile dintre om și om, stiluri vechi, care nu mai pot exprima vederile noastre actuale, metode de cercetare vechi, care nu sunt capabile să găsească răspuns problemelor noastre de azi, crezuri vechi, în care azi nu mai putem crede, căci nu corespund dorințelor celor mai profunde ale sufletului nostru”.

“Revista care pornește la drum prin prezenta fasciculă își propune drept principal obiectiv ca, pe aceste meleaguri puțințel mai mărginașe față de Occident, să atragă, în limita modestei sale posibilități de a-și exercita influența, atenția oamenilor asupra marilor probleme în absența rezolvării cărora speranța unui viitor de construcție pașnică nu-și poate afla împlinirea.” (Dienes László, *Întîmpinare*)

“Scopul său e de a oferi observații obiective, nepartizane, așa că în paginile sale își vor afla locul toate orientările, concepțiile despre lume care se ba-

zează pe o convingere veritabilă.” (Din textul informativ de pe coperta interioară a primelor numere din 1926 ale revistei.)

“Este posibil ca tocmai dintr-o necesitate de ordin moral omul să ajungă în contradicție cu însuși statul ca atare, să se afle în contradicție cu societatea civilă; într-un cuvânt, să devină un revoluționar și, atunci când se întâmplă să devină, se află în contradicție și cu propria-i biserică. Fapt e că există conservatori din pură convingere etică; fapt e că există socialiști sau comuniști care și ei sunt convinși că etica lor include o morală mai profundă și superioară eticii acelor care doresc menținerea societății burgheze. Cum s-ar putea constitui un cod unitar și valabil pentru toți aceștia, de vreme ce însuși principiul moral ce-i guvernează pe unii le apare celorlalți drept imoralitate?” (Czakó Ambró, *Creștinismul și viața modernă*)

“Marea, tragică eroare a omului modern e că situează cunoașterea vieții deasupra vieții înseși.” (Dostoievski, *Visul unui caraghios*)

“Dacă vrem să relevăm simptomul caracteristic epocii noastre, nu încapem îndoială că *izbitoarea ascensiune a violenței* se află pe primul loc. De mult n-a mai planat așa o primejdie asupra vieții, libertății, integrității morale și fizice ale omului. Pe plan politic, expresia acestei stări o constituie dictaturile. Fascismul, bolșevismul și celelalte variante ale dictaturii sunt consecințe necesare ale stării sufletești a epocii.” (Dr. Elekes Miklós, *Nevroza epocii noastre*)

Sursa citatelor, repet, e numărul din februarie 1926 — primul — al revistei *Korunk*, noua publicație clujeană animată de dorința realizării unei sinteze, cu primele sale texte (în ordinea citatelor extrase de noi).

1936: Gaál Gábor, redactorul care transformase revista într-un forum de nivel european al stîngii, nu pare a observa momentul aniversar. Nici numărul din ianuarie, nici cel din februarie nu conțin vreo evaluare a parcursului — sau a modificării de curs — din deceniul petrecut de la debut. Scrierea (fragmentul) lui Reményik Zsigmond pare a sugera ceva de acest gen — *Presa* — “*conștiința vie*” — dar nu e vorba de asta; semnalează în perspectivă mondială gravitatea situației, elementele deprimante din săptămînilor, lunile ascensiunii național-socialismului, ale războiului din Abisinia. “Gunoii care acoperă cîmpiile noastre părăginite, în loc de a fi îngrășămîntul chezaș al rodniciei, înăbușă pînă și buruiana. Prostia mohorîtă, suficiența exasperantă și crudă plutesc pe cerul Europei.” Conținutul revistei nu prea lasă încă să se întrevadă semnele deplasării de spectru în direcția frontului popular, în orice caz, ele nu apar cu pregnanță. Spre a marca aniversarea propriu-zisă a celor 10 ani de la apariție, Gaál Gábor proiectează pentru februarie 1936 un număr special, mult citatul număr românesc al revistei *Korunk*, considerat un eveniment în planul istoriei culturii.

1946: în toamna anului 1940 *Korunk* amuțește, iar atunci cînd, o dată cu încheierea războiului și schimbarea de regim, s-ar fi putut relansa, Gaál Gábor preferă să înființeze o nouă revistă, mai populară, mai “în slujba poporului”, accesibilă unei sfere mai largi, un săptămînal literar botezat *Utunk*. (Korunk — Utunk, Epoca noastră — Calea noastră —: o potrivire fonetică sugerînd înruderă și inducîndu-i în eroare pe unii.)

1957: — și nu 1956, căci pe-atunci totul era încă în faza pregătirilor, se făceau demersuri (ca urmare a dezghețului, a relativei relaxări politico-ideologice din Europa Centrală) pentru relansarea vechii reviste. Numărul pe ianuarie, finalizat la 21 februarie 1957, e produsul tipic al epocii: din spiritul acelui octombrie 1956 al ungarilor nu mai rămăsese propriu-zis nimic, în schimb un articol de fond creator al unei școli dezolante se pune în slujba dictaturii revigorată din cele două țări (și dominînd, de altfel, întreaga zonă), în slujba puterii antinaționale. *Az új humanizmus őrhelyén* [La postul de veghe al noului umanism] e o colecție de lozinci răsuflăte. Ca mostră, o frîntură de frază (din 1957!): “Clujul [...] poate într-adevăr să transmită lumii întregi nu doar un acord al frățietății, ci o întreagă simfonie a unirii dintre popoare, un exemplu merit să ajungă pretutindeni unde națiunile care încă mai gem sub jugul colonialismului luptă pentru libertate și rase persecutate, minorități împiedicate în dezvoltarea lor așteaptă ca viața să ia un curs mai fericit”. După compunerea programatică a lui Balogh Edgár urmează, firește, o serie de amintiri despre Gaál Gábor, o declarație de intenție. (în nr. 2-3) vizînd prelucrarea metodică a moștenirii gaáliene, în spiritul științei marxist-leniniste — Dienes parcă nici n-ar fi existat. (Se face o simplă trimitere, în treacăt.)

1966: la nivelul exigențelor (oficiale) din epocă, excursul redactorului-șef (Gáll Ernő: *Az értelem discsérete* [Lauda Rațiunii]) leagă problemele, obiectivele asumate ale revistei intrate în cel de-al douăzeci și cincilea an de existență cu directivele formulate la Congresul al IX-lea al partidului și decurgînd din cuvîntarea lui Ceaușescu la recenta sesiune a Marii Adunări Naționale — “pe frontul ideologic al marxismului viu”. Cîștiguri implicite pe seama cuprinsului revistei: prezența ciberneticii, a fizicii atomice, astronauticii, a geneticii moderne, a sociologiei și axiologiei concrete, a științelor. Marea celebrare se regăsește însă în următorul (al doilea) număr al revistei. Interpretarea semnificației celor două date (1926-1966) erupînd albe din dreptunghiul roșu al copertei revine sub numeroase semnături din cuprinsul revistei. Articolul de fond (semnatari: Gáll Ernő și Balogh Edgár) nu mai trece cu vederea rolul jucat de Dienes László, ia act de existența fondatorului, cu următoarea calificare: “... chiar dacă au fost necesari ani întregi de eforturi pentru ca noua revistă

lunară să treacă de la aglomerarea neselectivă a producțiilor spirituale la un program științific fundamentat și să așeze în locul liberalismului autolămuritor [?! — K.L.] al publicului acțiunea de convingere marxist-leninistă”; și, legînd de-acum numele lui Dienes László de acela al lui Gaál Gábor, apreciază evoluția revistei *Korunk* “în acea unică direcție progresistă [...] care se identifica în mod necesar cu linia Partidului Comunist Român, pusă sub semnul luptei de clasă, al frontului popular și al patriotismului antifascist”. Evoluînd manierist, cu perifraze baroce, în sfera directivelor emanate de linia dintotdeauna a partidului, confundînd, respectiv identificînd cu neabătută consecvență dorințele cu faptele, articolul de fond glăsuiește despre “înaltul nivel tehnico-științific al țării aflate în plin proces de construcție”, despre “deplina egalitate de care se bucură populația maghiară din România”, despre “ajutorul permanent pe care-l acordă partidul, guvernul, diverse ministere, foruri de specialitate și instituții”, despre “împetuoasa dezvoltare a industriei și agriculturii noastre, a urbanizării moderne, a moralei publice, a învățămîntului, literaturii și artei”, ca pentru a pregăti poanta care face legătura între împlinirea a 45 de ani de la constituirea PCR și aniversarea celor patruzeci de ani de existență ai revistei *Korunk*. După acest text, în numărul pe februarie 1966 al revistei e reprodușă telegrama primită din partea redactorilor *Luptei de clasă*, organul teoretic al partidului comunist, urmează apoi salutul academicianului Constantin Daicoviciu, după care acela al vechiului colaborator al revistei Méliusz József (el îi salută pe tineri, pe cei meniți să asigure continuitatea); în paginile următoare regăsim textul președintelui PEN-Clubului român, Victor Eftimiu, cel al lui Sütő András, cel al directorului Institutului de Filozofie al Academiei RSR, din București, și, în cele din urmă, contribuția tînărului Lászlóffy Aladár. Nu încapе îndoială, a fost o aniversare bine organizată, încadrată în propaganda de partid; o confirmă și relatarea inclusă în rubrica informativă din ultima pagină, printre știrile revistei *Korunk*, despre adunarea aniversară desfășurată în sala de festivități a Bibliotecii Universitare din Cluj, cu participarea cadrelor de conducere din comitetul județean al partidului, a numeroși redactori-șefi din București și din Cluj și cu telegrama secretarului general al partidului, Nicolae Ceaușescu, adresată redactorilor revistei *Korunk* și cu decernarea diplomelor, medaliilor, decorațiilor. (La ora actuală consemnez deja cu mîndrie că am făcut parte dintre cei foarte puțini pe care nu i-au considerat demni de vreun ordin sau de vreo medalie. Acest “deficit în materie de merite” am izbutit să-l păstrez, de altfel, pînă la așa-zisa cădere din decembrie 1989 a regimului.)

Totuși, dacă ne-am rezuma la atît, am obține o imagine unilaterală, nedreaptă despre *Korunk*-ul anului 1966. Să rămînem la imagine, la imagini: în reproducerea după tabloul lui Ambrus Imre, plasată în vecinătatea documentelor fotografice referitoare la Gaál și la Dienes și a desenelor cu pretenții de

alegorie, “generațiile” nu apar nici pe departe în postura unora care ar glorifica plini de entuziasm partidul înaintînd din victorie în victorie și nici avertismen-tul care emană din peisajul rural din fundal nu seamănă a mesaj despre trium-ful socialismului luminos. Pe de altă parte, sculpturile lui Román Viktor și Balogh Péter se îndepărtează, prin înseși modalitățile lor expresive, de realismul socialist (de “împetuoasa dezvoltare” a artelor). Șirul mărturiilor (*Moderni-tate și creație*) armonizate cu grijă e tulburat de cîteva teme și texte, de pildă, trecerea în revistă a bolilor profesionale cu raportare la România, o cronică elogioasă la primul volum de proză al lui Pusztai János (semnată de Szilágyi Júlia), o analiză a teatrului lui Peter Weiss (Látó Anna) și poate și studiul meu dedicat lui Madách, ocazionat de montarea clujeană a *Tragediei omului*. Faptul că e vorba de un proces de destindere — în contextul căruia logoreea festivis-tă, din care am oferit mai sus numeroase mostre, a jucat în parte rolul de para-van — apare mai pregnant în numărul din martie, dovadă prezența unor isto-rici ca Imreh István și Pataki József, a filozofului Bretter György, a prozatoru-lui Pusztai János, precum și prezentarea artei unor Honegger și Chagall. Acest fenomen ia amploare pe la sfîrșitul anilor șaizeci, ca și în prima parte a anilor șaptezeci. N-am putea fi drepiți cu redactorii incluși aici doar în calitatea lor de autori ai respectivelor articole de fond decît dacă am proceda la o confruntare a întregului material publicat de revista *Korunk* a acelor ani cu anterior citatele — și, pentru tinerii de azi, aproape de neconceput — declarații de fidelitate. Dar aici răsfoim doar numerele (inaugurale) din anii cu șase în coadă.

1976: scrierea introductivă a lui Gáll Ernő întîmpină cel de-al cincizeci și unulea an — alături, contrapunîndu-i-se, reproducerea de o pagină întreagă a *Baladei lui Körmöcs Kelemen* în viziunea lui Szervátiusz Jenő. Sistemul catego-rial al lui Gáll nu poate fi considerat cu totul nou (comparativ cu cel asumat cu un deceniu în urmă), tonalitatea e, în schimb, fundamental diferită, sub sem-nul “unității continuității și discontinuității”. Cu nealterat respect față de Ma-rele Redactor, el găsește deja de cuviință să modifice accentele din istoricul re-vistei *Korunk*, să-i facă dreptate lui Dienes; din perioada Gaál Gábor scoate în evidență etapa frontului popular și, cu privire la seria a doua, din 1957 încoace, stăruie (făcînd, ce-i drept, doar trimiteri de ordin general la autocritică) asupra slujirii culturii specifice a naționalității, ceea ce are și o semnificație internațio-nală. În locul declarațiilor și mărturiilor, aflăm în numărul festiv (1-2/1976) stu-dii meritorii dedicate revistei precursorare, iar în compania acestora numeroase eseuri, dezbateri, versuri, proză, note și comentarii, un *Korunk* de o modernita-te cu adevărat funcțională (un contemporan din 1976). (Din lista autorilor ace-sui număr: Szilágyi István, Bretter György, Katona Ádám, Méliusz József, Reiter Róbert, Beke György, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Lászlóffy

Aladár, Horváth István, Hervay Gizella, Vári Attila, Markó Béla, Balla Zsófia, Christopher Alexander — acesta din urmă, de la University of California.) Cu titlul *Cum să fie revista "Korunk"?*, se inițiază, în cadrul rubricii *Forum*, o anchetă și în cadrul acesteia — alături de vîrstnicul Balogh Edgár, ieșit deja la pensie, și, respectiv, de Sütő András — își expun opiniile și doi tineri, Egyed Péter, încă student, și junele redactor-șef adjunct al revistei bucureștene *A Hét*, Horváth Andor. Horváth insistă asupra necesității ca redacția să acorde o mai mare atenție literaturii-document, cercetării analitice, tuturor genurilor de abordare directă a realității, în opinia lui Egyed "contribuția revistei este — și poate fi — de cea mai mare eficiență, împlinind îndatoririle noastre pe planul angajării față de naționalitate prin publicarea de literatură sociografică și, în acest context, prin încurajarea și îndrumarea consecventă a activității intelectualilor din provincie competenți în materie", în vreme ce Sütő András plasează în prim-plan Scrisul ce rostește Adevărul. ("În general: e de necontestat legătura dintre grosimea obrazului, sensibilitatea sau lipsa noastră de sensibilitate și nevoia dintotdeauna imperativă de a rosti adevărul. [...] nu există abstracțiune capabilă să închidă gura cea strigătoare a faptelor. Fără scara lui Iacob pe care o închipuie faptele nu-i chip să atingi înălțimea principiilor.") Merită, de asemenea, remarcată analiza consubstanțială a lui Bretter György, aplicată operelor mai noi ale lui Sütő András, despre felul cum se îndepărtează scriitorul de compromisuri și cum descoperă dialogul (1976/3).

Asupra multitudinii contradicțiilor ce pot fi surprinse în cursul cercetării istoricului revistei atrage atenția și primul material publicat în numărul care conține amintita scriere a lui Bretter: în primele trei pagini dăm peste *mesajul tovarășului Nicolae Ceaușescu adresat revistei "Korunk" cu prilejul aniversării a 50 de ani de la apariție*, răspunsul la mesaj, mulțumirile redacționale, respectiv însuși *Decretul prezidențial* de acordare a Ordinului Meritul Cultural, clasa I. După cele de mai sus, poate că nu vom fi acuzați de subiectivism dacă riscăm afirmația că revista *Korunk* din 1976 (din deceniul opt în general) nu prea mai binemerita distincția prezidențială. Desigur, ne confruntăm aici cu o situație-capcană, semnalată cel mai bine de următoarea propoziție, interpretabilă în contextul celui de-al XI-lea congres și al programului partidului, a secretarului general, șef al statului: "Între aceste coordonate trebuie să se înscrie și viitorul program, telurile și principalele linii directoare ale revistei *Korunk*". Un deceniu mai târziu, cenzura de partid avea să ceară socoteală revistei tocmai în acest sens — în acest fel, s-a ajuns la situația în care redactorii se simțeau tot mai mult cu mîinile și picioarele legate.

Înainte de scurta caracterizare a acestei funeste etape, aș vrea să evoc un moment anecdotic pe potrivă contradicțiilor pomenite, și anume, seara în care — asemenea festivităților din 1966, doar că într-un cadru mult mai modest —

“tovarășii de la județ” au creat posibilitatea, au organizat, respectiv au dispus serbarea aniversării celor 50 de ani. Îmi aduc aminte, noi, colaboratorii interni, ar fi trebuit să punem mână de la mână pentru banii de cafea, la dineu, în schimb, n-au fost invitați decât câțiva redactori. Mă număram și eu printre cei care primiseră invitația, dar, în semn de solidaritate față de colegi, n-am participat la cina comună, ci am programat exact pentru aceeași seară decernarea, mult întârziată, a Premiului Șampaniei, pe care Sütő András îl câștigase încă în 1974. Acest premiu, care nu presupunea nici o recompensă pecuniară, era expresia recunoașterii din partea tagmei criticilor bucurându-se de o incontestabilă popularitate printre scriitorii maghiari din România — iar Sütő András, împreună cu soția, a acceptat cu plăcere invitația. De bună seamă că atmosfera “festivității private” din strada Mikes Kelemen n-a fost deloc mai proastă decât cea de la întâlnirea tovarășească; fapt ce poate fi confirmat și de către Marosi Péter, Szőcs István, Láng Gusztáv, K. Jakab Antal și Tamás Gáspár Miklós (noi șase reprezentam pe atunci “comitetul” — Bretter și Rác au intrat mai târziu în jocul acesta al criticilor).

Și încă trei adaosuri la momentul celei de-a 50-a aniversări, la fața în esență profesională — mai puțin protocolară — a acestuia. În acele săptămâni, Galeria “Korunk” l-au avut drept oaspete pe nonagenarul Kós Károly (cu prima expoziție de grafică a vieții sale!), apoi pe Szervátiusz Jenő, pe Nagy Imre și pe tânărul Gergely István. Tot în acea vreme, actorul — pe atunci încă sătmărean — Boér Ferenc bătea drumurile provinciei cu excelentul său recital de poezie *Mondj igazat!* [Să spui adevărul!] și cu aceste versuri publicate de *Korunk* a scos și un disc. Iar spectacolul *Korok tanúja* [joc de cuvinte: *Korunk* = Epoca noastră; *Korok tanúja* = Martorul epocilor. N. trad.], un fel de antologie vorbită a revistei, făcea săli pline la Teatrul Maghiar din Cluj. (Selecția textelor am făcut-o împreună cu Ritoók János, Gerő László și-a asumat regia, Baász Imre scenografia.)

1986: Numărul pe ianuarie îl omagiază, respectînd ritualul obligatoriu pe plan național, pe Nicolae Ceaușescu, de la prima la ultima slovă. *Țara e în sărbătoare* — scria redactorul-șef Rác Győző. Ceea ce, evident, nu se referă la aniversarea revistei. Februarie ne oferă un montaj din domeniul științelor medicale, de o ținută nu tocmai onorabilă. (“În spiritul ideilor, gândurilor și obiectivelor programatice exprimate la Congresul Științei și Educației” — în cadrul cărora trecutul revistei *Korunk*, fie și numai trecutul apropiat, nu-și mai află loc). În martie, sărbători de anvergură națională, articole, grupaje festive: omagierea aniversării celor 65 de ani de la înființarea PCR, marile cuceriri ale epocii Ceaușescu, Socialismul și drepturile omului, În focul încrucișat al ideilor, În spiritul Congresului Științei și Educației... În esență, asta nu mai e

Korunk, nu mai e decât revista ideologico-politică a Consiliului Culturii și Educației Socialiste editată la Cluj.

1996? E încă un mister. Adică măsura în care ne vom putea realiza proiectele, speranțele. În care noua viziune a tinerilor, a celor mai tineri s-a integrat deja, e o parte organică. Eu însumi, în ianuarie 1990, în articolul programatic al noii serii, am scos în evidență *Erorile istorice*, neîndrăznind să transcriu *Perspectivale* decât cu semnul întrebării și în paranteză. Aici, acum, recitirea numerelor aniversare extrage iarăși din memoria noastră colectivă mai ales erorile istorice. Deși azi, pricopsiți cu experiența celor șase ani care au trecut, ar trebui să vorbim mai degrabă despre perspective. Mai exact: nu să vorbim despre ele, nu să le reformulăm (fie și altfel decât precursorii), ci să deschidem fără complexe drum liber problemelor și să asigurăm cale liberă talentului. Să ne eliberăm de aluviunile, de balastul ideologic ale vechilor epoci și *Korunk*-uri. Nu însă și de responsabilități, de răspunderea care ne leagă în același timp de aceste meleaguri și, confruntându-ne cu sensul unui nume — Europa — ne deschide conștiința asupra zărilor lumii întregi.

În ceea ce mă privește, doresc să iau act de cea de-a șaptea aniversare ajutându-mă cu József Attila. Cu acest unic vers, care nu se va demoda niciodată, imposibil de supralicitat: “Al șaptelea să fii tu însuși!”

În românește de Paul Drumaru

1956–1996

LÁSZLÓFFY ALADÁR DEȘTEPTARE ÎN PRIMA ZI A REVOLUȚIEI

*Ceață și stare de asediu. Plutonul de execuție
nici n-ar vedea pînă la condamnat.
Pneumonia unei nații fierbe-n ceață.
Și-un glonte în plămîn dacă te-neacă tusea, de la abur.
Ceață și lege marțială.
Și cum plutoanele de execuție
abia de văd pînă la țeara puștii —
se trage-orbește, aiurea, în tot poporul.
Liberi să-alegeți, proletari!
Ceața vă aduce starea de asediu,
starea de asediu — ceața veșnică.
Mai bine ceața, mai bine glonțul, mai bine șanțul!*

(Budapesta, 24 oct. 1956)

MARȘUL TĂCERII

*Coloana vertebrală a fricii zace
acum în sinea ta pliată strașnic
și ai vrea să
dispari chiar și de lîngă tine însuți
spre-a nu vă buluci așa,
căci o turelă a și prins mișcarea
și poate chiar în clipa asta coace
damblaua unui ordin: ia-l din spate
și rade-mi-l pe ăla, pe suspectul.
Pot trage-n tine ca la bîlci în mutra*

*de tablă din barăcile de tir —
te frîngi cu-un trosnet și te-ntinzi,
n-ai parte
nici de-un capac de lemn,
ca orice mort civil.
Paltonul îți servește drept lîntoliu
și — cîndva —
din piața unde între două
schimburi de focuri te îngroapă,
ordinea publică sau rudele năbădăioase
te vor exhuma.
Ești de pe-acum un spectru. În viață.
Ceasul rău,
mai știi? Poate chiar ăsta-i glonțul tău.
Auzi o vorbă. Poate-i și să răspunzi.
Treceți, doi oameni, laolaltă, muți.
Se mai lipește unul. De-acum ești greu
de nimerit.
Jur-împrejură-ți oameni — și printre santinele
treceți — mînie-n clocot —: o masă de tăcere.*

(Budapesta, 18 nov. 1956)

În românește de **Paul Drumaru**

AMINTIREA UNEI DIMINEȚI DE VARĂ

1.

Dimineța, în jurul orei zece, a sunat telefonul. Era Déry Tibor. “Nu poți să treci pe la mine?” “Acum?” “Acum.” “Vin.”

De la noi pînă la Déry era un drum de zece minute. Nu trebuia decît să cobor scările din strada Mese, să o iau spre calea Pasaréti, apoi spre stînga pînă la biserica din piața Pasaréti și de acolo casa din strada Krecsányi era la cîțiva pași.

Și ora timpurie semnala că va fi o zi frumoasă, de vară adevărată. Cer senin, nici o adiere: nu mîngîia frunzele copacilor.

Déry m-a chemat și în seara precedentă, am vorbit la telefon 10-15 minute. Nu aveam idee de ce mă invită la el într-o înaintă de amiază liniștită de duminică. Nici nu mi-am bătut capul. Trăiam vremuri speciale, oricînd se putea întîmpla ceva, totdeauna putea să apară nevoia de a discuta urgent ceva, de a hotărî, a face sau a pășui ceva.

Abia trecuseră zece zile de la căderea lui Rákosi. Ce a însemnat asta pentru noi atunci nici nu încerc să-i explic cititorului, mai ales dacă e tînăr. Pot cel mult să-i dau unele sugestii. Cu trei săptămîni înainte, la 26 iunie 1956, avusese loc la Cercul Petőfi dezbateră, devenită celebră, despre presă și libertatea presei — cea mai deschisă și mai numeroasă răscoală de pînă atunci împotriva conducerii de partid. Pumnul lui Rákosi a lovit peste numai cîteva zile: a interzis Cercul Petőfi, iar pe doi dintre cei mai marcanți vorbitori, pe Déry Tibor și pe Tardos Tibor, i-a exclus din partid. Prin oraș circulau știri despre o “listă de patru sute”, cu numele celor patru sute de oameni pe care Rákosi voia să-i aresteze, pentru a pune capăt “tărăboiului” de pînă atunci și a preveni un altul care ar putea urma. În cercurile noastre, toți se întrebau dacă figurează pe listă și toți credeau că da; situația era alarmantă și totodată grotescă, cea mai bună dovadă fiind că, de fapt, ne-am fi simțit jigniți dacă nu am fi fost pe lista respectivă.

Așadar, în fiecare zi, din oră în oră așteptam arestarea și aceste presimțiri negre nu s-au risipit nici la știrea că cel de-al XX-lea Congres al PCUS a demască crimele lui Stalin și a proclamat “legalitatea socialistă”. Asta s-a întîmplat în februarie și acum eram în iulie, s-a întîmplat la Moscova și noi eram la Budapesta. În iulie, la Budapesta, puterea era tot în mîna lui Rákosi Mátyás, “cel mai bun discipol maghiar al lui Stalin”. A celui Rákosi care în deceniul trecut comisese mii, zeci de mii de “ilegalități socialiste” și pe care noi — după rătăcirile, admirațiile și cocoloșirile de mai înainte — îl consideram un

răufăcător de rînd și, de ce aș înfrumuseța lucrurile, un criminal sadic. Și acum se pregătea ca, în cîteva zile sau ore, să ne arunce pe noi după gratii, sau pe cîte unul — conform obiceiului său înveterat — să-l trimită chiar la spînzurătoare.

În această atmosferă de așteptare înfrigurată, a venit ca o explozie știrea că Rákosi a căzut. Nu noi am căzut, el s-a prăvălit de pe culmea puterii. Și nu doar ceva mai jos, ci în adîncuri, în Marele Gol, căci a doua sau a treia zi a fost obligat să părăsească și țara, ca exilat în Uniunea Sovietică, de unde niciodată nu se mai putea întoarce.

A pus stăpînire pe noi o euforie de nedescris. “Zbîrlitul” nu mai este! Așa îl numeam între noi pe dictatorul chel (ca să fie “mai greu de identificat”). Copleșitoarea noastră fericire nu a fost umbrită cu adevărat nici măcar de faptul că urmașul lui a fost Gerő, despre care știam sigur că nu este cu nimic mai bun decît Rákosi. Ne gîndeam cam așa: dacă am reușit să scăpăm de Rákosi, vom scăpa și de Gerő.

Fiindcă nu ne-am îndoit nici o clipă că noi am scăpat Ungaria de Rákosi Mátyás. Lupta de doi ani și mai bine a scriitorilor și ziariștilor, a Uniunii Scriitorilor și a revistei *Irodalmi Újság*, acel Memorandum colectiv semnat de 59 de personalități — deținători ai Premiului Kossuth, ai Premiului József Attila, artiști emeriți, membri de partid fără nici o excepție — în care am cerut mai multă libertate și democrație adevărată și, în fine, suita de dezbateri de la Cercul Petőfi, care au dezvăluit problemele, abuzurile, crimele din aproape toate domeniile vieții. Ori de cîte ori ne loveau în cap, noi o luam de la început, pînă cînd iar ne loveau, dar nu mai răzbeau cu noi. Nu eroismul acționa în noi, ci dezamăgirea, sentimentul că am fost înșelați, dar și conștiința vinovăției și dorința de reparație.

Principalul vinovat a căzut acum. Așadar, am învins. Și deocamdată acest sentiment de triumf nu era umbrat de îngrijorarea față de succesiunea lui Gerő și nici de circumstanțele demiterii lui Rákosi, demne de cele mai autentice tradiții bolșevice. În comunicatul oficial nu a fost vorba de demiterea lui Rákosi — “Zbîrlitul” a fost eliberat din funcție “la cererea sa”; nici o vorbă despre actele lui criminale, despre procesul Mindszenty, despre procesul Rajk și alte procese, despre lagărele de concentrare, expulzări, liste de chiaburi și falimentarea economiei țării, despre tot ce nu poate fi enumerat aici. În schimb, Conducerea Centrală “a constatat meritele lui Rákosi Mátyás în mișcarea muncitorească internațională și națională, în lupta pentru un viitor mai bun al poporului maghiar, al Ungariei socialiste”. Dacă în spatele acestui text nu s-ar fi ascuns tragedia unei țări, dacă nu ar fi fost mărturia unui cinism strigător la cer, ar fi fost bun pentru o gazetă umoristică.

Încă ceva despre tradițiile bolșevice. Și, chiar dacă am deviat de la apelul telefonic de duminică dimineața al lui Déry (dar oare am deviat?), nu pot renunța la această relatare. Nu au trecut nici câteva ore de la demisia lui Rákosi și *noi* știam deja că primul-secretar al partidului nu a fost destituit de Comitetul Central ungar, ci de Mikoian, mîna dreaptă de atunci a lui Hrușciov. (Prin “noi”, cititorul trebuie să înțeleagă scriitorii și ziariștii deja excluși din partid, sancționați, care, și marginalizați fiind, aveau informații destul de exacte despre ceea ce se întîmpla în sferile interne și superioare ale partidului.) Știam că Mikoian a sosit pe neașteptate la Budapesta și că i-a comunicat lui Rákosi decizia fără apel a Moscovei: trebuie să plece. Se spunea că la această decizie a contribuit și faptul că Hrușciov a aflat de lista celor patru sute și nu a fost de acord cu planurile lui Rákosi privind arestările. La fel, și declarația lui Tito — căruia Hrușciov se străduia pe atunci să-i facă pe plac — anume că nu este dispus să stea de vorbă cu Rákosi și, atîta timp cît acesta este stăpîn la Budapesta, nu poate fi vorba de o apropiere iugoslavo-ungară. (De altfel, toate acestea dovedeau că nu numai noi, adversarii din țară ai lui Rákosi, am “învins”: la căderea lui au contribuit și forțe mult mai însemnate.)

Despre rolul jucat de Mikoian în aceste evenimente presa maghiară nu a scris nici un cuvînt. În schimb, peste trei zile, la 22 iulie 1956, în ziarul *Szabad Nép* a apărut următorul comunicat: “Tovarășul A.I. Mikoian s-a aflat în trecere la Budapesta. Tovarășul Mikoian, care sîmbătă, 21 iulie, și-a continuat călătoria, a fost condus la aeroport de primul-secretar Gerő Ernő, de Hidas István, vicepreședintele Consiliului de Miniștri, de Kádár János și de Marosán György, membri ai Biroului Politic, de Rónai György, președintele Adunării Naționale, membru supleant al Biroului Politic, și de Vég Béla, secretar al Partidului Democrat Maghiar. Tovarășul Mikoian a avut convorbiri cu conducătorii partidului și guvernului”. Despre comunicat se poate spune că a fost perfect. Fiecare cuvînt a fost în concordanță cu adevărul. S-a spus precis cînd a plecat și singurul lucru care nu a reieșit a fost: cînd a sosit tovarășul Mikoian la Budapesta. (Cu câteva zile mai înainte...) A avut el vreun rol în demiterea lui Rákosi? (Potrivit memoriilor lui Hegedűs András, premierul de atunci, Hegedűs și Rákosi Mátyás l-au primit pe Mikoian la aeroport și, deja în automobilul care i-a adus de la Ferihegy în oraș, Mikoian i-a comunicat lui Rákosi că trebuie să-și prezinte demisia...) Clarificări ar fi necesare și în ce privește informația că Mikoian a stat de vorbă numai la plecare, pe aeroport, cu conducerea de partid și de stat. Mikoian a vorbit pe larg la ședința Comitetului Central, el a informat acest for superior că Rákosi trebuie să plece și tot el l-a salutat pe noul conducător în persoana lui Gerő, apt să lucreze în spiritul celui de-al XX-lea congres, și el a trasat linia politică pe care Partidul Comunist Ungar trebuia s-o urmeze, fără oscilații și fără ezitări. În comunicat nu s-a spus nimic nici despre

încotro “și-a continuat călătoria” Mikoian. (Ei bine, s-a dus în Iugoslavia și încă în aceeași zi s-a întâlnit la Brioni cu Tito: în sens figurat, i-a oferit pe tavă capul lui Rákosi, pretenție exprimată de liderul iugoslav abia cu o lună în urmă la Moscova! Cîte nu poate să treacă sub tăcere un comunicat de presă, care, în sine, corespunde cuvînt de cuvînt adevărului! Și cîte nu poate să rezolve un lider sovietic, aflat numai — în drum spre!)

2.

Dar să revin — sau să merg înainte — la Déry. La apelul telefonic. La cel de sîmbătă seara.

Cu cîteva zile în urmă mi s-a întîmplat ceva ciudat. Am primit invitație la centrul de partid, la un activ de presă. Ciudat, fiindcă pentru partid eu nu mai existam de o bună bucată de timp sau existam cel mult ca sancționat pentru diferite motive. În toamna anului 1954 fusesem înlăturat din comitetul de redacție al ziarului *Szabad Nép*, ca deviator de dreapta, iar în aprilie 1955, demis de la ziar, ca adept al lui Nagy Imre. În decembrie 1955, împreună cu alți patru scriitori — Déry Tibor, Zelk Zoltán, Aczél Tamás și Hágy Gyula — o hotărîre de partid m-a onorat cu un “vot de blam sever” și abia după cel de-al XX-lea congres am fost angajat la un săptămînal ilustrat — care cu greu se putea numi publicație de partid — intitulat *Béke és Szabadság*. Poporul îl botezase *Béke és Szabadláb*, fiindcă la această redacție și-au găsit refugiu o seamă de ziariști eliberați din închisori sau condeieri suspecti. (Oare nu pentru că în felul acesta puteau fi mai ușor, ca să nu zic mai concentrați, observabili?)

Ce legătură am eu cu un activ de presă la care erau invitați redactori-șefi, redactori și publiciști fideli partidului? Ce legătură am eu cu centrul de partid, de unde cu o jumătate de an în urmă am ieșit pe poartă cu o sancțiune? Ce s-a întîmplat cu ei de și-au adus aminte de mine?

Ca să fiu sincer, prea puțin m-a interesat invitația și cu atît mai puțin motivele celor ce m-au invitat. Atunci eu eram deja foarte departe de partid, în sentimente și gîndire. În plus, în aceeași zi de sîmbătă, cu abia cîteva ore după începerea ședinței, a mai fost un eveniment la Budapesta, meciul final al Cupei Central-Europene. Vasas juca cu Rapid Viena. De această cupă, la care participau echipe maghiare, italiene, austriece și cehoslovace, mă legau amintiri frumoase din anii tinereții; apoi războiul a întrerupt competiția internațională, dar în '55 s-a putut relansa; au intrat și iugoslavii, iar primul tur din 1956 de la Viena s-a încheiat la egalitate și meciul retur promitea a fi o mare victorie a maghiarilor. Și eu să lipsesc — din pricina unui activ al presei de partid?

Cîțiva prieteni m-au sfătuit totuși să merg (la ședința centrului de partid, fiindcă pentru meci nu aveam nevoie de îndemn): poate că spun noutăți “cei noi” (urmașii lui Rákosi). Din ziare nu se putea afla nimic important cu privire

la intențiile lor. După demiterea lui Rákosi, chiar în ziua următoare a apărut în *Szabad Nép* titlul: *Comuniștii din întreaga țară salută cu bucurie hotărârile Conducerei Centrale și se aliniază în strânsă unitate în spatele conducerii de partid*. Îngrozitor. Cu trei săptămîni în urmă, cînd Rákosi a condamnat Cercul Petőfi, s-a publicat același titlu și, dacă în urmă cu trei zile Mikoian nu l-ar fi înlăturat pe Rákosi, ci Rákosi ar fi arestat patru sute de oameni, probabil că titlul ar fi sunat la fel.

Așadar: ședința activului sau meciul Vasas-Rapid? Am încercat să tai nodul gordian. Cu prietenul meu Aczél Tamás, care nu numai că împărtășea entuziasmul meu pentru fotbal, dar îmi asigura și transportul la cîte un meci (din Premiul Stalin își cumpărase o Škoda — pe vremea aceea automobilul particular era o raritate la Budapesta), am ajuns la o înțelegere. Eu mă duc la ședință, iar el se instalează la cofetăria “Vörösmarty”, care pe vremea aceea, scăpată de numele cosmopolit franco-elvețian “Gerbaud”, purta numele poetului. Mai târziu și-a recăpătat numele cu patină internațională. Dacă ședința va fi interesantă și eu nu sosesc pînă la ora convenită, el se duce la meci; dacă pălăvrăgeala e lipsită de noimă și mă plictisește, părăsesc adunarea și ne întîlnim la “Vörösmarty”. Locul întîlnirii fusese ales nu de dragul cafelei și al prăjiturilor execrabile, ci pentru că era foarte aproape de centrul de partid din strada Academiei. Nota bene: Tamás nu era condamnat la o așteptare prea îndelungată, fiindcă fusese programat înainte și un meci mai puțin important: Ferencváros, rebotezat Kinizsi, urma să joace cu o echipă daneză și noi nu voiam să-l pierdem nici pe acesta.

Consfătuirea s-a desfășurat într-o sală de dimensiune mijlocie, noi, “activiștii”, vreo 50-60, stăteam jos, iar pe estradă, la o masă lungă, cei care urmau să ne transmită noile proiecte ale noii conduceri, în noua situație de după plecarea lui Rákosi, pentru ca noi, la rîndul nostru, să le transpunem în limbajul presei, al radioului și să le aplicăm. Dintre cei care ocupau locurile pe estradă, nu îmi amintesc decît de doi oameni. Unul se numea Matusek Tivadar și mi-a rămas în memorie fiindcă atunci cînd cîțiva dintre noi am fost măturați de la *Szabad Nép* el și un coleg al lui, pe nume Kukucska, au fost dirijați la redacție de către partid, și nu ca simpli colaboratori, ci de-a dreptul ca membri ai comitetului de redacție, ceea ce, dacă ne gîndim că niciodată nu au lucrat în presă și nu au scris măcar un articol, era o performanță destul de frumoasă. Pe atunci Háy Gyula încă nu scrisese capodopera publicistică intitulată *De ce nu îmi place tovarășul Kucsera?* — așa încît noțiunea tovarășilor care nu se pricep la nimic, dar sînt de încredere era întruchipată — cel puțin în cercurile presei — nu de numele Kucsera, ci de perechea Matusek-Kukucska. Cu un zîmbet interior greu de ascuns, încercam să-mi imaginez ce ne va învăța în ale scrisului Matusek Tivadar.

Oratorul principal nu a fost el, ci un altul de pe estradă, Ács Lajos. Ács era de trei ani membru al Comitetului Politic, mai precis de cînd — după moartea lui Stalin — Nagy Imre a devenit prim-ministru și organismul de conducere al partidului s-a schimbat substanțial; cîțiva vechi stalinisti au fost înlăturați și în locul lor Rákosi și Gerő și-au instalat secretarii personali cu multă dibăcie, sub titlul întineririi și “arianizării” conducerii, dar în realitate pentru ca acești oameni îndatorați lor să pună piedici în calea înfăptuirii planurilor de reformă ale lui Nagy Imre. Calculele lor nu au dat greș: micii funcționari cenușii de altădată — toți de vîrste între 35 și 40 de ani — ridicați pe trepte înalte, în aprilie '55 au votat fără o clipă de ezitare îndepărtarea lui Nagy Imre din fruntea guvernului și mai tîrziu excluderea lui din partid.

Nu îmi amintesc dacă Ács Lajos a fost mai înainte secretarul lui Rákosi sau al lui Gerő și nici ce a spus în introducere. Ceva de genul: unul din motivele pentru care a demisionat tovarășul Rákosi este că el suferă de hipertensiune — ceea ce nu era o noutate, de vreme ce figura și în scrisoarea de demisie. Mai curajoasă părea afirmația că tovarășul Rákosi nu a reușit să se confrunte cu propriile sale greșeli din timpul “cultului personalității” și nu a reușit să aplice în condițiile din Ungaria învățăturile celui de-al XX-lea Congres al PCUS, ceea ce, de asemenea, nu era o noutate, căci scrisoarea de demisie s-a referit și la acest fapt. Accentul s-a pus pe sarcini — nu ale tovarășului Ács, ci ale presei, care trebuia să se alinieze cu entuziasm la noua conducere, să sesizeze și să reflecte în mod fidel dragostea și încrederea poporului muncitor față de partid, să nu pună accentul pe greșeli, ci pe înfăptuiri. Trebuie să mergem împreună strîns uniți — conducerea, poporul și presa — spre un viitor mai frumos și mai fericit, spre realizarea mărețelor noastre scopuri.

Ács era un tînăr cu fizionomie plăcută și poate că a și crezut ceea ce era obligat să spună; laitmotivul discursului său nici nu a fost lipsit de interes pentru mine: am înțeles cît se poate de clar că această echipă nu are intenția să facă nimic nou, că vrea să lase totul cum a fost, dar fără Rákosi. Lăsa cuvintele să curgă, dar pentru mine singurul moment vrednic de atenție din timpul nesfîrșitului discurs a fost unul care nu avea nici o legătură cu acesta: s-a deschis o ușă laterală și a intrat în sală Kádár, a urcat pe estradă și s-a așezat pe un scaun liber de la masa lungă. Locul i se cuvenea, căci la o săptămîină după căderea lui Rákosi el și Marosán György au devenit membri ai Comitetului Politic. Dar în timp ce pe Marosán György toată lumea îl considera un demagog ieftin, un aventurier politic gata să facă orice și un vînzător al Partidului Socialist (și această apreciere nu s-a schimbat nici cînd, după tovarășii pe care i-a trădat, a ajuns și el la închisoare), față de Kádár atitudinea era diferită, mai ales, firește, în interiorul partidului. Uitarea binefăcătoare a învăluit rolul lui în procesul lui Rajk, precum și alte fărădelegi, ca și cum prin anii de închisoare

și-ar fi răscumpărat păcatele. Opinia publică de partid a văzut în el pe vechiul activist, muncitorul simplu devenit lider, comunistul “autohton” victimă nevinovată a “moscoviților”. A devenit legendar: în timpul interogatoriului i-au smuls unghiile, anchetatorul — fiul lui Farkas Mihály — i-a urinat în gură, nimeni nu a fost chinuit asemenea lui. Nimic nu era adevărat, probabil că toate acestea le-a răspîndit el însuși cu ajutorul unor prieteni, dar nicidecum fără rezultat. Era înconjurat de simpatie și anumite nădejdi; o bună parte a membrilor de partid îl doreau pe Nagy Imre la conducerea guvernului, iar pe el în fruntea aparatului de partid.

Din clipa în care a intrat în sală și s-a așezat la masa de pe estradă, atenția s-a concentrat asupra lui (ceea ce, în compania lui Ács și Matussek, nu era de considerat drept o performanță deosebită), iar cînd Ács și-a încheiat discursul și au urmat luările de cuvînt, oamenii parcă se adresau lui îndeosebi. Curgeau plîngerile redactorilor-șefi, ale redactorilor și “activiștilor” presei comuniste. Toți acești oameni care pînă nu demult l-au slujit pe Rákosi fără să clipească, înghițindu-și eventualele amărăciuni, aveau cîte ceva de spus — intervenții ale centrului de partid în manuscrise, cenzură, articole impuse lor sau ziarelor lor. Gazetarii de la cotidianul central al partidului se plîngeau în cor de redactorul-șef adjunct Betlen Oszkár, dur, neîndurător, stalinist incorigibil. Curgeau și întrebările: ce va fi cu tovarășul Nagy Imre? Cînd va fi reprimat în partid? Cînd va fi din nou prim-ministru? Și ce se va întîmpla cu Déry și Tardos, care au fost excluși numai de cîteva săptămîni? Și care va fi soarta Cercului Petőfi? Căci fără Cercul Petőfi, fără revolta scriitorilor și ziaristilor, Rákosi ar fi și acum pe capul nostru. În definitiv, marea schimbare despre care vorbesc acum tovarășii din conducere se datorează în primul rînd scriitorilor și ziaristilor.

Ács și Kádár luau notițe, din cînd în cînd își vorbeau în șoaptă, apoi Ács i-a dat cuvîntul lui Kádár.

M-am uitat la ceas. Pînă la întîlnirea de la Vörösmarty mai aveam destul timp. Abia acum începea să fie interesantă consfătuirea. Poate că renunț la meci.

Kádár vorbea încet, tărăgănat. Era vizibil că s-a dezobișnuit să apară în public. E adevărat că de cînd a ieșit din închisoare nu a rămas fără funcție: mai întîi a fost secretar de partid al sectorului XIII și de cîtva timp secretar al comitetului județean. Dar este altceva să vorbești în locurile respective și cu totul altceva în fața unui “activ al presei”. Țștia de aici urmăresc cu siguranță fiecare cuvînt, ficare greșeală de limbă. Foarte probabil că în noua sa calitate de lider al Comitetului Politic acesta era primul lui discurs oficial.

În legătură cu politica, a spus ceea ce spusese și Ács. Încredere, unitate, partinitate, baze solide, viitor sigur. Dar, dincolo de frazeologie, două lucruri

mi-au atras atenția. În primul rînd faptul că i-a luat apărarea lui Betlen Oszkár: “Tovarășii nu trebuie să uite că Betlen este un vechi tovarăș încercat. Tovarășii trebuie să știe că noi avem încredere în tovarășul Betlen. Tovarășul Betlen își cunoaște meseria și partidul are nevoie de vechi tovarăși încercați, care își cunosc meseria”. Mai clar nici nu se putea aduce la cunoștința noilor răzvrățiți că e inutil să spere: îndepărtarea lui Rákosi din fruntea partidului nu va fi urmată de înlăturarea lui Betlen Oszkár de la conducerea ziarului *Szabad Nép*. În ce privește persoana lui Betlen, meritul lui era nu numai că îi teroriza pe colaboratorii ziarului: îi plăcea să se laude și cu cîți oameni a nimicit el în partidul maghiar și în cel cehoslovac (în acesta din urmă și-a început cariera și s-a mîndrit nu o dată afirmînd că el știa de atunci că Slanski și Clementis — executați mai tîrziu — sînt trădători, dar partidul cehoslovac nu i-a dat crezare). Era aproape shakespearian felul în care Kádár, recent eliberat din închisoare, îl aprecia drept vechi tovarăș bun și încercat pe unul din cei care au băgat în închisori tovarăși ai lui comuniști. Dar, abstracție făcînd de persoana lui Betlen, Kádár ne-a dat să înțelegem că după căderea lui Rákosi nimeni nu trebuie să se aștepte la un fel de epurare generală. Staliniștii fideli nu au motive de îngrijorare, nici dacă mîinile lor ar fi pătate cu sînge; adversarii sau persecutații lor nu trebuie să-și facă iluzii: aici nu va fi “furtună curățitoare”.

Pe mine personal m-a interesat prea puțin cazul lui Betlen, căci am ieșit de mult din “sfera lui de influență”. Dar cea de-a doua luare de poziție a lui Kádár m-a interesat îndeaproape și m-a pus pe gînduri, mai mult decît cea dintîi. El a răspuns celor care afirmaseră în cuvîntul lor că mișcarea scriitorilor și ziariștilor, răzvrătirile lor din ultimii ani au pregătît căderea lui Rákosi. Parcă aud și acum răspunsul: “Scriitorii și ziariștii cred — a spus Kádár — că ei au făcut schimbarea de acum. Dar tovarășii să ia la cunoștință că nu ei au schimbat lucrurile, ci Conducerea Centrală, membrii simpli, muncitorii și țărani au făcut schimbarea. Scriitorii și ziariștii sînt ca musca așezată pe proțap, care își închipuie că ea trage căruța. Ei bine, tovarăși, carul socialismului e tras de clasa muncitoare”.

Mă uitam la acest bărbat subțire, prezentabil — în '56 Kádár avea 42 de ani — și primul meu gînd a fost: unde trăiește ăsta? Într-o Ungarie inexistentă, în care muncitorii și țărani construiesc cu entuziasm un socialism care nu se va înfăptui niciodată? Sînt trei ani de cînd a ieșit din închisoare și nici acum nu își dă seama cît de mult urăsc muncitorii și țărani acest regim? Nici pînă acum nu a depășit ceea ce învățase pe vremea ilegalității, la seminariile de bază despre rolul conducător al clasei muncitoare? Clasa muncitoare poate că ar conduce cu plăcere, dar, dacă ar putea, nu ar mai fi rămas nici piatră pe piatră din acest partid comunist. Numai că în frumoasa noastră lume nouă muncitorul și țăranul nu au putut să-și deschidă gura și tocmai din acest motiv scriitorii și

ziariștii — dar și dintre ei mai ales membrii de partid — sînt aceia cărora le-a revenit obligația de a-și spune deschis cuvîntul, de a se răzvrăti. În organizațiile lor de partid, cu prestigiul lor, cu premiile și decorațiile pe care le aveau, ei puteau să-și permită sau măcar să se încumete să facă ceea ce muncitorii de rînd nu îndrăzneau nici să viseze. Și acum iată-l în fața mea pe Kádár János, mai înainte întemnițat de Rákosi însuși. Îl am în față pe Kádár János, atotștiutor al celor mai primitive dogme ale marxism-leninismului, plin de antipatie nedisimulată față de intelectuali. Doamne, acest om e plin de prejudecăți și complexe, îi detestă din inimă pe toți cei ce sînt mai învățați, mai bine pregătiți decît el. Și îi detestă mai ales pe cei care au îndrăznit să-și deschisă gura, să-și facă auzit glasul atunci cînd el a stat deoparte. Eu am avut și înainte unele întrebări fără răspuns cu privire la el. Cum a putut să meargă — după ce a ieșit din închisoare — la Rákosi, să-i strîngă mîna și să accepte — fie și formal — explicațiile temnicherului său, anume că el, Rákosi, a fost indus în eroare în cazul lui Kádár? Cum e posibil ca el, Kádár, care a fost secretar al Conducerii Centrale în momentul căderii, să nu-și reclame vechea funcție în temeiul nevinovăției sale sau chiar să se retragă din viața de partid, nu să accepte din partea celui ce l-a întemnițat o pomană cum este neînsemnatul secretariat de sector? Dar iată, am acum și răspunsul: funcționarul de partid profesionist, care nu se pricepe la nimic altceva, care cu nici o altă muncă cinstită nu își poate cîștiga pîinea — darămite cozonacul — omul pe care partidul poate conta în orice condiții, în orice situație, cu atît mai mult cu cît el nu poate conta decît pe partid. În acest om și-au pus nădejdi chiar unii din rîndurile noastre? Pe el și-au bazat anumite presupuneri de felul: Kádár se va alia cu Nagy Imre și în scurt timp vom scăpa, după Rákosi, și de Gerő? Eu am înțeles în acea zi de sîmbătă că e inutil să ne facem iluzii în legătură cu Kádár. El va fi toată viața lui ceea ce a fost: Eternul Funcționar.

De altfel, la întrebările referitoare la Nagy Imre nu a răspuns. Poate că a fost o tactică abilă din partea lui, dar e posibil să fi fost o distribuție a rolurilor, convenită cu Ács Lajos. Căci, îndată ce s-a așezat Kádár, s-a ridicat Ács și a spus: „Atrag atenția celor ce doresc să mai ia cuvîntul să nu folosească expresia «tovarășul Nagy Imre». Nagy Imre nu este tovarăș, ci un om exclus din partid”.

Eu ajunsesem să fiu sătul de toate acestea. De ce să-i ascult în continuare? Ceasul arăta că mai am timp să ajung la întîlnirea cu Aczél Tamás la „Vörösmarty”.

Am plecat și ne-am dus la meci. Am văzut și primul meci. La stadion se înghesuiau o sută de mii de spectatori. Kinizsi-Ferencváros i-a învins pe danezi cu 10:0. Vasas-Rapid s-a încheiat cu 1:1 (pe atunci încă nu erau cunoscute prelungirile și peste o săptămînă s-a jucat al treilea meci, Vasas a învins cu 9:2 și a cîștigat Cupa Europei Centrale pe 1956).

3.

Abia ajunsese acasă, când a sunat telefonul. Era Déry. “Ai fost la activul ziariștilor?” — m-a întrebat el. “Am fost un timp, apoi am plecat.” “Ce s-a întâmplat? Ai auzit ceva notabil?”

I-am relatat destul de amănunțit cele descrise mai sus. A tăcut, nu a comentat nimic.

A urmat telefonul de duminică și acum stăteam în grădina casei din strada Krecsányi; în jurul nostru se învîrtea Niki, câinele eternizat în unul din cele mai frumoase romane ale lui Déry, și Böbe, tînăra lui soție, ne-a servit cu ceva — bere, răcoritoare, cafea — nu îmi aduc aminte. (Erau proaspăt căsătoriți, scriitorul pe cale de a îmbătrîni a luat-o de soție cu cîteva luni în urmă pe actrița Kunsági Mária Erzsébet, mai tînăra decît el cu 25-30 de ani.)

Soarele tot mai arzător promitea caniculă. Era o înaintea de amiază liniștită de vară. Am vorbit de una — de alta și încă tot nu știam de ce m-a invitat Déry.

Deodată s-a deschis poarta și a intrat Nagy Imre. Era odihnit, proaspăt bărbierit, zîmbitor. O ținea de mîină pe nepoata lui, Kati, în vîrstă de șase ani și frumoasă ca o zîină.

S-a așezat lîngă noi, Kati și cățelul alb cu urechile negre se ocupau unul de celălalt — și au urmat întrebările uzuale: cine ce face, observații privind vremea frumoasă și grădina, după care Déry mi s-a adresat: “Și acum, Tibor, spune-i și lui Imre tot ce mi-ai spus mie la telefon ieri seara”. (Îi spunea Imre “Bătrînului” — pe care noi, cei de treizeci de ani, îl numeam nenea Imre, dar el era cu doi ani mai în vîrstă decît Nagy Imre, pe care l-am sărbătorit în luna trecută, cînd a împlinit 60 de ani.)

Am relatat din nou, dacă se poate mai amănunțit, cele întîmplate la centrul de partid.

De pe fața lui Nagy Imre a dispărut zîmbetul și a devenit tot mai sumbru. Probabil că nu i-a plăcut nici textul lui Kádár, elogios la adresa lui Betlen Oszkár, căci știa el prea bine ce fel de om e Betlen (pe vremea cînd a fost prim-ministru, el a reușit să-l demită din funcția de redactor-șef al ziarului *Szabad Nép* și să-l trimită la București, la ziarul Cominformului. De acolo l-a adus înapoi Rákosi, dar numai ca redactor-șef adjunct). Nu se putea să-i placă nici cele spuse de Kádár despre scriitori și ziariști; nimeni nu știa mai bine că majoritatea adepților și sprijinatorilor lui se recrutează tocmai dintre aceștia, care au rămas alături de el și atunci cînd a fost înlăturat, înfierat, exclus din partid. Dar pînă cînd am vorbit despre toate acestea nu a spus nici un cuvînt.

A izbucnit cînd am citat cele spuse de Ács Lajos: nimeni să nu folosească expresia “tovarășul Nagy Imre”, căci Nagy Imre nu este tovarăș, ci un om exclus din partid.

— Nulitățile... Nemernicii — a exclamat el. *Eu* nu sînt tovarăș pentru ei?... Pentru *ăștia*?... Eu, care...

Era inutil să continue: *acești* neofiți în jur de 40 de ani, *acești* secretari mărunți crescuți în anticamerele șefilor lor îndrăznesc să interzică titulatura de tovarăș pentru Nagy Imre, care este de 40 de ani membru al partidului, care a luptat cu arma în mînă în rîndurile soldaților roșii, care a stat la închisoare și a fost silit să emigreze pentru un ideal, care și exclus din partid este de o mie de ori mai tovarăș decît ei.

Era ca o sălbăticiune rănită.

— Nu sînt zece zile de cînd m-a invitat Nógrádi la centrul de partid — a continuat el mai potolit, ca și cum ar fi dorit să ne explice accesul de mînie de adineauri. Ar fi trebuit să-l auziți: “Dragă Imre încoace, tovarășe Nagy încolo...” Să fiu liniștit că problema mea cu partidul va fi rezolvată. Peste două zile m-a invitat Mikoian, am stat de vorbă mult timp și nici prin cap nu i-a trecut să nu mi se adreseze cu tovarășe. Și atunci *ăștia*...

Noi știam deja despre aceste convorbiri. În ziua următoare după căderea lui Rákosi, Nógrádi Sándor — și el vechi comunist trecut pe la Moscova, însărcinat de Conducerea Centrală să discute cu Nagy Imre — i-a fluturat în fața ochilor posibilitatea de a fi reprimat în partid, încercînd în același timp să-l convingă să-și facă autocritica, să-și recunoască așa-zisele greșeli și să rupă relațiile cu elementele ostile partidului (cu noi, adică). În același spirit i-a vorbit și Mikoian — care, “în trecere prin Budapesta”, a găsit timp să se întâlnească și cu Nagy Imre.

— Kádár nu a spus nimic? — m-a întrebat Nagy Imre. Referitor la interdicția de a folosi expresia “tovarășul Nagy Imre”.

— Eu am plecat atunci — i-am răspuns. Nu știu dacă mai tîrziu a spus ceva sau nu.

Déry i-a aruncat o privire semnificativă lui Nagy Imre.

— Acum ai auzit. Poți să-ți dai seama cu cine ai de-a face...

Era un fel de concluzie, de încheiere a ceva.

Nagy Imre nu a mai spus nimic. Ne-am luat rămas-bun. Trecuse binișor de amiază, nenea Imre și eu eram așteptați acasă.

A luat-o de mînă pe Kati. Nu trebuiau să meargă prea departe: strada Orsó era la mică distanță de strada Krecsányi.

În drum spre casă, m-am gîndit că niciodată nu l-am văzut pe Nagy Imre atît de furios, atît de tulburat. Am reușit să-i stric această înaintea de amiază de duminică. Pesemne, Déry a considerat că este important să știe ce se spune despre el la centrul de partid. Mai puțin am înțeles de ce nu i-a relatat el în-suși, în baza convorbirii noastre telefonice din seara precedentă. De ce m-a pus pe mine să-i spun?

4.

În cursul celor patru decenii trecute, mi-am adus aminte nu o dată de întâlnirea din grădina casei din strada Krecsányi și mi-am pus din când în când și această întrebare. Am așteptat aproape 40 de ani ca să primesc răspunsul.

În numărul 2/1992 al revistei *Multunk* a apărut un studiu intitulat *Déry Tibor și Nagy Imre*, semnat de Ständeisky Éva. Am aflat astfel că relația dintre cei doi bărbați nu a fost atât de senină cum crezusem eu. Déry a fost primul dintre scriitorii comuniști care a susținut persoana și politica lui Nagy Imre. În mișcarea numită “nagyimristă”, el era cel mai în vîrstă și cel mai prestigios scriitor. În acel Memorandum în care 59 de persoane și-au exprimat fidelitatea față de politica lui Nagy Imre, înlăturat de la putere, el a fost primul semnatar. Pe de altă parte, într-una din scrisorile pe care Nagy Imre le adresase Conducerei Centrale după excluderea sa din partid l-a menționat nominal pe Déry Tibor, cu ale cărui concepții era de acord. Cum puteam să bănuiesc că între ei au fost și controverse? Și, după cum relatează Ständeisky Éva, una dintre ele tocmai în zilele de după căderea lui Rákosi.

Atunci, într-o seară, s-au întâlnit cîțiva în casa lui Déry: Haraszty Sándor și fiica lui, Karczag Imre și a fost acolo și Nagy Imre. Nagy Imre era optimist, probabil că îl cuprinsese și pe el euforia de care am vorbit la începutul acestei scrieri. Trebuie să fi însemnat o satisfacție pentru el destituirea principalului său dușman, iar convorbirile purtate cu Mikoian și cu Nógrády i-au dat speranțe. Déry a comentat evenimentele cu multă reticență. (Oare nu el a fost cel care a declarat în discursul ținut în urmă cu o lună la Cercul Petőfi: atîta timp cît este vorba numai de critica unor persoane, de eventuala lor schimbare și nu se analizează anumite greșeli din ideologia lor, “*vom avea în mod inevitabil doar rezultate neînsemnate, vom schimba un rău cu altul mai mic și în locul cailor de cursă șchiopi, căruța țării va fi trasă de măgari șchiopi*”?) Lui Nagy Imre nu i-a plăcut pesimismul lui Déry și a făcut aluzie la “concepțiile cunoscute” ale scriitorului. Déry s-a simțit foarte jignit. Ani de zile i-a fost dat să audă aceleași observații din partea șefului politicii culturale, Révai (care, de altfel, a ajuns din nou la conducere în echipa Gerő). De cîte ori nu i s-a reproșat că el a tradus jurnalul de călătorie — calificat drept antisovietic — al lui André Gide; de cîte ori nu i s-a spus că nu este comunist adevărat, ci numai “tovarăș de drum”, contaminat de avangardă, încătușat de realismul burghez, atins și de troțkism. Dar nu s-a așteptat și nu a meritat din partea lui Nagy Imre asemenea referiri. Poate i-a trecut prin minte și ideea: nu cumva mikoianii și nógrázii să reușească să-l “înmoaie” pe Nagy Imre, iar politicianul — în credulitatea și partinitatea sa — să termine prin a se delimita de prietenii care au stat alături de el cu consecvență și curaj în vremuri grele. Aluzia făcută la “ideile cunoscute”, pre-

cum și o altă observație a lui Nagy Imre, anume că Déry nu ar dori să se sprijine doar pe calitatea sa de membru al partidului, ci — fie și inconștient — ar apela și la ajutorul “reacțiunii”, au fost în mod cert de natură să-i trezească îngrijorarea.

După plecarea oaspeților, i-a scris o scrisoare lui Nagy Imre. “Îți mărturisesc — scria printre altele — că m-ai jignit profund cu această idee a ta, care mi-a întărit hotărârea de a înceta să mai iau orice fel de poziție politică. Arta și politica nu sînt compatibile. Petőfi și József Attila au plătit scump politica, iar eu, ori de cîte ori mi-am făcut auzit glasul, am primit drept plată numai neînțelegere și ocară. Prietenul tău credincios, Déry Tibor.”

Scrisoarea a fost datată: iulie 1956. Ziua nu este indicată, dar nu încapă îndoială că a fost scrisă între căderea lui Rákosi și întâlnirea noastră în trei.

Déry — oricît ar fi dorit — era incapabil să se rupă de politică și m-a chemat la el în acea zi de duminică pentru ca darea mea de seamă să-l facă pe Nagy Imre să priceapă ce fel de figuri (măgari șchiopi) fac parte din “noua” conducere și ce spun despre el în absență. — Doamne ferește să se lase amăgit! Acesta e motivul pentru care nu i-a spus personal lui Nagy Imre ceea ce auzise de la mine în seara precedentă la telefon. Voia să înlăture și umbra unei eventuale bănuieli că nu citează exact sau că interpretează pe gustul lui cele spuse la centrul de partid. Avea nevoie de cineva care a fost prezent acolo și putea să redea cuvînt de cuvînt afirmațiile esențiale.

În timp ce eu credeam că fac o dare de seamă asupra celor auzite în ziua precedentă, am devenit, fără să-mi dau seama, martor la cearta de moment a “marilor bătrîni” ai epocii.

Calendarul arăta 29 iulie 1956. Probabil că și calendarul meu — dar cine știe pe unde s-a rătăcit de atunci? Mă refer la calendarul de perete al lui Böbe, găsit de Ständeisky Éva printre actele procesului “Déry Tibor et Comp.”, în care la această zi însoțită de vară era notat: “Înainte de amiază Nagy Imre și Méray Tibor la mine”.

În românește de Florica Perian

DÁVID GYULA

1956 —

ÎN TRANSILVANIA ȘI CE A URMAT DUPĂ

FRAGMENTE DE AMINTIRI

De 1956 se leagă o cotitură decisivă a vieții mele. S-a întâmplat exact așa cum a spus prietenul meu Varró János în dimineața de 7 septembrie 1956, când cei trei asistenți recent numiți la Universitatea “Bolyai” (dar încă datori cu încheierea tezei de doctorat) am trecut granița la Episcopia Bihorului, în “călătorie de studii”: “Țineți minte această zi — a spus el — căci ea va fi pe veci memorabilă pentru noi”.

Am revenit acasă la 5 octombrie, în geantă cu o mulțime de însemnări pentru dizertație, dar cu și mai multe experiențe. În cursul unei luni petrecute acolo, am avut ocazia să fac nu numai cercetări prin biblioteci, dar și să cunosc tineri care, la câteva săptămîni după întoarcerea mea acasă, au fost participanți activi la Revoluție. Mă înghesuisem împreună cu ei în aula mare a universității, la acea dezbatere științifică prelungită pînă în zori, la care un activist al centrului de partid și-a “susținut” teza despre ideologia lui Karácsony Sándor sau, mai exact, s-a redus la zero pe sine însuși în discuția cu aceia care nu au văzut în autorul cărților *Mentalitatea maghiară*, *Concepția maghiară despre viață* sau *Maghiarii treziți din letargie* un “promotor al fascismului maghiar”, ci un gînditor responsabil pentru destinul națiunii, care a făcut apel la trezirea conștiințelor. La faimoasa adunare generală din septembrie 1956 a Uniunii Scriitorilor Maghiari, m-am aflat și eu la galerie și am adus scriitorilor maghiari din Transilvania o caldă strîngere de mînă din partea lui Illyés Gyula. Am asistat la discuții care s-au prelungit pînă tîrziu în noapte, scoțînd la iveală fapte uluitoare despre colonizarea sovietică, despre crimele politice și economice comise de regimul Rákosi. Tineri de vîrsta mea căutau cu responsabilitate căile viitorului. Ungaria era deja pătrunsă de spirit revoluționar, deși foarte mulți mai sperau că, sub semnul celui de-al XX-lea Congres al PCUS, lucrurile pot fi reparate și pe cale pașnică.

Nu voi înșira aici nume, locuri sau detalii menite să adeverească cele spuse. Aș putea să aduc drept scuză spațiul limitat, dar adevărul este că multe detalii au fost absorbite de cei patruzeci de ani care au trecut de atunci. Trebuie să spun însă că în pauzele interogatoriilor la care am fost supus mai tîrziu în pivnița Securității din Cluj am șters în mod deliberat din circumvoluțiunile

creierului meu o seamă de elemente concrete, care ar fi implicat și alți oameni. Căci ceea ce ai uitat nu poți să “mărturisești” nici în vis, nici silit.

Primul meu interogatoriu a început cu întrebarea:

— Unde și când l-ai întâlnit pe Nagy Imre și cu ce directive ai venit acasă?

Am zîmbit și atunci auzind întrebarea, căci mi s-a părut absurdă sugestia locotenentului-major Oprea, care mă interoga. Dar, văzînd care este “concepția”, am început să șterg înregistrările de pe benzile memoriei mele. Cu succes — după cum se pare acum.

Dar asta nu a schimbat deloc convingerea mea privind justetea Revoluției. Nici în zilele fierbinți în care urmăream chinuți la toate posturile de radio accesibile știri despre ceea ce se întîmpla dincolo, nici mai târziu, cînd aș fi putut să-mi “ușurez” situația negîndu-mi sentimentele, trecînd responsabilitatea în contul altora. Dimpotrivă: fără înconjur, fără subterfugii, mi-am asumat identificarea cu Revoluția Maghiară, simțind că sînt dator măcar cu atît celor ce și-au dat viața la Budapesta.

Acuzația sub care m-au condamnat a fost “organizarea manifestației de simpatie față de contrarevoluția din Ungaria, în cimitirul Házsongárd”, ceea ce — faptic — a fost și nu a fost adevărat. Iată cum s-au petrecut lucrurile: după ce m-am întors de la Budapesta, s-a întîmplat că, deși în cei trei ani de aspirantură mă specializasem în literatura maghiară din secolul al XIX-lea, am fost numit asistent al lui Jancsó Elemér. În această calitate, trebuia să țin nu numai seminariile, ci și cursurile de literatură maghiară din epoca iluminismului, pînă la întoarcerea profesorului (care se afla la Budapesta, fiind blocat acolo în timpul Revoluției), precum și seminariile de teoria literaturii cu anul I, după cursurile lui Csehi Gyula. Am fost și responsabil pentru anul II, secția literatură maghiară. Era o grupă excelentă: Szilágyi Domokos, Nagy Kálmán, Szilágyi Júlia, Lászlóffy Csaba, Tichy Magdolna, Jászberényi Emese, Boros Zoltán — ca să menționez doar cîțiva dintre ei — precum și Koczka György și Kelemen Kálmán, care după procesul Uniunii Studentești au ajuns, de asemenea, la închisoare.

Cu ocazia uneia dintre plimbările noastre, cu incursiuni și în istoria literară, am ajuns la cimitirul Házsongárd și la ideea de a îngriji mormintele părăginite ale unor scriitori. De atunci încolo, ne-am dus din cînd în cînd la cimitir să plivim, să curățim mușchiul de pe pietre. A fost firesc să ne ducem și de ziua morților, acești scriitori fiind “morții noștri”.

Ieșirea respectivă la cimitir a devenit “manifestația contrarevoluționară”. Fără voia mea, dar nu întîmplător.

Căci intervenise 23 octombrie.

Chiar din prima zi stăteam de dimineța pînă noaptea tîrziu în camera asistentului de la Institutul de Istoria Literaturii Maghiare (unde a doua zi — nu știu cum — s-a instalat o colegă, aducîndu-și și aparatul de radio). Palizi, îngrijorați, apoi cu lacrimi de bucurie, urmăream evenimentele. Și “le-am comentat dușmănos”, după cum s-a scris mai tîrziu în rechizitoriul meu.

Au fost zile fierbinți, tulburi, nu numai pentru noi. Nici conducerea partidului nu știa ce să facă. Îmi aduc aminte că la 25 octombrie s-a convocat pe neașteptate o adunare generală în aula clădirii din strada Arany János, unde s-a votat textul unei telegrame adresate lui Nagy Imre, prim-ministru recent recunoscut. L-am asigurat de încrederea noastră, atît în el, cît și în poporul maghiar, apărător al cuceririlor socialismului. Peste trei zile am fost convocați din nou: a reieșit că telegrama noastră ajunsese doar pînă la Comitetul Județean de Partid — căci între timp situația politică din Ungaria se schimbase. De astă dată s-a adoptat o variantă de text adresată Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej, în care personalul didactic și tineretul Universității “Bolyai” asigura partidul de fidelitatea noastră față de socialism. În această variantă nu era nici un cuvînt referitor la Nagy Imre și la evenimentele din Ungaria. Au trecut din nou cîteva zile (firește, nici această telegramă nu a fost expediată, căci textul ei *nu mai era suficient*), iar la 4 noiembrie, înainte de amiază, cînd — conform promisiunii — urmau să se retragă, trupele sovietice au declanșat un nou atac. Atunci s-a votat cea de-a treia variantă, care îl condamna pe Nagy Imre, ajuns la remorca imperialismului, și care exprima încrederea față de Guvernul Revoluționar al Muncitorilor și Țăranilor. (Cu această ocazie am “chiulit”, informațiile mele despre cele întîmplate acolo fiind ulterioare.)

În două-trei zile, conducerea de partid din România și-a revenit. În primele zile se luase inițiativa ca studenții celor două universități să demonstreze în stradă pentru Revoluția Maghiară. Dar, la 26 octombrie, rectorul Universității “Babeș”, Raluca Ripan, la o ședință a cadrelor didactice, avertiza deja tineretul universitar român că printre revendicările revoluției figurează și reanexarea Transilvaniei. (Știam că este o minciună menită să otrăvească atmosfera, căci nici un post de radio nu a spus așa ceva. Abia mai tîrziu, la închisoare, am aflat că mii de studenți din Timișoara au manifestat în acele zile pentru revoluție și că, pentru organizarea unor demonstrații de simpatie, au fost condamnați și studenți români din București. Așadar, a fost necesar să se folosească arma “diversiunii Ardealului”.) În cele din urmă, manifestația comună proiectată nu a mai avut loc. Varianta cu studenții de la “Bolyai” mergînd în frunte cu drapelele român și maghiar avea o accentuată notă de provocare, așa încît, mergînd de la un cămin la altul, am convins tineretul să renunțe la orice fel de manifestații.

Nu mai continuu, căci toate acestea seamănă mai curînd cu o evocare a trecutului istoric, decît cu amintirile personale. Or, istoria lui 1956 în România trebuie scrisă de istoriografi — în baza unor memorii, dar și a altor surse. Aflu cu bucurie că sînt deja cercetători care se pregătesc să îndeplinească această sarcină.

Am promis fragmente, deci revin asupra fragmentelor.

1 noiembrie 1956

De ziua morților, cimitirul Házsongárd este totdeauna aglomerat. Este o veche tradiție ca în această zi fiecare să meargă la mormintele celor dragi trecuți în lumea de dincolo. Cimitirul luminat cu zecile de mii de lumînări, coroanele copacilor care se pierd în umbrele serii, mulțimea aparținătorilor stînd cu capul plecat printre morminte prezintă un tablou cu totul special.

Cu această ocazie, prin mulțime au apărut ici-colo grupuri de studenți, printre care și ai mei, cei din anul II, cu care căzusem de acord să mergem la cimitir. În noi, cei mai “vîrstnici”, funcționau încă reflexele deceniului precedent, dar studenții și-au pus în această zi panglicile negre, cîte unul chiar tricolorul roșu-alb-verde, dar numai sub reverul hainei. Undeva în inimi, această zi a morților devenise și o zi de omagiu, în memoria celor care și-au pierdut viața în Revoluție. Fără cuvinte, simțeau acest lucru toți aceia care mă însoțeau. Au fost și grupuri de studenți — după cum am aflat peste cîteva zile — care nu au rezistat tentației de a-și exprima sentimentele, de a recita versuri ocazionale. Dar și aceste manifestări s-au încadrat în ritualul nescris al zilei morților. (În nici un caz nu a avut loc împlinirea despre care scrie în memoriile sale, după cîteva decenii, unul dintre “eroii” evenimentelor.)

Dar a avut această zi a morților din 1956 și un element discordant: în mulțime, pe cît posibil în apropierea grupurilor de studenți, căscau gura figuri care nu păreau a fi aparținători triști ai celor din morminte. Peste mulți ani de la eliberarea mea, am aflat (de la un fost activist UTC care s-a lăudat) că în ziua respectivă — pentru a preveni o “manifestație contrarevoluționară” — și ei au fost mobilizați împreună cu securiștii îmbrăcați în haine civile, care cureauă cimitirul. Deci, era un sîmbure de adevăr în ceea ce îmi spusese căpitanul care mă ancheta: “Să știi că și noi am fost acolo și dacă ați fi făcut ceva, ați fi fost îngropați pe loc!”

Încet, cimitirul se golește. Noi atunci am coborît de la “mormintele unitariene”. În fața mormintelor celor trei episcopi se învîrteau fără rost doar figurile amintite. I-am și spus lui Nagy Kálmán, traducătorul *Kalevaledi*, hăituit mai tîrziu: în moarte: “Uite cum arată acest rond, ca după o aversă, cînd nu mai rămîn decît pietrele”. Ei bine, și asta s-a calificat drept “convorbire dușmănoasă”. Mi-am dat seama în cursul interogatoriului, cînd afirmația mi s-a reproduș

în limba română: “Apa trece, pietrele rămîn” (ceea ce în limba maghiară s-ar putea traduce cît mai exact prin zicala: “Cîinii latră, caravana trece”).

Despre “manifestația din cimitir” a informat în ziua următoare și Radio Europa Liberă, dar, firește, nu ca o acțiune “contrarevoluționară”. Bănuiesc că sursa a fost Securitatea, prin careva dintre oamenii ei care lucra în două direcții.

A urmat 4 noiembrie.

În familia noastră ținea de ordinea zilei ca dimineța, îndată după ce ne trezeam din somn, să deschidem radioul. Așa începea fiecare zi. După 23 octombrie, obiceiul a căpătat o importanță deosebită, căci Szabad Kossuth Rádió transmitea deja știri demne de încredere despre cele mai noi evenimente, despre normalizarea lentă a vieții și manevrele diplomatice începute imediat după încetarea focului. Știam că în seara precedentă o delegație militară maghiară condusă de Maléter Pál a plecat la Tököl ca să discute detaliile retragerii trupelor sovietice. Au fost și știri despre mișcări de trupe în sens contrar, dar preferam să le credem pe cele cu semn pozitiv.

Tocmai de aceea am rămas uluiți cînd, cu cîteva minute înainte de 6,30, am auzit vocea lui Nagy Imre: “În zorii zilei de azi, trupele sovietice au declanșat un atac împotriva capitalei, cu intenția vădită de a răsturna guvernul democratic legal constituit. Trupele noastre sînt gata de luptă! Guvernul este la locul său!” (Mărturisesc că am căutat în volumul publicat în 1989, *Glasul revoluției*, dar nu am identificat textul care trăia în mine de patruzeci de ani, decît în unele pasaje ne semnificative.)

M-am îmbrăcat în grabă și am alergat la universitate. Fără nici un gînd, pur și simplu pentru a fi împreună cu ceilalți, care au sosit rînd pe rînd, deși era duminică. La cîteva minute după ora nouă, Szabad Kossuth Rádió a devenit mut. Stăteam acolo, în liniștea năucitoare, după care au urmat apelurile agitate transmise de posturile mai mici. Ne-a cuprins o disperare neputincioasă. Lîngă aparatul de radio (de origine obscură), ne chinuiam unii pe alții cu întrebări fără răspuns. Ce se va întîmpla dacă și România intră în luptă? Conform unor știri neconfirmate, Gheorghiu-Dej și-a oferit deja “ajutorul frățesc” pentru apărarea socialismului. Ce se întîmplă dacă și noi vom fi mobilizați?

(Abia după cîteva ani am aflat că au fost într-adevăr formațiuni militare românești îmbrăcate în uniforme sovietice, trimise sub comandă sovietică în Ungaria. Dar în închisoare am auzit și despre locotenentul Mărgineanu din Prundul Bîrgăului, care, ofițer de serviciu fiind, a chemat prin radio formațiunea sa de tancuri și a dat ordinul: direcția Gherla. Voia să îi elibereze cu arma pe deținuții politici din închisoarea de acolo. Au ajuns aproape de Dej, cînd comandantul superior s-a trezit la realitate. Locotenentul a fost prins și condamnat la moarte. Executat. Numele lui poate fi citit pe tabla de marmură a monumentului ridicat în cimitirul din Gherla, în 1992.)

Rezistența armată nu putea să dureze mult în Ungaria, dar “normalizarea” vieții a durat vreme îndelungată.

La noi, cursurile universitare se desfășurau normal. Pe la mijlocul lui noiembrie, a fost arestată conducerea provizorie a Uniunii Studenților de la Facultatea de Filologie-Istorie, pe motivul că a alcătuit un program de lucru care, în unele puncte, amintea de revendicările revoluționare ale tineretului universitar din Ungaria, program pe care l-a susținut în pofida avertismentelor consiliului universitar. Printre cei arestați împreună cu Várhegyi István se aflau și doi studenți ai mei: Koczka György și Kelemen Kálmán (unul dintre ei este azi redactor al emisiunii în limba maghiară la TVR București, iar celălalt este președinte executiv al Partidului Creștin-Democrat Maghiar din România).

Într-o zi, pe la sfârșitul lui februarie, m-a oprit pe coridorul universității Bodor András, decanul Facultății de Filologie-Istorie.

— Aș vrea să te întreb ceva. Ce ați făcut voi acolo în cimitir? Ieri a avut loc dezbateră în procesul grupului Várhegyi — la care eu am fost citat în calitate de decan — și în legătură cu cimitirul a fost menționat și numele d-tale.

Am relatat cele întâmplate.

— De altfel, mă surprinde — am adăugat eu — că pe mine nu m-au întrebat. Eu pot da informații exacte.

Ei bine, nu a trecut mult timp și am fost *întrebat*.

La 12 martie 1957, după miezul nopții, bătaie energice la poartă ne-au trezit din primul somn. Locuiam în strada Pata, în fundul curții unei case cu parter. Era ușor de trecut peste gard. În locuința formată dintr-o cameră și o bucătărie au intrat șase persoane îmbrăcate în uniformă și în haine civile. Careva l-a adus ca martor și pe proprietarul speriat. Au prezentat un ordin de percheziție și au început să răstoarne locuința. Au examinat raftul de cărți, un civil a studiat cu sîrguință mulțimea de fișe pe care le întocmisem pentru teza mea de doctorat. Fără nici un folos. În cele din urmă, au luat cu ei cîteva hîrtii “suspecte” (de exemplu, textul unui cîntec de jale al curuților), dar în cursul anchetei Securitatea nu mai știa ce e de făcut cu această “descoperire”. Ofițerul anchetator o examina nedumerit și în cele din urmă, împreună cu ceasul și cu verigheta, a trimis-o acasă la soția mea.

După ce au terminat cu percheziția, au scos și “mandatul de aducere” — pentru 24 de ore. Am întrebat cînd pot să vin acasă, fiindcă soția mea purta o sarcină cu complicații și în ziua respectivă trebuia să mergem la clinică pentru control. Locotenentul bine legat care conducea operațiunea (mai tîrziu am aflat că se numea Király) mi-a răspuns misterios: “Asta depinde de dumneata”. De la fetița mea de cinci ani nici nu am putut să-mi iau rămas bun: o vecină o luase la ea cînd a început percheziția, ca să nu se trezească de-a binelea.

Cînd am ajuns în stradă, au constatat furioși că mașina care trebuia să vină după noi nu era nicăieri. Se crăpa de ziuă, în scurt timp muncitorii urmau să pornească spre fabrici, deci au considerat că e mai bine să pornim pe jos.

— Nu cumva să faci vreo prostie pe drum — m-a avertizat ofițerul cel zdravăn.

Pe soția mea am revăzut-o la proces, la sfîrșitul lui mai. A fost o dezbateră cu ușile deschise (asta mai ținea pe atunci de aparența “legalității socialiste”). Mai apoi, cînd s-a judecat procesul grupului Varró János — în februarie 1959 — am putut constata același lucru: ei au așteptat pe coridor de dimineața pînă după-amiază, cînd am fost adus ca martor. Atunci știam deja că am și un fiu; Lakó Elemér, arestat în august 1958, a spus tuturor tovarășilor săi de celulă: dacă se întîlnește careva dintre ei cu mine, să-mi dea de știre.

E adevărat, după ce s-a pronunțat sentința în procesul meu, căpitanul Gruia Manea a dat ordin să fiu adus în biroul lui și mi-a spus că, “dacă mă comport cum trebuie”, mă ajută să țin legătura cu familia, ba mai mult, că nu va trebui să execut întreaga pedeapsă de șapte ani, pot să mă eliberez mai repede.

— De asta sînt sigur — i-am răspuns.

A sărit de parcă l-ar fi înțepat o viespe.

— Cum adică? Și tu îi aștepti pe americani?

Am încercat să-l conving că eu aștept aplicarea “legalității socialiste”, proclamată în primăvara lui '56, fiindcă în ce privește punctul de acuzare propriu-zis, în chestiunea cimitirului, mă simt nevinovat. A revenit la “comportamentul bun”, care însemna, fără echivoc, să fii delatorul celulei. Dar cu asemenea propuneri nu au avut succes nici atunci, nici în cei șapte ani ai detenției, nici după eliberarea mea.

De altfel, “chestiunea cimitirului” a constituit doar o mică parte a proceselor-verbale de anchetă întocmite timp de o lună. Acestea conțineau tot ce spuseseam în legătură cu Revoluția Maghiară, cu cotiturile ei politice, cu intervenția sovietică și chiar opiniile mele despre absurditățile vieții din țară. Căci în cursul anchetei nu mi-am dat seama că fiecare cuvînt spus va fi folosit pentru dovedirea “vinovăției” mele, a atitudinii “antistatale”. Ofițerul anchetator, un sublocotenent pe nume Harasztosi, care mă preluase de la Oprea în cea de-a doua săptămîină, m-a atras cu abilitate în aceste convorbiri, iar eu am argumentat, am demonstrat și, pentru susținerea afirmațiilor, am enumerat alte și alte lucruri negative, pe care partidul ar trebui să le corecteze. Nu m-a pus pe gînduri nici faptul că, după cîte o asemenea convorbire, sublocotenentul spunea: “Și acum, să formulăm în scris toate acestea...” Iar în procesul-verbal apă-

rea așa: “Am spus... am declarat...” Au epuizat, așadar, situația de fapt a “instigării publice”.

Avocatul meu, dr. Tunyogi Gyula, a fost neputincios în fața autoacuzății de 80 de pagini. A încercat să salveze situația, arătînd că organul de anchetă nu a adus nici un martor care să confirme declarațiile mele; s-a referit la procedură: “în lipsa martorilor, mărturia acuzatului împotriva lui însuși nu constituie dovadă”. Dar în mai 1957 Tribunalul Militar nu lua în considerare asemenea fleacuri.

La proces am aflat că nu sînt singurul în “lot”. În “boxa” rezervată pentru acuzați eram trei: alături de mine, Páskándi Géza, iar ca acuzat de gradul al treilea, Bartis Ferenc. El era atunci student în anul I la limba și literatura maghiară și, chiar la începutul dezbaterii, a fost scos din lotul nostru, fiindcă avocatul lui a afirmat că în cursul anchetei la Securitate și-a pierdut auzul. A cerut examinarea medicală de specialitate. I s-a acordat, dar după patru luni a fost condamnat la șapte ani de închisoare.

Pe Páskándi Géza nu îl cunoșteam mai îndeaproape. El era atunci student în anul III. Știam despre el că e cel mai talentat poet al generației sale. Volumul lui de poezii intitulat *Păsărea roșie* urma să apară în zilele acelea. La vestea arestării lui, difuzarea cărții a fost oprită, iar după condamnare topită.

Acuzația care i s-a adus a fost că a citit programul redactat de grupul Várhegyi și chiar l-a completat cu patru puncte. Acuzațiile erau ridicole (a propus ca rusa să fie o limbă străină opțională, introducerea ca materie de învățămînt a istoriei universale a filozofiei și un val de ilaritate a cuprins sala cînd unul din martori a “dovedit” naționalismul lui Géza, spunînd că odată a cîntat *Krasznahorka büszke vára* [Falnica cetate Krasznahorka]).

Apărătorul lui Géza, tînărul avocat Reich Miklós, absolvent recent întors din Uniunea Sovietică, și-a ținut pledoaria invocînd cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist și hotărîrile acestuia privind restabilirea “legalității socialiste”, astfel încît pe banca acuzaților aproape că ar fi trebuit să se afle tribunalul. Dar Géza a primit șase ani. În 1960, după ce a călăuzit prin țară, în calitate de ghid, o delegație de juriști din Brazilia, Reich Miklós a fost arestat. După cîteva luni de interogatorii, nu au reușit să dovedească nimic împotriva sa, dar nu a mai putut practica avocatura. Timp de cîteva ani, a fost organizator de spectacole la Teatrul Maghiar din Cluj. În acest timp a fost permanent hărțuit de Securitate, iar după stabilirea sa în Ungaria, de către organele de securitate de acolo, pînă cînd s-a sinucis.

Condamnații care făceau parte din același “lot” erau transportați de obicei împreună pînă la careva închisoare. În cazul nostru nu s-a întîmplat așa. Pe Géza l-am reîntîlnit abia după doi ani, în martie 1959, cînd primul grup de de-

ținuți politici a fost dus la muncă în Delta Dunării. După o lună de carantină la Gherla și o călătorie de trei zile într-un vagon de marfă, apoi cu vaporul, am ajuns la Grind, o colonie care ținea de centrul de la Periprava. Era un lagăr de muncă nou construit, cu barăci de scînduri acoperite cu carton gudronat, aflat la 4-5 kilometri distanță de brațul nordic al Dunării. Pe vreme senină se auzeau clopotele bisericilor din Vlko, așezare de pe teritoriul sovietic. Din primăvară pînă în toamnă, am săpat la porumbul cultivat pe pămîntul virgin al fostei stuferii, care a fost exploatată în toamna precedentă. Acest sol era incredibil de fertil, dar și stuful creștea văzînd cu ochii, rădăcinile rămase rezistînd la sapă. Cînd am săpat prima oară, stuful era deja de-o palmă, iar porumbul abia răsărit. Căldura insuportabilă. Pe cele cîteva sute de hectare, săpatul nu avea sfîrșit: cînd terminam cu toate parcelele, o luam de la început, căci porumbul crescuse de o palmă, dar iarăși nu se mai vedea în stuful înalt de o jumătate de metru.

Eu aveam “antrenament” și pentru muncă, și pentru climă. În vara lui 1956 petrecusem două săptămîni la Constanța, într-o tabără școlară; știam că sub un soare arzător nu trebuie să te dezbraci, ci să te îmbraci. Dar mulți dintre camarazii mei, palizi după doi-trei ani de viață în celule, s-au ales cu arsuri pe piele.

În ziua în care am sosit, comandantul taberei ne-a prezentat un deținut de drept comun (aceștia au construit tabăra înainte de sosirea noastră). Era un băiat bine legat, cu pielea bronzată de soare. “Peste o lună și voi veți fi ca el, dacă lucrați bine” — ne-a spus comandantul. E adevărat, am devenit “ca el” în mai puțin de o lună, dar nu de hrana mai bună decît la Gherla. Fața, mîinile celor care nu avuseseră grijă erau umflate din cauza soarelui arzător.

Cu Géza ne-am descoperit bucuroși și am ajuns în aceeași brigadă, ba chiar în aceeași grupă. Săpam la șiruri învecinate. Eu am scăpat de tumefieri, dar în scurt timp m-a luat de pe picioare o dizenterie gravă. În timpul zilei primeam doar apă de Dunăre din butoaiile așezate la capătul parcelor de porumb, adeseori clocită cînd ajungeam noi acolo. Medicamente nu erau, afară de cele 2-3 tablete de Carbocif cu care ne putea ajuta un coleg deținut, doctorul Romițan din Timișoara. Nu foloseau la nimic nici resturile de mămăligă carbonizată pe care le primeam de la bucătărie. Ajunsesem la 50 de kilograme și degeaba m-am prezentat pentru audiență la comandantul coloniei. Nu l-am impresionat.

— Dragul meu — mi-a spus într-o zi Géza — de ce te chinuiești? Amintește-ți de József Attila: “Nu trebuie durere adevărată, ci sîngerări vopsite”.

Săpam în continuare, dar după cele spuse de Géza rezistența mea s-a frînt. Pur și simplu, m-am culcat pe pămînt între două șiruri de porumb. Caporalul care ne supraveghea a observat, dar cînd m-a examinat mai îndeaproape

nu m-a îmboldit la sapă, ci doar să mă târăsc cumva pînă la butoiul cu apă. Acolo a trîntit peste mine o foaie de cort, ca să nu mă ardă soarele de tot.

“Sîngerarea vopsită” am respectat-o, dar e adevărat că, sub soarele arzător și sub foaia de cort, puterile mă părăseau. La plecarea spre casă, m-au ridicat pe foaia de cort și patru oameni, ținînd de cele patru colțuri ale ei, m-au cărat pînă la colonie.

Am ajuns în baraca bolnavilor. Medicamente nu erau nici acolo, iar pe deasupra am avut parte de “regimul 24”, cel al deținuților care nu lucrau. În cele din urmă, m-a vindecat de dizenterie un fierar din Corunca, arestat pentru că era iehovist. A cules de pe cîmp dragavei, din care mi-au făcut ceai la bucătărie. Dacă era bun pentru vite, și pe mine m-a pus pe picioare.

Cînd am ieșit din carantină era spre sfîrșitul lui august. Soarele nu mai era atît de puternic și porumbul săpat toată vara a crescut de nu puteai fi zărit între șiruri nici cu sapa ridicată.

În închisoare țineam, mai exact chiar decît activiștii de partid, evidența marilor sărbători de stat și de partid. Așadar, am așteptat și 23 August 1959, cea de-a 15-a aniversare a cotelor din 1944 — și nu degeaba. La cîteva zile după festivități, a apărut pe cîmp, la orele amiezii, ofițerul de serviciu, cu o listă: “Cine își aude numele, iese din rînd!” Împreună cu cei aliniați, s-a întors la colonie. Spre seară, cînd am ajuns și noi acolo, aceștia — vreo șazeci la număr — așteptau în baracă, îmbrăcați în haine civile. A doua zi au fost escortați, cu bagaje cu tot, spre Periprava.

Judecînd după anii la care fuseseră condamnați, am ajuns la concluzia că s-a acordat o amnistie generală pînă la limita de zece ani. Au urmat zile de așteptare pline de speranță, căci în această colonie toți eram condamnați la mai puțin de zece ani. Și, într-adevăr, într-o dimineață de la începutul lui septembrie nu ne-au mai dus nici pe noi la cîmp. Ne-au restituit hainele civile și am pornit cu bagajele spre Periprava. Certitudinea că vom fi eliberați nu s-a clătinat nici cînd ne-au îmbarcat într-un șlep. “Probabil că ne duc împreună la Brăila și acolo ne lasă liberi” — a fost explicația optimistă. Dar am trecut pe lîngă Brăila și am debarcat pe Insula Mare a Brăilei, la Salcia, unde am continuat viața în robie.

Salcia era cu totul diferită de Grind. A fost întemeiată în anii cincizeci. Clădiri solide de cărămidă slujeau drept dormitoare și aveau un spital pentru bolnavi, unde erau aduși și din alte colonii deținuții care aveau nevoie de îngrijire mai serioasă. Ne-au așteptat nu lucrări agricole, ci de terasament pentru baraje și canale. Astfel, anotimpul de toamnă și iarnă a însemnat alte încercări pentru oameni.

Am supraviețuit, deși drumul de la spital ducea adeseori spre cimitirul deținuților. A devenit un fel de proverb avertismentul: “Ai grijă să nu ajungi la Agaua!”

La Salcia nu am mai trăit total izolați de populația civilă. Drumul nostru spre baraj trecea pe lângă Agaua, satul de pescari de pe insulă. Într-o dimineață de toamnă târzie, am trecut și pe lângă grădina de flori și de zarzavaturi a unei case de la marginea satului. În casă locuia o fetiță blondă — cam de aceeași vîrstă cu a mea — care, zile în șir, a urmărit de la fereastră cum îi acoperă florile pămîntul adus cu roaba de oamenii necunoscuți în haine cenușii, cum îi acoperă vederea spre unul din brațele Dunării barajul în creștere.

Datorită apropierii satului, au început să ajungă la noi știrile lumii exterioare. Mergînd sau venind de la muncă, pe drum apărea cîte o bucată ruptă de ziar (sau mucuri de țigări, spre bucuria fumătorilor). Ieșirea din rînd pentru ele nu era recomandabilă: se pedepsea cu bătaie. De altfel, ca o măsură de siguranță împotriva dezertării, brigada trebuia să mărșăluiească braț la braț. Dar cei din primul rînd observau de obicei valorosul obiect și deviau întreaga coloană în direcția lui. Cînd primele rînduri treceau de el, cineva de la mijloc se apleca și îl ridica, fără riscuri. Dar uneori se întîmpla ca la poartă să fie percheziție și, dacă se găsea crîmpeiul de ziar, urma bătaia. Dar ziare tot ajungeau în colonie, hrănindu-ne cu știrile din țară și din lumea largă. Și cu speranță.

Și la Salcia am fost împreună cu Géza. Dormeam amîndoi în același pat și ziua lucram la terasament în aceeași grupă. Al treilea membru al grupei era domnul Simon, un mic meșteșugar evreu din Satu Mare. Noi doi săpam, iar Géza căra pămîntul cu roaba la baraj. El nici acolo nu a fost dispus să renunțe la forma de viață intelectuală și, fiindcă circulația cu roaba îi asigura “liniștea independentă” necesară creației, cînd se întorcea cu ea goală totdeauna se prezenta cu cîte o poezie nouă, o nuvelă sau o scenă dintr-o piesă de teatru. Domnul Simon și cu mine eram “publicul cunoscător de artă”.

Nu am avut probleme deosebite cu această diviziune a muncii, atîta doar că norma zilnică de 2 m³ o socoteau pentru noi trei, iar pentru gînditorul-interpretul Géza era prea scurt timpul pe care îl petrecea la marginea gropii, așteptînd să se umple roaba (căci lungimea drumului era dată). S-a întîmplat uneori că atunci cînd ultima lopată pocnea peretele roabei, semn că era plină și el trebuia să plece — cu alte cuvinte, că trebuia să întrerupă spectacolul — Géza devenea nervos și odată mi-a spus: — Văd că tu vrei să te reabilitezi pe pielea mea!

Avînd în vedere trecutul lui de gazetar, Géza nu se odihnea nici seara, după ce ne întorceam în colonie. Dacă o bucată de ziar cît palma a ajuns în ziua respectivă dincoace de sîrma ghimpată, el o depista, o citea și cînd, în sfîrșit, înainte de “stingere”, ajungea acasă, la patul comun, îmi relata și mie

cele mai noi știri. De fapt, nu în asta consta arta, ci în iscodirea corelațiilor dintre diversele crîmpeie, în transformarea informațiilor fragmentare într-un tablou de ansamblu. Pot spune că în acea iarnă-primăvară de la Salcia eram orientați, în esență, asupra celor ce se întîmpleau în lumea de afară.

A mai fost și o altă sursă de informații: relațiile noilor condamnați. Despre “unificarea” Universității “Bolyai”, de exemplu, ne-a informat Deutsch Bandi, care a sosit la noi toamna târziu, în 1959. Îl cunoșteam încă de afară. Avea ca specialitate științele naturale și biologia, dar se ocupa și de relații româno-maghiare și de traduceri. Așa am reușit să înțeleg arestarea lui Varró János și a lui Bakó Elemér, în august 1958 (acuzăți fiind, în principal, tot pentru “chestiunea cimitirului”, în care, de altfel, erau mult mai nevinovați decît mine). Amîndoi erau deja la muncă, Elemér în insula Brăilei, într-o colonie învecinată, așa că puteam să ne transmitem uneori mesaje, iar János la Periprava, unde au avut o iarnă foarte grea la tăiatul stufului. Așa am aflat detalii în legătură cu sinuciderea lui Szabédi László, Csendes Zoltán și Molnár Miklós.

La Salcia a fost și un cerc de intelectuali români, unde mergeam din cînd în cînd. Prin bunăvoința doctorului Romițan — care a ajuns împreună cu noi de la Grind la Salcia — mulți dintre ei au petrecut iar în baraca bolnavilor și în timp ce noi lucram afară la terasament, ei purtau tot felul de discuții animate. Erau acolo: Alexandru Ivasiuc, excelentul prozator care a avut parte de o moarte tragică la cutremurul din 1977 (în timpul studenției la București, el a fost condamnat ca simpatizant al Revoluției din Ungaria), I.D. Suciu, cercetător al revoluției bănățene de la '48, Alexandru Zub de la Iași, care, împreună cu colegii săi, a sărbătorit în 1959 centenarul Unirii Principatelor — nu chiar pe gustul partidului.

Romițan s-a dovedit a fi un minunat camarad de suferință și aici, unde medicamentele de bază lipseau, ca și la Grind; el împărțea între cei ce se adunau la cabinet nu numai cele cîteva tablete de Polivitamin: în spatele paravanului avea totdeauna puse deoparte cîteva gamele pline cu mîncare; la apelul “Treci după perdea, Julius!”, trebuia să o înghit cu o rapiditate aproape de sufocare, pentru ca paznicului care supraveghea cabinetul să nu i se pară suspectă absența mea.

Astfel, condiția fizică adusă cu mine de la Grind nu s-a schimbat considerabil nici la Salcia (prietenii mei se întrebau uneori dacă mă duce roaba pînă sus pe baraj sau mă rostogolește în jos). În iarna 1959-'60 am reușit să supraviețuiesc. În primăvara anului 1960 părea că se adevăresc știrile favorabile despre înțîlnirea lui Hrușciov cu Eisenhower, despre care am aflat din crîmpeiele de ziar. În Vinerea Mare a sosit la Salcia o delegație de ofițeri din MI. Ne-au adunat pe toți și colonelul care conducea delegația ne-a comunicat: construcția socialismului este într-o fază atît de avansată, încît noi nu mai reprezentăm o

primejdie. Era clar: asta nu poate însemna altceva decît preludiul amnistiei; Vinerea Mare va fi ziua Învierii pentru noi.

Ei bine, nu a fost. A trecut luna mai și într-o bună zi am aflat, dintr-o bucățică de ziar, despre “criza cubaneză”. Peste puțin timp ne-au mutat în sudul insulei, la Luciu-Giurgeni, la o orezărie total degradată. Această vară, mai precis nopțile ei le-am petrecut în cala unui șlep vechi; la proră atîrna trist un drapel *francez*, iar la bord era scris numele: “Gironde”. Eram pe brațul principal al Dunării și de-a lungul celuiilalt mal treceau din cînd în cînd pe apă nu numai șleपुरi, ci și vapoare de călători. De acolo — cînd nu eram la muncă — păream a fi pasagerii unui vapor francez de excursioniști care fac baie de soare.

Aici, la Luciu-Giurgeni, am primit prima veste nemijlocită despre familia mea. Probabil că încă în atmosfera întîlnirii la vîrf tovarășii au hotărît că și deținuții politici care lucrează pot să scrie acasă. Am primit cîte o carte poștală (următoarea peste un an), ni s-a dictat textul standard, în esență că sîntem sănătoși și că pot să ne trimită un pachet cu alimente în greutate de 5 kilograme, conținînd și 500 de țigări.

Pachetul a sosit și mi-a adus o mare surpriză: cînd plutonierul care verifica pachetele l-a deschis, deasupra era o fotografie color a băiețelului meu. Plutonierul a priceput mai repede, s-a uitat la mine, apoi s-a prefăcut că are treabă la ușa camerei de gardă. Așa am putut să văd mai îndeaproape chipul fiului meu, care atunci avea deja trei ani. O frîntură de minut, din care am trăit patru ani.

Sigur că nu mi-a dat-o. “Cînd te duci acasă, ai să-l vezi în original”, mi-a spus și a pus-o deoparte.

Cînd m-am eliberat de la Gherla în 1964, printre lucrurile mele civile era și fotografia. M-a însoțit tot drumul în continuare, fără să știu.

La Luciu-Giurgeni am fost întrucîva separat de Géza: comandantul taberei organiza brigăzile după alfabet și literele D și P nu erau prea aproape. Numai în zilele de repaus și dimineața sau seara ne întîlneam în treacăt.

Ar urma acum capitole noi: despre frumusețile plivitului la orezărie, în apă pînă la genunchi, aplecați toată ziua sub soarele arzător, despre noua colonie, Grădina, unde m-am îmbolnăvit de tifos și am ajuns în spitalul civil din Constanța, apoi într-o tabără-carantină, la Stoenesti. Și apoi iarăși despre Gherla, despre fabrica de mobilă care funcționa parțial în castelul Martinuzzi de odinioară, păstrat intact.

Poate cîndva le voi scrie.

Trecerea graniței în 1956 a fost într-adevăr “fatală”. Cînd am ajuns acasă, după șapte ani de detenție, minus două zile (cîștigate fiindcă au fost pe

parcurs doi ani bisecți), familia a fost cea care m-a reabilitat imediat. M-am prezentat și la universitatea “unificată” (după cum m-a îndrumat la eliberare ofițerul politic al închisorii din Gherla), dar domnul rector Daicoviciu m-a privit ca și când mi-aș fi pierdut mințile. Apoi, într-o bună zi, am primit o telegramă de la *Korunk*: “Vă rugăm să ne faceți o vizită la redacție. Balogh Edgár”. Pentru moment, nu mi-au putut oferi decît muncă de negru, fără semnătură, dar în mod regulat. Între timp, mi-am găsit o slujbă de muncitor necalificat la întreprinderea de canalizare a orașului. Am reușit să-mi însușesc cîte ceva din meserie, datorită generosului nenea Szabó Ákos.

Într-o zi reparam un tub de aspersie în piața Mihai Viteazul. Mă aflam jos în fosă. Deodată s-a întunecat cerul deasupra mea.

— Ce faci aici, Julius? — am auzit glasul cunoscut.

Era doctorul Romițan. A fost în vizită la Cluj și, căutîndu-mă, a ajuns, din aproape în aproape, pînă în piața Mihai Viteazul. Cred că atunci s-a năruit în el planul comun urzit la Salcia de a se muta împreună cu familia la Cluj și a începe aici o viață nouă.

În românește de Florica Perian

DRUMURILE CONVERG

“Drumul Damascului”: metaforă inevitabilă pentru un știutor de carte, în 1996 — patruzeci de ani după Revoluția Ungară din octombrie '56, șapte ani după evenimentele din decembrie '89. Redactorii revistei Korunk de azi, nutrindu-se din experiența determinată (și) de vîrstă, înșiruiți aici după numărul anilor vieții trăite, mărturisesc, alegîndu-și diverse forme de exprimare, despre ecoul pe care-l stîrnește într-însii această sintagmă biblică încărcată de mult de semnificații etice și politice, cu deosebire evocată în vremea din urmă, acest tandem verbal în aparență atît de propice și profitabil, glisînd între uz și abuz pe pîrtia (supra)viețuirii.

TREI POEZII

În loc de viață — poezii? — m-ai putea întreba, dragă cititorule, parafrazîndu-l pe Ady. Și ai avea, evident, dreptate, căci eu n-aș putea, n-aș avea temei să răspund recurgînd tot la Ady: Și-n locul Vieții n-au venit decît doar poezii. Căci, mai întîi, poeziile numai dacă le împrumutam de la cîte cineva; iar în al doilea rînd, chiar dacă nu cu literă mare, cei aproape șazeci de ani lăsați în urmă pot fi numiți totuși: viață. Asupra ei ar trebui să-mi întorc privirea acum, stăruind asupra schimbărilor, analizînd propria mea “cale a Damascului” — în eventualitatea că am avut parte de așa ceva.

Nu oroarea de vivisecția căreia ar trebui să mă supun, ci respectul față de Drumul Damascului (cel puțin față de al acelor care nu se bulucesc pe el uneori “dus-întors”) mă determină să spun că eu n-am avut parte de acea anume iluminare și convertire. Nici clasa, nici familia și nici măcar locul de muncă, destul de expus (redacția revistei *Korunk*) n-au vrut sau n-au putut să mă oblige să-mi schimb crezul; desigur, prudența, teama, adaptarea nutrită și de acestea au produs momente neplăcute, compromisuri lipsite de glorie, menite uitării (pot fi oare uitate?) — dar serul cu care fusesem vaccinat în copilărie, pe strada Farkas din Cluj, s-a dovedit, cred eu, mai puternic, așa încît, în mare, am evitat infecția al cărei pericol a dăinuit vreme de mai multe decenii. Evident, proaspeți pionieri cum eram, confirmarea de la biserica din strada Farkas ne-a adus destule ponoase, nouă, elevilor Colegiului Reformat de mai ieri. Nu eram priviți cu ochi buni. Utemeul (Uniunea Tineretului Muncitor) s-a dovedit deja mai sever și s-a străduit să ne educe de asemenea

— pe noi, cei ce “aderaserăm” (în afara organizației nu prea rămăsese nimeni, poate doar o parte din repetenții clasei) în spiritul aceleiași rigori — din punct de vedere ideologic, firește — de aplicat fie și față de profesorii noștri. Pe mine, copil de profesori, treaba asta nu m-a impresionat în mod deosebit (spre norocul meu). “Înfierarea deviatorilor” însă — mă refer la Veress Zoltán și la ceilalți, la “conspirația” lor copilărească (despre care Csiki László avea să scrie mult mai târziu o piesă de teatru, *Ártatlanok* [Inocenții], nepusă în scenă nici pînă azi) — ne-a fost încredințată și nouă, fără ca dinspre partea oficialității să ne fi inițiat cineva ce anume trebuia să condamnăm noi de fapt. Printre adulți, la modul “partinic”, această practică istorică s-a generalizat și permanentizat; după cîte-mi aduc aminte, n-am asistat la alte autodafeuri — rușinea celui trăit la cincisprezece-șaisprezece ani mi-a ajuns cu vîrf și îndesat; în anii șaizeci și apoi în anii optzeci mi s-a întîmplat o dată, de două, de trei ori să mă pomenesc eu însumi, dacă nu chiar pe rug, dar la “stîlpul infamiei”, cînd mai mic, cînd mai mare.

Ei bine, așa am rămas (relativ) departe de Damasc.

Însă poeziile (cu rezonanțe “damaschine” inclusiv) răsună de cel puțin patru decenii în mine și, în asemenea clipe, potențate, prind glas.

AER! (1935)

Poezia lui József Attila e cu doi ani mai în vîrstă decît mine. Nu pot fixa cu precizie cînd a apărut în viața mea, însă de la prima ivire îmi revine tot mereu. Înainte de a pătrunde adevărul versului “Nu-i asta rînduiala ce-am visat-o”, înainte de a mi se dezvălui profunzimile decepției poetului, eu mă simțeam solidar cu întrebarea “Cine îmi interzice...?”, — cu care debutează poezia —, pentru ca mai apoi să se umple treptat de conținut: “Pot să-mi asculte telefonul” și “Visările se îndosariază”. Poporul “ce se teme cînd alege, / răspunsuri în doi peri trudind să lege” am început să-l cunosc în procesul maturizării, spaima reductibilă la individ e însă o trăire pe care o am încă din adolescență. Deși relațiile mele de prietenie și legăturile cu colegii de școală nu mă puteau incrimina, căci pe vremea aceea nu-i cunoșteam îndeaproape nici pe Veress Zoltán, nici pe Bodor Ádám sau pe Palocsay Zsigmond (erau cu un an mai mari), e mai mult decît probabil ca frica “mașinii negre” să mă fi atins cam prin acele vremuri, prin 1952. Și, evident, s-a întetit în 1956–’57. Timp de peste un deceniu, mă furișam la fereastra locuinței ori de cîte ori se oprea în fața casei vreo mașină. (Poezia lui Kányádi Sándor, *În fața casei toată noaptea*, îmi evocă și mie starea de spirit a unei generații și o retrăiesc ca atare.) Versul “o duc mai bine cei ce se strecoară” și-a dobîndit o valabilitate atemporală; iar “cînd

găsesc cu cale / să scoată din dosare fila care / de dreptul meu își rîde” a rămas amprenta precisă a unor reacții reflexe și spaime pe termen lung.

Nu m-a mirat cîtuși de puțin că în octombrie 1956, în cadrul evenimentelor din Ungaria, în tentativa de demolare a tiraniei, în împlinirea revoluției, această poezie a “comunistului József Attila” a ajuns să joace un rol cu totul deosebit.

O PROPOZIȚIE DESPRE TIRANIE (1956)

În depozitul memoriei mele de istoric literar data nașterii celebrei poezii a lui Illyés Gyula (1950) se află la locul cuvenit, însă, ca și în cazul altora, care au putut-o citi pentru prima oară pe 2 noiembrie 1956, în *Irodalmi Újság*, această a doua datare mi se impune și mie cu forța autenticității. Privind lucrurile de aici, de la Cluj, chiar și azi încă, în septembrie 1996, pare incredibil ca acel număr miraculos al revistei să-mi fi sosit oficial, prin poștă, imediat după apariție. La fel ca și cele anterioare, căci eram de bună vreme (poate din 1954) un fidel și, din primăvara lui 1956, tot mai entuziast cititor al publicației. (În sala de lectură pentru periodice a bibliotecii cu sediul în Marianum a bibliotecii Facultății de Filologie luasem cunoștință tot în acea perioadă de revista *Új Hang* și, în paginile sale, cu versurile de început ale lui Juhász Ferenc și Nagy László.)

În ceea ce mă privește, așadar, “vîntul lui octombrie”, cel al lui 1956, începuse să bată încă din primăvară, în paralel cu lectura revistelor literare, la întîlnirile de la Cluj și Debrecen ale studenților universităților “Bolyai” și “Kossuth Lajos”. Ca urmare prietenească a acestora, în septembrie au venit din nou, de astă dată ca turiști, din Debrecen, studenții de la litere și au adus cu ei o excelentă, pînă azi apropiată inimii mele carte de versuri, *Kézfogások* [Strîngerii de mîină]. (Numai dedicația m-a uimit și a avut darul, și de atunci încoace, să mă pună adesea pe gînduri: “Cu multă, multă afecțiune de la prietenul tău *ungur* — Bandi”. Bine, dar în cazul ăsta eu cam ce-aș fi, cine sunt?) Încă din *Introducere* m-a izbit tonul neobișnuit de direct, de actual, parcă adresat mie de-a dreptul:

*Cînd între munți, prins în teren deschis
și-n foc încrucișat te afli prins,*

*dar treci cu trupa, căci nu ai alt drum
— și nici alt țel — doar trecerea de-acum,*

*așa și eu venind aduc oștirea
ce sunt cu vrerea mea și cu menirea,*

și menirea (respectiv, textual: intențiile) poate fi deslușită în continuare din piesele volumului, cum ar fi *Erdélyben* [În Ardeal], *Szekszárd felé* [Mergînd spre Szekszárd], *Bartók, Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*. După poema cunoscută încă din școală *Nem menekülhetsz* [Nu au scăpare], aceasta a fost prima mea întîlnire memorabilă cu Illyés (urmată apoi de numeroase întîlniri personale, acasă la dînsul, în Budapesta ori în Tihany, cum și cu două-trei ocazii oficiale, în locuri publice, la Congresul Uniunii Scriitorilor, la seri literare).

Toate acestea sunt însă doar explicații de fundal, pregătirea a ceea ce nu se poate oricum prevedea, acea uluire cunoscută sub numele de *Propoziție despre tiranie*. Printre antecedentele sale cotidiene, respectiv printre antecedentele receptării, ar trebui să amintesc speranțele trezite în cadrul uniunii studenților (de prin vara-toamna anului 1956), discuțiile cu caracter din ce în ce mai pregnant politic dintre noi, colegi de an, în pauze, pe stradă, venind de la pregătirea militară săptămînală, printre clădirile dintre strada Arany János și calea Horea. (Îmi aduc aminte cum încerca Várhegyi István, student la istorie și coleg de instrucție, să mă convingă de avantajele pluripartitismului; pentru mine, pe vremea aceea, faptul însuși, posibilitatea era de neconceput. În alte privințe, cred, eram de acord. El, ca președinte al uniunii studenților filologi, a încăput în focul încrucișat al represaliilor, s-a ales cu o condamnare de mai mulți ani. Eu, pe post de secretar iar apoi de responsabil cu problemele de studiu în cadrul uniunii studenților de la "Bolyai", menținîndu-mă pe linia profesională, am scăpat. Ar trebui oare să mă rușinez că am trecut atît de ușor prin strîmtoarea lui 1956-'57?) Ținînd socoteala la zi, pelerinajul din cimitirul Hajongard de ziua morților, pe 1 noiembrie 1956, a precedat, de asemenea, poezia. Deși se prea poate ca Radio Kossuth Liber s-o fi transmis deja. Și, dacă da, e imposibil să n-o fi ascultat; lipsind de la cursuri, de la seminarii, stăteam în clubul uniunii studenților (cheia era la mine) cu urechea lipită de bătrînul aparat cu 7+1 lămpi, urmăream declarațiile diverselor delegații, comunicatele oficiale, modificările de guvern, acțiunea asumată de Nagy Imre, toată vremea, pînă la disperata și dezesperanta cerere de ajutor din 4 noiembrie și încă și după aceea, cît se mai putea auzi.

Dar esența, recunoașterea uluită e poezia.

Unde e tiranie

acolo e tiranie

nu numai în țeava pustiî,

nu numai în pușcării,

și încă: "nu numai în biblioteci / de lozinci idioate / care protest / mai rău decît spaima sîrmei ghimpate"; "în povața tatălui, / în zîmbetul mamei", "cînd îți vorbești tu ție", "și cum e-n țel săpată, / e și în ce te-așteaptă". Și marea, înfricoșata concluzie:

*unde e tiranie
ești ochi în lanț; adie
duhoarea ei din plînsu-ți —
ești tiranie însuși.*

E asta o absoluție? Ori cea mai teribilă sentință? Premoniția altor ani, altor decenii? Cuprinzînd vizita (din 1957) a lui Kádár și compania în România, cu marea adunare populară din Piața Gării din Cluj, unde am fost și noi convocați, ba (pentru prima și ultima oară în viața mea) m-au vîrît în straie secuiești, mi-au (ne-au) pus o perniță populară în mîini, suport pentru darurile înmîinate (în numele Universității “Bolyai”?) unuia dintre ștăbuleți...

VARA ASTA (1968)

Speranța era ponderată și de învățămintele (decepției) anului 1956. Și totuși — iluzia că lucrurile se pot petrece nu numai cu noi, ci și datorită nouă. Pentru mine, octombrie 1956 (la nouăsprezece ani) rămăsese un vis încețoșat, din care m-am trezit doar după o bună bucată de vreme. În vara lui 1968 trăiam cu impresia că aș putea face ceva și eu. Aici, la Cluj. Sau fie și la București, dacă e nevoie. Să-i prezint lui Ceaușescu doleanțele noastre. Să-i demitem pe redactorii-șefi corupți sau fără echivoc trădători, discutînd aceste cazuri în cadrul Uniunii Scriitorilor. Vara asta, îmi ziceam, ne aparține.

O, vara asta, vara asta.

*Ce vară fîmpită, binecuvîntată, sîrboasă, admirabilă,
obișnuită, incredibilă — să vezi și să nu crezi.*

O spune Szilágyi Domokos, încă în plinul evenimentelor, cuprins de vraja (dar și de spaima) “idilei gratuite”. În vara asta se cuprind toate, “parcursul european” și cei “trei cumetri ce cu sarea lacrimilor vița-n putregaiuri și-o alintă”; “mîta-n sac” și “ostiNATO”, precum și “la juma’ de drum între materie și idee”. Mai cu seamă însă (auto)îndemnul:

*fură-ne, vară, fură-ne din gură metaforele, despoaie
cuvintele...*

și menținerea, păstrarea și suspensia depășirii verii acesteia:

*... ne așezăm sub bolta cerului comună și aici
și-acum și-n vecii vecilor, cu nădejdea strașnic tăbăcită,
așteptăm legătura de dimineată.*

Ce soi de legătură a mai ieșit și din asta — nu comentez. Ține de trecutul apropiat. Cum ține, încă mai mult, de trecutul apropiat decembrie 1989 și mai noua speranță, o speranță nouă-nouță (de data asta fără Szilágyi Domokos,

recte Szisz). Și legătura, cuplajul ce nu mai poate fi pomenit cu titlu de nouitate. Cînd orarul, parcursul european și viața străveche se înfruntă din nou. Și poate va renaște și tăbăcita speranță.

KÁNTOR LAJOS

În românește de Paul Drumar

MUȚENIE GRĂITOARE

O ricît de incredibil ar părea, de înmormîntarea lui Stalin și a lui Gheorghiu-Dej îmi “amintesc” mai bine decît de Revoluția Maghiară din '56. Să însemne asta că anul care a făcut epocă nici acum nu și-a ocupat locul definitiv în conștiința mea?

Problema s-ar putea pune și așa.

Dar și altfel: ce anume a împiedicat acest proces?

La înmormîntări, în satul meu se trag clopotele pînă cînd răposatul este însoțit de la biserică pînă la cimitir — drumul e lung de un kilometru bun — și este înhumat. În ziua în care “marele dascăl al omenirii” a fost așezat spre odihna de veci au sunat și clopotele din Rareș. Nu aș afirma însă că la “marele miting de doliu” consătenii mei au plîns cu hohote. Dar, în atmosfera “ultimului omagiu” creat de discursurile rostite — dintre care unul de către vecinul nostru Dáné Mihály, “întîi-stătătorul” de atunci al satului — și mintea mea de copil (aveam doar opt ani) a putut sesiza întrebarea mută: *ce se va înîmpla cu noi de acum încolo?* Tot așa s-au întrebat și colegii mei de la căminul studentesc “Avram Iancu” din Cluj, după ce am urmărit la televizorul din sala clubului ultimul drum al lui Gheorghiu-Dej. La înmormîntarea lui Nagy Imre, în iunie 1989, întrebarea asta nu o mai puneau — mai ales după discursul lui Orbán Viktor — intelectualii adunați în casa inginerului Tenkei Tibor, care avea aparat TV cu receptor universal.

O privire comparativă în trecut ar fi mult ușurată, dacă aș putea evoca “atmosfera” din anii 1965 sau 1989 în satul meu. Nu am posibilitatea, fiindcă am trăit evenimentele în altă parte. După organizarea Săptămînilor Culturale din Valea Homorodului, începînd cu anul 1979, din 1987 mi s-a interzis accesul în județul Harghita. În 1965 așteptam vremuri mai bune, pentru ca, în scurt timp, să înceapă tracasarea colegilor mei de generație, din fericire, nu în măsura aplicată celor din “cincizeci și șase”. În '56, prin bunăvoința meșterului

priceput la toate, Imre Jakab, ascultam știrile la singurul aparat de radio din sat — atît cît se și putea înțelege din frînturile de sunet care scăpau din “focul” stațiilor de bruiaj. Singura mea legătură directă ar fi fost colegul meu de școală Néma Pali, pe care în toamna lui '56 l-am așteptat zadarnic să sosească acasă, fiindcă — după spusele lui — făcea pe secuiul grozav fabricînd cocteiluri Molotov.

Pe acest coleg guraliv nu am reușit să-l fac să vorbească despre 1956, nici la Crăciun, nici în anii următori. Ținînd seama de experiențele mele de azi, nici nu mă mir. Grăitoarea tăcere a lui Néma Pali nu a însemnat “muțenie” în ce privește '56. Într-o seară, l-am auzit pe tatăl meu — care, de altfel, nu era plin de inițiative — spunîndu-le cumetrilor lui: ar trebui să fugim în Iugoslavia, unde mai este pămînt în proprietate particulară. Dar asemenea pămînturi mai erau și în hotarul satului Rareș, deci nu s-a mai discutat despre emigrare. Ceea ce a urmat a fost însă egal cu o expatriere și, desigur, cu falimentul economic. Căci tatăl meu împreună cu cei șase cumetri au hotărît să părăsească gospodăria colectivă înființată cu cinci ani în urmă. Cererea lor a fost aprobată, dar nu li s-au restituit nici pămîntul, nici vitele, nici uneltele.

Atunci mi-a fost dat să cunosc cele șapte hotare ale satului și solidaritatea umană care le-a făcut să rodească. Fiindcă a venit nașul meu și, seară de seară, a explicat unde mai sînt pămînturi care pot fi lucrate în parte, primind din recoltă o jumătate, o treime sau tot a șaptea claie.

Niciodată nu a crescut la noi în curte stog atît de mare ca în anul în care am lucrat pămîntul în parte.

Pentru mine însă nu asta a fost experiența cea mai uluitoare din '56, ci momentul în care domnul învățător Kozma Miklós (care îl lansase și pe Szabó Gyula “dincolo” de dealul Mereștilor) mi-a aruncat în față scrierea pentru “concursul literar” raional, tunînd și fulgerînd: de ce nu ai scris despre ceea ce s-a întîmplat la noi? De ce am ieșit din colectiva în care au adunat cu forța jumătate de sat? Am scris. Nu e greu de imaginat cu ce “succes”. Am pierdut și bursa pe care o promisem pentru sîrguință la învățătură.

În schimb, am înțeles, o dată pentru totdeauna, ceva: nu merită să scrii decît despre lucrurile care se întîmplă cu noi, în așa fel încît adevărul să iasă la lumină.

Așa m-a făcut “vorbăreț” pe mine “tăcerea” lui Néma Pali.

Lucram deja de mult la săptămînalul pentru sate, dar în ce privește finalitatea carierei mele nu aveam nici un obiectiv mai concret, abstracție făcînd de sfatul părintesc: de un singur lucru trebuie să ai grijă; în fiecare sat să ai prieteni, pentru ca onoarea ta să nu fie știrbită.

În rest, ceea ce trebuie știut în această profesiune am descoperit singur cu timpul. În 1971, de exemplu, că, pentru a fi mereu pe baricade, trebuie să-mi creez un fel imunitate intelectuală, care să mă apere de permanenta contaminare ideologică. Este ceea ce mi-a oferit cercetarea științifică din timpul vacanțelor anuale, când am ajuns în contact nemijlocit cu diversele aspecte ale situației minoritare din perioada interbelică, respectiv cu capitolele încă nescrise ale istoriei culturii noastre.

În acele frumoase luni febrile am simțit cu adevărat ce înseamnă eliberarea. Scrutînd trecutul apropiat, am putut fi în conformitate cu mine însumi. Am putut să trăiesc sentimentul că depinde și de mine modelarea viitorului apropiat într-o formă de existență pe care această parte de națiune greu încercată o merită, în temeiul valorilor general umane și al celor creatoare de cultură.

Atunci am descoperit, pas cu pas, că a fi intelectual presupune o stare de permanență spirituală, mai ales în Europa Centrală și Răsăriteană. "Te pregătești pentru ziua de mîine?" — era o întrebare pe care în acei ani ne-o puneam doar între patru ochi sau în coloanele publicațiilor samizdat. Iată de ce mulți dintre noi am avut sentimentul că *Ellenpontok*, *Limes Kör* și *Kiáltó Szó* ne prelungesc viața; mai exact, celor care, între două drumuri care se deschideau în fața intelectualității — dezintegrarea spirituală sau emigrația — l-au ales pe cel de-al treilea.

Cu toate că de reducerea la tăcere de către autorități a reușit să scape doar *Kiáltó Szó*, rolul istoric al acestor ateliere spirituale ilegale poate fi reevaluat. Căci, înainte de schimbarea de regim din Europa Centrală și Răsăriteană, ele au încercat, în trei rînduri, să regîndească situația maghiarimii din România și nu au omis nici să contureze evoluțiile probabile. Obiectivele fundamentale formulate (sau, mai exact, reformulate cu alte și alte accente) atunci au devenit, în bună parte, cunoscute și în cercuri mai largi prin Radio "Europa Liberă", care asigura o publicitate secundară și maghiarimii din România (deși oamenii acordau atenție nu atît problemelor comunitare legate și de viața lor personală, cît destinului unor personalități persecutate, întemnițate sau expulzate). Acele obiective sînt, în esență, actuale și la mijlocul anilor nouăzeci: a) demolarea instituțiilor partidului-stat; b) crearea rețelei de instituții ale statului de drept; c) dezvoltarea pe scară largă a instituțiilor societății civile și asigurarea funcționării lor eficiente.

După cotitura din 1989, a devenit posibilă regîndirea în mod liber și fără represalii a relației dintre intelectualitate și stat, individ, comunități mici și minorități, majoritate și minoritate, națiune și parte a națiunii, stat și națiune, națiune și umanitate; s-au putut discuta și interpreta în public fenomenele din România după schimbarea de regim, problemele maghiarimii din România și,

nu în ultimul rând, exigențele și posibilitățile concrete ale recreării rețelei de instituții care asigură condițiile de viață ale intelectualității.

Numai că societatea noastră minoritară, care s-a redus numeric — mai ales în ce privește intelectualii ei — a crezut foarte serios în promisiunile schimbării și în procesul democratizării, care a demarat brusc. Pentru ea, a devenit primordială detașarea valorilor și mai ales a intereselor. Ceea ce, luat în sine, a fost și un proces firesc, numai că nu s-a ținut seama de procesele care au survenit și s-au accelerat în societatea majoritară. De fapt, ele fuseseră semnalate în *Kidltó Szó*. Spre exemplu, că trebuie să se țină cont de faptul că, după căderea dictaturii partidului-stat, în România va ieși la suprafață naționalismul neînfrînat. Cu alte cuvinte: maghiarimea din România va fi și mai expusă agresiunii forțelor care încearcă să slăbească reflexele de autoapărare, să împiedice procesele de autoorganizare, să slăbească sau să taie total legăturile, în sens mai larg.

Am convingerea că multe din rămîinerile noastre în urmă se datorează faptului că nici acum nu cunoaștem suficient evoluția, structura, mecanismele de funcționare, respectiv tulburările funcționale ale modelului de viață minoritară din perioada interbelică.

Este, de asemenea, simptomatic faptul că elita politică formată în luptele zilnice și forțele spirituale care dirijează procesele organizării sociale nici nu au avut exigența de a cunoaște experiențele epocii în cauză. Generații întregi de intelectuali au crescut fără să aibă informații cu privire la practica din epocă privind protecția minorității și la aspirațiile de edificare a societății.

CSEKE PÉTER

În românește de Florica Perian

TREZIRE

FILE DE JURNAL

I.

31 august 1978

A stă-seară, din nou întâlnire socială: Huszár Vilmos, Molnár Gusztáv și alții. Conferința ținută de Heller Ágnes la Uppsala (Congresul Mondial de Sociologie): respinge conceptul fetișizării, dar îl menține pe cel al alienării, ceea ce este un pas important, dar ambiguu. Scopul nu este abolirea statului, ci democratizarea tratată a instituțiilor sale.

Gusztî: Aşadar, după bibliografia care ar putea să umple o bibliotecă, a ajuns înapoi la realitate.

Vili: A descoperit că ceea ce a scris în 5 000 de pagini este greşit, fiindcă a ratat ceva în prima pagină.

Reluăm mai târziu tema: maghiarii pot să-i fie recunoscători lui Lukács, căci în alte părţi descoperiri asemănătoare au survenit mult mai devreme.

Despre starea de conştiinţă a muncitorilor polonezi: ei se află acum unde erau englezii pe vremea lui Owen.

Tot despre polonezi: Kolakowski a ajuns, la sfîrşitul anilor cincizeci, în punctul atins de maghiari la sfîrşitul anilor şaizeci — teoria e bună, numai practica e greşită. Ergo: el a făcut cu mai multă uşurinţă şi pasul următor. Heller, azi: mai bine să nu vorbim despre marxism.

Mai înainte şi la polonezi critica motivată naţional (de stînga) s-a confruntat cu critica establishment-ului. Azi, cele două sînt în consonanţă şi se întîlnesc. Cum se prezintă situaţia în alte părţi? Ungaria: deschidere spre Occident, dar subordonare faţă de Uniunea Sovietică. Participare la construirea conductei de gaz: supraîncărcare a economiei naţionale, plus dependenţă.

1 septembrie 1978

Huszár Sándor relatează că în 1969 Földes a fost chemat la Interne. Ce a făcut în după-amiază zilei x? Nu ştie. Timp de 11 ore, a fost bombardat cu întrebări. Şi asta a mers aşa săptămîni în şir. Apoi l-au întrebat: ce a făcut în ziua următoare? Şi-a adus aminte: a fost în societate. Cine a mai fost prezent? El răspunde. A doua zi: să admită că atunci a spus, printre altele, şi următoarea frază. Există dovezi scrise. Ezitare, muncă de lămurire şi, în cele din urmă, recunoaşte. După aceea, îşi dă seama că îi pune în primejdie şi pe ceilalţi, care nu au raportat. Plîngînd, îi mărturiseşte lui Huszár, care îl consolează. A doua zi este chemat din nou: procedura se sistează, dar este musturat că, din pricina lui, oameni cinstiţi ar putea s-o păţească. Sensul afacerii: tensiune nemaipomenită, apoi relaxare. Jocul este diabolic.

25 ianuarie 1979

Express publică amintirile legate de '56 ale comandantului de poliţie Kopácsi Sándor. Nagy Imre şi Maléter şi-au susţinut pînă la sfîrşit nevinovăţia: în faţa spînzurătorii, au ovaţionat Ungaria independentă şi socialistă.

Nagy Imre la proces: "În două rînduri am încercat să salvez onoarea socialismului în Bazinul Dunărean: în 1953 şi în 1956. Întîi m-a înfruntat Rákosi Mátyás, a doua oară armata sovietică. În acest proces frămîntat din patimă şi ură, îmi dau viaţa pentru idealurile mele. O fac bucuros. După felul în care s-a procedat faţă de mine, oricum nu mai valorează nimic. Sînt convins că istoria îi

va condamna pe ucigașii mei. Aș detesta un singur lucru: dacă tot ei m-ar reabilita”.

Conform raportului, Kádár a fost obligat să fie de față la execuție. (Era pentru a doua oară, căci a asistat și la moartea lui Rajk.) Condamnații la moarte: Nagy Imre, ministrul forțelor armate, Maléter, ziaristul Gimes Miklós și Szilágyi József, care, cu trei luni înainte, s-a sinucis în închisoare, precum și numeroși soldați.

Din comunicatele de presă. Moscova: “Sentință dură, dar dreaptă”. Sofia: “Cîinii au crăpat”. Pekin: “Veste bună de la Budapesta”.

26 ianuarie 1979

La rubrica “Tribune” a ziarului *Le Monde*, articolul lui Mircea Oprișan (fost ministru al comerțului, în prezent trăiește în Canada): Uniunea Sovietică nu poate să înceapă un război convențional împotriva Occidentului, căci ar trebui să lupte pe trei fronturi: 1) împotriva Occidentului; 2) înăuntrul taberei, fiindcă nu poate avea încredere în armatele Pactului de la Varșovia (este de neînțeles că aici menționează din nou Transilvania, ca obiect al unei posibile reîmpărțiri) și 3) împotriva Chinei. Un război atomic cu Occidentul este, de asemenea, imposibil: distrugerea părții de țară cu populație slavă este inadmisibilă. Cu alte cuvinte, război nu poate purta decît cu China — avînd oricum superioritate militară. Pentru a împiedica o asemenea posibilitate: tratatul de pace americano-chinez, cu următoarele prevederi: 1) nu vor declanșa război între ele; 2) în cazul unui atac atomic, se vor sprijini reciproc. Articolul a apărut la 20 decembrie. Peste cîteva zile s-a anunțat că Statele Unite și China au reluat relațiile diplomatice.

12 februarie 1979

Interviu cu Arthur Koestler în *Express*. A scris, încă în timpul războiului, că îi vom învăța pe nemți să cînte: *Europa über alles*. Și nu așa s-a întîmplat?

El citează o legendă hindusă: viața are patru anotimpuri. Primul este al învățăturii, al descoperirii lumii și vieții. Al doilea este al întemeierii căminului. Al treilea este al detașării de cotidian, timpul gîndirii. Al patrulea este al abandonării totale a grijilor, cînd omul devine călător fără bagaj.

La întrebarea: ce epitaf și-ar alege?: “S-a străduit pentru maximum — l-a găsit insuficient”.

17 februarie 1979

Prima dintre știrile difuzate la ora unsprezece de Radio Budapesta: China a atacat Vietnamul. Cîteva sute de morți, trupele chineze au pătruns în țară pe o distanță de șase-șapte kilometri. Populația se refugiază, armata opune

rezistență. Guvernul vietnamez s-a adresat guvernului sovietic și celorlalte guverne socialiste, cerînd ajutor.

2 martie 1979

Ieri a avut loc seara-Kányádi la Casa Petőfi. După aceea, la noi: Domokos Géza cu soția, Molnár Gusztai și alții.

Kányádi a fost în vervă, ne-a relatat mai ales despre călătoriile lui în străinătate. A vorbit pe larg și despre amenințarea pe care o reprezintă sporirea țiganilor pe meleagurile noastre. Și remediu nu există; la noi se împotrivesc asimilării maghiarimea, dincolo țiganii. Ne-a mai relatat despre întâlnirea lui cu Bari Károly, care are o părere deprimantă despre țiganii din Ungaria, dar nu despre mișcare ca fenomen mondial. Sándor a mai spus că el a sperat că țiganii din Ungaria se vor asimila, ceea ce înseamnă că maghiarii vor avea pielea cu o nuanță mai închisă. La întrebarea lui, dacă așa ceva este de așteptat, Bari Károly a răspuns: "Din păcate, da". Acest "din păcate" l-a lovit în inimă — a spus Sándor. De ce ar dori el asimilarea unei pături a populației, de vreme ce el însuși luptă împotriva asimilării propriiei sale comunități?

6 iunie 1979

Știri interesante din informațiile Agerpres.

1. În revista sovietică *Probleme de lingvistică*, N.G. Corlățeanu scrie: Traducerea operelor lui Lenin a influențat considerabil dezvoltarea limbii moldovenești. S-a consolidat astfel relația dintre popoarele rus și moldovean. "Una din trăsăturile sale cele mai caracteristice este că, în timp ce din punctul de vedere al etnogenezei și structurii sale este o limbă romanică, limba moldovenească a fost în istoria ei strîns legată de limbile slave ale lumii."

El menționează cronicile scrise cu litere chirilice, tradiție care face ca legătura între limba, cultura moldovenească și cultura sovietică să fie și mai strînsă.

2. Cartea apărută în Occident a ziaristului sovietic Victor Louis. Etniile din China s-au răsculat împotriva Puterii de la Pekin. Se poate presupune că "voluntari" sovietici le vor sări în ajutor. În consecință, China ar putea ataca Uniunea Sovietică, ceea ce ar putea declanșa războiul atomic.

În scurt timp, Dalai Lama va face o vizită la Moscova, apoi, probabil, la Ulan Bator, de unde ar putea adresa un apel către popoarele din China.

3. Cartea lui El Campesino, *Pînă la moarte*. General în Războiul Civil din Spania, în 1939 el a emigrat în Uniunea Sovietică, a devenit mareșal sovietic și Stalin l-a decorat cu Ordinul Lenin. Au urmat închisoarea și tabăra de muncă. De cinci ori a încercat să dezerteze. În 1949 a ajuns în Iran, în greutate de 38 de kilograme, bolnav. Medicii l-au îngrijit trei zile.

În timpul Războiului Civil din Spania, s-a opus infiltrării agenților de securitate ai statului sovietic. Știa că rezerva de aur a Spaniei a fost transportată “spre păstrare” în Uniunea Sovietică. Însoțitorii au fost executați. În Uniune, s-a ținut la distanță de La Passionaria — pe care a calificat-o drept curvă înfringantă — și de Carillo, un carierist jalnic — după părerea lui.

După moartea lui Franco, s-a întors în Spania. A adresat un apel către Felipe Gonzales (secretar general al Partidului Socialist). “Trăiască poporul spaniol, trăiască toți aceia care sînt dispuși să împiedice comunismul să prindă rădăcini în Spania!”

17 iunie 1979

În două seri consecutive, întâlniri amicale: Vekerdí László și Bence György de la Budapesta, bucureșteni, clujeni.

Bence a relatat despre experiențele sale din Polonia. Funcționarea autonomă a opoziției: cîteva sute de salariați, case de editură, tipografii proprii. Dacă într-un grup se ivesc neînțelegeri, lansează un nou ziar. Muncitorii au birou juridic — o rețea proprie de avocați, reprezentanți ai intereselor — înregistrat oficial. În corpul profesoral al universității volante sînt cîteva duzini de academicieni și profesori universitari. Fondurile bănești provin din țară și din străinătate. (Ziarul muncitorilor dispune de ajutoare în valoare de cca două milioane de zloti.) Importanța acestuia a sintetizat-o astfel: conform convingerii și programului, este posibilă colaborarea într-o echipă foarte diversă, în interesul unor scopuri asumate în comun. Acest consens se extinde, încetul cu încetul, de la extrema stîngă și pînă la biserică, deși nașterea lui se lovește de multe piedici din ambele părți.

Vekerdí: oare nu este o încercare iresponsabilă, care ar putea primejdui indivizi și chiar un fel de liberalizare de stat pe bază de compromis? Vezi cazul Ungariei.

Discuție: ce înseamnă acest compromis și între cine, cu cine? Al lui Illyés, care acceptă interzicerea cărții sale? Care invocă politica leninistă față de etnii? Dar pe care logica lucrurilor îl determină totuși să scrie prefața la cartea lui Janits (*Maghiarimea din Cehoslovacia după Al Doilea Război Mondial*)? '56 a deranjat sau a pricinuit acest compromis? V.L. vorbește despre iresponsabilitate. Primejdia e mai mare decît cea actuală. Bence: armata ungară participă la manevre militare, după care soldații maghiari pot fi comandați în Iugoslavia, în Libia sau în Egipt, deopotrivă.

Szász János, tot timpul: ce este de făcut, cum putem realiza în cultură ceea ce vrem?

Gusztî: există tradiții care pot fi invocate, care trebuie resuscitate. Consemnarea trecutului apropiat este, în sine, un program vast: rupe “mutismul” (Althusser numește astfel epoca stalinistă).

Vilka protestează împotriva certitudinilor încurajatoare și — spre stupefacția tuturor — în legătură cu evoluțiile din Polonia pomenește fascismul.

Impresia generală: e foarte greu să te înțelegi, să ajungi la o părere comună.

28 iunie 1979

Din informațiile difuzate de Agerpres.

1. În jurnalul său, Enver Hodja relatează despre o întâlnire a lui Ciu En-Lai cu ambasadorul român, care a avut loc în 1964 la Pekin. Liderul chinez a condamnat politica de anexiune a sovieticilor și a declarat că românii ar face bine dacă ar reclama teritoriile care le-au fost luate. Hodja califică această poziție drept antimarxistă, cu toate că și Albania are probleme asemănătoare (Kosovo).

2. Creșterea demografică și etniile din Uniunea Sovietică. Deosebirile deja mari dintre partea europeană și cea asiatică vor mai crește pînă în anul 2000. Azi: 70% slavi, 30% alte etnii. În 2000: 60% slavi, 40% alte etnii. Prognoză: este de așteptat intensificarea dezacordurilor între etnii.

Ucrainenii protestează împotriva lichidării națiunii lor. În aparență, ei au un număr suficient de școli, dar, în realitate, sporește mereu numărul școlilor rusești. Intelectualii au adresat scrisori și petiții primului-secretar Selest, care și-a însușit plîngerile compatrioților săi și s-a străduit să-i numească în posturi de conducere. În 1970 a publicat o carte intitulată *Ucraina noastră sovietică*. Glorificarea istoriei proprii, accentuarea caracterului național s-au dovedit a fi prea mult. Selest a fost destituit și mai mulți intelectuali au fost arestați.

8 septembrie 1979

Sîmbătă i-am avut ca oaspeți pe Gusztî și pe tînărul economist Magyar Bálint (de la Institutul de Cercetare a Economiei Mondiale). Lucrarea lui de specialitate: *Comerțul exterior al României*. El marchează situația noastră actuală prin conceptul “tehnologie cuprinzătoare”: produsele noastre fabricate pe bază de tehnologie occidentală le exportăm în Lumea a Treia. Această repliere este consecința firească a structurii economiei naționale din perioada interbelică, respectiv a faptului că, după război, nu mai putem fi parteneri de schimb ai Uniunii Sovietice, iar pe piața occidentală nu putem fi competitivi. Deosebire față de Bulgaria: ea a sprijinit agricultura, exportul. Deosebirea față de Iugoslavia: parțial, ea aparține efectiv lumii occidentale, respectiv Lumii a Treia. Absența tradiției micii țărâni explică nivelul scăzut al muncitorimii indus-

triale. Prognoză: creșterea graduală a integrării socialiste în anii '80. Argumentația explică pînă și legea avortului. (Același lucru în Uniunea Sovietică în 1935.)

10 septembrie 1979

Méray Tibor: *Viața și moartea lui Nagy Imre.*

Momentul cotiturii: 31 octombrie seara și 1 noiembrie dimineata: știrea că vin trupele sovietice. Nagy Imre nu crede și ordonă suspendarea comunicatelor de presă. Andropov îl induce în eroare. Nagy Imre: singura cale de ieșire este să se așeze în fruntea poporului. Convoacă Consiliul de Miniștri: să se adopte principial neutralitatea, să rezilieze Tratatul de la Varșovia. Toată lumea se aliază în jurul lui Nagy Imre, Kádár este cel mai vehement: este gata să lupte, dacă va fi necesar. N.I. îl informează pe ambasador, telegramă către Hammarskjöld. La 1 noiembrie, ora 7,50 seara, se comunică la radio neutralitatea. Ungaria dorește relații de prietenie cu Uniunea Sovietică și cu vecinii ei. În cursul nopții, Kádár dispare.

Ce s-a schimbat la Moscova? Interesele imperiului, presiunea vecinilor; declarația din 31 octombrie a guvernului chinez este aprobativă, peste cîteva ore agenția de știri China Nouă nu mai vorbește de evenimente polone și maghiare, ci numai de evenimente polone. Cauza: anunțarea pluripartidismului; opinia comandanților militari; situația politică mondială — Suez, America în fața alegerilor prezidențiale.

Pentru grupul Molotov-Kaganovici: justificarea liniei staliniste; "liberalismul" vinovat pentru toate. Pentru consolidarea situației personale a lui Hrușciiov: "mîna forte".

5 iulie 1980

Înainte de amiază, convorbire de o oră și jumătate cu Valter Roman. Antecedente: cu două luni în urmă mi-a trimis un manuscris (*Întîlniri cu Lukács György în 1956-'57*). L-am tradus, cenzura l-a citit și l-a interzis, pe motivul că i-ar putea "leza pe maghiari". Esența textului: nu a fost numai contrarevoluție. I-am cerut să mă primească, pentru a discuta unele pasaje.

De ce spune Lukács — am întrebat eu — că Nagy Imre a greșit de două ori: cînd i-a chemat pe ruși, respectiv a doua oară, cînd s-a opus venirii lor? Valter Roman era de aceeași părere. A discutat și cu Nagy Imre, la 30 octombrie: "Sîntem în rahat", a repetat el, în sensul că sîntem neputincioși. L-a întrebat și pe Kádár, ce planuri are: merge alături de Nagy Imre, sperînd că îl poate influența?

Ce s-ar fi întîmplat? — am întrebat eu. Dezordine generală, în mod cert fără Partidul Comunist.

Avînd în vedere că mai înainte a pomenit independența națională, am întrebat: cum poate fi soluționată contradicția: ori independență națională și respingerea intervenției, ori intervenție, dar atunci nu există independență națională. Care este principiul primordial? Răspunsul a fost că ideea solidarității naționale nu poate fi înlăturată, căci atunci socialismul încetează. Ceea ce s-a petrecut atunci în Ungaria putea să cuprindă și Polonia și România. El știa că la 3 noiembrie (la 4?) Tito i-a declarat lui Hrușciov nu numai că aprobă intrarea trupelor, dar că și el s-a gîndit la o asemenea soluție.

La 22 noiembrie, Valter Roman a participat la consfătuirea liderilor de partid sovietici, români și maghiari (Malenkov, Suslov, Gheorghiu-Dej, Borilă, Chivu Stoica din partea română, Kádár, Münnich din partea maghiară), unde s-a decis soarta lui Nagy Imre și a tovarășilor săi. S-a hotărît: 1) să-și facă autocritica; 2) să recunoască noua conducere. Valter Roman a discutat cu el de seara pînă dimineața, a încercat să-l convingă, dar fără succes. Nagy Imre: dorește o Ungarie liberă, independentă. Valter Roman: va veni timpul, dar nu dintr-o dată. În urma refuzului, s-a decis să fie duși în România. În primele zile, Kádár s-a interesat zilnic la Valter Roman de soarta lor.

Valter Roman a fost prezent nu numai la 30-31 octombrie, ci și la 3-4 noiembrie, apoi la 22. Convingerea lui este că la 30 octombrie ar fi intrat americanii.

Eu i-am contrazis afirmațiile de mai multe ori. A tăcut, dus pe gînduri; a menționat că timpul poate dezminți interpretarea lui, dar pentru asta sînt necesare date noi. Este de acord cu mine că judecarea faptelor nu poate fi independentă de definirea socialismului.

Mi-a făcut impresia unui om deschis și înțelept, cu care aș continua cu plăcere dialogul. Ne-am despărțit cu cuvintele: "Gîndiți neîncetat". "Iată primejdia care ne amenință." "Și noi am trecut prin multe primejdii." "Și mulți ați supraviețuit." "Într-adevăr, destul de mulți."

II.

În anii petrecuți la București, am ținut din cînd în cînd un jurnal. Fragmentele de mai sus fac parte din cele patru caiete de format mare care conțin însemnările din anii 1978-'80. Lecturi, evenimente redacționale, întâmplări zilnice, viață familială. Am scris jurnalul cu intenția de a consemna întâmplările zilnice și nicidecum pentru a descrie un "tablou de epocă". Totuși, așa cum se întâmplă de obicei, timpul care trece revaluează frînturile de amintiri autentice. Și frînturile se încheagă... (Caietele următoare ale jurnalului, cele de după 1980, au fost găsite și confiscate cu ocazia percheziției domiciliare din 1988.)

Ar trebui să schițez o vastă panoramă a intelectualității, pentru ca toate fragmentele să-și găsească locul în istoria epocii. Dat fiind că nu acesta e scopul pe care îl urmăresc aici, mă limitez la câteva observații explicative.

1. În cercul de intelectuali în care m-am mișcat la București — ca și la Cluj sau la Tîrgu-Mureș — pe la sfîrșitul anilor șaptezeci, a început să îmbrace o formă tot mai accentuată “gîndirea diferită”. Această atitudine a fost stimulată neîncetat de presa accesibilă (încă), de producția de carte, de călătoriile în străinătate și de relațiile persoanele, de dezbaterile care aveau loc regulat în cercuri restrînse. S-au constituit treptat canalele spre Ungaria ale gîndirii opoziționiste. Cu colegii români, în pofida bunelor relații personale, era mai dificil schimbul de idei, fiindcă reticența sau teama erau mari de ambele părți; totuși, în chestiuni de ordin profesional sau principial, consensul și colaborarea erau frecvente.

Principala temă a discuțiilor era regimul, viitorul. Variantele răspunsurilor: conducerea proastă, regimul prost, teoria greșită. Abordările și căile au dus, foarte încet și cu mari eforturi, spre o convergență, din care a rezultat în final critica radicală a conducătorilor, iar mai apoi a regimului și a teoriei. În baza experienței personale, eu cred că nu este lipsită de temei afirmația că din comuniștii de altădată s-au născut liber-gînditorii de mai tîrziu, dar nu sînt de acord că ea trebuie să însemne totodată acuzație și condamnare. Pentru ca regimul să se prăbușească, el trebuia să fie contestat și respins în primul rînd de cei care au crezut în el și l-au susținut. Nagy Imre a parcurs același drum ca și opoziția națională sau liberală, respectiv intelectualii noștri, care se radicalizau pe baza experienței minoritare. Firește, nu vreau să contest întîietatea celor care niciodată nu au crezut în comunism și i s-au opus dintotdeauna. Spun doar că schimbarea la față a foștilor “bolșevici”, “marxiști” este nu numai un fapt ineluctabil, ci și un factor hotărîtor al ruperii de regim și de teoria din spaatele lui. În acest proces, aprecierea Revoluției din 1956 și evoluțiile ulterioare din viața politică internațională au funcționat ca un catalizator. Pe scurt: punerea sub semnul întrebării a regimului în general nu poate fi despărțită de critica evoluției reale a sistemului.

2. Despre Valter Roman. S-a născut la Oradea în 1913. A studiat politehnica la Brno și în această perioadă s-a încadrat în mișcarea comunistă. Urmează Războiul Civil din Spania, apoi emigrația din Franța, respectiv Moscova. La sfîrșitul anilor patruzeci, este șeful statului-major al armatei române. La începutul anilor cincizeci, rămîne în afara cercului mai restrîns al conducerii de partid. În ultimii 30 de ani de viață — s-a stins în 1984 — a fost director al Editurii Politice și membru al Comitetului Central. Orientarea lui intelectuală din această etapă poate fi etichetată drept “comunism reformist”. Datorită trecutului “spaniol”, în anii șaptezeci a fost simpatizant al curentului politic cunos-

cut sub numele de “eurocomunism”, iar calificarea lui ca inginer i-a permis să înțeleagă importanța aplicării descoperirilor științifice în societatea modernă și a devenit unul dintre teoreticienii de frunte din țară ai modernizării numite “revoluția tehnico-științifică”. Împreună cu alții, a sperat că explozia informațională caracteristică epocii noastre va forța reînnoirea atât de necesară a comunismului. Așa se explică faptul că în anii '70-'80 Editura Politică a fost, pe de o parte, propagatoare a textelor liderului de partid, iar pe de altă parte, a publicat importante opere de filozofie și de teoria științei.

Relația noastră personală a durat din 1980 până la moartea lui. Amintirile legate de Lukács György relevă, pe de o parte, că în judecarea Revoluției din '56 era mai deschis și mai nuanțat decât conducerea de partid din Ungaria, iar pe de altă parte, că avea ceva de spus prin intermediul lor și despre situația din România și despre socialism în general. Textul în legătură cu Lukács l-a trimis la redacția *A Hét*, după ce în limba română apăruse deja. Totuși, cenzura nu și-a dat aprobarea. Pe drept cuvânt, cenzorii noștri au avut impresia că este multiplu “interferențial”. În cele din urmă, a apărut cu aprobarea secretarului abilitat al Comitetului Central.

Tema centrală a convorbirilor noastre a fost, până la sfârșit, Revoluția din '56. În ce privește calificarea evenimentelor, a revoluției, judecata lui Valter Roman s-a modificat considerabil sub influența evoluțiilor din viața politică internațională. În 1983, după ce am trăit și discutat, rînd pe rînd, schimbările din Polonia, am revenit asupra corelației dintre suveranitatea națională și solidaritatea internațională; el a declarat categoric că repudiază opiniile sale anterioare, respinge oprirea prin intervenție armată a “revoluției pașnice” din Polonia și își schimbă retroactiv părerea nu numai în legătură cu “Primăvara de la Praga”, ci și cu reprimarea revoluției din Ungaria.

Ceea ce m-a impresionat pe mine și afectiv în cursul acestor convorbiri a fost respectul deosebit, aproape de exaltare, cu care vorbea despre persoana și rolul lui Nagy Imre. S-au cunoscut la Moscova și mi-a spus că păstrează încă exemplarul cu dedicație al cărții lui apărute pe atunci. L-a stimat ca om și ca politician, deopotrivă. A repetat adeseori: “Kádár nu poate să moară pînă cînd nu îl reabilitează pe Nagy Imre”, ceea ce — judecînd în funcție de viața politică maghiară de atunci — a fost o idee nu numai lucidă, ci și avizată. În 1981-1982, mi-a spus că ar vrea să scrie o evocare în legătură cu Nagy Imre, dar se teme că nu se va aproba publicarea. Eram în biroul lui — dacă nu mă înșel, în 1983 — cînd directorul Editurii Eminescu i-a comunicat la telefon că al doilea volum memorialistic al lui, intitulat *Evocări*, nu poate să apară. E aproape sigur că în arhiva familiei se păstrează texte încă nepublicate, însemnări, documente, care ar putea constitui un aport pentru mai buna înțelegere a aceluia octom-

brie ungar, a “sejurului” de la Snagov, respectiv a relațiilor sale cu conducerea de partid din Ungaria.

Cînd l-am întrebat odată de ce nu își scrie amintirile în legătură cu Revoluția din '56, chiar dacă ele nu pot fi publicate imediat, mi-a răspuns că nu poate să scrie pentru sertar. S-a arătat însă dispus să le înregistrăm pe bandă. Anul 1983 a fost unul atît de dificil pentru mine, încît am amînat acest proiect, iar în 1984 el s-a îmbolnăvit și a încetat din viață pe neașteptate.

Am în posesie un document de la el, care, după cîte îmi amintesc, este procesul-verbal al întîlnirii din 22 noiembrie 1956, la care Kádár a prezentat situația din Ungaria liderilor de partid sovietici și români aflați la Budapesta. Valter Roman m-a rugat să traduc textul românesc, ca să-l poată trimite “tovarășilor maghiari”, care nu au acest act. Colaționarea cu documentele mai recent apărute va stabili dacă este o variantă identică pe deplin a unui proces-verbal deja cunoscut sau este într-adevăr un document inedit.

HORVÁTH ANDOR

În românește de Florica Perian

MARI CONVERTIȚI

“**M**TI comunică: În rechizitoriul său, procurorul general al Republicii Populare Ungare a acuzat de crima organizării în scopul de a răsturna ordinea statului democrat popular ungar pe Nagy Imre și complicitii săi, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós și, în plus, pe Nagy Imre pentru trădare de patrie, iar pe Kopácsi Sándor și Maléter Pál pentru răscoală armată. [...] Nagy Imre, Szilágyi József și Maléter și-au negat vinovăția. [...]

Cîntărind gravitatea crimelor, circumstanțele agravante și atenuante, Consiliul Tribunalului Popular de pe lîngă Curtea Supremă, în baza dezbaterii care a avut loc, a declarat vinovăția acuzaților de faptele care au constituit obiectul rechizitoriului și a condamnat: pe *Nagy Imre* la moarte, pe *Donáth Ferenc* la 12 ani închisoare, pe *Gimes Miklós* la moarte, pe *Tildy Zoltán* la 6 ani închisoare, pe *Maléter Pál* la moarte, pe *Kopácsi Sándor* la închisoare pe viață, pe *dr. Szilágyi József* la moarte, pe *Jánosi Ferenc* la 8 ani închisoare și pe *Vásárhelyi Miklós* la 5 ani închisoare.

Sentiința este validă. Sentiința de condamnare la moarte a fost executată.” *Magyar Nemzet*, 17 iunie 1958.

1956. Nagy Imre — drumul Damascului — aceasta e tema dată: cîteva idei (rînduri? pagini?) și numai pe mine mă pot învinui dacă aceste trei puncte de reper nu se constituie în mintea mea într-un întreg coerent. De fapt, cauza este drumul Damascului — acele drumuri ale Damascului străbătute de ne-numărate ori, în mii de feluri. Care, de la premiera lui Saul încoace, nu au ieșit niciodată din modă; cu îndărătnicie și persistență, revin în răstimpuri, ca bază de referință și certificat moral pentru cîte un Saul (mai exact: Paul) din epoci succesive.

Înainte de toate: aici nu este vorba de Nagy Imre, de alți nagyimre și/sau de drumul Damascului străbătut de el-de ei și nici măcar de drumul Damascului prin excelență. Este vorba de ceea ce se întîmplă în realitate cu acele drumuri ale Damascului și cu călătorii lui din vremurile noastre. La sfîrșitul acestui secol, pe meleagurile numite în mod obișnuit Europa Centrală și de Est, conceptul “drumul Damascului” este parcă umbrît de confuzii. S-ar părea că trăim deceniul Marilor Converteți. Și tocmai această aglomerație trezește suspiciuni. Cel puțin. Căci oscilațiile-extremele sînt, în general, lipsite de credit. Istoria ne învață că sînt puțini Pauli, în schimb sînt mai numeroși aceia care își scutură floarea inocenței cu o grațioasă dezinvoltură și cărora le este neplăcut în ultimul timp să-și privească în față fosta ipostază ca Saul. Este jenant — am putea spune cu frivolitate.

Din Saul un Paul? De fapt, de ce nu? În sine, este uman, credibil, ba chiar uneori — vezi numeroase exemple istorice — poate fi de-a dreptul onorabil. Problema nu începe cu drumul, cu intenția, cu iluminarea, cu purificarea, ci cu factori mult mai banali, mai la îndemînă și mai realist analizabili. De cele mai multe ori, cu cauza determinantă, cu: cine, cînd, de ce și în ce ipostază pauliană se prezintă.

Fiindcă, aici și acum, drumul Damascului — în mod ciudat? — este de cele mai multe ori unidirecțional, în linie dreaptă, nu duce niciodată în “direcție greșită”. Nici în fundătură, decît rareori. Poate ar fi mai ușor să-l credem pe cel ce optează pentru un drum desuet al Damascului. În legătură cu care nimănui nu i-ar trece prin minte asociația cu cavalerul de conjunctură. Și nici ideea că la sfîrșitul mileniului nostru și raza de lumină care se ivește deodată pe drumul Damascului pare să promită o aureolă morală palpabilă.

Într-un fel, personajul biblic din Tarsus trebuie să fi avut mai mult credit decît succesorii săi legali, căci pe vremea aceea el nu a dat din coate ca să treacă în rîndul celor de “familie mai bună”. Poate că s-a și zbuciumat puțin cînd a optat pentru soluția bună, dar nu în conjunctura de atunci; nu a

străbătut ca o adiere drumul Damascului, fascinat de moralitatea sa purificată. A evitat militantismul strident, jucînd poate rolul convertitului în limitele bunului-simț și nu neapărat ca un actor episodic care se simte marginalizat și dorește să aducă dovezi cu orice preț. Căci acesta poate deveni oricînd călător pentru a doua sau a treia oară pe drumul Damascului — totul fiind doar o problemă de scenă și regie.

Drumul Damascului există în mod cert, sînt și unii care l-au străbătut în sensul nobil al cuvîntului. Zbuciumîndu-se mai mult sau mai puțin, în conflict cu ei înșiși. Cu sinceritate. Și mai ales fără zgomot. Fără a tropăi, fără priviri furișe în urmă, pentru a vedea cine din coloana nesfîrșită a celor care mărșăluiesc pe drumul Damascului poate fi întrecut. Căci, din păcate, aici despre asta pare a fi vorba.

Drum al Damascului sau apostazie? Nu știu. Dar despre 1956 doar atît: poate că totuși colonelul Pallavicini Antal și ai săi au fost cei autentici. Fără drumul Damascului.

KOVÁCS KISS GYÖNGY

În românește de Florica Perian

SAUL, PAUL ȘI PERSOANA

“Omul nu are ce face.” Nu e bine nici așa, nici altfel. Îndată ce devine sceptic, apar îndoielile, se zbuciumă zi și noapte. Și cerul este neîndurător. Creatorul își lasă creaturile să se zbată în incertitudine. De parcă voința liberă ar rezolva totul. Omul nu are ce face.

Fericiți cei ca Saul sau Paul. Ei trăiesc fără îndoieli, nu sînt chinuiți de remușcări. Nu au întrebări fără răspunsuri.

În mîna lui Saul sabia, în spatele lui puterea.

În inima lui Paul credința, în cuvintele lui forța.

Și îndărătul săbiilor este credință, dar alt fel de credință; și îndărătul credinței este forță. Dar nu sînt întrebări, îndoieli, incertitudini. Nu pot să fie.

Saul și Paul sînt același trup, dar două suflete. Sau două fețe ale aceleiași suflet. Persecutorul devine persecutat, dar trupul care ieri a atînat la viața altora, azi se refugiază; mîinile care au ucis, azi se împreunează pentru rugăciune. Ca și cum nu a păcătuit, ca și cum păcatul nu ar exista.

E destul să fii curat în fața Creatorului?

Evident, întrebarea nu este, nu poate fi a lui Paul. Iar pentru Saul asemenea întrebare nu există.

Ea nu poate fi decît întrebarea "Eului".

Omul nu are ce face.

II.

Pe drumul Damascului nu pot păși cu hotărîrea că, înainte de a ajunge la țintă, voi deveni alt om. Cu gîndul că acum păcătuiesc, fiindcă așa e situația, dar cu timpul, cu schimbarea situației, îmi voi schimba fața. (Adică s-ar putea, de ce nu? Am putea da exemple, căci sînt destule.) Miracolul se poate întîmpla, dar nu prin voința omului. Omul nu poate să facă minuni. Nu poate nici măcar să le plănuiască. Ele sînt privilegiul Creatorului.

Saul poate deveni Paul. O dată în viață. Dar reconversiunea nu este posibilă. Respectiv, dacă este, atunci e opera omului. Dacă Paul devine iarăși Saul, atunci el nici nu a fost Paul. A purtat doar haina lui Paul. Pentru ceva.

Nici în cazul lui Paul, nici în al lui Saul, omul nu poate fi arbitru. Fiindcă nu este nimic de decis. Și nu există bază morală pe care, stînd ferm, să poți judeca. Este vorba de credință și, invocînd credința, atît Paul, cît și Saul au comis o mulțime de fapte inumane. Pîna cînd prefacerea nu este consecința unei decizii raționale, logica eșuează. Iar credințele diferite nu pot fi aduse la un numitor comun.

A nu fi Saul și a nu fi Paul — mai mult decît atît nu stă în puterea omului. Minunea se poate totuși întîmpla. Ești ales și pornești la drum cu o misiune specială. Între Saul și Paul nu există dialog rațional, comunicarea nu se încheagă. Dar de vorbă pot sta, firește.

"Eu", a fi, "Eu", "Eu", "Eu".

Nu pune întrebarea de ce trebuie să fii bun. Fii bun, pur și simplu. Fără întrebări. Ceilalți oricum te judecă. Treci pe partea cealaltă: totul se vede altfel. A nu fi Paul și a nu fi Saul. Există, oare, provocare mai mare?

III.

Viața publică. Presa. 1989.

Cîți sînt azi în presa maghiară din România care, în noiembrie 1989, în timpul ultimului congres al PCR, mai scriau articole de fond dure, pe linie? Nu știu. Mulți. Cîți sînt aceia cărora și în a doua jumătate a lui decembrie colegii erau obligați să li se adreseze cu "tovarășe", pentru ca peste cîteva zile să devină campionii națiunii, plini de grijă pentru ea, cunoscătorii viitorului ei, ai fericirii ei, indicatori ai drumului de urmat? Sînt destui. Cîți Sauli au devenit sub ochii noștri Pauli? Cînd s-a întîmplat miracolul? A fost un miracol sau doar adaptare la situație? Care a fost adevărata lor față? Cîte fețe adevărate poate

avea un om? Cîte credințe, cîte convingeri? Și cine ar putea spune care dintre noi are autorizație pentru ele? Iar dacă are, de la cine?

Omul s-a născut ca să supraviețuiască. În acest scop, este capabil să intre în tulburătoare conflicte cu el însuși. Mărșăluiește pe drumul Damascului, la nevoie își face loc cu coatele și cu dîrzenie; impresionant, credibil, afirmă: cu el s-a întîmplat o minune. Firește, nu se poate dovedi. Dar nici contrariul. Cum să nu! A fost dezorientat, dar acum știe care este adevărata lui menire. Altă haină, alt suflet. Același trup. Există așa ceva?

Cel mai greu lucru este să rămîi o Persoană. Persoana nu așteaptă miracole, nu poate fi îmblînzită. Nu are preț. Persoana nu poate fi organizată. Ea nu este răscumpărată. Persoana, care este înainte de toate "Eu", merge pe drumul ei. Nu are în spate mulțimi. Mulțimea este baza de referință a lui Saul și a lui Paul. Așa vrea poporul, spun ei. Persoana spune cel mult: acest lucru îl vreau așa și așa. Față de Saul și Paul, Persoana este totdeauna în dezavantaj. Ca și cum nu ar recunoaște calea spre fericire. Ca și cum ar avea idei fixe, ca și cum nu ar fi capabilă de supraviețuire. Ca și cum...

10 septembrie 1996

KELEMEN HUNOR

În românește de Florica Perian

"ULUIT ȘI TREMURÎND"

Mi-am dat seama că nu i-aș putea povesti nimic nou despre Damasc — mai întîi trebuie să merg acolo.

MÉSZÖLY MIKLÓS, SAULUS

Saul avea dreptate. El a fost chemat să apere Legea, să păzească puritatea închinării poporului ales față de Dumnezeu. A fost un instrument dur, consecvent al Legii. A avut dreptate, căci nu avea nimic în afara propriului său adevăr.

Deși mai presus de Lege ar mai fi o instanță: cel care a dat Legea.

Stăpînul Legii nu poate fi dominat de Lege. Stăpînul Legii e singurul care o poate suprima. Dar Stăpînului Legii i-a convenit să nu suprima legea, ci s-o împlinească.

E mai ușor să urmezi exact Legea, decît să te adresezi în fiecare clipă Stăpînului Legii. E mai ușor să faci eforturi uriașe pentru “puritate”, să te arunci cutezător în luptă pentru un adevăr general, abstract, decît să-l întreb pe Stăpînul Legii cum trebuie interpretat un lucru sau altul. Pentru adulter se cuvine lapidarea, dar iată aici *această* femeie adulteră, cu *ea* ce este de făcut? Tot întrebîndu-l pe Stăpînul Legii, se poate adevăra că da, am avut dreptate cu femeia adulteră, dar *cine sînt eu*, ca să pot arunca piatra? Dacă, înainte de a o judeca, nu îl întreb — pe Stăpînul Legii — nu voi avea posibilitatea să aflu că nu sînt cu nimic mai bun decît păcătosul. Rămîne singur cel pe care îl judec, dar și eu rămîn singur cu dreptatea mea. Și dreptatea rămasă singură distruge.

Adevărul rămas singur îl distruge tocmai pe cel care a dat Legea. Împlinirea Legii nu atinge cel mai înalt grad atunci cînd cineva merge pînă la limită în urmărirea păcatului altora, ci atunci cînd cineva se lasă nimicit pentru Lege.

Saul a fost mai mult decît un bărbat care respectă Legea. Saul a trăit pentru Lege. Dreptatea lui a distrus în așa măsură, încît Saul a rămas singur. Dacă dreptatea singură este gîndită cu onestitate pînă la capăt, rămîne singur cel care a închipuit-o. Va fi solitar. Iar omul solitar ori se prăpădește și el, ori se întîlnește cu cel pe care l-a distrus.

Numai omul solitar se poate întîlni. Masele nu, fiindcă ele nu pot fi acostate. Nu putem vorbi de *adresare* decît dacă cel căruia ne adresăm are o tresărire. Dacă sucombă. Altfel vorbim numai de *pourparlers*.

Numai omul solitar știe să moară. Rațional, masele nu știu să moară. Și de aceea nu pot fi acostate.

Mulți se foiesc pe drumul Damascului și totuși numele drumului se leagă indisolubil de numele lui Saul. Saul este neînduplecat, prin respectul intransigent față de Lege, el se detașează de masă. Saul are un nume de pierdut, deci poate fi acostat.

Din clipa acostării lui Saul, începe o istorie nouă: “înfricoșat, tremurînd, el a întrebato: Doamne, ce vrei să fac?” (*Faptele apostolilor*, 9,6). Saul tremură și e gata să se supună celui pe care — pînă atunci “curat” — îl prigonise. Se năruie acel fundament ideatic și de credințe pe care s-a construit întreaga viață a lui Saul. Să o spunem fără înconjur: prin această întrebare, Saul și-a acceptat propria moarte. Faptul că viața lui de pînă acum a fost zădărnice, că respectul față de Lege, vigilența, asceza lui nu valorează nimic, nu are nimic, nici măcar scuze.

Condiția oricărui dialog este recunoașterea că “nu am nimic”. S-ar putea să am dreptate, dar ce contează dreptatea mea, când stau față în față cu Dreptatea însăși?

Dacă Saul ar fi început să tergiverseze în acea lumină orbitoare, să spună că el a urmat de fapt voința lui Dumnezeu și ce înseamnă asta, să fie atacat dintr-o dată un bărbat respectabil și drept cum este el, probabil că întâlnirea nu ar fi avut loc. Dar intransigentul Saul îndeplinește actul cel mai curajos, mai sublim și cu îndepărtat ecou al vieții sale: își recunoaște slăbiciunea.

Nu există forță umană care ar încuraja recunoașterea slăbiciunii. Putem fi înfricoșați, umiliți, obligați să fim slugi, dar cel înfricoșat, umilit, constrâns la slugărnice încă nu a recunoscut nimic. S-a resemnat, pur și simplu, a recunoscut biruința celui alt. Dar această stare e departe, foarte departe de întâlnire.

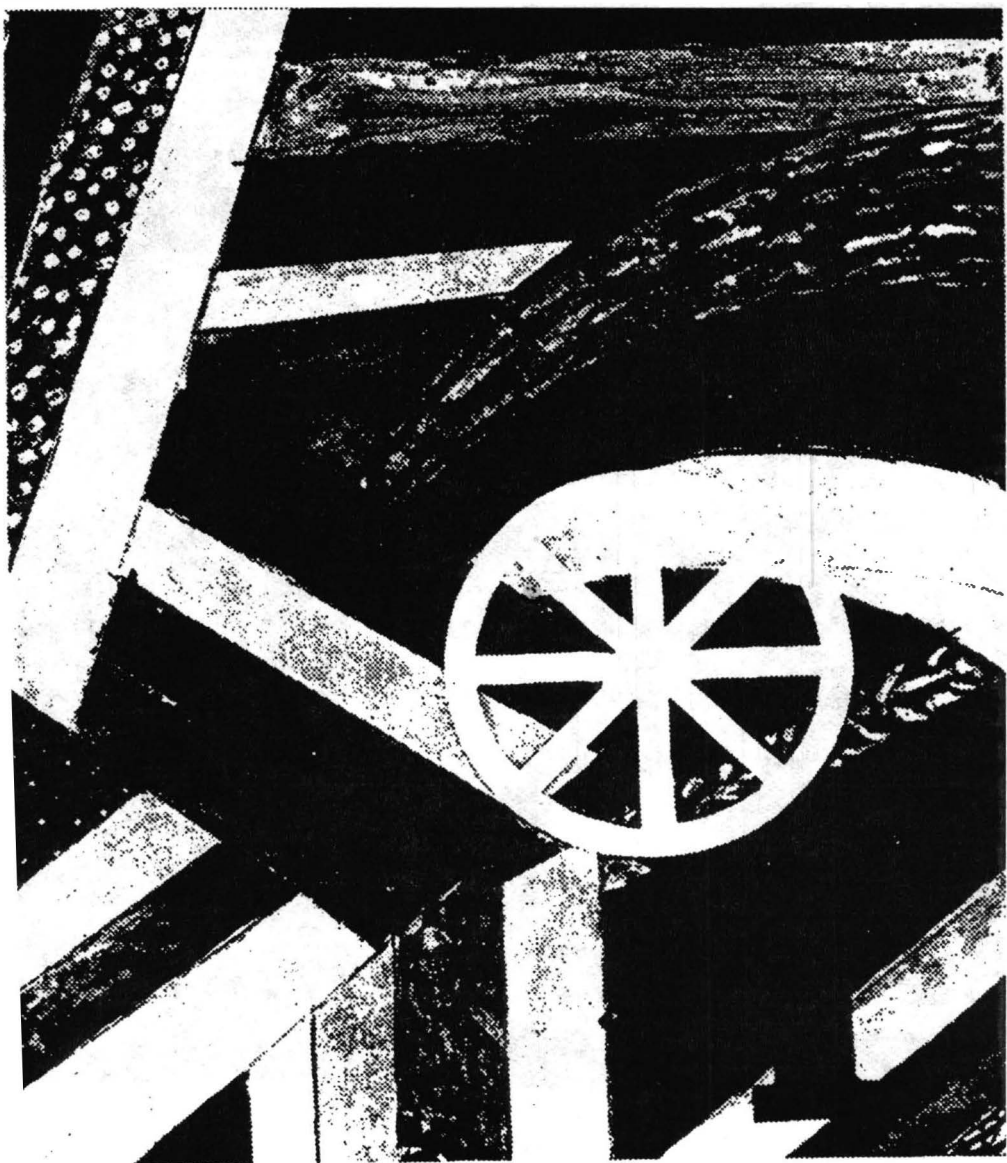
Evenimentul de pe drumul Damascului îl determină pe Saul să-și recunoască slăbiciunea. Cel pe care l-a întâlnit acolo l-a înfiorat pe Saul, nu prin forța sa, prin lumina care l-a orbit timp de trei zile și nu prin puterea sa asupra morții, deși ar fi putut. Slăbiciunea supraomenească îl face pe Saul să îngenuncheze: Dumnezeu, cel pe care îl cunoscuse până atunci ca un Dumnezeu neîndurător, stăpîn al Legii, de data asta apare în fața lui ca un Dumnezeu prigonit. Îi spune pe nume și îl întreabă: “Saul, de ce mă prigonești?” Cu această întrebare, se pune din nou la discreția omului, căci întrebarea poate fi urmată de respingere, de lipsă de înțelegere. De aceea ne place mai curînd să vorbim, să vorbim fiindcă așa ne simțim în siguranță. Nu putem avea surprize — dar nici întâlniri. Să întrebe știe numai Dumnezeu. Noi sîntem prea puternici pentru a întreba.

Acelui Dumnezeu al întâlnirilor îi place ca omul rămas singur să se dăruie, nu să se supună. Și de aceea el, Stăpînul întâlnirilor, se dăruie pe sine omului care s-a abandonat.

Și așa, omul rămas singur se regăsește pe sine. Atunci și acolo.

SELYEM ZSUZSA

În românește de Florica Perian

Working Days

h

BORBÁNDI GYULA

DIN ȚARA DE ADOPTIE ÎN ȚARA NATALĂ

Victoria democrației și dobîndirea independenței au survenit prea tîrziu pentru ca masa maghiarilor nevoiți să emigreze — aproximativ un milion de suflete —, sau cel puțin o parte mai însemnată a acestora — să fi abordat cu toată seriozitatea ideea reîntoarcerii acasă.

În ochii celor ajunși în Occident în 1945 sau în anii imediat următori, 1956 reprezentase un moment cînd repatrierea se mai configura ca posibilitate demnă de luat în seamă. Eliberarea din 1990 i-a prins însă pe cei mai mulți dintre maghiarii din Occident într-o situație în care opțiunea revenirii nu mai putea fi luată în calcul decît într-o măsură relativ redusă; numărul celor ce s-au decis în această direcție este insignifiant. În cea de-a doua jumătate a anilor optzeci încă mai părea că existau cu prisosință (cel puțin în rîndul generațiilor mai tinere) persoane dispuse ca, în perspectiva prăbușirii dictaturii comuniste și a încetării ocupației sovietice, să considere încheiată etapa vieții lor petrecută în străinătate. Surprinzător, această tendință nu și-a aflat confirmarea în realitate. Doar într-o foarte mică măsură, în foarte puține cazuri s-a întîmplat ca ungurii din Occident să renunțe la domiciliul din țara de adopție, pentru a se stabili din nou în țara natală.

În această privință ni se oferă mai multe explicații. Cea mai însemnată e, fără îndoială, de natură personală. Emigranții — chiar și cei din 1956 — au prins rădăcini în respectivele țări de adopție. Nu numai că au dobîndit cetățenia, dar s-au și integrat, au întemeiat familii și s-au realizat pe plan profesional și pe acela al vocației, într-un cuvînt, au dobîndit o situație la care cu greu și-ar fi putut lua răspunderea de a renunța. Constatare valabilă mai ales în cazul acelor familii unde soția nu e unguroaică și se prea poate ca nici copiii să nu mai vorbească decît limba țării de adopție. După o anumită vîrstă, oamenilor nu le mai face plăcere schimbarea domiciliului și a locului de muncă, dar nici chiar cei aflați înaintea realizării profesionale nu renunță la condițiile favorabile pentru un viitor incert în Ungaria, chiar dacă, în adîncul sufletului, păstrează atașamentul față de pămîntul natal și față de etnicitatea lor. Diferențele, în favoarea Occidentului, sesizabile în modul și stilul de viață au avut un efect paralizant asupra dorinței de reîntoarcere. Cel ce revine trebuie să se confrunte cu o cultură comportamentală și cu variante ale relațiilor interumane de care s-a dezobișnuit în bună măsură în deceniile petrecute în

Apus. Cel venit din afară descoperă cu mult mai multă rapiditate și sesizează mult mai acut sechelele comunismului decât acela care și-a petrecut o jumătate de viață sau chiar toată viața în cadrul acestuia. Foștii emigranți aflați în vizită în vechea patrie au înțeles repede de ce nu s-ar putea reîntoarce în Ungaria, și-au dat seama câte lucruri, care în Occident sunt de la sine înțelese și obișnuite, le-ar lipsi. În sfârșit, în reținerea manifestată față de gândul reîntoarcerii trebuie să fi jucat un rol și circumstanța că, în primă instanță, a stîrnit neliniște supraviețuirea vizibilă, în ciuda schimbării de regim, a multor rămășițe ale dominației comuniste, salvarea aproape integrală a efectivelor sale umane prin trecerea în noua ordine socială, mai ales în viața economică și financiară, în mediile de informare și în industria spectacolului. Aceasta a stîrnit în mulți teama că, în cazul unor modificări favorabile în ceea ce privește raportul de forțe pe plan mondial, ar putea interveni o formă oarecare de restaurație. Mai apoi, rezultatul alegerilor din 1994 le-a tăiat și mai mult cheful celor ce plănuiau totuși o revenire. Toate acestea, privite prin ochiul emigrantului și luînd în considerare experiența refugiaților de odinioară, nu erau de natură să ofere un viitor de dragul căruia să merite să renunți la siguranța, perspectivele și, mai mult, în anumite cazuri, comoditatea vieții din Occident.

După 1989 au fost totuși oameni care, renunțînd la statutul de emigrant sau la existența de maghiar occidental, au revenit în patria pe care fuseseră nevoiți s-o părăsească cu decenii în urmă. Erau mai cu seamă bătrîni și, pe de altă parte, persoane care, datorită vîrstei, mai întrezăreau obiective pe traiectoria carierei lor profesionale ori, determinați de intenția de a da o mîină de ajutor, voiau să sprijine trecerea la democrație și la economia de piață, două demersuri pe care Guvernul Ungariei libere se angajase a le duce la bun sfîrșit. Au fost din aceia care s-au reîntors tocmai din această cauză, chiar dacă simțeau că dinspre partea noii Ungarii cuvîntul de chemare adresat lor era destul de firav, iar dorința de a accepta experiența occidentală din partea maghiarilor care dispuneau de așa ceva nu era prea puternică. Guvernul, partidele, organizații și instituții ale societății civile se referă deseori la necesitatea preluării cunoștințelor, metodelor și tehnicilor consacrate în Occident, dar mulți unguri reveniți în patrie au avut totuși impresia că societatea e dispusă să accepte toate acestea mai degrabă dacă le sînt oferite și date de străini decât de un compatriot care a trăit în Occident. Mulți dintre cei mai în vîrstă s-au repatriat din cauză că pensia achitată în valută forte le oferea în Ungaria condiții de viață mai confortabile.

Surprinzător de mic a fost numărul politicianilor emigranți care s-au reîntors. Și în această privință e sesizabil caracterul tardiv al schimbării de regim. În 1990, mare parte a elitei politice din emigrație nu se mai afla în viață. Mai erau puțini — și, în mare parte, prea vîrstnici — dintre cei ce, fie de la

sfârșitul anilor patruzeci, fie cu începere din 1956, își asumaseră rolul de reprezentanți și apărători ai drepturilor maghiare în Occident. Cel mai important om politic revenit a fost Varga Béla, președintele nedemisionar al parlamentului din 1947, care, la cererea conducătorilor noii Ungarii, a făcut o vizită în țară pentru a inaugura lucrările parlamentului ales, în 1990, iar apoi, la o jumătate de lună după încetarea ocupației sovietice, la 2 iulie 1991, s-a reîntors pe pământul natal. A locuit la Balatonboglár, apoi s-a mutat la Budapesta. Acolo a murit, pe 13 octombrie 1995. La viața politică însă, avînd în vedere vîrsta sa înaintată, n-a mai putut și nici n-a dorit să ia parte. Dintre membrii Comitetului Ungar din New York de odinioară, s-au reîntors în țară doi: Király Béla și Varga László. Primul și-a păstrat însă și reședința americană. Dintre persoanele care desfășuraseră activitate politică sau avuseseră activități tangente cu aceasta, s-au repatriat contele Bethlen István, Csicsery-Rónay István, Kopácsi Sándor, K. Kovács Zoltán, Osváth György, Pongrácz Gergely. După schimbarea de regim din România, în 1990 s-a reîntors în Transilvania și și-a asumat un rol în politică poetul Szőcs Géza.

Dintre scriitorii reveniți pe meleagurile natale, cei mai importanți erau Faludy György, Gombos Gyula și Szőcs Géza. Tot dintre cei repatriați au făcut parte Béky-Halász Iván (încă în 1985), Dékány Károly (m. 1994), Thury Zoltán jun. (m. 1995), precum și Hajnal László Gábor, care în 1995 s-a mutat la Sopron. Dintre ziariști, trăiesc actualmente în Ungaria Császár László, Csere nyey Géza, Egri György, Lovas István, Skultéty Csaba, Zsille Zoltán. Din 1989 funcționează la Budapesta Editura "Püski Sándor". Din domeniul științelor, s-au reîntors Fehér Ferenc (decedat scurtă vreme după aceea), Fehérvári Géza, Heller Ágnes, Kazár Lajos, Kemény István, Mustó István. Dintre artiști și specialiști în arte, s-au mutat înapoi în Ungaria Biró Yvette, operatorul cinematografic Makay Árpád, regizorul de film Radványi Géza (în 1986; doi ani mai tîrziu a murit, la Budapesta), Szalay Lajos (din 1988 pînă la moartea survenită în 1995, a trăit la Miskolc), pictorul și graficianul Tokay János. Dintre întreprinzători și specialiști în economie, s-au repatriat (unii doar pentru scurtă vreme) Batthyány Ádám, Szapáry György, Szekeres Szabolcs, Kopits György, Szekeres Zsolt, Teleki Pál, Téglássy Tamás, Zwack Péter. Dintre organizatorii emigrației, au revenit, parțial sau integral, Jakabffy Ernő, Nagy Csaba, Szöllősy Árpád. Au revenit în Ungaria un număr relativ mare de preoți catolici, trimiși de forurile eclezistice superioare să slujească în patrie sau care voiau ei înșiși să activeze pe un tărîm ales prin proprie hotărîre, eventual să-și petreacă anii de pensie. Referindu-ne doar la cei mai cunoscuți, printre aceștia îi regăsim pe Ádám János, Békés Gellért, Füzér Julián, Hites Kristóf, Mustó Péter, Pesti József, Rákos Raymund, Sajgó Szabolcs, Szabó Ferenc, Szőke János. Șapte membri ai ordinului iezuiților s-au reîntors în misiune bisericeas-

că în Ungaria, în 1993. Numărul celor reveniți e de atunci în continuă creștere. S-a reîntors din America de Sud profesoara călugăriță Mater Juhász Mária, precum și preotul reformat Kotsis István, din Buenos Aires, la invitația unei comunități budapestane, în 1991.

Au revenit în număr relativ mare membrii aristocrației de odinioară stabiliți în Apus. În vreme ce între 1966 și 1989 doar doi și-au stabilit domiciliul în Ungaria, după 1989 numărul celor repatriați a sporit în mod vizibil. Cunoscutul cercetător al situației actuale și al istoriei membrilor aristocrației maghiare Gudenus János József s-a referit într-un interviu la modul raportării aristocraților unguri trăitori în Occident la faptul și practica despăgubirilor, chestiune ce-i privește îndeaproape. După Gudenus, “există o diferență notabilă în modul raportării la chestiunea reparațiilor între cei ce-au rămas acasă și au suportat aici comunismul și emigranți, mai ales cei plecați în 1945... Cei ce au părăsit țara imediat după război au așteptat mai mult de pe urma legii despăgubirilor și au crezut în reprivatizarea măcar parțială. Se știe că în Ungaria — spre deosebire de Cehia — nimeni n-a primit înapoi moșii, castele, firme. Datorită acestui fapt, reparațiile mai mult i-au deziluzionat sau, mai degrabă, i-au ofensat pe oameni. Cunosce cazuri când, la Viena, s-au pornit veritabile campanii de propagandă împotriva legii reparațiilor: respectivul i-a făcut comuniști și trădători de țară pe legiuitorii de aici. Cei rămași acasă, în schimb, nu prea nutreau vise trandafirii. Suma medie a despăgubirii era de trei pînă la cinci sute de mii de forinți; evident, au fost și unii care au primit două milioane sau doar o sută de mii. Majoritatea au luat act cu satisfacție de reparația în primul rînd morală și nu s-au prea plîns. Cunosce și persoane care, din mîndrie sau modestie, au renunțat să ridice pretenții, dar, oricum, acestea reprezintă un procent neglijabil” (în *Magyar Nemzet*, Budapesta, 15 dec. 1994).

Un număr considerabil de unguri occidentali n-au mai apucat eliberarea țării și victoria democrației. Dintre aceștia, multora nu li s-au întors acasă decît rămășițele pămîntești. Cu cea mai mare solemnitate și pompă s-a desfășurat reînhumarea lui Mindszenty József și, respectiv, a lui Horthy Miklós. La festivitatea de adio din Mariazell din 3 mai 1991 au participat aproximativ cinci mii de credincioși austrieci și unguri, — printre care și președintele Kurt Waldheim și ministrul de externe Alois Mock —, slujba de pomenire a cardinalului Mindszenty fiind oficiată de episcopul Miklósházy Attila; la adunarea comemorativă a vorbit, din partea maghiarilor din Occident, Czettler Antal, președintele Congresului Liber Ungar din Europa. La Hegyesalom, ministrul de externe Mock a predat sicriul reprezentantului guvernului ungar, ministrul culturii și învățămîntului public, Andrásfalvy Bertalan. În numele emigrației ungare, Nagy Alajos a rostit cuvintele de adio, apoi, în numele foștilor deținuți politici, azi trăitori în Occident, Csaszκόczy Emil a predat făclia

aprinsă pe altarul bisericii din Mariazell lui Fónay Jenő, președintele Asociației Deținuților Politici din Ungaria. În piața din fața bazilicii din Esztergom, la 4 mai, în fața unei mulțimi de aproape o sută de mii de oameni, primul-ministru Antall József a rostit orația funebră, apoi, în numele Fundației Mindszenty, prelatul elvețian din Fribourg Mehrle Tamás și, în cele din urmă, Otto de Habsburg și episcopul Miklósházy Attila. Cu aceeași solemnitate s-a desfășurat, doi ani mai târziu, reînhumarea, la 5 septembrie 1993, în Kenderes, a fostului guvernator Horthy Miklós. Împreună cu el au fost așezați în cavoul familiei soția și fiul, Horthy Miklós jun. Ceremonia a avut un caracter privat, familial, dar în prezența a numeroase personalități ale vieții politice, sociale, precum și a unei mulțimi de mai multe zeci de mii de oameni. Au fost prezenți mai cu seamă numeroși militari de pe vremuri, dând onorul memoriei fostului guvernator. Ceremonia funebră a fost săvârșită de episcopul reformat Hegedűs Loránt. În rîndurile publicului s-au aflat în număr mare și unguri din Occident, dintre care — printre alții — Radnóczy Antal a rostit cuvinte de adio. Istoria stîrnită în tabăra opoziției socialiste și liberale de atunci, mai ales în zona intelectuală budapestană a acesteia, cum că pompoasa înmormîntare ar reprezenta preludiul restaurării regimului desemnat prin numele lui Horthy, s-a dovedit lipsită de fundament.

Cu participarea a numeroși reprezentanți de frunte ai intelectualității ungare s-a desfășurat depunerea rămășițelor lui Bartók Béla în pămîntul patriei, în 17 iulie 1988, iar mai târziu, în 17 iunie 1991, reînhumarea lui Jászai Oszkár în cimitirul Farkasrét. Cuvîntul de adio în Statele Unite a fost rostit de unul din cei mai apropiați discipoli și prieteni ai lui Jászai, istoricul Borsody István. S-au reîntors în pămîntul patriei și rămășițele a doi foști prim-miniștri. Nagy Ferenc, decedat în 1979, a fost reînhumat în satul său natal din județul Baranya, Bisse, iar Kállay Miklós și-a găsit odihna de veci în cavoul familiei din Kállósemjén. Au fost readuse și rămășițele pămîntești a două personalități de frunte ale emigrației social-democrate ungare, Kéthly Anna și Bán Antal. Kéthly Anna a fost reînhumată la începutul lui noiembrie 1990 în cimitirul public din Rákoskeresztúr, iar Bán Antal își are mormîntul, din decembrie 1988, în cimitirul Farkasrét. Rămășițele pămîntești ale politicianului social-democrat Közi Horváth József, mort în Germania, au ajuns în noiembrie 1991 în mormîntul familiei din Agyagosszergény, județul Sopron. În Ungaria și-au găsit odihna de veci Bay Zoltán, în 1993, și, în mai 1995, înaltul prelat Ispánki Béla din Anglia, unul din condamnații procesului Mindszenty.

Consemnăm reîntoarcerea în Ungaria nu numai a unor persoane, ci și a unor obiecte cu valoare documentară și moșteniri personale. Printre acestea, moștenirea cardinalului Mindszenty, păstrată la Mariazell de către Fundația Mindszenty pînă în anul 1994, cînd i s-a găsit un loc potrivit într-o vilă de pe

Svábhegy din Budapesta. Cs. Szabó László și-a donat bunurile bibliotecii reformatate din Sárospatak. Materialul științific, colecția celebrului autor de origine maghiară al teoriei stresului, Selye János, aflate în custodia fundației care poartă numele marelui savant și al unuia din colaboratorii săi, profesorul Szabó Sándor de la Universitatea Harvard din Boston, au ajuns la Szentes, după ce Fundația Selye-Szabó a primit spre folosință reședința de odinioară a comitatului, clădire declarată monument istoric. Obiectele cu caracter documentar ale Forțelor Aeriene Ungare, adunate și păstrate de către aviatorii din emigrație la Oshawa, în Canada, la inițiativa și sub conducerea fostului mecanic-șef Domokos János, au îmbogățit materialul Muzeului Militar din capitala Ungariei. Domokos a fost custodele Muzeului Aviatorilor Maghiari din Oshawa. După moartea sa, în ianuarie 1992, materialul a fost transferat la Budapesta. Cel mai bogat material aparținând emigrației se regăsește la Universitatea Populară din Lakitelek. Acesta constă, în parte, din obiectele ajunse la Lakitelek după închiderea expoziției “Emigrația pentru patrie”, expoziție organizată la Budapesta cu contribuția lui Lezsák Sándor și, în parte, din donații ulterioare. Colecția — sau Muzeul — Emigrației a fost inaugurată în iulie 1993 și funcționează ca parte a universității populare și a centrului cultural al Fundației Lakitelek. Colecția, aflată în grija doamnei Szabó, sporește mereu. Crește întruna numărul obiectelor cu valoare documentară, al cărților, al revistelor emigrației, astfel că la ora actuală poate fi considerată unul din centrele însemnate ale cercetării dedicate emigrației.

În românește de Paul Drumaru

GÖMÖRI GYÖRGY RE-MIGRAȚIE?

Au trecut mai mult de șase ani de la proclamarea Republicii Ungare, respectiv de la dărîmarea Zidului Berlinului — e vremea deci să facem un bilanț. În ce măsură a izbutit literatura maghiară din Occident să se recupleze la Ungaria, în se măsură și-a păstrat autonomia, descori subliniată și socotită poate importantă în anii anteriori? Să începem cu cea de-a doua problemă.

Sub efectul schimbării de regim, sistemul instituțional al literaturii emigrației maghiare din Occident practic s-a autolichidat. Și-au încetat activitatea, respectiv s-au mutat în patrie edituri (Aurora, Cercul Szepsi Csombor; Occidental Press, Püski); răsuflînd ușurate, au pus capăt luptei purtate vreme de decenii pentru libertatea cuvîntului scris reviste literare de mare prestigiu, ca *Irodalmi Újság* [Gazeta literară], redactată de Méray Tibor, respectiv *Új Látóhatár* [Orizontul nou] din München. Au rămas în arenă publicații-“amfibii” — redactate jumătate aici, jumătate dincolo — ca *Magyar Műhely* [Atelierul maghiar] din Paris, continuatoare a tradițiilor avangardei, și *M-Szivárvány* [Curcubeu-M] din Chicago; dintre publicațiile europene, mai subzistă prestigiosul *Bécsi Napló* [Jurnal vienez] și *Nemzetőr* [Gardianul național] din München. Colaboratorii lor de odinioară publică mai ales în revistele din Ungaria, deși se întîmplă și ca, pe baza principiului “ce a rămas să fie bun”, să scrie încă mai mult pentru publicațiile din Occident. Un fapt pozitiv în această generală rearanjare este perseverența majorității cercurilor intelectuale, a asociațiilor din Occident. Nici Cercul Mikes Kelemen din Olanda, nici Asociația Studenților Veterani/Cercul Bessenyei György din New Brunswick, pentru a nu pomeni decît două, nu s-au desființat, continuă și pe mai departe cultivarea, transmiterea culturii maghiare. În cîteva locuri, asociațiile maghiare au început o activitate editorială modestă dar plină de conținut; în Anglia, de exemplu, a început să funcționeze cu cîteva ani în urmă *Angliai Magyar Tükör* [Oglinda maghiară din Anglia], pe care o sprijină prin scrierile lor scriitorii maghiari ce trăiesc acolo, aproape în totalitate (redactorul, Kutasi Kovács Lajos, autor a numeroase descrieri de călătorie, a decedat de curînd în condiții tragice). În ceea ce privește asociațiile și cercurile culturale sus-amintite, folosul muncii lor nu poate fi pus la îndoială; deși, după 1989, alegerile democratice, independența “primită pe tavă” și faptul că de-acum oricine putea călători oriunde și oricînd i-au bucurat pe toți, au fost relativ puțini aceia care să-și fi schimbat domiciliul permanent. Despre o “re-migrare”, o repatriere masivă

n-a fost și nu e nici până la ora actuală vorba. Nu există pericolul ca solicitanții de slujbe din Occident să invadeze Hunnia.

Cu toate că persoane cu studii superioare, posesori de diplomă, dintre care mulți predau la diverse universități — și care, ciuliți puțin urechile, vă rog frumos!, nu sunt “de origine maghiară”, ci, chiar și în cel mai rău caz, unguri *prin naștere* — există destule în Occident. Aș putea alcătui la repezeală o listă frumușică de istorici, politologi, economiști, istorici literari. Dar să te întorci acasă definitiv? Cin’ s-a fript cu ciorbă suflă și-n iaurt. Reținerea intelectualității maghiare din Occident a avut în primii ani chiar mai multe cauze: 1) suspiciuni în ceea ce privește calitatea, soliditatea democrației de ultimă oră (“și dacă se reîntorc comuniștii?”); 2) mulțumire în țara de adopție, unde majoritatea covârșitoare a emigranților din ’56 s-au aranjat demult, au întemeiat familii, au crescut copii, au făcut carieră. Prin 1990, dar și după aceea, mai mulți cunoscuți englezi m-au întrebat dacă am primit vreo invitație din Ungaria, pentru vreo catedră universitară. N-am primit; dar nu numai eu, nici alții nu prea. Respectiv, i-aș putea număra pe degetele unei singure mîini pe aceia care să fi fost chemați acasă nu ca profesori invitați (pentru cîteva cursuri, eventual pentru un semestru), ci pentru un post universitar permanent. Știm, desigur: eschimoși sunt mulți, cadrul e restrîns. Ar fi putut fi chemați, cu toate acestea, buni vorbitori de limbi străine și, de aceea, avînd și numeroase relații utile — la Ministerul de Externe, de pildă, pentru posturi în diplomatie. Nu s-a petrecut nici așa ceva (după cîte știu, cu o singură excepție, anume Fehérvári Géza, care a devenit ambasador în Kuweit); trebuie să spun deci că guvernul Antall n-a recurs/nu s-a folosit deloc de rezerva de talente din emigrație. Și coaliția actuală preferă să recurgă la “vechile, încercatele sale cadre” decît la intelectualii independenți și reprezentînd, nu o dată, mai bine interesele naționale, capabili de o politică mai inteligentă. Nu spun asta pentru că ar fi “acri strugurii”; eu nu mă simt prost la Cambridge. Știu însă și că în alte părți treaba asta se face altfel. Actualul ministru ceh al culturii, Pavel Tigrid, a redactat vreme de decenii revista *Svečevost*, în emigrație, la Paris, iar despre ambasadorul ceh din Anglia știu (pe baza cunoștinței personale) că în anii anteriori a lucrat pentru emisiunile în limba cehă de la Radio “Europa Liberă”.

Dar să revenim la scriitorii maghiari din Occident. Sînt puțini cei ce au optat pentru o reîntoarcere definitivă. Marea excepție este Faludy György, căruia — după cum cu bucurie am auzit — consiliul arondismentului XIII din capitală i-a dat locuință, care locuință, revenind după moartea sa în posesia consiliului, va fi muzeu literar. Există însă cu prisosință “navetiști”, care au cumpărat (moștenit, procurat?) locuință sau casă în Ungaria și își petrec de acum o bună parte din timp acolo. Cred că printre aceștia se numără prolificul Borbándi Gyula, dar și alții, ca András Sándor, Czigány Loránt, Major-Zala

Lajos, Sárközi Mátyás, poate și Ferdinándy György. Aș face și eu naveta bucuror pe această bază, dacă aș avea unde, dacă aș avea o locuință la Budapesta. (Dar asta e o chestiune personală, care, sper, se va rezolva cu timpul.)

Am expus, pe scurt, de ce au avut rețineri scriitorii, literații maghiari din Occident în privința repatrierii definitive. Însă reiese deja și din cele de mai sus: nu toți reprezentanții noii Ungarii democratice ne-au primit cu brațele deschise. Mai precis, a mai dăinuit o vreme (și în acești oameni) neîncrederea implantată de lunga perioadă kadaristă, suspiciunea față de oamenii condeului risipiți prin străinătăți. (În anumite cazuri, desigur, nici asta nu era întru totul nejustificată: s-au găsit oameni scriind ungurește în America, producători de texte extremiste, à la Csurka, împotriva democrației abia înfiripate.) Și, cu toate că din 1990 încoace publicarea în Ungaria nu mai întâmpina obstacole de natură *politică*, criza întregii activități editoriale și de difuzare a cărților s-a repercutat și asupra “reintegrării” unor scriitori și poeți maghiari din Occident. Marai și Faludy mai puteau fi vînduți, dar apariția cărților generației de mijloc a rămas deja fără ecou și, dacă ei înșiși nu s-au preocupat, soarta unei mari părți din cărțile lor s-a înfundat în depozitele editurilor vreme de luni de zile, pentru ca apoi aceste cărți să fie aruncate pe piață la preț redus. Cunoscut destule cazuri cînd editura din Budapesta n-a plătit nici un fel de onorariu unor autori din Occident ale căror cărți erau relativ căutate, motivîndu-și atitudinea prin exclamația: “Voi, acolo, cîștigați, oricum, destul!” Ar trebui să precizăm că editurile din Ungaria nu ne fac un serviciu, respectiv nu ele ne fac nouă un serviciu prin editarea cărților noastre; cei care ne socotim scriitori maghiari trăind în străinătate am apărut și înainte vreme, în anumite cazuri excepționale am și cîștigat cîte ceva de pe urma volumelor noastre apărute la Londra, München sau Washington. În schimb, dacă azi un volum de versuri nu poate apărea decît cu sprijinul vreunei fundații în spațiul dintre Dunăre și Tisa, atunci, am sentimentul, putem ridica și noi pretenția ca apariția cărților noastre să fie sprijinită (și) de aceste fundații de acasă.

În ceea ce privește recunoașterea oficială, dacă n-a curs, a mai picat cîte ceva și aici. Határ Győző și-a primit încă în 1990 (bine meritatul) său Premiu Kossuth și scriitorii mai tineri și mai puțin productivi decît el au început să fie și ei editați la Mágvető/Orpheusz sau în format de perlă la Szombathely. Mi-au apărut și mie, în anul primelor alegeri democratice, un volum de versuri și unul de studii la Budapesta, dar de o critică de întâmpinare mai ca lumea nu s-a bucurat decît acesta din urmă. De altfel, e foarte probabil că între valoarea spirituală a unei cărți și reacția criticii nu există o corelație evidentă, dar, dacă există așa ceva, frecvența ei tot e mai mare decît cea dintre valoarea și vandabilitatea unei cărți. Practic, din 1989 încoace, titlul și coperta multicoloră sunt cele ce vînd cartea, și nu ceea ce se află între numele autorului și sumar. S-a

revărsat cultura de mase și piața imaginară a devenit normativă. Piață “imaginară”, deoarece majoritatea difuzorilor de carte își imaginează (sau, cel puțin, între 1990 și 1995 își imaginau) că publicul nu cumpără din principiu versuri, în schimb dorește să-și procure în cantități nelimitate producții porno, thriller și, în primul rând, combinația acestora două.

Ce-i drept, între timp se poate vinde și literatura bună — cărțile lui Mészöly, Konrád, Eszterházy, Nádas ating uneori chiar mai multe ediții. Dacă însă librăriile nu comandă cărți de poezie, de unde știu că nu se epuizează, dacă, întâmplător, s-ar încumeta totuși să comande? Căci la întâlnirile dintre scriitori și cititori, la serile de autor se cumpără, de bună seamă, până și culegerile de poezii socotite de mulți “articole de lux”...

Dar să revin la întrebarea propriu-zisă: re-migrarea, repatrierea, revenirea la vatră. Dacă deocamdată nu există așa ceva și dacă totuși ar fi de dorit, cum s-ar putea încuraja, facilita? Ce poate face Uniunea Scriitorilor Maghiari pentru ca și scriitorii ce trăiesc dincolo de hotare să se simtă acasă în țară? Ar putea iniția anumite măsuri. Inițial, după schimbarea de regim, o vreme puteam fi doar “membri de onoare” ai Uniunii Scriitorilor, dar mai nou suntem și membri obișnuiți, ba mai mult — eligibili și în conducere. La congresul de anul trecut au și fost aleși în conducere Sárközi Mátyás din Anglia și Szépfalusi István de la Viena. După câte știu, și scriitorii care trăiesc în străinătate pot (puteau?) petrece un sejur la Szigliget, cu posibilitățile de reducere respective. Între timp, Uniunea Scriitorilor nu are bani, e săracă lipită și doar în ultima vreme s-a ivit la orizont raza de speranță a Casei Literaturii Maghiare — poate o mai apucăm și noi.

Până atunci, ar fi bine dacă Uniunea Scriitorilor Maghiari ar putea întreține o casă de oaspeți la Budapesta. Știu că Ministerul Culturii are așa ceva, dar scriitorii n-au. Deși le-ar prinde bine literaților veniți din toate părțile lumii, care (în ciuda tuturor bîrfelor!) nu gem sub povara bunurilor lumești. N-ar fi rău nici ca în locul reuniunii-monstru, fără rost și lipsită de sens, care poartă numele de Congresul Mondial al Scriitorilor Maghiari, Uniunea, respectiv PEN-Clubul Maghiar să invite uneori cîțiva scriitori din țările occidentale sau din cele vecine, ca să-și prezinte împreună cărțile la Budapesta, respectiv în orașele mari de provincie. Nu pentru ca să fie și ei acolo și să “reprezinte” literatura alături de politicieni (așa cum s-a întîmplat nu demult la întrunirea celor “o sută de oameni importanți”, finanțată din banii statului), ci pentru ca publicul cititor să le poată cunoaște mai bine operele. Căci 33 de ani n-au fost, ce-i drept, suficienți pentru a șterge cu totul literatura maghiară din Occident din memoria publicului, dar, din păcate, au fost de ajuns pentru a frînge continuitatea fără de care nici o literatură nu poate rămîne în viață — continuitatea interesului. Așa se face că degeaba scrie X.Y. poezii maghiare mai bune în statul

New York decît W.Zs. în Újpest sau la Kisbűrgözd, cititorul de poezie maghiară îl va cunoaște mai degrabă pe W.Zs.

Prin natura mea (n-am ce-i face, mii de scuze), sunt totuși un optimist prudent. Poate ne aflăm deja pe punctul de a ieși din prăpastia lipsei de interes. Poate că peste cîțiva ani se vor fi constituit deja acele mecanisme culturale și de piață noi și atunci cititorul din patrie va lua în mînă și cărțile noastre cu același gest firesc cu care o face în cazul operelor confrăților noștri din Ungaria. Și, chiar dacă majoritatea creatorilor nu se reîntorc fizic în patrie, cele mai bune opere ale lor, sperăm, ajung pînă acasă, revin, "re-migrează" pînă la cititorul maghiar.

În românește de Paul Drumaru

KIBÉDI VARGA ÁRON

[ÎN OCCIDENT...]

În Occident, fenomenul pe care-l putem numi viață spirituală maghiară s-a constituit pe parcursul anilor cincizeci: s-au organizat primele publicații culturale și asociațiile care nu se mai bazau pe dor de patrie și comentarii politice exprimate la un pahar de vin. Această viață spirituală e însă în mod deosebit specifică. Există, ce-i drept, un (modest) număr de cititori, dar acești cititori trăiesc răspîndiți pe mai multe continente; public propriu-zis nu există.

Mai târziu, prin Radio “Europa Liberă”, apoi datorită unor numere de revistă trecute ilegal peste graniță, se formează și un anume ecou, o anume recepție și în Ungaria. Scriitorul maghiar din Occident ia legătura cu scriitorii maghiari din Europa Centrală, face vizite acasă, leagă prietenii. La rîndul lor, scriitori din Ungaria și din Transilvania aflați în călătorie prin Occident îl vizitează, dar de recunoaștere oficială se bucură rareori, deși, încă în 1963, într-un scurt articol, Hegedűs Géza atrăgea atenția asupra literaturii maghiare din Occident și, în ciuda faptului că, la cîțiva ani după aceea, Ilia Mihály preda la Universitatea din Szeged și literatura maghiară din Occident, iar în anii șaptezeci Beládi Miklós și alții iau deja cunoștință de noi și la modul “oficial” și participă la întrunirile culturale maghiare din Occident, scrierile noastre apar doar sporadic în revistele de acasă, iar critica nu se interesează de noi. Se crease situația paradoxală că în Ungaria se cuvenea să știi că există o literatură maghiară occidentală, dar atîta era de ajuns: ne respectau, ne iubeau (eventual nu și invidiau) — dar nu ne citeau.

S-ar putea face o paralelă interesantă între receptarea literaturii maghiare din Occident și a literaturii maghiare din țările învecinate — în Ungaria. Etalonul budapestan era cu totul altul decît, să zicem, cel clujean sau mîinchenez, cel din Voivodina sau Montréal. Faptul ar putea fi ilustrat prin numeroase exemple. În Ungaria, critica abia a băgat în seamă una din creațiile cele mai însemnate ale literaturii maghiare postbelice din România, romanul lui Pusztai János intitulat *A sereg* [Oastea], deoarece era atipic, deoarece nu corespundea așteptărilor nutrite față de literatura maghiară minoritară (în istoria literaturii scrisă de Kulcsár Ernő, nu figurează; iar un renumit critic literar budapestan a auzit de el la cîțiva ani după apariție — de la mine, cu prilejul unei vizite pe care a făcut-o în Olanda). Vegel László se plîngea acum cîțiva ani, încă înainte de Războiul Civil din Iugoslavia, într-un faimos articol apărut în revista *Jelenkor*, că la Budapesta nimeni nu e curios să afle ce părere are el despre postmodernism, toată lumea îl întreabă doar despre situația scriitorului maghiar din Voivodina. Pretenții asemănătoare resimțea și scriitorul maghiar din Occident: recuzita sa budapestană fără greș se rezuma la deșrădăcinare și la dorul de patrie.

Ce a însemnat, după toate acestea, schimbarea de regim? Disputele în jurul situației minoritare s-au întezit, dar asta nu e de-acum doar o așteptare literară în Ungaria: politica a preluat problematica, din fericire nu numai la Budapesta, ci și în majoritatea capitalelor Uniunii Europene. Asta înseamnă că acum critica literară din Ungaria se poate elibera de chingile protocolului și de așteptările reflexe, nu mai trebuie deci să pretindă ca literatura maghiară de dincolo de frontiere să fie cu înverșunare și întotdeauna angajată. Se poate exprima în funcție de unul și același etalon liber ales despre literatura maghiară din Occident, despre cea din țările vecine sau despre cea din Ungaria. Am sentimentul că acest proces a și început; procesul e, desigur, lent, poate dura multă vreme pînă să se constituie o critică pluralistă și sănătoasă, nefundamentată pe așteptări de natură politică și prejudecăți.

De altfel, la rezultate spectaculoase și rapide nu ne putem aștepta și din cauză că azi, în Ungaria, situația din domeniul editorial și al difuzării de carte e atît de complicată, încît face imposibilă o trecere în revistă completă a literaturii maghiare contemporane. Această imposibilitate de cuprindere e, de altfel, foarte probabil, o consecință organică a schimbării de regim; poate că tindem spre niște condiții de tip american, unde nu există *un* centru spiritual, literatura scrisă în aceeași limbă se fragmentează și se concentrează în jurul unor centre mai mici, locale. Trebuie să acceptăm, în sfîrșit, în pragul mileniului al treilea și în epoca informației disipate la infinit, că vederea noastră — în general, capacitatea de a vedea și a fi văzut! — e în mod fundamental fragmentată: nimic nu mai poate fi cuprins cu vederea, trebuie să renunțăm în toate privințele la cunoașterea Întregului. Referitor la chestiunea noastră, asta înseamnă că există alte și alte imagini ale literaturii maghiare, alta la Cluj, alta la Miskolc, la Bratislava sau la Pécs.

Aici însă drumurile noastre se despart. Scriitorul maghiar din Occident a ajuns într-o situație radical postmodernă. Ulterior, observă că marile narative i-au prescris și lui un rol precis, determinat din punct de vedere ideologic: fie că avea vocație politică, fie că nu, el era cel care aparținea, ce-i drept, de *aici*, dar observa lucrurile de *acolo*. În general cu modestie și fără s-o fi știut, dar corecta, se amesteca în situația de acasă. Avea un rol, iar acum n-are.

Asta pentru că după 1989 totul s-a schimbat. Un ciudat joc al întîmplării face ca, în același timp cu rolul său, rolul pe care Istoria l-a obligat să-l joace, să înceteze și apariția celor mai importante reviste literare maghiare din Occident, *Új Látóhatár* din München și *Irodalmi Újság* de la Paris^{*}. Nu mai există

* Se cuvine să vorbim separat, căci nu se încadrează întru totul în imagine, — de aici și nota de subsol —, despre avangarda maghiară din Occident, despre viața configurată în jurul Atelierului Maghiar (*Magyar Műhely*) din Paris, care încă de pe la finele anilor șaptezeci și-a făcut simțit efectul în Ungaria, nu s-a desființat în 1989 și a creat, parțial, noua avangardă ungară — și a realizat reabilitarea celei vechi! — și, în parte, s-a integrat avangardei de acasă.

azi nimic care să confere vreun interes deosebit celor spuse de el. Au dispărut marile narrative, a încetat și situația lui de excepție. Uneori simte chiar o decepție, când își spune că autoritatea, “audiența” nici nu se datorau poate atât talentului său, cât mai degrabă situației sale.

Acasă s-au reîntors puțini, pentru așa ceva timpul petrecut în emigrație s-a dovedit a fi mult prea lung. Emigranții din 1848 s-au putut reîntoarce după optsprezece ani, cei din 1945 și din 1956, în schimb, doar după patruzeci, respectiv treizeci și cinci de ani. Între timp rudele au murit, prietenii de acasă s-au schimbat și s-au format deprinderile occidentale (franceze, elvețiene, americane, australiene etc.), circumvoluțiunile creierului s-au înstrăinat. Alta e bucătăria, altele sunt miile de amănunte ale cotidianului, altul e modul de gândire. Dar rămîne limba.

De ce, de cine aparține, pentru cine scrie scriitorul maghiar din Occident, o dată pierdut rolul său de o viață? Pentru ungurii rămași în Vest nu, căci aceia își vizitează țara de obîrșie în mod regulat, la fel ca și el, iar acolo cumpără literatură maghiară; iar despre lumea occidentală informația (cu caracter literar) se caută în limbi occidentale. Nici pentru cei de acasă nu prea, căci aceia se informează despre lumea occidentală nu prin intermediul operelor scriitorilor maghiari care trăiesc în Occident, ci prin traduceri maghiare ale operelor unor scriitori occidentali. Nu e înțîmplător că succesul din aria limbii maghiare îi caută pe acei scriitori maghiari din Occident care, chiar și în emigrație, s-au nutrit într-o oarecare măsură din realitatea istorică sau spirituală maghiară (îl putem avea aici în vedere pe Domahidy András, însă chiar și pe Határ Győző sau pe Horváth Elemér).

Scriitorul maghiar din Occident și-a conștientizat deja, vrînd-nevrînd, situația definitivă de străduință. Scrie ungurește, dar nu știe dacă limba comună e suficientă pentru a se contura o relație scriitor-cititor. Poate avea oare un scriitor maghiar care trăiește în Occident propriul său public cititor în aria lingvistică maghiară? Salman Rushdie nu e citit doar de acei vorbitori de engleză care cunosc lumea Islamului și, în mod special, Pakistanul. E datorită criticii din Cluj și din Pécs, din Bratislava și Debrecen, din Budapesta și Szeged să-i familiarizeze pe cititori cu acea ciudată literatură maghiară care nu se axează întotdeauna sau nu numai — și adeseori chiar deloc — pe realitățile ungurești. Va trebui să urmărim în anii ce urmează ce scrie critica maghiară despre, de pildă, Bakucz József, Karátsón Endre sau Kemenes Géfin László. Va constitui o aventură palpitantă și un prilej de veritabilă îmbogățire clipa cînd critica va descoperi încetul cu încetul și va demonstra că mijloacele limbii maghiare pot fi extinse și asupra unor lumi și realități despre care pînă acum nu s-a putut vorbi în această limbă.

Redactorii revistei *Korunk* m-au confruntat cu întrebarea: de ce m-am decis în favoarea repatrierii? Am răspuns că nu m-am repatriat într-un tot, doar cît că mi-am deschis și biroul de avocatură de la Tîrgu-Mureș. Îmi petrec ultima săptămînă a fiecărei luni în orașul meu natal. — Dar asta e totuși o revenire — mi s-a replicat — și din această cauză ținem să avem o mărturie.

Ce-aș putea spune? Am spus-o de multe ori, eu de la bun început n-am vrut să mă expatriez, am trecut granița româno-maghiară în 1990, pe 30 martie, ca să-mi salvez pielea. De la început m-am luptat pentru a mă putea reîntoarce, pentru a nu fi privat de dreptul uman fundamental de a domicilia acolo unde m-am născut.

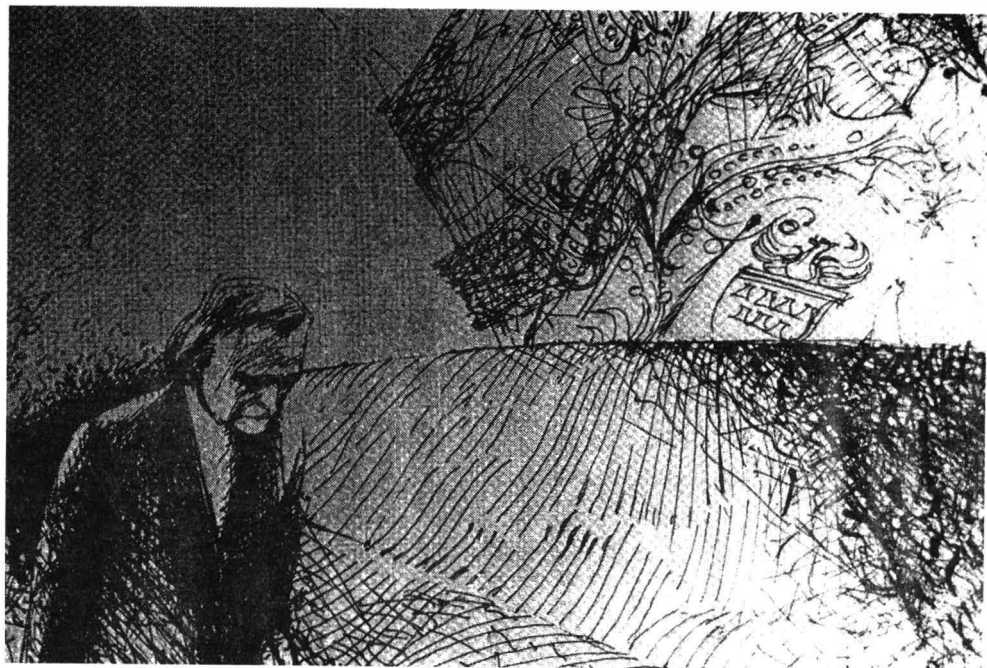
Anul trecut, în iunie, după cinci ani și două luni, de îndată ce am primit înștiințarea că procedura pornită împotriva-mi a fost anulată, — informare care a coincis cu operația de inimă încununată de succes suferită de mama mea —, am făcut o călătorie acasă.

Această lungă perioadă n-a trecut fără urme. La Budapesta mi-am creat condițiile unei cariere juridice, am cumpărat o locuință etc. Mi-am pus întrebarea: cum e mai potrivit — să mă reîntorc spre a mă reaseza definitiv acasă sau să-mi constituie un mod de viață ce presupune dubla apartenență? M-am decis în privința celei de-a doua soluții și am deschis un birou de avocatură și la Tîrgu-Mureș. După părerea mea, slujesc mai bine interesele ardelenilor folosindu-mă de posibilitățile oferite de dublul birou, cel de la Budapesta și cel de la Tîrgu-Mureș. După știința mea, mă aflu într-o situație unică, nimeni, cu excepția mea, nu poate fi avocat cu drepturi depline și în România, și în Ungaria. Cunoașterea ambelor sisteme juridice reprezintă un capital care nu trebuie lăsat neexploatat. Asistența de specialitate acordată întreprinderilor cu capital mixt din România și Ungaria, asigurarea condițiilor corespunzătoare de funcționare a acestora, rezolvarea litigiilor, implicarea în probleme de moștenire, de drept familial și în chestiuni imobiliare ce depășesc granițele statelor sunt activități prin care le pot fi de mare folos și celor de acasă, și celor de aici. Familia mea — adică Mama, care aproape că n-a trăit decît pînă ce, în ziua cea mai fericită a vieții sale, cum spunea, a putut să mă vadă acasă, soția mea, fiica mea mai mică, frații mei — a rămas în tot acest timp acasă. Și rezistența lor mă întărește în decizia luată. Noi ne-am considerat întotdeauna intelectuali maghiari din Transilvania, din România și știm prea bine că un popor care-și pierde intelectualitatea se poate pierde el însuși cu ușurință.

Am convingerea că democratizarea, modernizarea României — în aceste noțiuni se cuprind, firește, și larga autonomie locală și adevărata egalitate în drepturi — nu pot fi decît creația comună a românilor și neromânilor. În această luptă ungurii, cunoscători ai ambelor culturi și ai societății ungare mai evoluate, cu un caracter mai occidental, pot juca, într-un anume sens, rolul de ferment. Aici există, fără nici o îndoială, și o condiție exterioară nouă: anume, ca elita politică românească să înceteze să mai sperie lumea cu imaginea dușmanului ungur. Prin activitatea mea publicistică, aș vrea să contribuie la aceasta.

Budapesta, 20 mai 1996

În românește de Paul Drumaru

LÁNG GUSZTÁV

DIN NOU ACASĂ

RĂSPUNSURI LA ÎNTREBĂRILE LUI JÓZSA ISTVÁN

Prima întrebare: cum vede emigrantul sosit acasă, în vizită sau definitiv, situația din țară? La această întrebare trebuie să încep răspunsul printr-o altă întrebare: este oare emigrant maghiarul minoritar care pleacă din Transilvania, pentru a se stabili în Ungaria? În *Jurnalul* său, Márai Sándor consideră drept emigrant pe cel care își părăsește patria pentru a-și păstra libertatea, atunci când nu mai are nici o posibilitate de a protesta împotriva dictaturii; ceilalți nu sînt decît expatriați. Emigrantul, care la origine înseamnă tot *expatriat*, devine astfel sinonim al exilatului. Conform acestui criteriu, o parte a celor care pleacă din Transilvania, cei care au fost hărțuiți din motive politice sau cei care au fost îngrădiți de cenzură în libertatea lor de creație, pot în mod cert să pretindă clasificarea mai “aleasă”.

Dar această clasificare poate fi extinsă și asupra altora. Îmi aduc aminte, pe la începutul anilor optzeci auzeam mereu la radio că și în Ungaria se înrăutățesc condițiile de viață; i-am spus atunci soției mele: “S-ar putea ca pe cînd ajungem noi, să trebuiască să stăm și acolo la coadă pentru ouă, dar cel puțin se vorbește în maghiară la coadă”. Căci pentru minoritarul pe care dictatura s-a străduit să-l priveze de limba lui maternă, și asta este un fel de libertate. În perioada respectivă, numeroase țări europene au acordat oricărui maghiar refugiat din Transilvania drept de azil în calitate de “minoritar persecutat”, considerîndu-l deci emigrant politic.

Nu la fel s-a gîndit în Transilvania și în Ungaria. De la poeziile lui Reményik Sándor din 1918 (*Pleacă, dacă poți!*) și *Manifestul* lui Kós Károly, apărut în 1920 (“Iar cine a pornit de-a lungul apelor niciodată nu se va putea întoarce aici; cei ce pleacă dintre noi să nu mai dorească să revină vreodată; ei nu vor avea nici loc, nici drepturi”), în Transilvania *rămînerea* are o deosebită valoare morală. Maghiarimea din Transilvania își privește emigranții nu ca *exilați*, ci ca *dezertori*, părere împărtășită în bună măsură și de opinia publică din Ungaria. Pe scara de valori a minoritarilor, rămînerea este mai presus de libertatea considerată de Márai drept valoare fundamentală, chiar dacă ea înseamnă compromisuri legate de oprimare. Interesul comunității (de a nu se reduce numeric) ajunge astfel în conflict — de neîmpăcat, se pare — cu aspirația de libertate a individului.

Aș face aici o digresiune — psihologică, dacă vreți — în legătură cu libertatea. Personalitatea omului este “dublă”. Pe de o parte, o seamă de virtualități

— ea are o structură despre care și psihologia știe prea puțin — iar pe de altă parte, personalitatea *existentă, reală*, care se naște prin înfăptuirea unei părți a virtualităților. Cazul cel mai fericit este realizarea tuturor virtualităților noastre. La asta s-a referit Goethe cînd a spus: “Werde, was du bist!” În dictatura tot mai acerbă, această autorealizare în sensul ei elementar a devenit tot mai dificilă. Pentru cei care au plecat — fie că au recunoscut față de ei înșiși, fie că nu, fie că au conștientizat, fie că nu, dacă au fost oameni creatori, chiar și în forma modestă în care am fost eu, predînd literatura și scriind articole despre literatură — autorealizarea a fost principalul stimulente. În acest sens, aș putea aduce numeroase dovezi și din propria-mi viață, dar nu în primul rînd, fiindcă ele nu ar fi, poate, destul de convingătoare, avînd în vedere însemnătatea realizărilor. Dar printre scriitorii cunoscuți și stimați de mine sînt cîțiva despre care știu că au scris, sau au rescris, opere pe care nu puteau spera să le scrie, dar mai ales să le publice, acasă. *Sectorul Sinistra* al lui Bodor Ádám este un asemenea exemplu; a fost scris în bună parte aici și au apărut fragmente în revista *Utunk*, dar acum putem vedea sub formă de *întreg* acele surplusuri care uneori înseamnă doar o frază, dar care completează sau restructurează chiar întreaga operă și pe care le-a putut scrie (sau rescrie) în Ungaria și să le publice tot acolo. Excelentul roman al lui Csiki László, a cărui acțiune are loc la București, despre al cărui proiect știu că s-a născut aici și că detaliile au fost formulate aici, nu a putut fi încheiat — în speranța publicării — decît dincolo. Un exemplu interesant este cel al lui Kocsis István. Ca dramaturg, a fost totdeauna atras de istorie și în Ungaria a ieșit la iveală că între “virtualitățile personalității” sale exista o calitate prin care istoricul putea să asocieze analiza documentelor cu intuiția scriitoricească. În două volume mari, el a analizat libertatea de conștiință în istoriografia română, respectiv istoria relației româno-maghiare. Istoricii și criticii de specialitate vor decide cît valorează ele ca lucrări în domeniu. Dar este incontestabil faptul că nici scriitorii, nici istoricii nu s-au angajat pînă acum la ceea ce s-a angajat Kocsis István în cele două sfere tematice. După cum nu încapе îndoială că aici nu ar fi putut scrie nici o pagină din cele pe care le-a scris. Aș putea continua cu exemplele, dar aș prefera să atrag atenția asupra adevărului că în aceste performanțe (și în altele asemănătoare) există o continuitate. Omul — asta știu de la Babits, iar Babits de la Bergson — înseamnă trecutul lui. Ceea ce sînt eu acum, la Szombathely, include cei 38 de ani petrecuți aici. A uita orice din acești ani ar însemna o automutilare. Mă refer și la amintirile cele mai penibile și mai umilitoare — căci sînt destule — pe care, potrivit teoriei uitării a lui Freud, sîntem înclinați să le eliminăm din conștiință. Aș fi cu atît mai sărac, cu cît pierd din trecutul meu. Nu am plecat în Ungaria ca să-mi creez o nouă personalitate — după cum atestă și exemplele arătate; am încercat să completez ceea ce am devenit

aici, în numele virtualităților încă existente în mine. Iată de ce nu cred că între cele două ar fi un antagonism sau că aş fi pierdut identitatea mea originară — transilvană, dacă vreţi. Aşa cum nu au pierdut-o Bodor Ádám, Csiki László, Kocsis István sau Páskándi Géza.

Această identitate nu trebuie să fie slogan sau ideologie, ci acţiune. Faptul că aici cineva scrie un studiu bun despre Áprily şi atunci poezia lui Áprily este mai bine predată în şcolile maghiare din Transilvania înseamnă un lucru important şi util. Dar nu mai puţin important este ca şi în şcolile de peste Dunăre să se predea Áprily, pe cât posibil bine. Şi, conform actualului meu domiciliu sau post, o asemenea îndatorire îmi revine şi sînt şcoli în care Áprily este predat şi este predat bine. Omul îşi dovedeşte prin fapte apartenenţa la ceva, oriunde ar trăi. Nu e cazul să mă refer cu voce tare la toate acestea, fiindcă eu le consider fireşti, le fac, chiar dacă cineva pune la îndoială sensul şi valoarea lor. Şi o fac, nu pentru că aş servi astfel vreo “cauză”, ci pentru că înseamnă o bucurie pentru mine. Fiindcă astfel mă simt liber. Şi servesc “în treacăt” şi o cauză, poate mai bine decît dacă aş face-o doar din obligaţie.

2. Dar am putea trece acum şi la a doua întrebare: *cum percepe cel “întors acasă” restauraţia puterii comuniste de ieri?* În această privinţă, unghiul meu vizual este diferit de cel al emigranţilor în Occident; eu văd lucrurile nu ca părtaş al unei democraţii burgheze, ci ca unul crescut în dictaturile “dure” şi “moi” anterioare şi ceea ce pentru ei înseamnă pas înapoi, decepţie, pentru mine înseamnă progres şi speranţă. Sub aspect formal, şi în România şi în Ungaria această “restauraţie” se desfăşoară în cadrul unui stat de drept democratic şi, chiar dacă tabloul displace, cadrul rămîne. Principiul suveranităţii poporului nu poate fi pus sub semnul întrebării, chiar dacă prin actualele sale consecinţe mişcă viaţa politică într-o direcţie antidemocratică. Putem spera — şi principala valoare a democraţiei este îndreptăţirea acestei speranţe — că ceea ce voinţa populară a stricat, ea va putea repara în timp previzibil.

Pe mine mă interesează în primul rînd mentalitatea politică a maghiarimii din Transilvania, care s-a format atunci cînd, în calitatea ei de comunitate, a fost silită să se apere împotriva unei opresiuni dictatoriale şi împotriva unei politici brutale de asimilare a acelei dictaturi. Din logica istoriei rezultă că orice protest, orice rezistenţă îmbracă, într-un fel, chipul adversarului. “Dacă priveşti mult timp abisul, abisul te înfruntă” — spunea Nietzsche. Aş vrea să invoc un exemplu de ieri. După alegerile locale, am citit în ziarul *Szabadság* un comentariu în care se aruncau blesteme ca în Vechiul Testament asupra celor care nu s-au dus să voteze, calificînd fapta lor drept crimă şi sinucidere, pe care Dumnezeu nu o va ierta niciodată. Mult mai raţional mi s-a părut a fi bătrînul ţăran sas care s-a hotărît să emigreze în Germania. “De ce”

— a întrebat reporterul — “cînd și în România începe democrația?” Fiindcă — a răspuns bătrînul — “democrația asimilează mai repede decît dictatura”.

În dictatură — spun eu — în baza reciprocității menționate, comunitatea se putea apăra prin presiune morală împotriva asimilării, căci alt mod de apărare nu avea. Cel care și-a înscris copilul la o școală românească sau s-a căsătorit cu o româncă și a vorbit românește cu ea și cu copiii — putea fi exclus, putea fi considerat trădător. Într-o societate democratică, asimilarea este un drept personal, asemenea dreptului de conservare a identității originare. Blestemele vetero-testamentare nu au ce căuta într-un sistem democratic. Și nu numai în sensul justificării poate ridicole de mai sus, ci și din motive de ordin practic. Căci puterea de atracție a blestemelor este cel puțin îndoielnică, dar efectul lor negativ este incomensurabil. O anchetă publicată tot în *Szabadság* după alegeri a demonstrat că o parte importantă a alegătorilor maghiari au nu numai identitate etnică sau națională, ci și identitate politică și că aceasta nu este nici pe departe unitară. Dacă viața politică minoritară nu poate asigura fiecărui membru al comunității libertatea pluralității politice, degeaba cere socoteală pentru obligația conservării identității și unității naționale.

Pentru înlăturarea oricărei neînțelegeri: nu mă refer la UDMR, ci la o mentalitate. Care poate că nici nu reprezintă mentalitatea publică. Sînt oameni care o reprezintă în numele ideologiei minoritare dezvoltate în timpul dictaturii. Dar nu sînt sigur că un sondaj de opinie cu adevărat obiectiv i-ar justifica. Or, asta înseamnă un mare hiatus al autocunoașterii. Trebuie să fie identificată și reprezentată adevărata opinie publică. Și la aceasta trebuie să se adapteze nu numai politica, ci și educația, redacțiile ziarelor și, în general, tot ce interesează viața comunității. Strategia nu se poate întemeia pe ideea transilvană de odinioară, anume că aici toată lumea are obligația să accepte sacrificiul, pentru a menține ceva ce nici în perspectivă îndepărtată nu promite satisfacerea intereselor spirituale, politice și existențiale. Asta este cea mai mare povară care apasă asupra maghiarimii din Transilvania și primejduiește în cea mai mare măsură conservarea identității, reflectîndu-se în faptul că marea majoritate a celor ce pleacă o reprezintă tinerii.

3. Următoarea întrebare începe cu o afirmație, anume aceea că *în poezia celei mai tinere generații (Kovács András Ferenc, Visky András) nu există nici o urmă a acelei referențialități care, cu un termen cam cețos, s-a numit nu demult “angajare”*. Cum poate fi încadrată această literatură?

Dacă plecăm de la ideea că așteptările cititorilor sînt factori de rang egal cu opera, că ele dau naștere operelor și le conferă drept de existență, atunci este justificată opinia că poetul din Transilvania trebuie să-și asume un ideal transilvan, o etică minoritară. După cum justificată este și opinia contrară, anume că scriitorul are dreptul suveran de a opta pentru una sau alta dintre

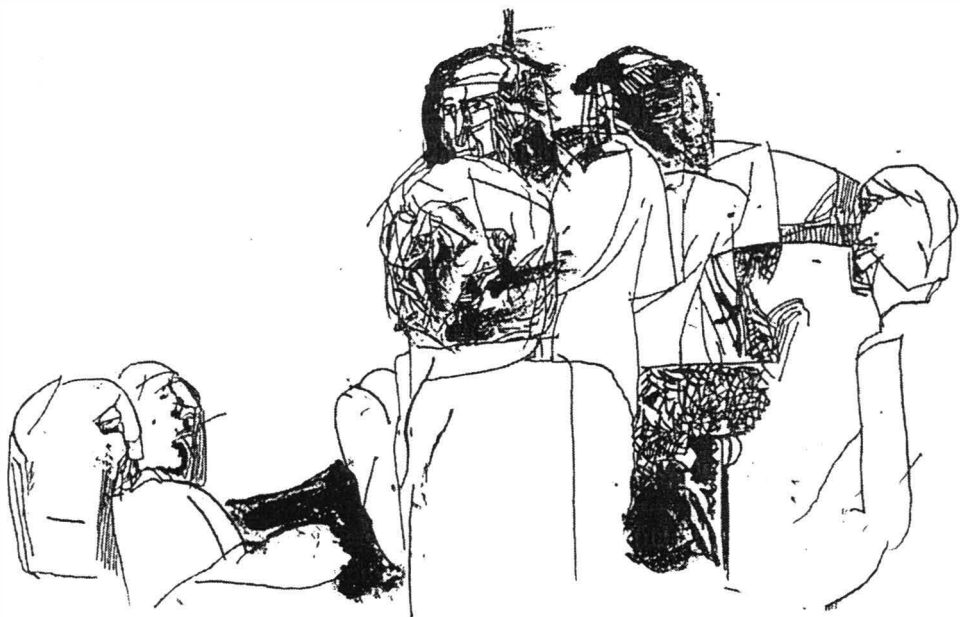
ele. Am depășit de mult faza în care literatura era considerată un tot unitar. *Literatura națională*, în sensul unei unități ideologice, este un concept depășit. Unitatea literaturii nu poate fi căutată decât în caracterul comun al limbii și al formelor tradiționale, dar în acest cadru există orientări legate de multe tipuri de exigențe. O multitudine de straturi ale literaturii coexistă și despre nici unul dintre acestea nu putem afirma — dacă au cititori — că nu sînt justificate. Și nici unuia nu i se poate refuza atributul de “național”, firește, dacă pentru aprecierea apartenenței literaturii nu este suficientă varianta mai “modestă” a calificativului, cea de “maghiară”. La fel, nu se poate exclude din literatură lectura distractivă sau opereta — și nici nu vrea nimeni să le excludă, căci acestea sînt neutre din punct de vedere ideologic; primejdia de eliminat este totdeauna antipodul, adversarul — după cum nimănui nu i se poate contesta dreptul de a fi “numai” poet și nu poet maghiar specific transilvan. Am un citat favorit. “La bătrînețe, mi-am dat seama — spunea Mauriac într-un interviu — că pe Dumnezeu nu îl interesează ce scriem, cel mult se folosește de ce am scris.” Cam așa stăm și cu relația dintre literatură și conștiința națională. Cred că, pînă la urmă, există atîtea feluri de *așteptări ale cititorilor* în sînul maghiarimii — și al maghiarimii din Transilvania — fiindcă sînt multe feluri de *conștiință a identității* în interiorul acestei comunități zise naționale. Deosebirile de grup, deosebirile de generație formează alte și alte conștiințe ale identității și de aceea nu poate fi acuzată de “absența identității” literatura care corespunde uneia sau alteia dintre exigențe; ea exprimă, pur și simplu, o *altă* conștiință a identității, deosebită de cea pe care ar dicta-o *cealaltă* exigență.

Desigur, aceste mentalități sînt în dispută unele cu altele și raportul de forțe culturale ale comunității — sau ale națiunii, dacă vreți — decide care se “canonizează” și care se “marginalizează” la un moment dat. Dar aceste situații și roluri nu sînt permanente, căci însăși conștiința națională este schimbătoare. Ar fi rău dacă nu ar fi așa, fiindcă ar fi incapabilă de receptarea unor elemente noi, de modernizare. Nu putem spune nimănui: conștiința identității tale nu poate fi alta decât cea a bunicului tău.

Se poate întîmpla totuși ca opere care azi credem că subminează conștiința identității să devină mîine pietre de construcție ale ei. Nu cred că la data la care a fost scris *Ulysses* al lui Joyce cineva l-ar fi considerat o expresie a identității engleze sau irlandeze. Dar, după 70 de ani de la apariție, putem fi siguri că succesul acestei opere întărește amorul-propriu al ambelor culturi naționale și, implicit, conștiința identității. Așadar, fiecare trebuie lăsat să scrie conform științei și talentului său și să lăsam în seama conștiinței naționale, care există într-adevăr, dar este mereu schimbătoare și pe care noi niciodată nu o putem defini, pentru ca, asemenea Dumnezeului lui Mauriac, să “folosească” operele, conform variabilității și stabilității sale. Asta nu înseamnă indiferență față

de tradiții. În acest an, am condus 15 lucrări de diplomă și, în baza experienței câștigate astfel, pot să afirm că pe studenții de la Litere nu îi interesează cercetările istorice tradiționale, ci metodele teoretice mai moderne, operele și strategiile de interpretare radical diferite de cele care se pot numi tradiționale. Dar am mai constatat că ei aleg și scriitori din Transilvania drept obiect al unor interpretări "moderne" de acest fel, care nu le sînt străine, dar le însușesc altfel decît generația mea. Cînd am cerut unei serii de studenți să opteze pentru un curs de istoria prozei sau pentru unul de istoria transilvanismului, majoritatea au votat pentru transilvanism. Deci, îi interesează. Dar nu îl consideră drept o tradiție unică, exclusivă și obligatorie, ci ca o variantă posibilă a culturii și identității lor, păstrîndu-și dreptul de opțiune pentru una sau alta dintre posibilități. Și, după părerea mea, asigurarea acestei libertăți este una din cele mai importante sarcini ale învățămîntului, ale vieții literare. Căci numai ea poate fi o garanție că nu își vor căuta libertatea în altă parte.

În românește de Florica Perian

București, 1989
Florica Perian

SZÉPFALUSI ISTVÁN

PLICTISUL IDENTITĂȚII, SFIDAREA ALTERITĂȚII

Cu decenii în urmă, cîndva pe la începutul anilor șaizeci, cunoscîndu-ne grijile legate de cheltuielile de întreținere a locuinței noastre de serviciu de la Viena, un prieten bine informat a pus întrebarea:

— Știi cum se ceartă familia Szépfalusi?

Avîndu-i în vedere pe cei trei chiriași ai noștri de atunci, răspunsul colaboratorului nostru nu putea fi decît: “pe tăcute”.

De necaz nu dădeam decît atunci când scena neînțelegerilor familiale se nimerea a fi bucătăria folosită în comun. Se prea poate ca atunci să ne fi venit răspunsul dat vreunui făcător de pace ocazional:

— Nici o grijă, nu noi ne certăm.

— Așadar, nu e de-adevăratele?

— Ba da! Este, doar că urma de sînge slovac din soția mea și abundantul sînge ceh din vinele mele se află în treabă. Cu alte cuvinte, precizînd situația, de-alde Ierjabek, Cernik și Cupik aruncă priviri îngrijorate spre strămoșii Klimak și Poisl. În privința această însă, explicînd situația, în bun înțeles luteran, în favoarea soției, m-am simțit obligat să adaug de îndată: slovacii ei ovaționau odinioară în Óbuda bancnota-Kossuth, iar cei proveniți din Moravia — căci, oricum, și în cazul ei se găseau alții “mai occidentali” — erau înclinați, chiar și la Viena, să lăcrimeze mai degrabă la auzul imnului maghiar, dîndu-i întîietate lui Kölcsey față de “Gott erhalte”.

Așadar, să recunoaștem deschis: e vorba de mai mult. De “mărul discordiei”.

Ispită din Grădina Edenului? Da' de unde! Sau poate totuși? Căci, la urma urmei, în fundalul tuturor acestora se află totuși acel fruct otrăvit, de multe ori chiar așa, dar frumos în aparență, mărul acela nenorocit din antichitate...

Soluția potrivită situației o cunoaștem încă din experiența plină de devoțiune a tinereții, valabilă pînă azi, nutrită de entuziasme reciproce, deși ea nu soluționează diferențele de opinii ce stăruie cu tăria unor blocuri de beton în zona noastră.

Dimpotrivă! Următoarele, adică mai noile contradicții, au culminat în schimburi de cuvinte. Dar acum nu ne mai încrîncenăm din cauza celui fatal fruct primordial, ci pe chestiunea mărului lui Wilhelm Tell. Sursa nu ținea însă de meniu, ci de cetățenie. Chestiunea cetățeniei bazate pe origine, adică în cazul soției mele cea elvețiană, în cazul meu — austriacă. Recurgînd la altă

formulare, aş putea spune, de bună seamă, şi că aceasta era deja o problemă habsburgică, şi încă din plin! Întrucît însă e într-adevăr aşa, e dată rezolvarea. A treia cale, adică “calea maghiară”. Altfel spus: nici unul din noi nu renunţă la paşopt! Origine, tradiţie, migraţie, integrare, asimilare, identitate de sine, apartenenţă, unică, dublă, triplă sau chiar cvadruplă, — am auzit o dată şi de una “înşepţită”, la Budapesta! —, la noi să fie tot o apă şi-un pămînt. Întru reciprocitate, din fericire? Nici vorbă!

Complicaţia mai nouă s-a ivit atunci cînd am depăşit obişnuitul an critic al căsniciei, cel de-al şaptelea, — am putea vorbi şi de ghemul al şaptelea —, copiii erau deja măricei, călătoream tot mai des cu ei prin Europa. Cu paşapoarte diverse.

— De ce poţi avea Tu trei, iar eu numai două cetăţenii?

Starea conflictuală a intervenit atunci cînd s-a aflat că, în ciuda faptului că trăim într-o ţară unde, o dată cu modificarea legii privind cetăţenia, ni se recomandă păstrarea celei austriece tuturor, pe linie maternă, în acelaşi timp — pe baza unei practici judiciare identice — în realitate, moştenirea pe linie maternă pe seama altora devine imposibilă în Austria. Adică alteritatea nu mai reprezintă o sfidare, ţelul a devenit punerea sa în imposibilitate, de bună seamă în nădejdea nivelării şi dispariţiei.

Pe vremea aceea, desigur, cine s-ar fi putut gîndi că vor mai veni vremuri în Europa Centrală cînd cetăţenii vor putea fi despărţiţi pînă şi prin locul lor de naştere? Ba chiar şi în cadrul unei singure ţări poate fi dezavantajos, de exemplu Oberwart sau Viena — toată stima, domnule primar anterior! — şi în acelaşi timp chiar şi în cadrul aceleiaşi ţări poate fi avantajos orice sat sau oraş din Carinthia sau — unde nu dă Domnul! — chiar Braunau?! Din păcate, şi mai la apus există exemple, căci, în grai popular vorbit la nivel de cîrciumă helvetă, cetăţeanul elveţian trăind în străinătate sau chiar şi Bürgerul elveţian născut acolo e un “khelbe Usländer”.

Ei bine, asta e prea de tot. Atunci, “decît codaş la oraş, mai bine în satul tău fruntaş!”

Au trecut anii, am devenit şi apărători de drepturi. Asumîndu-ne, în sensul dat de Illyés Gyula, apărarea drepturilor naţionale maghiare central-europene în calitate de — în formularea Maestrului — “preasfinţi nebuni”.

S-au ivit cadouri pentru zile de naştere. Diversitate de acte pentru legătorii de cărţi. Maldăre între coperte. Grosimea colecţiei documentare a atins în cazul lui Szabolcs un centimetru, al lui Zsolt doi, al lui Csaba patru şi jumătate. Tot atîtea amintiri de glorie, sub drapel elveţian.

Aşa ne închipuiam, dacă n-ar fi existat şi urmarea. Situaţia mea de persona non grata în Ungaria — a ţinut pînă în 1987! — a devenit o primejdie pentru fiii mei ajunşi la vîrsta recrutării şi călătorind de acasă acasă, de aici

dincolo, din partea asta în partea ailaltă; ar fi ușor de înlocuit, de precizat, de determinat toate acestea, dacă n-ar fi schimbat, transformat, reformulat aceste blestemate ziduri de fier, aer, accente și cine mai știe din ce alte materii descoperite și inventate de cine mai știe cine! Am renunțat deci la cetățenia mea ungară de mai ieri pentru ca fiii mei să poată călători mai liber în patrie, iar eu să nu pot fi subiect de șantaj.

Atunci, adică după trecerea a douăzeci de ani, am înțeles interdicția din 1938 aplicată mamei mele în legătură cu orașul ei natal, Viena. După ocuparea acestuia, nu mai putea călători când ar fi vrut ea — ci doar când i-o îngăduia puterea. A recurs o singură dată la această posibilitate, la moartea tatălui ei. În ceea ce mă privește, am avut de trăit această experiență vreme de 31 de ani — timp de o generație! N-am cedat niciodată ispitei de a contribui la încetarea acestei practici.

Ahogy Bécsben megindultam [Cum am pornit-o la Viena] e titlul volumului meu pregătit pentru Săptămîna Cărții de la Budapesta, din anul viitor. Primul meu an la Viena, între 19 octombrie 1955 și 3 noiembrie 1956. Deunăzi, în apropiere de Győr — pe cînd călătoream spre Budapesta la cea de-a cincea întrunire regională a PEN-Clubului — mi-a venit în minte datoria aceasta, deja scrisă, de un deceniu.

“Odi et amo” e titlul întrunirii din acest an. “Am dori să vorbim — citesc invitația — despre ce anume îl leagă personal pe cîte un scriitor de vreunul din popoarele învecinate, de limba aceluia, de cultura lui, ce a primit — și eventual ce i-a dăruit. Sau dimpotrivă: există vreun popor vecin (sau conlocuitor) față de care să simțim reținere, suspiciune, dispreț? În asemenea cazuri, analiza scriitoricească poate pătrunde în profunzime, fie că dezvăluie cazuri concrete, fie motivații iraționale — sinceritatea scriitorului poate avea și un efect catarctic. Se pot ivi, eventual, amintiri care să ne prezinte sentimentele față de alte popoare ca neelucidate, contradictorii. Oare în ce măsură poate abuza de acestea tehnica instigării la ură? Și prin ce și în ce măsură ne putem opune manipulărilor de acest fel?”

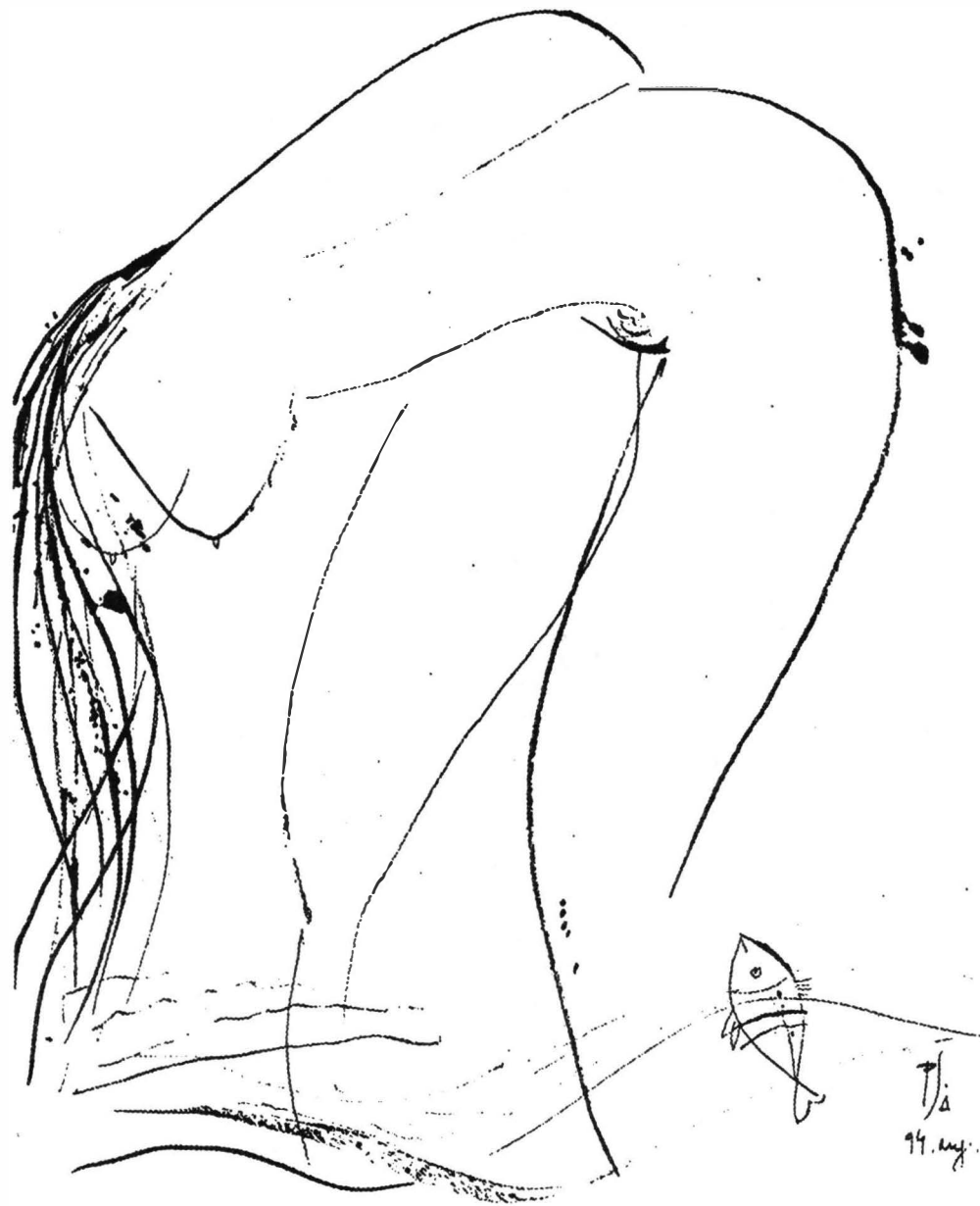
Győrfalú îmi aduce în minte marile inundații din Győr, în anii cincizeci. Catharsisul creat de natură a realizat vise, profeții. Potopul a săltat pe umăr un stog, iar în vârful aceluia puteai vedea o căprioară, un iepure și o vulpe. Aveau loc împreună, cuprinși de aceeași teamă finală. Textul lui Isaia: “Lupul și mielul vor paște împreună... Nici un rău, nici o vătămare nu se va face pe muntele Meu cel sfînt” (Is., 65, 25). “Ce va fi atunci — a pus întrebarea un celebru predicator prigonit din Győr — cînd Dumnezeu are să intervină pentru ultima oară și mai cu putere decît oricînd în istoria lumii și se va naște pacea nu numai între animale, ci și între oameni?”

Trăiesc într-o țară unde se marginalizează sfidarea alterității și sporește tot mai mult plictisul identității. Aceasta stârnește teamă în zona noastră în sufletele multora dintre noi. Sunt multe de făcut împotriva-i, înainte de alegeri, în timpul alegerilor, dar încă mai mult după ele.

Am văzut, cu uluire, că eram pus în situația de a mă confrunta cu un nou punct de vedere al xenofobiei — aș vrea să sper că n-a fost decît o manevră tactică! Să fie oare o scădere în Austria de azi pînă și simplul fapt că m-am născut, aproape din întâmplare, tocmai la Budapesta? Nu mai contează cîtuși de puțin că abia împlinisem o lună cînd m-au adus la Viena, ca să mă vadă familia? Nu mai e un argument faptul că la vîrsta de 17 luni mi-am petrecut vara cu bunicii și nașa la Pressbaum și Tullnerbach? S-a dat uitării că husita Tante Suppek m-a dus în 1935, pentru cîteva săptămîni, la Türlitz-Auhof, în stațiunea de odihnă a evanghelicilor? Și în 1937, după intervenția chirurgicală asupra ganglionilor limfatici, care a avut loc la Budapesta, a trebuit să plec la aer curat la Goldegg și Kaprun, precum și că în preajma acelei fatale zi de martie 1938 mă aflam împreună cu bona mea croată în casa bunicilor mei vienezi? Ultima dată — pînă în toamna lui 1955.

Păi, în cazul ăsta, nu sunt oare mai autohton decît ei? Nu mă aflu mai acasă decît ei?! Nu pot socoti acest oraș, unde bunicul meu patern și-a început anii de ucenicie în 1842, iar cel dinspre mamă, venind dinspre Țara Galilor, s-a angajat în anii optzeci la muncă în Ottakring, ca aparținîndu-mi mai mult decît lor? Că e al meu, mai mult decît al lor? Dar, la urma urmei, cine sînt acești “ei”? Țștia?!...

În românește de Paul Drumar

1/2

LIBERALISM, NAȚIONALISM, MINORITĂȚI

CONVORBIREA LUI ZAKOTA ZOLTÁN CU FILOZOFUL KIS JÁNOS

— *Aș dori să expuneți, pe scurt, opinia dumneavoastră personală despre raportul dintre liberalism și naționalism, precum și felul în care acesta a evoluat în timp. Firește, este inevitabil ca în cele din urmă să ajungem la situația actuală, adică la problemele Europei de după '89.*

Cu toate că și ideologiile concurente au unele formulări teoretice, liberalismul a fost considerat ca ideologie prin excelență intelectuală, fundamentată teoretic. În sensul că în cazul acestuia a existat mai întâi o idee "științific" concepută, în scopul organizării societății, și abia apoi au urmat încercările de aplicare, cu mai mult sau mai puțin succes.

— *Să începem cu ultima problemă: este adevărat că liberalismul a fost mai întâi o idee și abia după aceea a urmat încercarea de aplicare? Este cert că idealul politic liberal și ideea economică au precedat în timp dezvoltarea statului, frânată prin drepturile omului, și a pieței autoreglatoare. Pe de altă parte însă, încă de la nașterea sa, liberalismul a dat un răspuns în plan ideatic la schimbarea situației sociale, a fost o interpretare critică a transformării și a contribuit la caracterul schimbărilor. Așa, de exemplu, celula de bază a ideologiei liberale — ideea toleranței — are la spate, în mod evident, războaiele religioase, marile comotii ale secolelor 16-18. A devenit problematic dacă societățile divizate din punct de vedere religios vor fi capabile să trăiască în pace, în timp ce fiecare religie tinde spre a face ca statul să fie reprezentant al adevăratei credințe. Încă înainte ca principiul toleranței să-și fi găsit formularea și justificarea filozofică, în viața cotidiană, în pamflete politice, s-a exprimat de nenumărate ori cerința ca religiile aflate în competiție să se admită reciproc. De fapt, teoria liberală constă doar în formularea și motivarea mai clară a acestei exigențe.*

— *Astfel s-ar fi soluționat eventual și conflictul dintre ecclesia și imperiu; s-ar putea imagina că ideea liberală s-a născut din acest conflict, undeva în zona frontalieră dintre cele două imperii (cel ceresc și cel pământesc), așa cum afirmă Pierre Ma-nent?*

— *Fără îndoială, în sensul că toleranța a însemnat inițial toleranță religioasă, prin libertatea conștiinței înțelegându-se libertatea de a mărturisi sau a disimula credința; separarea statului de biserică a oferit unul dintre primele*

modele ale delimitării între sfera publică și cea privată. Dar, pe lângă secularizarea puterii, au funcționat aici și alte impulsuri, ca de exemplu birocratizarea statului și nașterea unei piețe a forței de muncă; acestea au subminat ierarhia feudală și au dus la concepția modernă a egalității dintre oameni.

Cea de-a doua întrebare, dacă bine am înțeles, suna cam așa: sînt de acord că, dintre marile curente de idei, numai liberalismul dispune de baze teoretice, în timp ce conservatorismul sau socialismul nu? Cred că liberalismul are un rol deosebit prin faptul că, între marile tradiții spirituale ale epocii moderne, este prima care a luat naștere, iar ca reacție s-a dezvoltat — după Revoluția Franceză — pe de o parte conservatorismul, iar pe de altă parte — după revoluția industrială — socialismul. Atît conservatorismul, cît și socialismul se definesc pînă la capăt prin această opoziție, prin controversa cu liberalismul. Din acest punct de vedere, liberalismul este primar. Liberalismul este primul care interpretează marele proces al modernizării din epoca modernă și schimbările care îl însoțesc în plan cultural, iar conservatorismul și socialismul se suprapun acestei interpretări primare.

Și, în sfîrșit, prima și cea mai dificilă întrebare: care este raportul istoric între liberalism și naționalism?

— *Dar, în prealabil, aș vrea să amintesc că unii politologi vorbesc despre naționalism ca despre un curent ideologic. Este vorba despre cea de-a patra ideologie, independentă de cele trei "clasice" deja menționate? În ce măsură acceptați această opinie?*

— Adevărul este că despre liberalism și socialism în orice caz, dar, în parte, și despre conservatorism, se poate spune că reprezintă Mari Tradiții, în următorul sens: ele sînt curente spirituale care au un punct de vedere specific asupra tuturor domeniilor importante ale conviețuirii sociale. Așadar, există teorie politică liberală, filozofie politică, economie politică liberală, etică liberală, ba mai mult: și cultura are o teorie liberală.

— *În definitiv, primii economiști au fost filozofi ai moralei...*

— Da, au fost. Dar același lucru este valabil și pentru socialism: în punctul culminant al istoriei sale, a avut o antropologie filozofică, o concepție economică, în opoziție cu teoria liberală a economiei capitaliste de piață, a avut sociologia sa și așa mai departe. Cu un cuvînt, acestea sînt tradiții globale, atotcuprinzătoare. Spre deosebire de ele, naționalismul se ocupă de o problemă anumită: cum trebuie definită relația dintre stat și supușii acestuia, al cui stat trebuie să fie statul. Ideea de bază este că fiecare comunitate etnică, lingvistică, trebuie să constituie un stat propriu și fiecare stat trebuie să se autodefinească drept stat al unei anumite comunități lingvistice/etnice. Aceasta e teza centrală a naționalismului, în jurul căreia se concentrează și multe alte idei, dar teoria economică specifică naționalismului sau o etică a relațiilor per-

sonale, particulare, nu există. Iată de ce aş ezita să consider naționalismul drept cea de-a patra ideologie.

— *În acest caz, ar putea fi restrângerea unei ideologii oarecare în cadrele statului național?*

— Nu. Eu cred că naționalismul este un punct de vedere ideologic particular, care cuprinde doar o sferă limitată a problemelor, dînd răspuns numai la acestea și neavînd nimic de spus dincolo de sfera respectivă. Nu face parte din familia Marilor Tradiții.

— *Mai curînd se supraetajează pe o tradiție.*

— Să zicem.

— *Dacă am ajuns pînă aici, să încercăm să circumscriem conceptul național-liberalismului. La prima vedere pare a fi un nonsens, căci se leagă, deopotrivă, și de naționalism, și de liberalism. Or, un liberal trebuie să fie în anumită măsură internaționalist; comunitatea celor ce se declară liberali constituie un arc peste hotare. Dar mai știm prea bine și că în secolul trecut au existat importante mișcări național-liberale care au atins performanțe serioase.*

— Cred că trebuie să deosebim din capul locului două probleme, prima fiind: ce poziții liberale sînt posibile în chestiunea națională, iar a doua: care este raportul istoric dintre liberalism și naționalism. Relația este contradictorie. Pe de o parte, liberalismul tinde în politică spre realizarea valorilor universale, care nu se leagă deci de o comunitate determinată. Cînd spunem: “fiecăruia om i se cuvin anumite drepturi fundamentale”, nu vrem să spunem: “fiindcă noi, maghiarii, dispunem toți de merite deosebite, la noi fiecăruia i se cuvin anumite drepturi fundamentale”, ci spunem că “fiecăruia om i se cuvin anumite drepturi fundamentale, deci și la noi, maghiarii, așa trebuie să fie”. Dar tot așa ar trebui să fie și la români, la germani și chiar la boșimani. Altfel spus: liberalismul neagă că ar fi acceptabile afirmații de felul: “drepturile omului sînt o invenție franceză, la noi, maghiarii, sînt alte obiceiuri”. În acest sens, liberalismul reprezintă într-adevăr un punct de vedere universal, față de naționalismul care spune că fiecare națiune are valorile ei specifice, se organizează în funcție de acestea și e bine așa, iar străinii pur și simplu nu înțeleg ce anume la noi — să zicem la noi, maghiarii — se consideră just și corect. La care un liberal va răspunde: nu există o “teorie maghiară a justetei”. Dacă oamenii au dreptul — să zicem — la libertatea cuvîntului, este o problemă care poate fi analizată, indiferent de tradițiile culturale în care trăiesc ei; “la noi alta e modă” nu este un argument pentru retragerea dreptului la cuvînt, căci întrebarea este: e corect, se poate justifica sau motiva etic faptul că la noi nu e la modă? Liberalismul spune că nu e corect, fiindcă există anumite principii politice care trebuie să se aplice în orice tradiție culturală și în orice comunitate socială, prin-

cipii în baza cărora pot fi criticate stările din orice tradiție culturală sau comunitate socială.

Pe de altă parte, înfăptuirea valorilor liberale nu are loc într-un spațiu vid, ci sînt date comunități istorice și o parte din membrii acestora luptă — printre altele — pentru valorile liberale, iar o altă parte împotriva lor. Cu alte cuvinte, există un cadru politic care determină felul în care se înfăptuiesc în lume principii ce pot fi apărute în baza unei anumite argumentări abstracte: nu omenirea accede la drepturile omului sub forma drepturilor cetățenești și politice, ci mulțimea locuitorilor unei țări, atunci cînd aceste drepturi devin realitate constituțională și practică instituțională. Asta are o istorie și această istorie este pentru participanții și descendenții lor “istoria noastră”.

Dezvoltarea statului modern, democratic, a avut două fațete: pe de o parte, limitarea puterii statului, iar pe de altă parte, redirijarea suveranității înspre cetățeni. Cea dintîi este terenul liberalismului, iar cea de-a doua duce la constituirea statului național. Una din interpretările acestui proces — dar nu singura posibilă — este naționalismul.

— *Desigur, aceste două terenuri nu totdeauna s-au diferențiat. Mai mult: în perioada constituirii statelor naționale ele au coincis chiar în bună măsură.*

— Formarea statelor naționale nu înseamnă altceva decît că, o dată cu nașterea statului teritorial, în cadrul acestuia încetează privilegiile feudale, corporative, religioase etc., fiecare devenind cetățean în mod egal, iar suveranitatea statului rezidă în comunitatea cetățenilor. Acel gen de egalitate politică la a cărei instituire liberalismul are un rol atît de important duce, de cealaltă parte, la constituirea comunității politice a cetățenilor egali. Conform naționalismului, această comunitate trebuie să se definească etnic: egalii sînt indivizi avînd limbă, cultură, origine comună și ei trebuie să fie deținătorii suveranității statale.

Interesant este că liberalismul timpuriu nu numai că nu a fost în conflict cu naționalismul, dar a și contribuit la această interpretare și dezvoltare a sa, spunînd că relația dintre stat și cetățean trebuie să devină o relație nemijlocită. Statul nu poate să recunoască drept colective cu statut politic comunitățile mai mici decît ansamblul societății, fie ele etnice, religioase sau culturale. De ce nu poate să le recunoască? Fiindcă, dacă ele ar dispune de statut politic, ar însemna un fel de orînduire feudală: membrii diferitelor comunități nu ar fi egali din punct de vedere politic, statutul lor de cetățeni ar depinde de felul comunității parțiale prin care se leagă de stat. Da, numai că de aici ar urma o consecință secundară, anume condiția omogenității politice a cetățenilor. Limba statului, de exemplu, trebuie să fie unitară și minoritățile nu se pot bucura de privilegii determinate politic, care să le protejeze limba, căci asta ar însemna că ele sînt “stat în stat” — expresie folosită pe vremea aceea. Așadar, relația din-

tre liberalismul timpuriu și naționalismul timpuriu a însemnat o legătură intimă, deși teoria liberală a argumentat pentru statul cu o singură limbă în baza unor premise diferite de ale naționalismului. Pentru naționalism, argumentul decisiv era acela că o comunitate politică este creată de comunitatea etnică; de la cei ce nu sînt membri ai acesteia nu se poate aștepta loialitate față de stat, căci ei nu sînt “de-ai noștri”, ci sînt străini.

— *Nu ar fi inutilă acum o mică digresiune. Vă rog să analizați în cîteva cuvinte ceea ce numim național-liberalism maghiar.*

— Ceea ce s-ar putea numi național-liberalismul maghiar din secolul al XX-lea s-a născut din căsătoria dintre liberalismul timpuriu și naționalismul timpuriu. Dacă urmărim punctul de vedere privitor la limbă al liberalilor maghiari din epoca reformelor, vom găsi teza deja amintită, anume aceea că, sub aspect lingvistic, statul trebuie să fie unitar: maghiar. Firește, în viața particulară fiecare vorbește așa cum vrea, căci statul nu se poate amesteca în viața privată — spuneau corifeii epocii reformelor. De la Deák și pînă la Kossuth, înțelegerea era deplină din acest punct de vedere. Numai Széchenyi a atras atenția că majoritatea populației țării nu este de limbă maghiară și ar fi o greșeală să se neglijeze acest fapt. Mai tîrziu, Eötvös József a reprezentat un punct de vedere cît se poate de luminat și în politica școlară, dar Eötvös nu a fost național-liberal (deși în zilele noastre el este considerat ca aparținînd acestei tradiții); Eötvös a avut serioase rezerve față de ideologia națională, imaginînd viitorul Ungariei în strînsă legătură cu dinastia. În orice caz, echipa Deák a fost cu adevărat național-liberală, justificînd naționalismul lingvistic printr-o terminologie liberală.

— *V-aș întreba dacă, în cazul Ungariei din secolul trecut, putem vorbi de liberalism sau numai de liberali, adică de indivizi cu mentalitate liberală. Mai precis: a existat un liberalism maghiar ca orientare ideologică și, în caz afirmativ, cît a fost de larg și de profund?*

— Cred că a existat. Desigur, în vremea respectivă straturile culte erau restrînse numeric și erau dominate de nobile, proporția intelectualilor burgezi fiind relativ redusă, dar exista totuși o opinie publică cultă, în cadrul căreia liberalismul a fost o mișcare puternică, nu numai în sensul că destul de mulți s-au identificat cu el, ci și în sensul că existau locurile comune constituite, anume: ce reprezintă liberalismul și ce trebuie să instituționalizeze în Ungaria constituționalitatea liberală prin reforme? Faptul este important, chiar dacă la nivel teoretic liberalismul maghiar din epocă a fost un fenomen secundar, lipsit de independență. Căci gînditori liberali notabili, într-adevăr, nu au existat.

— *Cred că este valabil pentru întreaga zonă că nu există o burghezie semnificativă. În ce măsură se poate vorbi în acest caz de tradițiile liberale la care se face referire în zilele noastre, firește, în mod diferit de la o țară la alta?*

— Eu nu aș îndrăzni să fac afirmații pertinente cu privire la istoria țărilor învecinate, dar, în ceea ce privește secolul XIX maghiar, cred că, în mod evident, a existat o asemenea tradiție. Este cu totul altceva că o continuare nemijlocită sau o revenire la această tradiție nu mai este posibilă azi și nici nu este necesară, după părerea mea. Liberalismul maghiar a fost un liberalism nobiliar, din care a decurs și criza sa de mai târziu. Nobilimea mijlocie a săvârșit un act eroic în 1848, când legislația revoluționară a realizat în sfârșit marele program al epocii reformelor. Rezultatul a fost lichidarea bazelor sociale ale nobilimii liberale. Ea însăși a lichidat aceste baze. Din diverse motive, nobilimea nu s-a dovedit competitivă în profesiuni burgheze și de aceea s-a orientat spre funcțiile de stat. A devenit tot mai dependentă de stat și, încetul cu încetul, rădăcinile ei liberale s-au rupt. Astfel, pînă la începutul secolului XX, liberalismul maghiar și-a epuizat toate rezervele. Ultima mare acțiune a sa a fost, poate, despărțirea statului de biserică, înfăptuită de guvernul Wekerle în anii nouăzeci. În timp ce bazele existențiale ale liberalismului nobiliar au dispărut, în Ungaria continua să lipsească o burghezie puternică și independentă, care ar fi putut să vehiculeze un liberalism mai modern. A existat un fel de liberalism la începutul secolului și în perioada interbelică, dar acesta nu a putut să prindă rădăcini și nici nu a avut o poziție clară, independentă: a oscilat între liberalism și socialism, reprezentanții săi de frunte fiind burghezii radicali; Jászi Oszkár și celălalt mare radical, Bibó István, au fost continuatorii tradiției liberalismului maghiar.

— *Ei au fost mai curînd culmi singuratece în peisajul politic maghiar. Dar să trecem mai departe: ce s-a mai întîmplat în acest secol, deși cred că, cel puțin în ceea ce privește liberalismul, nu prea multe lucruri esențiale?*

— Eu cred că totuși s-a întîmplat ceva ce merită să fie consemnat, și anume: dezvoltarea în plan politic și spiritual, care a precedat schimbarea de regim în Ungaria. Dezvoltarea care avusese loc în cei 15-20 de ani a constat, printre altele, în faptul că elementele de bază ale gândirii liberale au reapărut în două planuri. În primul plan au fost mișcările de reformă ale intelectualilor, în care rolul conducător l-au avut mai ales economiștii și sociologii și care s-au îndreptat, înainte de toate, spre o concepție liberală privind funcționarea economiei și a societății. În al doilea plan s-a aflat mișcarea opoziției democratice, care a reactivat ideea de bază a liberalismului politic, avînd în centru drepturile omului, constituționalitatea, valorile statului de drept. Poate că în vremea aceea lucrurile nu au fost cu adevărat clare, dar, retrospectiv, se poate vedea bine că liberalismul maghiar își are originea în dezvoltarea lentă, organi-

că a celor două ramuri și în întâlnirea lor pe la mijlocul anilor optzeci. Așadar, antecedentele, tradițiile nu lipsesc, dar tradițiile nemijlocite nu se regăsesc în secolul al XIX-lea — liberalismul maghiar din secolul XIX constituind doar antecedent, nu și tradiție care putea fi urmată — ci în cele două decenii, de la sfârșitul anilor '60 și până la sfârșitul anilor '80.

— *Imediat după '89, se părea că în zona noastră liberalismul ar putea deveni orientarea ideologică dominantă. Pentru scurt timp, s-a putut crede că șansele acestuia sînt reale, dar evenimentele următoare au dezmințit așteptările. Aproape pretutindeni, vechile forțe conducătoare — în general rebotezate, adeseori revopsite în culorile naționale — au ajuns din nou la putere. Cum se explică acest fapt?*

— Trebuie să facem deosebire între orientările ideologice vii și importante, capabile să determine și să indice direcțiile de dezvoltare posibile și partidele politice puternice din zonă. Fiindcă nu e sigur că în politica de partid predomină orientarea care este puternică și din punct de vedere ideologic. Eu cred că în 1989-1990 liberalismul părea a fi forța conducătoare în zonă, fiindcă marile noastre sarcini politice, sociale și economice pot fi definite în termenii teoriei liberale. Noi trebuie să creăm un stat de drept constituțional, care asigure toate drepturile fundamentale, trebuie să creăm o economie de piață care funcționează și o structură socială care se adaptează, pe de o parte, la economia de piață, iar pe de altă parte, la cerințele statului de drept. Acesta e programul liberal clasic și, după părerea mea, nu s-a schimbat din 1989-'90 încoace. Aș mai adăuga și că singura soluție posibilă pentru problema națională tot în termenii politicii liberale poate fi determinată. Cine nu visează revizuirea granițelor sau atrofierea prin cine știe ce miracol demografic a popoarelor care la sfârșitul celor două războaie mondiale au ajuns de partea învingătorilor, ci pornește de la ideea că maghiarimea trebuie să se mențină în cadrele politice date, este necesar să știe că are nevoie de drepturi care sînt, în parte, ale indivizilor aparținînd minorității și, în parte, drepturi care pot fi exercitate în comun de indivizii aparținători minorității — în acest sens, drepturi colective — în cadrul hotarelor constituite. Acesta e un program liberal, care presupune însă modificarea național-liberalismului clasic, căci în acela nu încap.

— *O întrebare care revine mereu: cum poate fi pus în acord conceptul drepturilor colective cu liberalismul?*

— Exigența drepturilor colective implică două probleme de tip diferit: una teoretică, iar cealaltă tehnică. Problema tehnică este legată de faptul că, prin natura lor, drepturile colective sînt drepturi ale unor grupuri umane greu de circumscris. S-ar putea pune întrebarea: de ce? Căci se poate stabili cine face parte dintr-o minoritate prin simpla declarație a membrilor ei. În România, de exemplu, este maghiar cine se declară maghiar la recensămînt. Numai că într-o țară în care apartenența la o minoritate înseamnă discriminare dez-

avantajoasă, nu fiecare își va declara identitatea. Se mai întâmplă și ca părinții să se identifice altfel decât copilul lor minor. Pe de altă parte, apartenența unui om adeseori nu depinde numai de clasamentul pe care și-l face el însuși, ci și de categoria în care îl clasează alții. Dacă, de exemplu, cineva ar dori să devină român, dar enturajul lui îl identifică drept maghiar și îl tratează ca atare, atunci autoclasarea nu este un criteriu corect pentru a stabili cine este respectivul și dacă are de suferit dezavantaje din pricina identității sale. Cu alte cuvinte, drepturile colective ar trebui să acorde privilegiu unor grupuri care nu au fost determinate prin aderare voluntară. Iar de aici decurge dificultatea următoare, tot de natură tehnică. Orice drept valorează ceva, dacă are un subiect care îl practică. Dar cine practică drepturile colective? În mod cert, nu întreaga comunitate, de vreme ce ea nici nu este circumscrisă. De aceea, nici reprezentanții ei nu pot fi aleși conform procedurilor obișnuite în democrațiile reprezentative.

Există, desigur, și o problemă politică legată de faptul că grupul etnic majoritar și reprezentanții politici ai acestuia urmăresc pretutindeni cu anumiță suspiciune revendicările care depășesc drepturile individuale. Cu cât ele se apropie mai mult de autonomia teritorială, cu atât suspiciunea crește. Există temerea că prin asemenea drepturi minoritatea câștigă un cap de pod pentru punerea sub semnul întrebării a existenței statului și a integrității sale teritoriale. Dacă aceste temeri sînt justificate sau nu, este o altă problemă, dar, în orice caz, ele sînt prezente și a nu ține seama de acest fapt ar însemna miopie politică.

Nu aș vrea să mă ocup acum de aceste dificultăți, nici de cele tehnice, nici de cele politice, ci de o problemă teoretică, și anume: poate fi cineva liberal, recunoscînd în același timp drepturile colective? După părerea mea, nu este imposibil, cu condiția ca motivarea liberală a drepturilor colective să se sprijine pe o argumentare specială, care le deosebește de naționalismul minoritar și, tocmai din acest motiv, atrage după sine și consecințe speciale. La ce mă gîndesc? La faptul că în orice stat minoritățile se confruntă cu dezavantaje specifice. Pentru ca în fața statului un minoritar să fie egal cu cetățenii aparținînd majorității, el are nevoie de foarte multe lucruri pe care aceștia din urmă nu le au. De exemplu, garanții că își poate folosi limba maternă în orice situații oficiale, nu numai în sensul de a avea dreptul să o folosească, fiindcă acest drept nu valorează nimic, dacă nu este cine să-i înțeleagă. În cazul în care Constituția nu îmi interzice să vorbesc în limba maghiară într-un oficiu în care nimeni nu vorbește și nu înțelege această limbă, este cert că polițistul nu mă va scoate afară din biroul respectiv, dar de câștigat nu am câștigat nimic, fiindcă oricum trebuie să plec, fără să-mi fi rezolvat problema. O parte a discriminărilor de care cetățenii minoritari au nevoie pentru a fi în situație egală cu membrii majorității îi vizează nemijlocit pe aceștia. De exemplu, dacă se creează o

lege în temeiul căreia în toate localitățile în care efectivul absolut al cetățenilor minoritari este deasupra unui prag foarte scăzut, statul este obligat să le asigure, în caz de nevoie, un interpret pentru rezolvarea tuturor chestiunilor oficiale, atunci această dispoziție transformă indivizii în subiecți de drept: eu, X.Y., sînt cel care are dreptul să-și folosească limba maternă și, în acest scop, să cer un interpret.

Dar există anumite privilegii de care minoritatea trebuie să se bucure, pentru ca membrii ei să-și păstreze — sau să obțină — statutul de egalitate, privilegii care nu sînt însă legate nemijlocit de indivizi. Spre exemplu, în cazul în care o minoritate etnică este suficient de numeroasă, statul trebuie să-i asigure o structură socială de proporții egale cu cea a majorității. Adică: la un număr de o mie de locuitori, trebuie să existe tot atîția medici, profesori, avocați care vorbesc limba minorității, cîți există pentru grupul etnic majoritar. De ce este important acest lucru? Din mai multe motive, unul de ordin practic: în cazul unui proces, șansele minoritarului sînt mai bune dacă există un avocat căruia îi poate încredința cauza în limba sa maternă, unul care are aceeași cultură și îi înțelege problemele, sau dacă există un medic cu care poate discuta despre boala de care suferă în limba sa maternă ș.a.m.d. Dar este vorba aici nu numai despre avantaje de ordin practic, ci și despre recunoașterea simbolică a egalității rangului social al minoritarilor.

Dacă un grup etnic minoritar nu are o elită asemănătoare cu cea a majorității, atunci respectul față de acest grup nu îl va atinge pe acela de care se bucură majoritatea, fapt care va influența și statutul indivizilor. Căci acela pe care anturajul îl identifică cu un grup desconsiderat, sau chiar disprețuit, va deveni el însuși desconsiderat sau disprețuit. În cazul în care comunitatea mea nu este respectată, și situația mea personală este mai rea decît a acelor care, în cadrul majorității, au aceeași profesiune și aceleași venituri ca și mine. Este posibil ca cineva să fie în situație avantajoasă în sînul propriului său grup, dar dezavantajat în ansamblul societății, din pricina apartenenței sale.

Așadar, fiecare membru al minorităților este direct interesat ca acea comunitate căreia îi aparține să se bucure de considerație egală cu cea a majorității și ca statul să-i acorde privilegiile necesare în acest scop. Interesul în cauză este atît de important, încît este just să fie susținut prin drepturi. Dar aceste drepturi, deși apără interese personale, nu pot fi legate nemijlocit de indivizi. Nu se poate spune că eu, personal, am dreptul să fiu avocat sau medic, director de teatru, deoarece comunitatea mea are dreptul să aibă avocați, medici sau actori. Aceste drepturi nu pot fi interpretate decît în raport cu comunitatea. Și totuși, comunitatea trebuie să dispună de anumite drepturi, fiindcă membrii ei — considerați ca indivizi — numai în acest fel pot avea un statut de cetățean egal cu al cetățenilor majoritari. Binele care izvorăște din

existența drepturilor colective trebuie să se răsfrîngă asupra membrilor comunității. Dacă discriminarea în sprijinul comunității nu poate să justifice binele indivizilor și transferul anumitor drepturi colective către comunitate, atunci — în interpretarea conformă punctului de vedere liberal — ea nu poate fi acceptată.

Rezultă de aici două lucruri: minoritatea poate avea dreptul să-și apere prin anumite avantaje propria școlarizare. Spre exemplu, poate avea dreptul la clase cu limba de predare a minorității și în cazul unui număr de elevi mai mic decît prevede legea învățămîntului la nivel național. Nu are însă dreptul să-și oblige membrii proprii să-și înscrie copiii la școli minoritare. Are dreptul la tratament de excepție în domeniul școlarizării numai atîta timp cît membrii ei solicită acest lucru. Căci — în conformitate cu interpretarea propusă aici — nimic nu justifică drepturile colective minoritare, în afară de faptul că, în anumite cazuri, numai prin drepturile acordate comunității pot fi apărute interesele indivizilor aparținători comunității respective.

— *Asta se leagă strîns și de problema asimilării. Cît despre rețeaua de școli minoritare, trebuie menționat și faptul prozaic că este vorba de o instituție foarte costisitoare.*

— Sistemul școlilor minoritare este foarte costisitor pretutindeni în lume și, fără îndoială, de aici derivă dificultăți serioase. Dar ele trebuie privite în corelație cu problema de principiu, care este următoarea: liberalismul consideră ideală situația în care fiecare poate să decidă liber dacă intră într-un grup lingvistic-cultural sau îl părăsește. Dar cînd putem considera că decizia este liberă? Dacă statul exercită presiune asupra membrilor minorității pentru ca ei să se asimileze cu majoritatea, atunci, în mod evident, nu putem vorbi de libertate. Dar este suficient să nu exercite presiune? Eu consider că nu este. E necesar ca șansele indivizilor în viață să fie, în linii mari, identice, fie că rămîn, fie că se asimilează în afară. Egalitatea șanselor reclamă însă sprijin discriminatoriu, căci situația minorității este din capul locului dezavantajoasă. Statul trebuie deci să suporte cheltuielile speciale pentru a o aduce în situație egală cu majoritatea. Astfel, întrebarea devine: care este cuantumul de sprijin considerat legitim, just? Trebuie să ne fie clar că exigențele minorităților lingvistice-culturale sînt în competiție pentru mijloacele bugetare limitate cu exigențele altor grupuri aflate în situații dezavantajoase.

Conform punctului de vedere liberal, minoritatea are dreptul ca majoritatea să suporte anumite cheltuieli, pentru ca ea să se poată susține, atîta timp cît membrii ei doresc să-și păstreze identitatea în cele mai bune condiții la care se pot aștepta. Asimilarea forțată sau asimilarea datorată neglijării nu sînt un bun indicator în ce privește voința de dăinuire a membrilor minorității; dar, dacă minoritatea beneficiază de sprijin discriminatoriu adecvat și constatăm că

scade mereu exigența de a se folosi de privilegiile de care se bucură, atunci avem toate motivele să ne întristăm. Pe de o parte, fiindcă e pe cale de dispariție o cultură, ceea ce este rău în sine, iar pe de altă parte, fiindcă este vorba de cultura noastră. Față de aceasta ne raportăm altfel decât față de cea latină, hitită sau sumeriană și chiar franceză, de care, de asemenea, ținem seama, ca parte a culturii omenirii, dar pe noi nu ne definim în raport cu ea. Noi, maghiarii, considerăm cultura maghiară ca fiind a noastră și pentru noi este o mare pierdere dacă baza ei demografică se topește. Ceea ce ne rămîne ca soluție, dincolo de tristețe, este cel mult efortul de a face dăinuirea mai atractivă pentru tovarășii noștri întru destin. Este cu totul altceva să-i afurisim pe cei ce doresc să se asimileze sau să aplicăm constrângeri față de ei, cum se obișnuiește în Canada franceză, unde cetățenii de limbă franceză din Quebec nu pot să-și trimită copiii la școli de limbă engleză, acest lucru fiind interzis. Pentru ei numai școala franceză poate fi accesibilă. Ceea ce nu înseamnă o concepție liberală asupra problemei minoritare.

— *În ce măsură ar fi o soluție pentru asemenea probleme un sistem de autogovernare cu competențe largi, bazat pe subsidiaritate și descentralizare?*

— Este o chestiune foarte complicată. Există două lucruri care pot împiedica descentralizarea și autogovernarea să ajute la supraviețuirea minorităților. Unul este falimentul material al autogovernărilor, iar celălalt constă în redesenarea hotarelor autogovernamentale, astfel încât se dezarticulează unitățile raționale ale minorității, care este degradată — local și pretutindeni — la rangul de minoritate. Ce se poate face față de aceste primejdii nu este, după părerea mea, o problemă teoretică, ci una politică. Și este o problemă importantă.

Aș vrea să mă refer însă la o altă problemă politică. Mai înainte am sugerat să facem abstracție de ea, dar propun să revenim totuși pentru o clipă: suspiciunea și teama față de drepturile colective. Cred că între practica politică și principiile politice identitatea nu este deplină. Când ne definim principiile politice, arătăm ce fel de orînduire și ce distribuție a drepturilor și obligațiilor am sprijini într-o situație ideală. Tactica politică se referă la pașii pe care îi putem face, în împrejurările date, pentru a ajunge în situația ideală. Eu cred că sînt situații în care este oportun să venim cu revendicări aparent maximaliste, fie pentru că nici cele minimale nu pot fi îndeplinite, fie pentru că trebuie demascată fariseismul politicii oficiale de stat, sau pentru că pașii mărunți, soluțiile treptate nu duc nicăieri, rezultatele lor spulberîndu-se. Dar sînt și situații în care gradația are sens și adevărul este că o foarte mare parte a revendicărilor pe care politica națională și minoritară maghiară obișnuiește să le includă azi sub cuvintele-titlu autonomie și drepturi colective pot fi formulate și în terminologia drepturilor individuale. Nu toate, dar o foarte mare parte a lor. Spun cu prudență ceea ce spun, fiindcă eu urmăresc numai de aici, din

Ungaria, evoluția politicii minoritare maghiare din România, Slovacia, Serbia. Cred însă că merită să cumpănim dacă nu cumva este oportun să se pună accentul pe conținutul revendicărilor, de la caz la caz, și să se prezinte într-o terminologie mai acceptabilă de către cealaltă parte, sau măcar de către cei mai mult sau mai puțin deschiși pentru dialog, terminologie care este sigur că a fost adoptată în dreptul internațional și pe care o înțeleg mai bine și sînt mai dispuse să o sprijine guvernele occidentale și forțele politice pe a căror suținere trebuie neapărat să conteze maghiarii pentru a dobîndi orice în această regiune.

— *Poate că ar trebui să fim mai pragmatici, să facem să prevaleze în sfîrșit acțiunea utilă pentru atingerea scopului.*

— Da, asta ar fi...

— *Vă mulțumesc pentru convorbire.*

În românește de Florica Perian

În dezbaterile care au loc în zilele noastre pe tema strategiei minoritare, modernitatea a ajuns în categoria conceptelor omise sau suspecte: noua elită a minorității ezită să ia act de acest concept și, sub povara luptelor politice cotidiene, preferă să treacă drama numită de Németh László *morbis minoritatis* în contul represiei majorității, ușor de înțeles și de definit. Firește, tendința spre bravadă a minorității nu ține seama de faptul că acumularea dificultăților se datorează — cel puțin în parte — neglijării modernității. Problema — tocmai fiindcă e prea complicată — se escamotează și, în ebrietatea suferinței, abia ne dăm seama de ce anume fugim. Or, în cercurile minorităților ar fi necesară tocmai acum (cînd societățile din Europa Centrală și de Est au ajuns la răscruce) luciditatea autocunoașterii, care îndeamnă la exprimarea adevărului amar, la contabilizarea datoriilor noastre, care se acumulează într-o lume aflată în fața schimbării și asupra căreia Széchenyi atrăsese atenția maghiarimii în cartea sa intitulată *Hitel* [Credit], cu alte cuvinte asupra reformismului național, care domină clar și fără echivoc întreaga operă a lui Bibó. Cum poate fi reînviată această tradiție reformistă în societățile minoritare? Există șanse la ora actuală, cînd fărîmîțarea minorităților — în cursul afirmării legitime a voinței statelor naționale — nu se reduce, ci, dimpotrivă, sporește, devenind și mai dureroasă după ce s-au risipit iluziile de scurtă durată din 1989.

Cotitura care a avut loc în 1989 în țările Europei Centrale și de Est a trezit o speranță: s-a formulat ideea paradoxală că democrația pluripartidică, datorită intereselor politice diferite ale majorității, va duce la o renaștere morală în sînul comunității minoritare, iar în afara acesteia, în stat, democrația va face concesii politice care soluționează satisfăcător situația minorității¹: *autonomia teritorială și politică*. Nici una nu s-a realizat. Renașterea morală a fost înlocuită prin stabiliri masive în Ungaria, iar unitatea — probabil din pricina cadrului ei strîmt — prin nesfîrșitele ciorovăieli, căroro li s-au adăugat și disensiunile politice din Ungaria². După iluzia de scurtă durată a unității, în viața publică minoritară pe cale de destrămare, Bibó ar reprezenta, poate, punctul la care s-ar putea raporta ideologiile minoritare pluraliste, pentru a se evita primejdioasele tensiuni ale identității naționale minoritare, ale democrației, ale libertății, care trebuie depășite — chiar dacă nu totdeauna minoritatea creează situațiile generatoare de tensiuni.

În acest cadru, *minoritatea este un modus vivendi al reformismului*. Prin modernitate înțelegem în primul rînd receptivitatea, deschiderea față de schimbare, capacitatea de inovație care dezleagă constrîngerile locale, rupe

rădăcinile de care sîntem ataşați și, în schimb, ne obligă la transformări permanente, impune un mod de a vedea multiliniar, reprezintă o complexitate în care valorile considerate tradiționale își pierd univocitatea. Datorită globalității sale, influențează deopotrivă sistemul politic, stilurile de viață, sistemele de valori, universul personal și comunitar. Potrivit lui Hegel, modernitatea se etalează în punctul în care spiritul își dă seama că s-a despărțit de universul existenței și al ideilor de mai înainte, este ocupat cu propria sa transformare și, între timp, constată că totul este în mișcare³. Modernitatea este, așadar, — după cum a formulat Jürgen Habermas —, grupul proceselor cumulative care se întăresc reciproc, cuprinse în mănunchi; ele creează capital, mobilizează rezervele, dezvoltă exploziv forțele de producție, fac să crească productivitatea, consolidează puterea politică centrală, modelează identitatea națională, largesc spațiul drepturilor politice, creează stiluri de viață urbană, dezvoltă pregătirea profesională, secularizează valorile comunitare și personale, normele de comportament⁴.

Acest proces furtunos, nu totdeauna favorabil minorităților, a determinat în mod decisiv nașterea și caracterul Europei Centrale și de Est, mai ales în spațiul traumatic și azi: *în condițiile nașterii statelor naționale moderne*. Sentimentul național s-a înflăcărat, aspirațiile de stat național au devenit program politic și au început să se realizeze cînd popoarele din regiune erau deja amestecate, deci hotarele etnice și istorice nu coincideau. Idealul independenței naționale s-a formulat în condițiile fricii și confruntării permanente, fapt care a blocat orice alt ideal de libertate. Această *modernitate deformată* a definit Europa Centrală și de Est, care nici azi nu înseamnă altceva⁵. Cu alte cuvinte, cronologia Europei Centrale și de Est, înfricoșătoare în particularitățile ei, a început o dată cu modernitatea și ea este particulară și înfricoșătoare fiindcă firele modernității nu s-au dezvoltat niciodată în armonie unele cu altele, adică mănunchiul nu s-a alcătuit decît la modul nedeslușit, cînd un fir, cînd altul a luat-o înainte și, prin rezultatele bizare, a pus poveri tot mai mari pe umerii oamenilor care trăiesc aici. Dacă vedem nașterea statelor naționale din Europa Centrală și de Est în condițiile isteriei politice definite de Bibó, atunci trebuie să urmărim și modul de existență al minorităților în funcție de aceasta. Așadar, în acest spațiu minoritatea națională nu este un fenomen ocazional, ci o consecință care determină esența spațiului.

Tot modernitatea a dat naștere și minorității naționale ca *entitate conștientă*, deci e firesc că cele două sînt complementare. Problema este că *unde va, într-un punct esențial, minoritatea a ajuns în dezacord cu modernitatea*; și trebuie să accentuăm, nu fără motiv: adeseori ea a devenit un concept "suspect", tocmai fiindcă — zice-se — destramă unitatea minorității, iar conștiința națională o lasă pradă globalităților. Prin urmare, elita care reconstruiește conștiința națională

visează cu plăcere un fel de “epocă de aur a minorității”, un fel de unitate primară organică, de origine țărănească, neținând seama de faptul că tocmai în aceste comunități așa ceva nu putea să existe; a început să existe când posibilitatea acestei istorii s-a frânt și de aceea spunem că existența conștientă a acestor comunități este produsul direct al modernității. Trecutul lor a început cu modernitatea. Și de aceea rămîne sterilă retorica luptătoare cu disperare împotriva proceselor reale.

Așadar, modernitatea nu poate fi apreciată obiectiv atîta timp cît aceste retorici minoritare și ideologii — după cum scria Mészöly Miklós — “consideră drept acceptabil numai un anumit sentiment al maghiarității”, căci aceste ideologii și retorici “pregătesc în mod necesar un fel de fundamentalism”⁶. *Fundamentalismul minoritar este totdeauna defensiv, o replică adeseori justificată din punct de vedere moral, care ar vrea să oprească timpul în loc, pentru a amîna ora aneantizării finale.* Fundamentalismul vrea să omogenizeze cu forța minoritatea, în timp ce modernismul (din păcate) o divizează, destructurează comunitatea, dar o dinamizează, emancipează individul, presupune pentru el, în locul comunității organice, cadre sau sisteme de cadre politice democratice. *Nu vrem să decidem după criterii anacronice și moralizatoare care este soluția mai bună, ci doar să căutăm răspuns la întrebarea: care dintre ele conține în lumea de azi o mai mare energie de emancipare* — firește, dacă o folosim corect și îi recunoaștem la timp caracterul și capcanele. *Radicalismul minoritar*, după îndelungata tăcere din epoca totalitară, este cu atît mai zgomotos cu cît situația e mai gravă, dar își ascute glasul fără să-și analizeze propriile metode, de fapt evită calea *noului reformism minoritar*, deloc impresionant, dar de neocolit. Frazologia sterilă referitoare la prejudiciile minorității — după cum a arătat Bibó — “este ineputabilă în zugrăvirea tehnicii opresiunii” și în anumită măsură — firește, nu decisivă — contribuie la crearea trăirii în speranță, despre care crede că înseamnă și prelungirea vieții, “deși nu este decît o oscilație permanentă între fantasmagorii și letargia descurajantă”, care pentru un minoritar “este pur și simplu ceva insuportabil”⁷, avînd drept consecință dezechilibrul psihic, *fuga de identitate*, ceea ce duce direct la asimilare, chiar în absența politicii de forță. În asemenea situații survine momentul în care nu este nevoie de constrîngere, fiind suficient paternalismul statului.

În ce privește modernismul, elita politică a minorității nu dispune de un program de reformă, fiindcă atenția ei se concentrează asupra aspectului politic al programelor, neluînd în considerare aspectele de conținut și cele civilizatorii. Pe de altă parte, intelectualitatea nu îndrăznește să riște, pentru a nu se izola și mai mult, căci analizarea modernității tulbură retorica în alb-negru a așa-zisului sentiment autentic al maghiarității, patosul atractiv al unității, provocat de presiunea care se exercită asupra minorității. *În această situație, o parte*

a intelectualității, sesizând procesele reale, se izolează; cealaltă parte, bazându-se pe iluzii, detașându-se de procesele reale, devine singurul interpret legitim al realității. Pătura tehnicienilor și a întreprinzătorilor moderni, purtătoare explicită a modernității, activează prea puțin în societățile minoritare, căci cu decenii în urmă s-a retras treptat din lumea minoritară. Mai exact: *s-a retras cu știința sa și se întoarce eventual doar ca persoană particulară.* Cauza și consecințele acestui fapt nu au fost evaluate precis de nimeni, ceea ce este grotesc și în sine, câtă vreme liderii minorităților țin discursuri despre ce anume este mai util pentru ele, opereta sau teatrul de avangardă, stabilesc despre ce trebuie să scrie poetul și scriitorul, adică atunci când atenția se extinde asupra tuturor detaliilor, pînă la dispariția unei table indicatoare sau la gestul jignitor al funcționarei de la poștă, dar nu se observă că *din viața publică a minorității a dispărut o întreagă pătură.* Consider că este tragic acest fapt, atît din punctul de vedere al societăților minoritare, cît și al modernității.

Așadar, cauza modernității nu este susținută de nimeni. Faptul este izbitor mai ales în relațiile din Iugoslavia, care oferă multe învățăminte în această privință, căci dintre țările socialiste — mai ales între anii 1960 și 1980 — aici s-a declanșat în forță *modernizarea comunistă, dirijată de sus.* Și în rîndurile maghiarimii a început formarea inteligenței moderne, deci formal s-a născut așa-numita intelectualitate tehnică. De ce nu vin impulsuri din această parte? Oare nu cumva retorica minoritară tradițională a devenit de neînțeles pentru aceasta și într-un anumit punct drumurile s-au despărțit?

Modernizarea iugoslavă explozivă ascunde multe învățăminte și probleme. Caracteristicile curbei isterice a modernității, care amintește curba de temperatură a agoniei, oferă învățăminte care prefigurează problemele transformărilor din Europa Centrală și de Est după 1989. Înaintea Celui de-Al Doilea Război Mondial, Iugoslavia a fost o țară eminentemente agrară, luînd în considerare mai ales Europa Centrală și de Est. Atunci, 80% din populație era legată de agricultură, în 1953 — 67%, în 1961 — 57%, în 1971 — 44%, iar în 1981 numai 25%⁸. Din punct de vedere economic s-a realizat deschiderea spre Occident, a pornit fluxul tehnologiei apusene, în societatea patriarhală a avut loc o revoluție în ce privește modul de viață, timpul liber s-a lărgit subit, s-a schimbat radical structura școlarizării, noi profesii de prestigiu au cîștigat preponderență asupra celor vechi, a crescut mobilitatea socială, mijloacele de comunicare în masă au tîrît comunitățile mici într-o altă circulație virtuală, globală, noua cultură hibridă de masă a omogenizat în parte sentimentele comunităților de altfel eterogene. Din cînd în cînd a funcționat și o economie de piață ambiguă. Cetățenii au început să se orienteze spre idealuri de consum, modeste, dar nicidecum de disprețuit. Pătura tehnocraților s-a consolidat și a dus o luptă perseverentă cu elita de partid, pînă cînd sferele de interes s-au

despărțit în baza unui compromis labil. Lobby-urile economice loiale elitei comuniste au început să privatizeze în rate mici patrimoniul social. *Ceea ce în Europa Centrală și de Est s-a desfășurat în mod radical în 1989, în Iugoslavia s-a început — într-un cadru conformist — cu cel puțin două decenii mai devreme. Privatizarea s-a declanșat sub umbrela partidului-stat.* Modernizarea comunistă a avut avantaje și dezavantaje, victime și beneficiari deopotrivă⁹. Una din experiențele instructive este, de exemplu, faptul că modernizarea nu a temperat conflictele etnice, ci din când în când le-a intensificat; conflictele naționale care apar în spațiul iugoslav nu pot fi calificate drept un fel de fenomen balcanic atavic, ci mai curînd ca o consecință a modernizării excesive, dirijate de sus, de concepție totalitară¹⁰. Extinderea spontană a terenului modernizării incomplete, opoziția ideologică colectivistă față de ea au rupt zăgazurile și s-a destrămat o structură de stat transnațional, a avut loc schimbarea de regim, s-a constituit sistemul pluripartidic și s-a declanșat privatizarea, insuficient reglementată juridic, într-o formă deformată în condițiile blocajului economic. Dimensiunile ei nu pot fi deocamdată exact stabilite.

Dar forța acestui proces poate fi bănuită, dacă avem în vedere că pînă la mijlocul anului 1993 s-au înființat în Serbia 140 000 de întreprinderi particulare. Cu alte cuvinte, țara a dispus de un potențial de privatizare, cu o elită avînd experiența economiei occidentale de piață, capital individual corespunzător și specialiștii necesari. Dar mai grăitor decît această cifră exactă este faptul că mai bine de jumătate din produsul social global este asigurat de economia subterană, în spatele căreia se ascund, de asemenea, o seamă de întreprinderi particulare semilegale¹¹. Rezultă de aici că între anii 1990 și 1995 în Iugoslavia, respectiv în Serbia, a apărut pe scenă pătura ce dispunea de capitaluri importante, care în anii următori, în condițiile economiei de piață, va influența decisiv viitorul societății iugoslave, printre altele problema războiului și a păcii, noile relații politice. Să fim realiști: această pătură va determina în bună măsură și esența relațiilor etnice. Ar fi o greșeală să credem că este alcătuită numai din profitorii războiului. Alături de aceștia ocupă un loc important *membrii elitei economice a fostului sistem al partidului unic*, tehnocrații apolitici, economiștii loiali partidului-stat de altădată, care au folosit în scopul privatizării fisurile juridice și politice apărute o dată cu prăbușirea neașteptată a regimului, după cum au arătat sondajele sociologice empirice ale lui Mladen Lazic¹². Nu a încetat să existe, așadar, clasa de mijloc din Serbia, așa cum afirmă adeseori intelectualitatea umanistă pauperizată, ci, în situația de pat oferită de blocadă, ea s-a izolat în sfera economică, de unde la prima ocazie va influența viața politică, în primul rînd pentru a-și asigura condiții mai bune pentru afaceri. În acest scop, ea își va asuma un rol important și în crearea păcii. Dar influența ei nu este univocă, fiindcă prin componentă — mă gîndesc la noii îmbogățiți în

timpul războiului — ea încă este contradictorie. Cu toate acestea, rămîne valabilă constatarea liberalului din opoziție, Vojin Dimitriević, anume că nu sînt fără speranță șansele modernizării în continuare, fiindcă în Serbia nu s-a nîmicit total pătura modernizatoare de orientare europeană¹³, deci cu privire la viitor nu putem face abstracție de o tradiție în stare să funcționeze.

În principiu, în acest curent economic și de idei ar trebui să căutăm și șansele minorității maghiare, mai exact ale clasei ei de mijloc, elita capabilă și într-o societate cu mai multe partide să fie exponentă a unor programe minoritare noi și eficiente. De ce? Fiindcă în timpul partidului-stat Voivodina dispunea de un potențial economic relativ important¹⁴, deci, alături de elita politică, s-a putut alinia garda de specialiști loiali ideologiei de stat. Printre aceștia au fost în număr mare și maghiari. Dar *maghiarimea din Voivodina se încadrează în procesul modernizării cu pierderi mari*, căci tocmai această pătură a fost prima care și-a salvat capitalul, transferîndu-l în Ungaria; majoritatea dispune de cetățenie maghiară și lichidarea imobilelor pe care le aveau semnalează că nu au intenția de a se întoarce¹⁵. Maghiarimea din Iugoslavia și-a pierdut clasa de mijloc în așa măsură, încît nu se poate face o comparație decît cu opțiunea de după 1918¹⁶. Situația ascunde capcane care cauzează uneori minorității pierderi mai grave decît opresiunea majorității. Este de înțeles, prin urmare, că *modernitatea s-a compromis în ochii minorității maghiare* și asumarea intereselor minoritare revine (din nou) celor care *au rămas în afara procesului modernizării*. Ce s-a întîmplat, de fapt? În perioada de modernizare menționată (adică între anii 1960 și 1990), maghiarimea din Iugoslavia s-a confruntat mai ales cu aspectele ei negative, căci transformarea socială care a însoțit-o, industrializarea, mobilitatea socială subită au intensificat asimilarea, cu atît mai mult cu cît minoritatea trăia în regiuni în care dezvoltarea economică a fost relativ mai accentuată (ca regiune agrară *dezvoltată*, Voivodina s-a dovedit a fi aptă pentru industrializare și urbanizare). Destrămarea legăturilor familiale tradiționale a fost trăită de maghiari ca o dezagregare inevitabilă a comunității minoritare. Și avîntul urbanizării a generat un asemenea credo fatalist. Așadar, modernizarea a creat în universul minorității un vacuum cultural, căci aceasta nu a fost capabilă să se schimbe în ritm destul de rapid, a manifestat o antipatie categorică și față de schimbările timide, nu a putut să creeze *modele multiculturale rezistente*, care ar fi fost capabile să deruleze comunicațiile globale și în același timp să protejeze pe termen lung particularitățile. În straturile dinamice ale minorității a apărut în forță procesul aculturației. Dar, treptat, desigur cu prețul unor pierderi considerabile, s-ar fi restabilit echilibrul în cultură și în viața modernă, dacă nu ar fi intervenit valul în urma căruia pătura calificată profesional sau posesoare de capital (clasa mijlocie a minorității) nu ar fi părăsit țara; în consecință, minoritatea nu se bucură de roadele modernizării, tocmai atunci cînd ar avea mai

mare nevoie de ele. Acest fapt, în sine, face ca ea să fie instinctiv bănuitoare în ce privește modernizarea. Este trasă la răspundere în primul rînd pentru asimilare, pentru un fel de aspect insolit, pentru slujirea Puterii.

Fără îndoială, clasa mijlocie maghiară, care s-a format în socialismul autogestionar, a fost datoare cu o *loialitate sporită*, căci numai astfel s-a putut bucura de privilegiile economice. Dar asta nu a însemnat o predispoziție a minorității, de vreme ce așa s-a născut întreaga clasă mijlocie din Iugoslavia, apartenența națională neavînd din acest punct de vedere o importanță decisivă. Clasa mijlocie maghiară nu a fost exagerat de loială fiindcă s-a văzut obligată sau fiindcă și-a pus în vînzare maghiaritatea din spirit de slugărnice, ci fiindcă numai prin această loialitate s-a putut realiza în viața economică aflată sub controlul statului, în sistemul clientelar al partidului-stat. Membrii elitei economice au acționat, fără excepție, în același fel în viața publică, independent de convingerile personale secrete. Fiindcă trebuie să știm că partidul-stat învăluit în mantia autogestionării iugoslave a încercat să mențină statul totalitar nu atît prin represiune politică dură, prin oprimarea extremă a libertății cuvîntului, ci prin măsuri economice mai rafinate. Clasa mijlocie a fost *stratul de amortizare* între opoziție și putere, ea a neutralizat și a izolat mișcările de opoziție. Pe de altă parte, aceeași clasă mijlocie s-a orientat spre mișcările naționale atunci cînd puterea comunistă a descoperit în ea noua bază a legitimității sale. Prin acest fapt s-a deosebit clasa mijlocie minoritară de cea majoritară: prin mutarea în Ungaria, și-a asumat apărarea sentimentului național, dar de astă dată într-un mediu nou, printr-un *radicalism compensator* aproape inexplicabil.

Sentimentul insolit poate fi explicat prin faptul că această clasă de mijloc nu mai știa ce să înceapă cu ordinea de valori tradițională a minorității, dar nici nu era capabilă să găsească una nouă. *Nu s-a constituit deci o clasă mijlocie în stare să articuleze conștiința minoritară modernă.* Iar dacă intelectualitatea s-a orientat spre asemenea sentimente, ea a preferat simbolurile și retorica tradiționale. Acest fapt s-a relevat și prin caracterul valorilor literare schimbate în anii optzeci. Simțindu-se criza care se apropia, au apărut, rînd pe rînd, cărțile de inspirație publicistică pe tema vieții rurale, reprezentînd o valoare dominantă acea variantă a literaturii regionale care căuta ceea ce a încetat sau era pe cale de a înceta să existe și jelea ceea ce niciodată nu a fost. Era o amară renunțare la modernitate și o impresionantă, dureroasă despărțire de realitate.

Mult mai complicată este problema asimilării. Pe drept cuvînt, s-a pus întrebarea de ce tocmai în Iugoslavia a fost expusă maghiarimea unei asimilări intense, de vreme ce acolo politica minoritară a fost relativ mai tolerantă? Unii găsesc explicația în vicleșugul Puterii, alții acuză femeile maghiare sau intelectualitatea, afirmînd că iugoslavismul lor a fost cauza fenomenului paradoxal,

deci pe banca acuzațiilor ajunge deschiderea care însoțește în mod necesar modernitatea socială. Pentru mine este mai acceptabilă explicația că minoritatea maghiară din Iugoslavia, *nefiind pregătită pentru modernizare, a ajuns în decalaj istoric*, a suportat, pur și simplu, destrămarea legăturilor tradiționale, fără a fi fost capabilă să creeze altele noi. Conform datelor demografice, asimilarea a câștigat viteză tocmai atunci când presiunea politică a scăzut și procesul industrializării a început în forță¹⁷. Fenomenul arată că maghiarimea din Voivodina nu a reușit să creeze modele culturale noi. Gândind în modele culturale vechi, ea a ajuns în relații difuze, care, prin interesele economice, erau legate prin mii de fire de alte modele. Problema nu este modelul național, ci absența înnoirii, adică lipsa unei forme de model național flexibil, care a dus la haosul identităților. Între Afară și Înăuntru nu s-a născut o nouă sinteză. Căci atîta timp cît minoritatea nu își găsește cultura specifică, prin care află răspuns la problemele ei cotidiene, pînă cînd această cultură nu poate să intre în dialog cu mediul înconjurător, ea nu va fi decît o formă interioară fragilă, care nu poate avea rol de conservare a identității, provocînd cel mult rupturi sufletești și, vrînd-nevrînd, letargie. Prin urmare, intelectualitatea în nici un caz nu poate fi acuzată¹⁸ pentru că s-a orientat spre ordinea modernă de valori, ci, eventual, fiindcă și-a asumat acest program în mod ambiguu, nu destul de perseverent și cu imaginație socială relativ timidă. *În viața spirituală maghiară din Iugoslavia a fost nu prea multă, ci prea puțină modernizare* și de aceea nu a reușit să ofere spații simbolice societății minoritare *condamnate la schimbare*, în care ea să-și găsească puncte de reper relativ sigure. Lipsa unui asemenea spațiu simbolic s-a putut sesiza mai ales în integrarea noii clase de mijloc, a păturilor minoritare mobile din punct de vedere social.

Dar în acest punct intervine și o altă tradiție cu rădăcini în istoria maghiarimii din Iugoslavia. În cartea sa, bogată în observații, *Istoria maghiarimii meridionale, 1918-1941*, recent publicată, Csuka János descrie plastic felul în care a plecat din Voivodina după 1918 elita intelectuală, cu iluzia că intrarea sîrbilor este doar temporară și că în curînd se va putea întoarce. Au rămas învățătorii de la sate, care, riscîndu-și existența, i-au învățat pe copiii maghiari istoria Ungariei. Au mai rămas moșierii, care nu ar fi putut să-și valorifice proprietățile decît în condiții monetare dezavantajoase. O parte a lor s-a retras în pasivitate și, pentru a-și putea conduce gospodăria, a ajuns la compromis cu puterea locală, iar cealaltă parte și-a asumat un rol hotărît în reprezentarea intereselor maghiarimii¹⁹. Deși reforma agrară din Serbia i-a privat pe aceștia de o parte a averii lor, ei au fost într-o situație — am putea spune — privilegiată în comparație cu celelalte pături ale maghiarimii. Oricît au proclamat *unitatea minoritară* — fiindcă asta au făcut tot timpul — nu au reușit să o realizeze. Niciodată Partidul Maghiar nu a luptat pentru legea privind asigu-

rarea agricultorilor²⁰. În vechea Iugoslavie, tocmai situația maghiarilor fără pământ și a țăranilor săraci a fost disperată, fiindcă ei au rămas în afara reformei agrare. Astfel, procentul de 41,41% al țăranilor fără pământ din Bacska și Banat a fost reprezentat de maghiari. Atunci a început *exodul* maghiarilor săraci spre America de Sud sau spre Europa Occidentală. Nu există date precise privind emigranții, este cunoscută doar o cifră parțială: între anii 1920 și 1930 au plecat în străinătate 15 074 de maghiari. O bună parte a meșteșugarilor au rămas, de asemenea, în afara structurării maghiare. Mulți au plecat spre regiuni înfloritoare din punct de vedere economic; la Belgrad, de exemplu, s-a constituit o colonie mai mică de meșteșugari. Astfel, vrînd-nevrînd, a cîștigat teren o cultură politică ostilă modernizării. Idealul protejării minorității naționale, a vieții minoritare, s-a confundat cu cultura tradițională a micii nobilimi, cu idealizarea vieții la țară și cultivarea decorativă a unei culturi poporane, care s-a dovedit a fi deja lipsită de forță²¹. Într-o apreciere a situației maghiarilor din Transilvania, Németh László a analizat această cultură, “reproșînd vechii nobilimi funcționarești că monopolizează în beneficiul buzunarului propriu Partidul Maghiar și influența venită dinspre Țara Ciuntită”, că “o bună parte a micii nobilimi din Transilvania s-a scurs spre Țara Ciuntită, nelăsînd în urmă slugilor dezbrăcate decît virtutea lor seculară”. Németh László nu are nimic bun de spus nici despre cultura născută în acest spirit. “Literatura transilvană emigrează, încetul cu încetul, din Transilvania. Niciodată nu au fost atîtea romane groase și poezii subțiri; versuri fine, baloane de săpun suflate prin flaut. Pesta, Pesta — țărănesc inimile scriitorilor din Transilvania. [...] Cărțile se scriu pe această bază și cine scrie o carte poate spera că, în timp, se va muta dincolo, urmîndu-și cartea.”²² Firește, o asemenea cultură nu își însușește modernizarea, mai curînd își expropriază patosul național sau — cum spune Németh László — retorica bombănitoare. “Acest tip este observatorul cel mai zelos al epopeii eroice a fărîmîțării — scrie Németh László — și se simte un fel de voluptate în strigătul pe care îl scoate la cîte o lovitură de daltă.” O situație asemănătoare a apărut și în Voivodina. În aceste cadre, între cele două războaie mondiale, maghiarimea din Iugoslavia nu avea cum să se pregătească pentru modernitate. Elita politică de după Al Doilea Război Mondial a respins această tradiție, care, din programele politice, s-a retras în sentimente și nostalgii, în tablouri impresionante, literare și publicistice, devenind tot mai lipsită de vigoare; este explicabil, căci și lumea s-a schimbat fundamental. Această elită politică nici nu a căutat soluții complexe pentru dilemele apărute în noile condiții. Pur și simplu, *a înghețat o tradiție*, care nu mai era viabilă, dar cînd s-a stins dispunea de o anumită justificare morală. Elita politică minoritară de după 1989 s-a agățat de această tradiție înghețată, neviabilă. Dar astfel nu s-au anulat dintr-o dată valorile care s-au născut spontan în regimul partidului unic. Cu alte cuvînt-

te — potrivit comparației făcute de Heller Ágnes — *în viața spirituală minoritară pendulul modernității a oscilat ba spre o extremă, ba spre alta* și nu a putut să se stabilească într-un punct sensibil, care ar fi creat o sinteză între diversele așteptări.

Un alt fapt, deloc neglijabil, care a influențat asimilarea de mari proporții începînd cu anii șaptezeci — valabil mai ales pentru Iugoslavia — *este că în Iugoslavia nivelul de trai a fost mai ridicat și regimul comunist mai liberal decît în țara-mamă*. De unde nici pe departe nu rezultă că trebuie să condamnăm aspirațiile de bunăstare, năzuințele spre reușita personală. Este incontestabil că *se poate crea o relație contradictorie între bunăstarea care înseamnă succes personal și sentimentul național*, mai ales dacă atinge dimensiuni colective. Este la fel de evident că în asemenea cazuri scade fervoarea sentimentului național, dar aici nu trebuie să vedem o deficiență, ci *imperativul modernizării sentimentului național*. Dacă acesta lipsește, între viața cotidiană și conștiința apartenenței naționale apare treptat o ruptură; una dintre ele devine un zid al plîngerii, iar cealaltă o integrare împovărată de cenușiul banalității, de sentimentul unei lacune, de aculturație; se naște un fel de schizofrenie, în care curba asimilării devine ascendentă. Rezultă și de aici că între regimurile antiminoritare și asimilație nu există o relație de cauză-efect. Persecutarea minorității împiedică adeseori asimilarea, provocînd o rezistență mai mare, în timp ce un regim pluripartidic mai liberal, bazat pe piața liberă care ne așteaptă, poate să favorizeze asimilarea. În Iugoslavia, acest paradox aproape că poate fi văzut în funcțiune. Pe acest teritoriu, în perioada interbelică maghiarii abia au scăzut numeric, deși regimul a folosit mijloacele cele mai dure pentru asimilarea minorității. Valurile de emigrare sau mutarea în țara-mamă au fost echilibrate cu succes prin natalitatea mai mare decît în Ungaria. Asimilarea s-a declanșat în plină forță la începutul anilor șaiszeci, tocmai atunci cînd în Iugoslavia regimul partidului unic s-a relaxat în bună măsură și a asigurat minorităților cadre instituționale pentru conservarea identității lor. Nu se poate simplifica acest fenomen, reducîndu-l la viclenia statului. Acest adevăr este confirmat și de exemplul Burgenlandului. Asimilarea maghiarilor din Burgenland (care în anii 1971-'81 a însemnat 27%)²³, mult mai intensă decît în regimurile care au oprimat minoritățile, demonstrează, de asemenea, lipsa de apărare față de modernizare.

Se pune, în mod firesc, întrebarea: poate minoritatea să rămînă în afara procesului modernizării, în pofida primejdiilor care o pîndesc? Fără îndoială, sînt suficiente motive pentru ca minoritatea să privească modernitatea cu o anumită suspiciune, punîndu-și întrebarea: *oare apoteoza istoriei nu înseamnă mormîntul ei?* Oare nu progresul o va mătura?

Gravitatea problemei a simțit-o și Németh László, cînd a văzut în minoritatea maghiară pe noii evrei ai Europei Centrale și a căutat rolul nou al mi-

norității maghiare în acest spațiu. “Pînă și ruptura a avut o consolare: cei ruși se împrumutau, dar se oțelisc și, ca legătură impetuoasă în trupul altor popoare, dacă maghiarimea își găsește o misiune, ea poate fi de mai mare folos decît dacă ar fi acasă.”²⁴ El a respins cu indignare acuzele privind europenitatea minorității, care, de altfel, apar din nou în zilele noastre. “Se asimilează mai ușor ardeleanul cu românii, fiindcă își simte calitatea de maghiar ca misiune europeană? [...] Întrebare absurdă, dar care, oricum, nu poate înlătura acuzele de tembelism dezvățat de marile intenții.”²⁵ Németh László a fost călăuzit de cetățenia sa central-europeană, dar și de ideea privind țara-mamă, anume că dacă națiunea rămîne în afara modernizării, consecințele pot fi catastrofale. El a tras concluzii discutabile cu privire la viața publică și la cultura maghiară, dar în chestiunea minorităților a ridicat probleme care ar trebui să dea de gîndit.

După cum am menționat, fuga de modernitate are la bază teama că ea vlăguește sentimentul național și intensifică asimilarea. Dar acest lucru poate fi valabil numai dacă minoritatea caută răspunsuri premoderne la modernitate. În acest caz, dezintegrarea minorității este inevitabilă. Acceptarea modernității este riscantă, dar nu o cauză pierdută din capul locului. Din analiza naționalismelor moderne a reieșit că, de fapt, *modernitatea întărește sentimentul național*, ceea ce nu se poate demonstra direct, căci ea întretese diversele domenii ale societății: economia, cultura, politica. Ernest Gellner afirmă că atracția principiilor naționaliste din Europa Centrală și de Est “este o consecință inevitabilă a noii ordini economice constituite în urma industrializării, respectiv a umbrei pe care industrializarea o anteproiectează”²⁶. Pe urmele tezei lui Gellner, Charles Taylor consideră că *naționalismul este în mod clar un sentiment modern* și constată că “nu există stat și economie moderne fără omogenitatea limbii și culturii”, deci, dacă un stat vrea să supraviețuiască, trebuie să favorizeze omogenizarea conștiinței identității și angajării. “În ambele cazuri — continuă el — se estompează particularitățile care ne divizează sau ne separă în subgrupe, în comunități parțiale, sau cel puțin își pierde ponderea și importanța.”²⁷ “Unul din cele mai importante rezultate ale modernității a fost crearea statului național” — conchide Ralph Dahrendorf, avansînd totodată contradicția nerezolvată pînă azi a modernității în Europa Centrală și de Est. “Nu este surprinzător — afirmă renumitul sociolog — că primele societăți moderne au fost totodată și primele state naționale, iar cele care au luat naștere ulterior au avut tot atîtea necazuri cu problemele etniilor, ca și cu ale cetățenilor.”²⁸ Și Bibó face legătura între naționalism și democrație, căci datorită acesteia din urmă a cîștigat sentimentul național bază de masă²⁹. Cu oarecare ironie, putem spune deci că în lumea occidentală modernizarea a realizat fără dificultăți idealul statului național, căci a asimilat la timp minoritățile etnice și, în condiții economice co-

respunzătoare, eliberată de conflictele istorice, a declanșat procesul îmburghezirii. Nu la fel s-a întâmplat în partea răsăriteană, nedezvoltată economic, a Europei; datorită întârzierii, aici s-a mers prin foc și sabie, chiar cu riscul ca naționalismul și modernizarea să devină izvor al barbariei. Istoria Europei Centrale și de Est este, într-adevăr, istoria unei dezvoltări care a căpătat o față barbară, numeroasele ei brutalități fiind generate tocmai de strădania de a da naștere statului național modern, democratic, în centrul căruia se află conceptul națiunii politice. În ciuda opiniei multora că idealul națiunii politice în spațiul Europei Centrale și de Est e un nonsens — să aruncăm o privire asupra istoriei secolului XX în această regiune și vom vedea că, de fapt, acest ideal s-a împlinit și, oricât de surprinzător ar fi, prin afirmarea intereselor occidentale. După cum a scris Fejtő, și Monarhia au distrus-o cu scopul de a inaugura state naționale, care să contrabalanseze eventuala influență germană. În acest scop, puterile învingătoare au sacrificat minoritățile din Europa Centrală și de Est³⁰. Consecințele directe sau indirecte ale acestei decizii sînt exemplificate prin exterminarea evreilor, îndepărtarea minorităților germane din aproape întreaga regiune, fărîmîțarea minorității maghiare. După dezmembrarea federațiilor socialiste, a urmat privațiunea de drepturi a *noilor minorități*³¹. Așa cum Polonia a reușit să devină stat național omogen *ieri*, Croația a reușit aceeași performanță *azi*. O dovadă a lucidității lui Bibó este faptul că, în urma Celui de-Al Doilea Război Mondial, a tras concluzia care putea fi trasă deja după Primul Război: *federația nu duce la ieșirea din fundătură*, fiindcă ea “este ca și căsătoria: nu e permis să intri în ea cu probleme nerezolvate, esența ei fiind că deschide perspective noi și, totodată, o mulțime de probleme noi, nicidecum că putem economisi soluționarea oricărei chestiuni neclarificate”³². Asta se referă și la speranțele de integrare europeană, respectiv la posibilitatea colaborării regionale. Nu putem renunța la ele, dar să nu ne așteptăm că vor rezolva focarele de tensiune care se nasc din neconcordanța dintre hotarele istorice și cele etnice. De aceea, trebuie să plecăm de la presupunerea că “sarcina este [...] delimitarea națiunilor”; dacă nu există altă soluție — afirmă Bibó — atunci prin *autonomie*, referendum, eventual prin schimb de populație *controlat prin organizații internaționale*. Astfel s-ar ajunge la formarea unor state naționale stabile, democratice. Intoleranța statului național dispune de teren fertil numai pînă cînd își îndeplinește această sarcină. Dar luciditatea ne avertizează și că ea nu poate fi rezolvată perfect, căci evenimentele anului 1989 din Europa Centrală și de Est arată că, în ce privește minoritățile etnice, realizarea statutului de stat național dă naștere la cel puțin două probleme.

În condiții mai bune sau mai rele, minoritățile se confruntă cu dilema: cum să-și găsească locul în statul național, în așa fel încît să se mențină în armonie cu modernitatea și să devină celule vii ale transformării democratice a

statului respectiv. Sajó András a atins punctul cel mai sensibil, analizând felul în care s-ar putea ajunge la o înțelegere cu statul național în această regiune, nu pentru că înțelegerea ar fi agreabilă, ci pentru că prin elaborarea și democratizarea cât mai rapidă a cadrelor statului național se obțin roadele modernizării. “În multe țări din Europa de Est, numai naționaliștii sînt capabili să creeze un stat — chiar dacă adeseori îl realizează prin excluderea minorității. [...] Nu putem uita că în istorie naționalismul s-a prezentat ca forță modernizatoare.”³³ În realitate, modernitatea și naționalismul se leagă între ele în mod contradictoriu; naționalismul este sursa de energie a modernității, dar, în același timp, o modelează și o dezorganizează. Acest lucru este accentuat valabil pentru *naționalismul modern*: pe de o parte, el creează o nouă identitate pentru cetățean, căci în regimul pluripartidic este în interesul statului să o creeze în mod artificial, dar, pe de altă parte, destructurează comunitatea, întărește individualitatea, fragmentează interesele sociale. Așadar, modernizarea alimentează naționalismul, democratizează statul național și îl determină treptat ca, în interesul păcii sociale, să creeze baze tot mai largi, *acceptabile tuturor, pentru identificarea cetățenească comună*. Experiențele occidentale arată că ideea statului de drept liberal asigură o bază comună de identificare, deși extinderea xenofobiei creează lacune cu consecințe imprevizibile. Pe de altă parte, și în lumea occidentală s-a înțeles că numai prin instituirea unor forme de autonomie pot fi dezamorsate tensiunile etnice. În ordinea juridică liberală, numărul autonomiilor astfel constituite nu scade, ci crește, ceea ce înseamnă că democrația liberală este compatibilă cu autonomia. Mai mult: pentru funcționarea armonioasă a modernității și autonomiei, democrația liberală este necesară³⁴. Tocmai aici se ascunde simptomul de criză al societăților din Europa Centrală și de Est: tendințele statului național, care prin modernizare au luat avînt, ajung în contradicție cu exigența autonomiei, deși *autonomiile etnice minoritare sînt dependente de același proces de modernizare ca și statul național*, de vreme ce procesul modernizării generează, dar cu timpul pune sub semnul întrebării concepțiile de autonomie ale statului național și ale minorității. Baza exclusivismului este *naționalismul de suprapunere, specific Europei Centrale și de Est*. Aceasta înseamnă că naționalismul arc două fete care se suprapun: *una este consecința modernizării, iar cealaltă este produsul fugii de modernizare*. Și aici se manifestă acea calitate a schimbărilor de după 1989 în Europa Centrală și de Est, pe care Rupnik a numit-o “revoluție restauratoare”³⁵. Națiunile eliberate de totalitarism ar vrea ca, printr-un fel de vrajă, să restabilească o epocă de aur inexistentă. Democrațiile postcomuniste sînt călăuzite de acel *déjà vu*. Esența actualului naționalism din Europa Centrală și de Est este *oscilația isterică între extremele libertății premoderne și postmoderne*. Este mai ales o caracteristică a

ideologiilor naționale din Serbia, unde slavofilismul asociat cu ostilitatea față de Europa caută cu disperare moștenirea premodernă.

În această situație, minoritatea maghiară din Iugoslavia se află în fața unei mari dileme. Cum să conviețuiască cu statul național? Cum să reziste naționalismului premodern al majorității, fără să-și găsească și ea refugiul în idealurile premoderne? Cum să contribuie la democratizarea statului național? Să respingă provocările modernității sau — nu fără riscuri — să se angajeze în acest proces? Cum să dezamorseze contradicția dintre identitatea minoritară și modernizare? Întrebările sînt, într-adevăr, apăsătoare, căci naționalismul sîrbesc se zbate între concepțiile moderne și premoderne, care se află într-o relație tensionată greu de suportat, ambele fiind incapabile să se definească exact, iar, în același timp, statul receptează cu isterie cele două tendințe contradictorii.

În Serbia se detașează cu mare greutate cele două perspective, căci spre proclamarea valorilor naționale duc două drumuri opuse. Unul este al modernității: înființarea statului democratic, în care identitatea cetățenească ar avea o bază mai largă decît cea națională, ceea ce ar însemna reconcilierea sîrbilor cu minoritatea, în propriul lor interes național bine gîndit, dat fiind că o treime a populației țării o constituie minoritățile. Numai în acest fel încetează opoziția dintre libertate și interesul național, care, dacă crește în continuare, se creează un nou tip de situație totalitară, în care nu numai minoritatea, ci și majoritatea își pierde libertatea. Celălalt drum este, așadar, *naționalismul premodern, anti-democratic*. Din această situație nu se poate ieși decît cu prețul războiului civil. Actuala tensiune din Serbia nu mai poate fi intensificată: țara se află la răscruce între totalitarism și libertate.

În același timp însă, experiența actuală și cea istorică a minorității maghiare, precum și concepția politică determinată de aceste experiențe sînt, de asemenea, contradictorii. *Actuala situație de constrîngere înclină balanța spre premodern*. Plecarea păturii dispunînd de capital a micșorat șansele intrării în procesul de modernizare. Elita minoritară, în acord cu așteptările dominante din Ungaria, vede strategia apărării identității naționale în apărarea valorilor tradiționale și nu în crearea altora noi. Cu ajutor eficient din partea țării-mamă, a atins dimensiuni însemnate *folclorizarea* spiritualității minoritare, înfierarea politică a tradițiilor moderne. Este aproape încheiată *ieșirea minorității din societatea civilă modernă, lipsită de spiritul naționalist*. S-a născut o antipatie puternică față de *valorile multiculturale*, nu lipsită de consecințe. Dacă o cultură se retrage din viața țării în care s-a născut, atunci cu timpul se retrag și cetățenii din țara în care s-au născut. Dacă nu vor avea posibilitatea, ei vor lua la cunoștință cu amărăciune că nu le rămîne altă soluție decît asimilarea. *Retragerea clasei mijlocii este urmată de efluxul minorităților pauperizate*. Dacă puterea economică

a Ungariei nu permite acest lucru, apare *letargia* despre care a scris Bibó. Primele ei semne s-au ivit deja. În retorica politică a minorității apar fisuri tot mai mari. În timp ce elita politică minoritară face apeluri pentru perseverență, membrii ei își trimit copiii pe cheltuiala publică să-și continue studiile în Ungaria, iar din asemenea utilizare a banilor publici omul simplu ajunge la concluzia că aici într-adevăr nu sînt perspective și își înscrie copilul la școala majorității, deși statul nu împiedică în nici un fel înființarea secțiilor pentru minorități. Crește numărul așa-numiților politicieni de week-end de la Budapesta, care reprezintă interesele minoritare și din cînd în cînd vin acasă — să țină discursuri. Ceea ce discreditează principiile politice. Din diversele zîzanii iese la iveală că, după speranțele de scurtă durată, viața publică minoritară s-a traumatizat și semnele arată drumul spre letargie.

Este incontestabil că respingerea modernității și izolarea generală au justificări în societatea din Serbia. În rîndurile populației sîrbe, *distanța etnică* față de minorități este considerabilă³⁶. Pentru o prezentare a teribilului spațiu de joc al forțelor politice care se formează haotic, este suficient să amintim că în momentul de față din Serbia s-au refugiat aproximativ 650 000 de sîrbi din Croația și Bosnia. Cu alte cuvinte, 7% din populația țării se află în refugiu; de atîția refugiați, și o țară mult mai bogată, în care este pace, ar fi incapabilă să se îngrijească. Această situație a schimbat nu numai harta etnică a Serbiei, — și mai ales a Voivodinei —, s-a înveninat nu numai relația dintre minoritatea maghiară și majoritatea sîrbă, ci poate să fie și sursa unor noi conflicte sociale, care în viitor pot avea caracter politic, etnic și de politică națională, dar pot cauza și conflicte interne între sîrbi. Cea mai bună dovadă că schimbarea atît de radicală a hărții etnice este în funcție de dezintegrarea statului iugoslav e faptul că 2 400 000 de cetățeni s-au văzut siliți să se refugieze de pe pămîntul natal sau să se stabilească în altă țară³⁷. Nu sînt șanse ca după încheierea păcii acest număr să scadă, dimpotrivă: conform unor aprecieri, după așa-numita “migrație umană”, el se va ridica la vreo cinci milioane³⁸. Dar ar fi o greșală să se creadă că acest proces a început acum, după război. El poate fi considerat un proces permanent, care la începutul anilor optzeci s-a intensificat deja; națiunile care trăiesc pe teritoriul Iugoslaviei au început atunci să se mute în “republica-mamă” a lor. Fenomenul este explicit valabil pentru Serbia, care a fost un teritoriu de imigrație.

Relațiile etnice se complică în plus prin situația economică. Veniturile personale reale scad din an în an. Țara a trecut printr-o criză, în cursul căreia au fost luni în care inflația a fost de 2% pe minut. Au ajuns astfel la suprafață nu numai probleme economice, dar s-au produs schimbări fundamentale și în viața publică: s-au înmulțit formele de comportament agresiv, s-a intensificat sentimentul primejdiei, conștiința aservirii, s-a creat o nevroză socială perma-

mentă, ale cărei consecințe cu siguranță nu pot fi lichidate în acest secol. Criza face să se accentueze caracterul autoritativ al societății³⁹. Cu toate acestea, tendințele democratice sînt pe calea dezvoltării: s-au putut înființa partidele minorităților, concepțiile minoritare privind autonomia au parte de publicitate și, oricît de contradictoriu ar părea, mai întîi în Serbia și abia apoi în viața publică a minorităților din țările învecinate. Despre prejudiciile minorităților se poate vorbi public, nu numai în presă, ci și în cadrul organismelor de stat. E adevărat, de cele mai multe ori fără rezultate, dar nu se poate spune că orice strădanie este din capul locului sortită eșecului⁴⁰. Așadar, s-a liberalizat un discurs care în statul titoist de odinioară a fost sufocat. Instituțiile democratice au proliferat, fără a fi fost stabilite exact cadrele statului de drept și din această cauză s-au dovedit a fi ineficiente; într-un cadru mai bine structurat, și minoritățile ar fi înțelese că sistemele de instituții democratice nu sînt suficiente pentru asigurarea drepturilor colective, mai ales că în Serbia trăsătura caracteristică a sistemului pluripartidic este populismul societății, mai opresiv chiar decît statul.

În asemenea condiții, în fața modernizării minorității maghiare s-au ridicat piedici aproape de neînvins. Bine ar fi dacă s-ar moderniza împreună cu statul și dacă în acest proces ar avea un rol important. Dar în societatea sîrbă nu există un consimțămînt în acest sens și nici o idee clară despre ce fel de stat dorește această societate. Dar piedicile reale nu trebuie să ne inducă în eroare: trebuie să admitem că și minoritatea stăvilește propria ei modernizare. Modernizarea este un proces inevitabil și trebuie să ne pregătim în vederea ei, căci este primejdios ca societatea să fie luată prin surprindere. E adevărat că situația modernă nu dezamorsează tensiunea dintre majoritate și minoritate, dar cel puțin dirijează în sens creativ tensiunile din sînul minorității. Războiul verbal nu s-ar duce atunci numai în jurul aprobării sau dezaprobării autonomiei minoritare, nu s-ar pune pe tapet doar sistemul școlilor independente, ci și bagajul de cunoștințe care pregătesc minoritatea pentru viitor. *Toate acestea avertizează: cadrele tradiționale ale "politicii minoritare" trebuie lărgite cu concepții economice moderne și cu o nouă cultură.* Concepția economică modernă reclamă investiții pentru noua știință și pentru calificarea profesională⁴¹. În schimb, noua cultură așază în centrul ei integrarea în lumea modernă, individul liber și independent, capabil să răspundă activ la provocările ei. La posibilitatea unei asemenea strategii de supraviețuire se referă Max Weber, cînd pune accentul pe importanța culturii și amintește experiența "valabilă și în zilele noastre", anume că, în pofida aservirii și oprîmării, anumite minorități religioase și naționale pot fi capabile să-și păstreze identitatea și să-și sporească influența⁴². Minoritățile trebuie să accepte modernitatea nu de dragul altora, nu din semnare, ci în primul rînd în interesul propriu. Ele trebuie să activeze într-o comunitate în care capătă un rol mai important individul, autonomia personală,

întreprinderea personală, calificarea profesională, folosirea avantajoasă a multiculturalității, apărarea identității, mai ales prin deschidere și nu prin izolare defensivă, armonia structurală dintre identitate și pluralism, respectul de sine, adică — parafrazându-l pe Fukuyama — *thymos-ul minoritar*, sensibilitatea față de universul social complex și comunicarea globală, dar, înainte de toate, ideea că numai schimbându-se va putea să se păstreze pe sine.

În românește de Florica Perian

NOTE

1. Aceeași idee — cu semn contrar — a găsit teren și la națiunea majoritară. În jurnalul său, Bora Jović citează convorbirea pe care a avut-o cu politicianul sârb Slobodan Milošević din care rezultă că elita sârbă a evitat introducerea sistemului pluripartidic pentru că i-a fost teamă de electoratul albanez, de o situație în care în anumite medii locale albanezii ar ajunge la putere. (Borislav Jović *Sa slobom u cetiri oka*, în *NIN*, Belgrad, 11 noiembrie 1995.) Aceleași probleme s-au ridicat și în Voivodina. Maja Gojković, lider al Partidului Radical Sârb, vicepreședinte al Parlamentului Iugoslav, a cerut interzicerea partidelor minoritare, fiindcă — potrivit informațiilor sale — partide ale minorităților nu există nicăieri în lume. (Maja Gojković *Volim cveste politicare, poput Slobe*, în *Novosadski Index*, 23 ianuarie 1993.)

2. Funcționarea Fundației Illyés, gestionarea ajutorului stabilit de aceasta aproape că a divizat maghiarimea din Iugoslavia. Strădaniile de diviziune au venit, așadar, din afară. Într-una din declarațiile sale, Horn Gyula menționează: "De ce condiționează Forumul Democrat Maghiar sprijinul pentru organizațiile maghiare de dincolo de hotare? De exemplu, condiția de a colabora numai cu FDM. Știam acest lucru, dar am tăcut, fiindcă nu voiam să complicăm și mai mult situația celor de acolo". (Numai de aș ști cine sînt acei "băieți vechi". *Convorbire cu Horn Gyula. Interviu luat de Balogh Ernő și Pogányi Lajos*, în *Kritika*, Budapest, 5/1994.) Diviziunile din Ungaria au apărut nu numai în dezbaterile interne ale grupurilor restrînse de intelectuali, ci și la nivelul partidului. Csubela Ferenc, președintele Uniunii Maghiarilor din Voivodina, conchide: "Președinția, consiliul și membrii noștri înclină mai curînd spre Forumul Democrat Maghiar". (*Vedem că scindarea UMDK are un efect negativ. Csubela Ferenc, președintele Uniunii Maghiarilor din Voivodina. Interviu luat de György Bence și Kováts Mihály*, în *Magyar Narancs*, 7 septembrie 1995.) La fel declară și Dudás Károly, membru al președinției UMV și a Uniunii Mondiale a Maghiarilor, funcționar al mai multor organizații maghiare din Voivodina: "Pentru maghiarime, Szárszó este azi cel mai important loc din lume. [...] Degeaba fac mofturi unii — cei dezrădăcinați, cei ce nu aparțin nicăieri, cetățenii lumii — era cît p-aci să spun proletarii lumii — ori de cîte ori aud de maghiari, maghiarime sau supraviețuire a maghiarilor". (Dudás Károly, *Vajdasági Szárszó*, în *Szárszó. Seria de conferințe ținute în tabăra din 1993 de la Szárszó*, Budapest, Püski, 1993.)

3. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, Prefață.

4. Definirea modernității: Jürgen Habermas, *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1985.

5. Definirea în acest sens a paradigmei Europa Centrală și de Est se bazează pe ideile lui Bibó István. Statele din Europa Centrală se caracterizează în primul rând prin faptul că "cadru național a fost ceva ce trebuia realizat, restabilit, ceva pentru care trebuia să lupti, să fii îngrijorat... Polonia (1772-1794), Ungaria (1825-1848) și Cehia (1918-1938) au ajuns între acești ani în situația de a nu fi putut realiza o conștiință națională pe teritoriile istorice moștenite, din cauza plurilingvismului lor". Aceste exemple arată că, în timp ce în societățile occidentale cuceririle modernizării, mișcările democratice și naționale au fost în armonie unele cu altele, în Europa Centrală și de Est această relația s-a dezechilibrat și s-a ajuns la tulburări. Din experiențele poloneze, maghiară și cehă a reieșit că situația istorică, *statu-quo*-ul, sentimentul istoric, criteriile lingvistice și ale apartenenței etnice sînt incompatibile. De aceea, aici sentimentul național și democrația au ajuns mereu în contradicție, fapt care a dat naștere isteriei specifice central- și est-europene. Dezmembrarea Iugoslaviei nu face decît să confirme tezele lui Bibó. (Vezi Bibó István, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*, în Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, II, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986.)

6. Mészöly Miklós, *Magyar teszt — mai dióhéjban*, în *Kalligram*, Bratislava, 9/1992.

7. Bibó István, *Az európai egyensúlyról és békéről*, în *Válogatott tanulmányok*, I.

8. Silvano Bolđić, *Socijalna stratifikacija i suprotavljenoš interesa u Srbiji*, în *Srbija između prošlosti i sadašnjosti*, Beograd, NIP radnicka stampa. Institut drustvenih nauka. Forum za etnicke odnose.

9. Studiind această problemă, Zagorka Golubović a ajuns la concluzia că, în paralel cu industrializarea, nu a avut loc o schimbare de mentalitate, cu alte cuvinte, a început ruralizarea orașelor, s-a răspîndit în masă criza identității, ceea ce a dus mai tîrziu la naționalism. (Vezi Zagorka Golubović, *Nekoliko teza o teorijskim pretpostavkama za slom Jugoslavije*, în *Filozofija i društvo*, VI, Beograd, Rspad Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i drusvenu teoriju, 1994.) Marjan Korošić scrie despre răzburarea satului, consecința paradoxală a industrializării duse la extrem, care s-a manifestat în fărîmîțarea orașelor, lichidarea stilului de viață urban. Satul a rămas fără perspective. Potrivit datelor lui Korošić cu toate că în Iugoslavia 82% din pămîntul arabil era în proprietate particulară, parcelele s-au fragmentat și, în cele din urmă, cîte o gospodărie rurală nu mai deținea decît 3,45 ha, în medie. (Vezi Marjan Korošić, *Jugoslavenska kriza*, Zagreb, Naprijed, 1988.) Această structură a generat aproape cu necesitate caracterul definitoriu al populismelor din Iugoslavia.

10. Sociologul Székely László vede tocmai în această particularitate cauza dezmembrării Iugoslaviei. Citîndu-l pe Raymond Aron, el consideră modernizarea drept terenul comun al pluralismului, al sistemului parlamentar și al noilor tehnologii. Dar în Iugoslavia s-a înregistrat progres doar în ce privește introducerea noilor tehnologii și de aceea autorul menționat stabilește ca început al dezmembrării Iugoslaviei anul 1972, cînd elita de partid a interzis categoric pluralismul politic în germene, care ar fi dat naștere parlamentarismului. (Vezi Laslo Sekelj, *Uzroci raspada Jugoslavije*, în *Filozofija i*

drustvo, VI, Beograd, Raspada Jugoslavije, Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 1994.)

11. Mladen Lazić, *Stare i nove elite u Srbiji*, în *Srbija izmedju proslosti i sadasnosti*, Beograd, NIP Radnicka stampa, Institut drustvenih nauka, Forum za etnicke odnose, 1955. În acest studiu, Lazić atrage atenția asupra divizării păturii întreprinzătorilor: una dintre ele este autoritaristă, reprezintă un fel de formațiune parastatală, urmărind de jucarea blocajului economic; cealaltă se compune din membrii fostei nomenclaturi comuniste, care și-au pierdut puterea, și din foștii întreprinzători din timpul politicii economice liberale titoiste; așadar, în rândurile elitei întreprinzătorilor este posibil un conflict grav.

12. Mladen Lazić, *Stare i nove elite*, în *Razaranja drustva*, Beograd, Ed. Filip Visnić, 1994. Din studiul bazat pe o amplă cercetare sociologică rezultă că între elitele economiei există importante deosebiri de ordin politic. În grupul compus din membrii fostei nomenclaturi puțini sînt de părere că actualul regim politic trebuie menținut. Ei sînt adepți ai unei transformări radicale vizînd piața liberă.

13. Vojin Dimitrijević, *Evropa kao srbijanski idealo i antiideal*, în *Srbija izmedju proslosti i buducnosti*, Beograd, NIP Radnicka stampa. Institut drustvenih nauka, Forum za etnicke odnose, 1955.

14. Marjan Korošić este de părere că în Voivodina venitul personal net a prezentat în perioada 1965-1986 o curbă ascendentă. Acest lucru nu mai poate fi demonstrat decît în Slovenia și Croația, cu deosebirea că acolo curba s-a ridicat mult peste media pe țară, în timp ce în Voivodina ea a coborît sub această medie. În același timp, în Serbia restrînsă, în Bosnia, Macedonia, Crna Gora și Kosovo, venitul personal net pe cap de locuitor a fost sub media pe țară și a prezentat tendințe de scădere. (Marjan Korošić, *Jugoslavenska kriza*, Zagreb, Naprijed, 1989.)

15. Nu există date precise cu privire la mărirea capitalului pe care elita economică maghiară l-a transferat în Ungaria. După unele calcule, acesta depășește un miliard de mărci germane, ceea ce la începutul anilor '90 a însemnat o importanță înviorare în economia Ungariei. Suma poate fi considerată drept minimă, căci dacă numai 40 000 de maghiari s-au mutat în Ungaria — după cum afirmă Páll Sándor, în baza evaluării Oficiului pentru Maghiarii de peste Hotare (*Magyar Szó*, 5 noiembrie 1995) — adică dacă au plecat numai 12 000 de familii, și atunci — socotind doar valoarea celor mai necesare devize — această sumă o depășește pe cea menționată. Căci trebuie să se știe că la începutul anilor '90 vînzarea imobilelor a atins proporții atît de mari, încît, din cauza ofertei, locuințele sînt încă mai ieftine în Voivodina decît în partea centrală a Serbiei, adică în Sumadia. Se știe, de asemenea, că ele au fost cumpărate în primul rînd de elita sîrbă refugiată din Baranya și Krajna și prețul scăzut al locuințelor a ușurat schimbarea hărții etnice din Voivodina, căci era avantajoasă cumpărarea de case și pămînt mai ieftin decît în altă parte. Mai trebuie să se știe că, dintre toate orașele republicii, la Subotica sînt cele mai ieftine locuințe. Potrivit lui Csubela Ferenc, numai la Szeged funcționează 2 000 de firme originare din Voivodina și capitalul lor total depășește 400 de milioane de forinți. (*Akiért a harang szól. Convorbire cu Csubela Ferenc, președintele Uniunii Maghiarilor din Voivodina*, în *Kapu*, Budapest, 8/1995.)

16. Această determinare sociologică a transmigrației este mult mai adecvată decât frazeologia folosită în publicistică, potrivit căreia aproape 40 000 de tineri supuși serviciului militar au plecat din Voivodina în Ungaria. Căci puterea legii lovea doar generațiile recutate și nu pe rezerviștii care refuzau în masă să se înroleze. Conform documentelor Forumului Iugoslav pentru Drepturile Omului, asupra rezerviștilor puterea locală exercita tot felul de presiuni, dar, cu excepția câtorva cazuri extreme, în contextul politic local, justiția nu și-a folosit dreptul de represiune, care, de altfel, nu avea baze legale. E adevărat, nu respectul față de lege a împiedicat-o, ci numărul mare al celor care refuzau să primească ordinul de chemare, căci, dacă s-ar fi ajuns la asemenea procedee, justiția iugoslavă s-ar fi paralizat pentru mulți ani înainte.

17. Conform datelor lui Mirnics Károly, în Voivodina indicele natalității per mia de locuitori maghiari a scăzut în permanență, iar cel al mortalității a crescut în permanență; dar pînă în anii 1965-1968 a existat o creștere naturală, după aceea însă nu. Numărul maghiarilor din Voivodina a fost în 1948 de 428 750, respectiv 26,1% din totalul populației; în 1953 a fost de 435 217, adică 25,6%, în 1961 de 442 561, adică 23,9%, în 1981 de 385 356, adică numai 18,9%. (Vezi Mirnics Károly, *Egy asszimilálódó nemzeti kisebbség jelene és jövője*, în *Magyarok Jugoszláviában*, Újvidék, A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve. A VMDK kiadása, 1990.) Faptul că pînă în 1968 maghiarimea a mai avut o creștere numerică — e adevărat, în scădere — și aceasta a scăzut în continuare tocmai cînd și colonizările s-au redus și știind că pînă atunci valul urbanizării s-a încheiat, înseamnă că asimilarea și-a găsit terenul.

18. În afară de ostilitatea față de intelectuali, adeseori și femeile maghiare sînt învinovățite pentru asimilare. De exemplu, Hódi Sándor, membru fondator al Uniunii Maghiarilor din Voivodina și membru al consiliului, constată: "Conform datelor statistice, între cei care trăiesc în căsătorii mixte, procentul femeilor este cel mai ridicat. Evident, nu fără motiv își aleg soți sîrbi și bosniaci. Descoperirea cauzelor este treaba specialiștilor în sociologia familiei. Independent de asta, nimeni nu poate contesta dreptul opțiunii libere, nici în ce privește partenerul, nici în ce privește asimilarea. Atîta timp cît femeile maghiare nu își schimbă atitudinea și, în speranța integrării și ascensiunii sociale, renunță ușor la comunitatea lor etnică și de limbă, nimic nu poate împiedica asimilarea rapidă". (Dr. Hódi Sándor, *A VMDK és a "hélfejú sárkány"*, în *Magyarok Jugoszláviában*, Újvidék, A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének évkönyve. A VMDK kiadása, 1990.)

19. Csuka János, *A délvidéki magyarok története, 1918-1941*, Budapest, Püski, 1995.

20. Sandor Mesáros, *Madjari u Vojvodini*, Novi Sad, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, 1989.

21. Asupra caracterului problematic al acestui fenomen a atras atenția la timp Erdei Ferenc. Moda "Gyöngyösbokréta [diademă împodobită cu perle — n. trad.] — scrie el în cartea intitulată *Ţărani* — este, aşadar, un fenomen cu totul diferit de cel din epoca creatoare a artei ţărăneşti. Dar, chiar dacă s-ar copia cu absolută fidelitate vechile forme ori s-ar crea altele noi, de aceeaşi valoare estetică, ar avea cu totul alt sens noua artă ţărănească". Degeaba a avertizat Bibó István: "Trebuie să conchidem cu fermitate că între cercetările vizînd cunoaşterea culturii maghiare sau a celei ţărăneşti şi eforturile de înnoire a culturii maghiare nu există nici o legătură directă sau interacţiune uni-

vocă. Putem să cercetăm muzica populară maghiară, jocurile populare, portul popular, cutumele populare: din rezultatul cercetărilor nu urmează în mod firesc că menținerea și cultivarea acestora înseamnă totodată înnoirea culturii maghiare”. (Bibó István, *A magyarságtudomány problémája*, în Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, II, Budapest, Magvető, 1986.) Fenomenul criticat de el în mod obiectiv se menține cu tenacitate, în situația de criză din zilele noastre izbucnește cu o forță spontană și, corespunzător așteptărilor din Ungaria, se bucură de sprijin deosebit.

22. Németh László, *Magyarok Romániában*, în *Kisebbségben*, V-VI, Budapest, Magyar Élet, 1942.

23. *Nagyobb társadalmi felelősséget! Beszélgetés Budapesten Szépfalusi Istvánnal*, în *Kritika*, Budapest, 3/1989. Este caracteristică observația lui Szépfalusi István, anume că “așa-numita populație maghiară autohtonă din Burgenland a renunțat aproape total, respectiv a și uitat ortografia inițială a prenumelor. Conservarea lor este o raritate”. (Szépfalusi István, *Lássátok, halljátok egymást. Mai magyarok Ausztriában*, Bern, Európai Protestáns Szabadegyetem, 1980, p. 126.)

24. “Dar că, pe lângă mizerii, Trianonul a avut și avantaje — iată un fapt de care maghiarul cult, cititor de ziare, nu prea a auzit. Și totuși, a avut avantaje și ar fi fost mai bine să se alimenteze cu acestea gândirea țării și nu cu Țara Mare și cea Ciuntită. [...] Am plătit un preț teribil, dar ne-am descurcat în situația de constrângere a compromisului, în care națiunea nu putea decât să degenereze. Statul istoric a fost pierdut, dar națiunea este liberă. Nu am fost legați în marea circulație a unui imperiu bolnav, nu am avut etnii considerabile și nu am fost obligați să primim în sânul nostru pe renegații a cinci-șase popoare. [...] Până și în ruptură a existat o consolare: cei ruși se împuținează, dar se călesc și, ca legături bune și viguroase în trupul altor popoare, dacă maghiarii însingurați descoperă un rost al existenței lor, pot aduce servicii mai mari decât dacă ar fi acasă.” (Németh László, *Kisebbségben*, I-II, în *Kisebbségben*, Budapest, Magyar Élet, 1942.)

25. Németh László, *Magyarság és Európa*, Budapest, 1935.

26. Ernest Gellner, *Nacionalizmus és politika Kelet Európában* (1991), în *Világosság*, Budapest, 5/1992.

27. Charles Taylor, *Nacionalizmus és modernitás*, în *Világosság*, Budapest, 8-9/1995 (Conferință ținută la Universitatea Europei Centrale, la 16 martie 1996).

28. Ralph Dahrendorf, *A modern társadalmi konfliktus*, Budapest, Gondolat, 1994.

29. Bibó István, *Az európai egyensúlyról és békéről*, în Bibó István, *Válogatott tanulmányok*, I, Budapest, Magvető, 1986.

30. Fejtő Ferenc, *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért*, Budapest, Minerva-Atlantisz-Medvetánc Kiadók, 1990. “Dezmembrarea imperiului a fost mai dureroasă — scrie Fejtő — prin faptul că învingătorii au fost incapabili să apere minoritățile naționale. Ele au fost expuse răzbunării celor oprimați cândva de ei, au fost private de orice drept de autonomie politică.” Este vrednic de atenție faptul că după schimbările care au avut loc în 1989 în Europa Centrală și de Est, sub acest aspect s-a repetat într-un fel situația de după Trianon. Mișcarea statelor naționale de la începutul secolului se încheie, de fapt, la sfârșitul secolului, dar cu rezultate finale încă incerte.

31. Vojin Dimitrijević, *op. cit.*

32. Bibó István, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*.

33. Sajó András, *Nemzetérzsület és alkotmányosság*, în 2000, Budapest, 4/1994.

34. Nu numai în viața publică, ci și în literatura de specialitate aferentă, părerile sînt împărțite cu privire la posibilitatea autonomiei într-un stat liberal democratic. După părerea lui Schlecht István, aspirațiile de autonomie ale minorităților sînt echitabile, dar faptul că ele nu se realizează se explică prin contradicția internă a ideii de autonomie. Autonomia culturală s-a dovedit de cele mai multe ori a fi literă moartă, dar, dacă gîndim autonomia în mod consecvent, dacă vrem ca ea să aibă o valoare reală, atunci nu este nevoie de ceva mai mult decît autonomia culturală, ci de altceva. Or, asta înseamnă împărțirea suveranității statului. În același timp, principiul corporatist, care este sincron cu autonomia, nu poate fi amestecat cu principiul guvernămîntului reprezentativ. (Schlecht István, *A kisebbségi autonómia intézményei*, în *Létünk*, Újvidék, 1992, 4-5.) Importanta sinteză a lui Glatz Ferenc schițează un proiect combinat de autonomie, nondisfuncțional față de stat. Concluzia lui: acceptarea autonomiei reclamă o intelectualitate înțeleaptă, cu vederi largi. El relevă și problemele politice reale care se ascund sub vîrfurile aisbergului. (Glatz Ferenc, *Magyarország, az Európai Unió és a kisebbségi kérdés*, în *Külpolitika*, Budapest, 5/1995.) În opinia autorului acestor rînduri, autonomia etnică este în realitate răspuns la statul național; locul nașterii sale este, așadar, statul național, care, dacă este democratic, acceptă această democrație consensuală, iar în ce privește conservarea identității minorităților naționale, cedează decizia reprezentanților și organizațiilor politice legitime ale minorităților. Într-un stat liberal democratic, limitarea competenței statului este însoțită și de limitarea competenței autonomiei, societatea civilă care se consolidează treptat în cadrul minorității preluînd protejarea intereselor ei. Este însă caracteristic faptul că elita politică minoritară, mioapă în ce privește societatea civilă, vrea s-o înglobeze, în numele "unității". (Végel László, *Totalitárius örökség és a kisebbségek jogai*, în *Magyar Szemle*, 11/1992.) În studiul pregătit pentru Conferința Minoritară a Academiei Sîrbe, analizînd relația dintre statul liberal și autonomie, ajunge la concluzia că "sistemul autonomiilor" este compatibil cu sistemul statal bazat pe filozofia liberală. (*Multiculturalitatea și societatea civilă modernă*, ianuarie 1995, manuscris.) Lord Acton atrage atenția asupra posibilității unei autonomii moderne care nu izolează și a unei filozofii politice liberale în Europa Centrală și de Est, conform cărora conviețuirea diferitelor națiuni din cadrul statului este piatra de încercare a unui stat liber. (Lord Acton, *Nacionalizmus*, în *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*, Budapest, Atlantisz Kiadó, 1991.)

35. Cheia înțelegerii schimbărilor postcomuniste: eroii principali trăiesc aceste schimbări ca o "revoluție restauratoare". (Jacques Rupnik, *A Vichy szindróma*, în *Magyar Lettre International*, 5/1992.)

36. Conform sondajului efectuat de Zagorka Golubović, "populația sîrbă este foarte închisă față de grupurile etnice și naționale". 77,8% sînt neîncrezători față de albanezi, 56,6% față de maghiari și 56,4% față de americani. (Vezi Zagorka Golubović, Bora Kuzmanović, Mirjana Vasović, *Drustveni karakter i drustvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd, Institut za drustvenu teoriju, Filip Višnjić, 1955.)

37. În opinia lui Ruza Petrović, migrația populației pe principii etnice a crescut considerabil în anii optzeci, datorită procesului de autonomizare a republicilor. (Vezi

Ruza Petrović, *Migracija u Jugoslaviji Istrazivacko-izdavacki centar SSO Jugoslavije*, Beograd, 1987.)

38. Srdjan Bogosavljević, *Statisticka slika Srbije, Crne Gore i delove bivse Jugoslavije sa srpskom vecinom*, în *Srbija izmedju prosliti i buducnosti*, Beograd, NIP Radnicka stampa, Institut drustvenih nauka, Forum za etnicke odnose, 1995.

39. Tot în studiul citat, Zagorka Golubović a remarcat faptul contradictoriu că, pe de o parte, oamenii reclamă piața liberă, dar, în același timp, așteaptă ca “statul să facă ordine”.

40. Este caracteristic, de exemplu, că la conferința pe tema minorităților, organizată de Academia Sîrbă în luna ianuarie a acestui an [1995], nici vorbitorii extremiști nu au ridicat obiecții față de autonomia culturală maghiară, legitimitatea ei fiind un principiu acceptat de grupurile de specialitate.

41. În schimb, actuala politică minoritară intenționează să realizeze schimbarea în sfera economică prin introducerea criteriilor “ideologico-politice”. Sprijinul material din țara-mamă vrea să-l cedeze pentru creșterea capitalului oamenilor de afaceri maghiari din Iugoslavia, afirmînd că în felul acesta se va îmbunătăți situația minorității în ansamblu. Evident, această doctrină politică presupune constituirea unor măsuri politice și nu merge mai departe de crearea sistemului clientelar. În analiza acestei tendințe merită să acordăm atenție concluziei lui Ralph Dahrendorf: “Pînă și din proiectele bine intenționate ale Băncii Mondiale, tot cei bogați trag foloase, pe de o parte fiindcă proiectele sînt folosite în mod limitat, din pricina corupției. În orice caz, nevoiașii sînt lăsați în încurcătură. Pînă cînd structurile tradiționale ale legitimității nu sînt demolate și nu se creează elementele societății civile, creșterea în macroeconomie nu înseamnă mare lucru”. (Ralph Dahrendorf, *A modern társadalmi konfliktus*, Budapest, Gondolat, 1994.) Pentru ca minoritatea să nu ajungă în dificultate, trebuie evitat sistemul clientelar și aplicat principiul echității și al raționalității economice; trebuie schimbată actuala stare de stratificare a minorității și trebuie să se acorde prioritate investițiilor care pregătesc reforma modelelor de utilizare a forței de muncă.

42. Max Weber nu identifică această capacitate cu simpla apartenență confesională și cu atît mai puțin cu apartenența etnică, ci o caută într-o “particularitate internă durabilă”, adică în cultură. (Max Weber, *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Budapest, Gondolat, 1982.)

TORDAI ZÁDOR

POVESTE DESPRE MODERNIZARE SAU MODERNIZAREA ȘI ISLAMUL

*Lui Erdélyi Láló,
el știe de ce*

După dărîmarea Zidului Berlinului, toate s-au încîlcit într-atît, încît și ideile au devenit confuze. Fără o clarificare a noțiunilor, o gîndire ca lumea nici nu este posibilă. Dar reexaminarea unor concepte ca modernizarea și islamul nu se impune doar din această cauză, ci și deoarece fără un asemenea demers ne-am trezi încurcați, fără putință de scăpare, în plasa prejudecăților și iluziilor.

1. Reprezentările curente referitoare la islam sunt într-o asemenea măsură aservite politicii actuale, încît oamenii (conform predispoziției simplificatoare proprie gîndirii europene) preiau pînă și justificările avansate de fundamentalismul islamic. Ajung să creadă că islamul poate fi identic cu vreunul din integrismele vizînd dobîndirea puterii. Nu bagă de seamă că principiile de bază ale acestor mișcări nu sunt integriste și nu sunt fundamentaliste, ci interpretează, reducîndu-le în spirit modern, *Coranul* și întregul univers de credințe și practici religioase ale islamului. Cu scopul de a-și impune dominația clericală asupra tuturor, fie ei credincioși sau necredincioși, adepți ai altor curente sau nici măcar mahomedani.

Universul de credințe al islamului e tot atît de puțin unitar ca al creștinismului, ca, de altfel, al tuturor marilor religii. Această cultură, mai mult decît milenară, a inclus în cadrul său și include și azi o varietate de formațiuni sociale. A avut perioade de expansiune și defensive, de intoleranță și de calm, în cursul cărora s-au conturat curente și mișcări corespunzătoare diverselor epoci și conduite. Nu s-a întîmplat nicicînd ca numai una să fi existat și să fi domnit pretutindeni și peste toți.

Îți vine însă mai ușor să te orientezi chiar și în această realitate complexă decît în babilonia ce caracterizează conceptul de modernitate. Deoarece noțiunile conexe de modernitate și modernizare pot avea două înțelesuri deodată. Cele două sensuri există în ambele ca atare, dar le determină oarecum diferit: modul modernității apare mai degrabă în formă, cel al modernizării mai degrabă în conținut. De asemenea, noțiunea de modernitate e instabilă și ca determinant cronologic, întrucît nu delimitează clar epoca pe care o indică. Ba mai mult, există interpretări care nu numai că diferă, ci chiar se exclud reciproc: în

mod tradițional, modernul desemnează perioada ulterioară trecutului apropiat; în schimb, în forma sa la modă în zilele noastre, marchează perioada anterioară celei prezente. Numai că nici interpretarea *post quem*, nici interpretarea *ante quem* nu se arată a fi satisfăcătoare. Pentru că prima lipsește de conținut cadrul temporal, iar cea de a doua devine, conform conținutului, simplă și generalizatoare justificare de sine. După cum postmodernul vrea să ne facă să credem că eclectismul, adică absența coerenței, poate să fie valoare. În ciuda acestora, e incontestabil că modul respectiv de a uza de concepte lasă să se întrevadă și conexiuni mai profunde. Simțămîntul încheierii unei epoci este, în orice caz, îndreptățit. Doar cît că nu modernitatea echivalată cu ziua de ieri a luat sfîrșit, ci o perioadă incomparabil mai lungă. Așadar, *post quem*-ul devine un determinant rezonabil în cazul cînd vom lua noțiunea de modernitate într-o accepție tot pe-atîta de largă pe cît ne-o îngăduie criteriul conținutului. Astfel, modernitatea poate fi marca acelei perioade în cursul căreia principiile raționalității, coerenței și interesului public, general social, s-au structurat, au devenit caracteristice și, în sfîrșit, au determinat tipologia gîndirii dominante. Această interpretare e insolită, căci se contrapune interpretării limitative, de reducere la o perioadă istorică scurtă, însă tocmai de aceea corespunde cel mai bine modului cum utilizăm noi conceptul modernizării. Fapt e și că ideea modernității (în diverse formulări, ce-i drept, dar cu conținut asemănător) a reprezentat aproape permanent o prezență vie. În decursul mileniului, controversalele dintre moderni și tradiționali au fost mai totdeauna la ordinea zilei. S-a întîmplat adesea ca un moment al istoriei să respingă, sub acuza de vetustețe, ceea ce fusese într-un moment anterior întîmpinat cu entuziasm, sărbătorit ca noutate, inovație, într-un cuvînt, ca modern. De unde și caracterul de cvasipermanență a mereu reînnoitei tendințe de modernizare. Modernitatea poate fi, așadar, considerată o noțiune care vizează întregul procesului ce debutează la începutul mileniului și ia sfîrșit în zilele noastre.

În această accepție, epoca modernă începe o dată cu reorientarea treptată a gîndirii și interesului de la lumea de dincolo către lumea reală a omului. Cînd spiritul laic, ca modernizare continuă, s-a extins (grație dezvoltării formeii citadine de viață și a concepției burgheze) în toată Europa. Cu alte cuvinte: epoca în care istoria sacră, explicarea în spirit teologal a evenimentelor a fost înlocuită de credința în istoria ca expresie a progresului permanent și irepresibil. Căci credința aceasta era deja de altă natură: ea era impregnată de spiritul coerenței doritoare de înțelegerea realității și de încrederea în valorile vieții pămîntești. Și nu chiar pe nedrept, căci, în cele din urmă, tocmai extinderea accelerată a posibilităților existențiale a devenit caracteristica ultimei etape a modernității. Acea etapă în care mecanismele de asigurare a unui

echilibru social cuprinzător erau încă funcționale, iar gândirea se mai putea încă menține în cadrul unei coerențe raționale.

Această interpretare nu se poate, firește, deduce din principii și teorii. Și nu asupra istoriei trebuie să ne concentrăm, căci, la urma urmei, oamenii doar o scriu, însă nu ei o fac. Trebuie să fim atenți mai degrabă la cele la care se face de obicei referire când se scrie istoria. Trebuie să vedem, așadar, cum se convertește în istorii bogăția de necuprins, infinit variată și nuanțată, a faptuiriilor.

S-au scris pînă acum nenumărate istorii: erudiți și ignoranți, oameni cu scaun la cap și inși roși de patimi, cercetători serioși și veleitari — tot atîția autori dedicați unor vremi revoluate. Despre toate cîte s-au petrecut există o multitudine de variante care se contrazic sau se exclud reciproc și fiecare trăiește atîta vreme cît prezintă vreun interes. Interes nu atît pentru ceea ce s-a întîmplat în realitate, cît față de învățămintele pe care scrierile cu pricina le oferă.

La urma urmei, orice istorie scrisă e și o poveste, în măsura în care contribuie la edificarea sufletului (eventual, la educarea poporului). Tot așa cum poate oferi și cugetări în stare să destupe mințile și parabole menite să șlefuiască intelectul, pilde morale, ca fabulele lui La Fontaine. Numai că: una ascunde povestea îndărătul unor fapte percepute conform canoanelor științei, cealaltă ascunde în canavaua mentală a poveștii sau în exigența transfigurării artistice ceea ce relatează despre cele întîmplate. Dar ambele se referă doar la felul cum s-ar fi putut desfășura evenimentele. Căci și istoria se scrie cam așa cum procedăm noi cu istorisirea faptelor noastre cotidiene.

Dar toate acestea se pot face doar pînă în clipa cînd se reazăază echilibrele în lumea noastră omenească, pînă în clipa în care și cunoștințele noastre despre lume, așa cum ni le-am format, se constituie în coerențe. Adică atîta vreme cît, dimpreună cu epoca modernă pe sfîrșite, nu s-a destrămat sensul ideii de modernizare.

Dar tocmai asta s-a întîmplat. În parte din cauză că modernizările, care au dislocat gândirea bazată pe absolut, dar au izbutit să mențină vreme de secole gândirea coerentă în cadrul mai solid (căci mai real) al relativismelor, au ajuns la propria lor absolutizare. Iar gândirea, din cauză că a pulverizat sensul relativismului, s-a și rupt de propria-i realitate. În cele din urmă, gândirea care trecuse de la axioma adevărului absolut la convingerea relativității unei multitudini de adevăruri a ajuns să nu mai poată concepe nici un fel de adevăr. Prin aceasta s-a pierdut și realitatea comună a adevărului și n-a mai rămas nimic altceva decît deconstrucția postmodernă (absolutizată și bună la toate), aflată în slujba celor ahtiați de succesul, de gloria personală.

E adevărat, gândirea europeană modernă își pierduse ceva mai devreme coeziunea internă. De o bună bucată de timp, n-o mai unea nimic altceva decât confruntarea cu comunismul, cu totalitarismele moderne. De îndată ce senzația primejdiei imediate a trecut, spiritul universal al modernității s-a sfârșit. Și n-a lăsat în urmă decât dezordine și incomprehensiune. Iar finalul acesta, ne place sau nu, trimite îndărăt, la începuturi.

2. Cutuma pretinde să începem povestea modernității europene recurgând la un simbol. Din acel al XIII-lea veac când, după haosul formativ al migrațiunii popoarelor, pe ruinele "Imperiului Roman" — proiecție imaginară a unei noi unități — al lui Carol cel Mare a început să încolțească, să prindă contur și să se închege o lume nouă. Iar locul celui *a fost odată ca niciodată* se află la etajul abației din Fossanova, în chilia unde și-a dat obștescul sfârșit Toma din Aquino (alias Sfântul Toma). Pentru că, deși n-a fost el singurul sau cel dintâi care să-și fi muncit intelectul spre a regândi teologia, *Summa* merită să îmbine credința și judecata rațională a fost totuși opera sa. Însă acest eveniment poate fi un simbol nu prin aceea că pune în lumină relațiile ulterioare lui, ci pentru că dă seama de un context general anterior.

Istoria culturii îl menține oricum pe Sfântul Toma în rolul de personaj principal al resurecției aristotelice a moștenirii filozofiei clasice grecești. Doar câtă opinie curentă a omis să se întrebe unde anume se păstrase pînă atunci, și încă vie, moștenirea cu pricina. Deși e de ajuns să ne referim doar la Ibn Sina (alias Avicenna) și la Ibn Rușd (alias Averroes), căci tocmai ei ar putea fi simbolurile transmiterii moștenirii. Iar faptul că modernizarea gândirii europene nu s-a ghidat după un singur fir, că la transformarea sa într-un proces neîntrerupt au mai contribuit și alții, poate simboliza în schimb că spiritul Cabalei de după Zohar a întretesut, de asemenea, modernizarea renașcentistă.

Căci inspiratoarea începuturilor modernității europene, a reînnoirii spirituale deschizătoare de noi orizonturi a fost epoca de aur (de după așezarea consecutivă perioadei de cuceriri) a culturii islamului, cu marea sa forță de difuziune.

În completare, ni se mai oferă aici un simbol. Căci spiritul înnoirii a izvorât din filozofia scolastică a unor cercuri universitare restrînse. Iar străbuna universităților s-a născut și ea în lumea islamică, în Harran, nu departe de Euphrat.

Tot de povestea noastră ține că tocmai pe vremea aceea, când modernizarea europeană incipientă era prin atîtea fire legată de cultura islamului, au avut loc și cruciadele, că tocmai în acele timpuri au măcelărit cavalerii cruciați întreaga populație arabă și evreiască a Ierusalimului.

După care drumurile s-au și despărțit. În cultura europeană, spiritul progresului, credința într-o continuă evoluție, a devenit dominant, în schimb

cultura islamică a cedat (și în teorie, și în practică) unei tendințe entropice, părțile sale tinzând spre o stare de echilibru în pacea căruia apoi s-au și așezat. În cele din urmă, raporturile nu numai că s-au modificat, ci s-au și răsturnat.

În acest punct, povestea ar și putea înceta în favoarea istoriei. Căci de aici începînd, dezvoltarea europeană a devenit dominantă: a impus modelul unic al modernizării și a creat istoriile corespunzătoare. Întrucît aceste modele le-au fost impuse în fapt popoarelor islamice de către puterile europene. Însă prin schimbarea metodei nu ne-am impune, în teorie, decît unul din termenii relației, cel semnificat de modul european de a privi lucrurile.

Fapt e că în Imperiul Otoman al secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea cerința modernizării a apărut ca urmare a unor elemente de natură coercitivă. Pentru ca imperiul să se poată apăra în fața puterilor europene în expansiune. Din această cauză și în această măsură, s-a dorit înnoirea bazelor economice ale statului, a administrației și a structurilor militare.

Poate corespunde istoriei și faptul că, generalizîndu-se și devenind tot mai cuprinzătoare, această modernizare a evoluat tot mai mult către un model european. A devenit mai acută: mai întîi sub forma unor tendințe panarabe (sau panislamice), pentru ca, în cele din urmă, tendințele cu caracter național vizînd independența să devină și forțe creatoare de statalitate. Astfel s-a dezvoltat și a căpătat aspecte din ce în ce mai decise lupta împotriva puterilor coloniale (a celor global europene, a imperialismului rusesc, cu metodele sale brutale de colonizare, și a imperialismului economic american).

În același timp, noile state moderne și tinzînd spre o continuă modernizare au preluat tocmai formele europene. Majoritatea au rămas la o formă oarecare de dictatură nemascată, cîteva au ajuns în faza unui amalgam de dictatură și democrație, eventual la alternarea acestora. Modalitățile europene au guvernat apariția statelor laice. State care au și vrut să rămîină astfel, chiar și după ce diverse mișcări cu fundament religios au început să organizeze lupta împotriva modernității de tip european. Pentru că acestea nu luptau doar împotriva puterilor europene, ci erau decise să înfrunte și mișcările ce-și însușeau formele europene de modernizare și puterile autorizate ale statului.

Însă, deși respingeau în mod radical formele europene, aceste mișcări religioase urmau și ele calea modernizării europene. Doar cît că nu în formele ci în spiritul organizării lor, în modalitățile și obiectivele luptelor angajate. Mișcările religioase au urmat încă mai strict decît laicii modelul european, întrucît au preluat practica socială, culturală și politică a mișcărilor antiimperiale.

Nu ține de esență, dar e caracteristic faptul că și-au constituit ideologia prin reinterpretarea liberă a bazei de referință (în cazul acesta, *Coranul*), în-tocmai mișcărilor comuniste, care prelucraseră marxismul în conformitate cu

propriile lor necesități. Esențial e însă faptul că au utilizat ideologia aceasta adaptată nevoilor proprii într-un același mod și cu mijloace aidoma, în vederea creării unui sistem totalitar. Așa cum partidul și-a edificat prin comunism propria putere absolutistă, clerul și-a construit-o pe-a sa prin intermediul statului islamic. De asemenea, similar comuniștilor, fundamentalismul clerical a pus la punct, făcînd uz de principiul egalității, un sistem care poartă grija a toți și a toate, pentru a-și asigura astfel legitimitatea socială și consensul pe care-și bazează puterea. Deocamdată se mulțumesc cu atît, dar s-ar putea invoca, asemeni totalitarismului comunist ajuns în faza sa terminală, și realitatea modernizării tehnice și rezultatele relative și parțiale ale acesteia.

Totuși, contingenta aceasta dintre regresul social și uman general și relativul progres tehnic își relevă importanța într-o altă relație. Anume, în contextul societăților europene contemporane, unde principiul progresului continuu, respectiv credința în acesta nu mai funcționează decît în domeniul tehnicii.

Întrucît flacăra spiritului care, pe de o parte, a pus bazele epocii de aur a culturii islamului, iar, pe de alta, a nutrit vreme de secole modernizarea — și din care s-a dezvoltat și ordinea Europei moderne — s-a stins, nu ne mai poate mira nici că, în cele din urmă, concepția care reduce progresul la tehnică a condus ea însăși la constituirea unui nou tip de integrism. Unul care, nefiind totalitar (cum a fost cel comunist și cum este cel religios), nu pune în evidență faptul că înmănușează tendințe colective ale căror intoleranțe și prepotențe purced ele însele din fundamentalism.

De această extracție e vedeta zilelor noastre, din ce în ce mai agresivul fundamentalism liberal (sau liberalism fundamentalist). Acela deci care, în conformitate cu anarhismul celor bogați, invocînd principiul libertăților individuale, distruge orice libertate comună. Nu ajunge pînă la ideea dispariției statului, — deci, integrismul său nu se manifestă în acest sens —, ci se mulțumește să limiteze rolul public al statului la slujirea propriilor sale interese. Căci e integrist și fundamentalist prin maniera în care vrea să impună un liberalism fără limite.

Acest integrism nu e o mișcare socială, ci doar o reșezare politică a unor tendințe spirituale cu scop economic, periculoasă în alt fel decît mișcările angajate în organizarea mulțimilor. Adică din cauză că (și prin felul cum) în modul acesta poate lupta cu eficacitate maximă pentru lichidarea societăților prosperității generale, care semnifică modernitatea europeană.

Deoarece modernizarea a însemnat, de la bun început și întotdeauna, dezvoltarea echilibrată a relațiilor, fortificarea libertății spirituale și, concomitent, a celei comune, crearea unor baze relativ solide și tot mai largi pentru îmbunătățirea vieții comune, respectiv a formelor de existență materială. Fapt

petrecut nu din cauza vreunor principii, ci pentru că numai în asemenea condiții și-au putut asigura oamenii, într-o măsură suficient de cuprinzătoare, o viață în comun liniștită. Aceasta înseamnă însă și că replica la fundamentalismul liberal nu poate fi decât o modernizare care vrea să rezolve criza societății bunăstării generale printr-o depășire inovatoare. Căci nu e nevoie doar de o simplă continuare a modernizării, ci de o reformare profundă, punând în cauză noi relații și modalități economice. Și încă în împrejurarea în care (spre deosebire de trecut) nici o constrângere exterioară nu împinge, nu determină pe nimeni în acest sens.

Însumînd toate acestea: ar fi necesară dezvoltarea unei gândiri apte de a deveni concepție general dominantă, aidoma celei care a deschis în urmă cu o mie de ani calea modernității și modernizărilor. La fel ca atunci, trebuie să ne eliberăm și acum de sub dominația absolutului, care, în alt fel, ce-i drept, dar nu în mai mică măsură, limitează libertatea de mișcare a spiritului. De aceea, trebuie să renunțăm și la modul de gândire care concepe totul în alternative (în maniera lui sau-sau, totul ori nimic) și se bazează pe modele prefabricate. De aceea, n-ar fi permis să bazăm dezvoltarea necesară azi pe nici una din cele două variante date pînă acum. Deoarece ar fi pînă la urmă totuna dacă ne-am reprezenta-o ca pe un nou avînt al progresului continuu de tip european sau ca pe o re-creare a tradiționalului echilibru inerțial al societăților islamice. Trebuie, în schimb, să se ajungă din nou la momentul care să permită ca relativismul să devină acțiune bazată pe măsură și realitate ordonatoare a raporturilor interumane.

Iar, în acest scop, trebuie să ne eliberăm nu doar de fundamentalisme, ci și de spiritul izolaționismelor limitative. Cu alte cuvinte, trebuie angajată lupta cu toate acele variante înguste ale concepției naționale (precum și cu cele religioase sau de altă natură care i se suprapun sau o înlocuiesc) care au tendința să-și subordoneze viața comună în totalitatea ei. Pentru ca deschiderea manifestată în cadrul unei societăți anume să poată deveni deschidere între societăți diferite. Nu prin reluarea lărgită a formelor de pînă acum, deci nu prin "europenizarea" extensivă și nemijlocită a cadrului sau formei naționale. Căci asta n-ar face decât să asigure continuitatea situației dominante, n-ar fi decât o prelungire a închiderii.

Deschiderea internă, capabilă să asigure o viață cu un coeficient de siguranță rezonabil, depinde azi în Europa direct de relația cu mulțimea migranților, cu oamenii care solicită drept de ședere și cu cei acceptați ca atare. Iar cu aceasta am revenit și la raporturile cu islamul. Și nu numai nemijlocit, ci și prin aceea că problematica internă se integrează inexorabil în problematica raporturilor cu popoarele din țările învecinate.

Viața europeană nici nu poate fi, de altfel, modernizată la modul exclusiv european și rămânând doar în cadrul Europei. Fie și numai pentru că orice asemenea tentativă ar menține situația privilegiată dobândită în urma colonizărilor. De aceea și azi, ca și acum o mie de ani, totul depinde de stabilirea — sau nu — a acelei reciprocități între universul european și cele învecinate (islamice) pe care ambele părți, dar mai cu seamă Europa, au respins-o în mod consecvent de-a lungul timpului.

3. Dacă o poveste cuprinzătoare de continente și veacuri începe într-o mică abație italiană prea puțin cunoscută, ea nu se poate împlini decât într-un oraș etern, loc de întâlnire și întrepătrundere a unor lumi. Desigur, nu într-unul care s-a autoproclamat ca atare, ci în acela care și-a conferit de patru ori un sens nou și nutritor al moștenirii sale dintotdeauna. Ca Ierusalimul. Care a renăscut mai întâi capitală regală din voința psalmistului David, a doua oară, prin Iisus, leagăn al creștinismului, iar a treia oară ca loc sfânt de călărire nocturnă a Profetului. Iar acum a venit vremea unei a patra reînnoiri, care poate face din Ierusalim paradigma epocii noastre.

Căci orașul acesta e în același timp european și oriental, e în același timp capitala evreilor și a palestinienilor. E o țesătură inextricabilă orașul acesta: prefacerea oricărei zone depinde de toate celalalte, evoluția oricăreia dintre cele două părți depinde de cealaltă.

Ierusalimul condensează deci exigența ambelor popoare de a-și asigura propria existență colectivă și de a-i conferi acesteia valabilitate generală. Evreii trebuie să coaguleze diverse culturi și moduri de viață (s-ar putea spune etnii: de proveniență arabă și est-europeană, africană și sud-europeană, central-europeană și autohtonă), spre a deveni entitate și națiune. Palestiniienii trebuie să-și extragă unitatea în devenirea națională dintr-o apartenență la o națiune arabă comună existentă doar în imaginație. Așadar, ambele popoare trebuie nu numai să se reunească, dar și să se creeze pe sine ca realități colective. Și fiecare își poate afla doar prin intermediul celuilalt justificarea deplină și definitivă a propriei existențe. Iar ceea ce e adevărat în genere cu privire la Israel și la Palestina e cu deosebire adevărat în ceea ce privește Ierusalimul. Căci acolo se concentrează totul, numai acolo se pot împlini toate la modul finit.

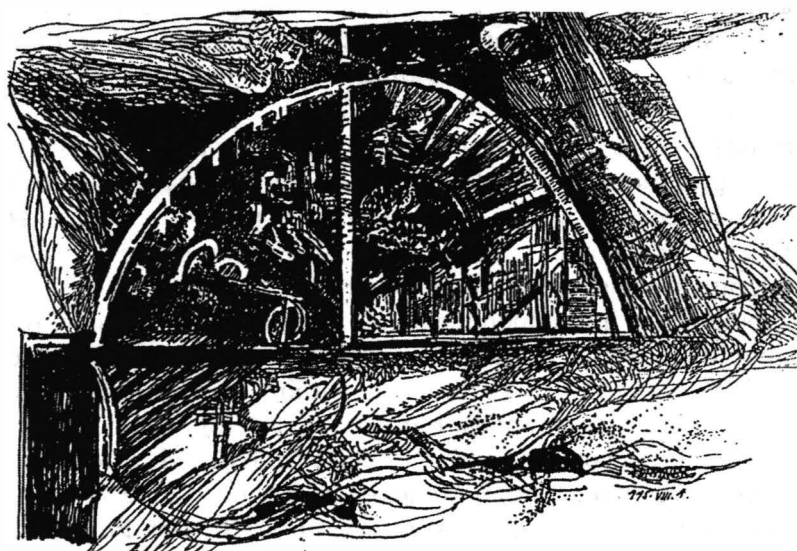
Această reciprocitate și interdependență cere și în același timp face posibile moduri comune de existență, modalități contractuale statale și naționale care nu numai că depășesc cadrul și conținuturile națiunii și statului modern, ci antrenează transformarea fundamentală, reînnoirea (dacă doriți, modernizarea) acestora. Pe de o parte, e vorba de mai mult decât desăvârșirea caracterului laic al statului Israel, de încetarea rolului ortodoxiei în stat, de asigurarea egalității orientărilor din cultul iudaic sau fie și aceea a tuturor religiilor. Pe de altă parte, e, de asemenea, vorba de mai mult decât de crearea unui stat palestinian

laic. Pentru că acestea s-ar putea realiza și separat. Ceea ce însă n-ar fi de ajuns ca să asigure viața liberă a ambelor popoare sau națiuni, a ambelor state. Întrucât fiecare ar umbri-o sau chiar ar amenința-o pe-a celeilalte, iar aceasta ar paraliza sufletul oamenilor.

Pentru ca lucrurile să nu se petreacă așa, trebuie ca ambele popoare să angajeze lupta cu fundamentalismul și integrismul. În primul rînd, cu ale sale proprii. În al doilea rînd, trebuie să ajute lupta cu obiective și sensuri asemănătoare a celui alt popor. Numai așa se poate contura acea deschidere spirituală și umană care constituie condiția dezvoltării plene.

Realizarea autonomiei societății palestinienilor depinde, în ultimă instanță, de felul cum își construiește relația cu societatea israeliană. Iar siguranța societății israeliene depinde de felul cum își constituie raportul cu societatea și statul palestinienilor. Toate acestea ar fi greu de imaginat dacă interesele (în acest sens și în multe altele) ale celor două popoare n-ar fi convergente. Căci frînarea fanatismelor totalitare islamice este imposibilă fără crearea bunăstării materiale în cadrul societății palestinienilor. Aceasta depinde, mai mult decît de orice altceva, de cooperarea cu societatea israeliană. Iar condiția colaborării este ca societatea israeliană să învingă fanatismul religios și fundamentalismul național ce clocotesc în propriul său univers. Doar o transformare comună atotînoitoare poate conduce la normalizarea ambelor societăți.

În românește de Paul Drumaru

SCHIMBARE DE STRATEGIE MORALĂ

TENDINȚELE MORALITĂȚII ÎN LUMEA CONTEMPORANĂ

Experiența fundamentală a omului în secolul nostru este schimbarea cu o rapiditate fără precedent, care, ca o consecință a dinamicii modernității, a răsturnat neîncetat ordinea societăților și modul de viață al oamenilor¹. În condițiile transformărilor rapide imposibil de urmărit, experiențele individuale nu mai pot fi interpretate și se pierd punctele de reper ale semnificațiilor, valorilor și exigențelor. Hegel mai descria moralitatea drept ceva care determină nemijlocit și dirijează deciziile oamenilor și, astfel, nu numai că reprezintă interesul public, ci este totodată și sursa legitimității Puterii. Dar într-o lume care evoluează rapid, cotiturile care apar în viața civilizațiilor, a națiunilor, a oamenilor ca indivizi, schimbă și statutul forțelor morale, chiar dacă mai înainte aceste forțe au favorizat sau chiar au forțat cotiturile respective. Schimbarea tradițiilor, reinterpretarea lor se extinde și asupra reacordării modului de funcționare permanentizat al aptitudinilor morale, al sensibilității morale. S-a dovedit că morala este legată de epocă, este determinată de formele structurii sociale și ale puterii politice. Putem vorbi totuși de trăsături comune ale moralității, ale modelelor de comportament moral caracteristice unor perioade mai lungi, unor societăți sau grupuri sociale. În acest sens va fi tratat în cele ce urmează comportamentul centrat pe datorie sau moralist al modernității, orientarea postmoralistă bazată pe principiul fericirii a societăților post-moderne, sau moralitatea premoralistă “ușor de modelat” a societăților post-comuniste. Aceste modele sînt simple construcții teoretice, descriu forme de comportament “mediu”, raportate unele la altele, cu aplicarea criteriilor formale și substanțiale ale libertății și rațiunii practice. Prezentarea lor în paralel este justificată prin faptul că schimbarea de epocă, începînd cu anul 1989, impune luarea în considerare a moralității în lumea contemporană. Aceasta nu necesită o perspectivă unitară de “istorie mondială”, ci o privire receptivă față de particularități. Ceea ce nu exclude interpretarea prealabilă a conceptelor fundamentale ale filozofiei morale.

ASPECTELE LIBERTĂȚII ȘI ALE RAȚIUNII PRACTICE

Conceptul libertății poate fi interpretat în multe feluri, atît din punctul de vedere al teoriei sociale, cît și din cel al filozofiei morale; semnificațiile sale

sînt bogate sub aspect istoric și geografic, deopotrivă. Astfel, afirmația lui Kant, anume că "Fiecare om se crede liber în conformitate cu voința sa"², aparent nu este problematică în starea normală a oamenilor (limitată numai de libertatea celorlalți). Se simte, în orice caz, că afirmația este dependentă de context și voința presupune și subiectiv alte repere, are nevoie de orientare și are sens numai în cazul unui obiectiv posibil. Așadar, voința și totodată concepția libertății atrag după sine problema scopului, a sarcinii de rezolvat. Acesta e punctul de plecare al oricărei probleme de filozofie morală. Voința și libertatea pot fi interpretate în funcție de scopul pe care îl vizează. Ca problemă, acesta completează pre-supoziția, de altfel trivială, a libertății și voinței proprii și aceeași problemă se ridică, de exemplu, în legătură cu sensul libertății în societățile foste comuniste din Europa Centrală și de Est.

Descrierea formală, prealabilă, a conceptului de libertate coincide cu aprecierea posibilităților rațiunii practice. Ideile respective ale lui Jürgen Habermas permit interpretarea multilaterală nuanțată a aspectelor rațiunii practice³. Astfel, problema rațiunii practice se raportează direct la provocarea unei situații de viață de ordin practic. În cazul unui individ aflat într-o situație personală concretă, problema rațiunii practice se pune astfel: ce să fac (în formularea kantiană: ce trebuie să fac), cum trebuie să mă comport, eventual: ce interese trebuie să am în vedere sau căror înclinații să mă supun? Pentru răspunsurile posibile, Habermas deosebește în primul rînd trei aspecte diferite ale rațiunii practice: pragmatic, etic și moral⁴. Analizînd separat fiecare din aceste elemente, putem constata că ele sînt în corelație cu diferitele niveluri ale practicii sociale.

Dintre aspectele rațiunii practice, în viața de toate zilele se utilizează de cele mai multe ori cel pragmatic. În cursul investigațiilor, comparațiilor și aprecierilor, acest mod de gîndire acordă prioritate criteriilor de utilitate și eficiență. În ce privește aceste criterii — folosind terminologia kantiană — determinante sînt "regulile abilității" și "sfaturile inteligenței". Max Weber folosește conceptul de "raționalitate a scopului". Am considerat oportună referirea la terminologia lui Weber, fiindcă ea exprimă totodată și faptul că în cazul soluționării pragmatice a unei sarcini avem de a face cu o valoare sau o țintă valabilă (cel puțin subiectiv stabilită ca atare). În acest caz, întrebarea "ce să fac?" se referă la condițiile atingerii valorii sau a scopului fixat, fără să includă întrebarea "ce valoare/scop trebuie să aleg?"

În principiu, "asortimentul" valorilor și scopurilor pentru care se poate opta este foarte bogat. Dar sfera posibilităților, atît din punct de vedere social, cît și subiectiv-psihic, este limitată. Din această cauză, sub aspectul acțiunii poate să aibă o importanță decisivă "forța" diferitelor opțiuni, conștiința interesului personal al individului. În cazul deciziilor de "importanță vitală", cel ce

acționează are sentimentul că miza nu este doar careva dintre opțiuni, ci el însuși, persoana sa: tot ceea ce pînă atunci a considerat că ține de ființa lui, respectiv imaginea pe care și-a format-o despre el însuși, ca angajat față de diferite valori, idealuri, comunități⁵. Cel ce acționează într-o situație problematică astfel concepută decide, în ultimă instanță, cu privire la proiecte de viață posibile (sau dezirabile). Opțiunea care, în sens normativ, devine operantă cîștigă importanță mai presus de judecata pragmatică, în perspectiva aprecierii etice a “vieții bune”. În primul caz, trebuie să se aleagă între mijloacele potrivite sau nepotrivite pentru îndeplinirea preferinței proprii, nepuse sub semnul întrebării. În al doilea caz, este vorba de comparație între sisteme de preferințe. În cursul comparației intervine însă un al treilea punct de vedere, ca și criteriu inevitabil, acela al rațiunii morale: opțiunea poate fi considerată drept acceptabilă, dacă poate, sau nu, să fie generalizată pe ansamblul unei comunități umane date.

Posibilitatea generalizării este o cerință care în nici un caz nu anulează caracterul “croit după persoană” al opțiunii, legătura strînsă cu personalitatea celui care optează. Provocarea care se adresează strict unei persoane determinate se adresează totodată și celor care sînt sau ar putea fi în situația persoanei care acționează. Această cerință este garanția relațiilor simetrice dintre oameni și ea poate fi găsită între formulele de bază ale gîndirii obișnuite, ale filozofiei morale și ale filozofiei dreptului. Expresia comună, plastică, este regula de aur (*ce ție nu-ți place, altuia nu-i face*), varianta extinsă a filozofiei morale este imperativul categoric (*Poartă-te totdeauna astfel, ca maxima vieții tale să poată deveni totodată o lege universală*), iar exemplul extensiunii în domeniul dreptului este principiul drepturilor egale al lui Rawls (*fiecare parte poate să pretindă cu temei aceleași drepturi de care dispun și ceilalți*).

Posibilitatea generalizării este problema principală de bază a moralității și practicii juridice a societăților democratice, dar care, pe parcursul diferențierii social-culturale, respectiv a identității personale, trebuie reinterpretată neîncetat. Interpretarea și reinterpretarea cerințelor morale și juridice, acceptarea sau respingerea luării în calcul a diferențierii, a contextelor și preferințelor sînt indicatori de bază ai deschiderii, ai pluralismului unei societăți date. În funcție de aceasta, există “culturi deschise, capabile să se lumineze” (Tallár Ferenc)⁶, care fac posibilă o atitudine critică, respectiv culturi mai mult sau mai puțin închise, care nu au exigența autonomiei indivizilor, ci o limitează sistematic.

CE ÎNSEAMNĂ A FI MEMBRU PARTICIPANT AL LUMII CONTEMPORANE?

Încercarea de actualizare a problemelor rațiunii practice se poate imagina printr-o abordare în primul rând dinspre filozofia morală. Astfel — după cum formulează Heller Ágnes⁷ — problemele legate de morală se analizează din punctul de vedere al membrului participant al lumii contemporane. Viziunea specială necesară aici creează din capul locului o situație problematică, deoarece, în pofida oricăror tendințe de globalizare sau transformări post-comuniste, încă nu putem vorbi de o lume contemporană în sens unitar. Acest concept are cel puțin două înțelesuri: înseamnă, în același timp, sfera culturală occidentală (care depășește tradiția modernității, societăți de tip asemănător, dezvoltate, puternic individualizate, în cadrul democrației și al statului de drept), respectiv societățile din celelalte părți ale lumii, de tip nonoccidental⁸. Statele din această ultimă grupă sînt și ele părți ale dezvoltării de tip occidental, adică ale dezvoltării unei modernizări globale, dar ele interpretează modernizarea ca un model de dezvoltare diferit de tradițiile regionale, istorice și culturale proprii, impus de necesitatea istorică. Țările care se caracterizează astfel nu pot fi considerate ca “însule ale singularității”, căci în ce privește structura lor economico-socială, cultura și particularitățile regionale, ele se aseamănă, pe de o parte, unele cu altele (de exemplu, țările postcomuniste sau postcoloniale), iar pe de altă parte, cu țările sferei culturale occidentale. Deosebiri dintre cele două categorii sînt esențiale, dar în prezent nici o grupă de țări nu poate fi privită ca întruchipare a unui tip de dezvoltare “pur”. Așa, de exemplu, ca participante la colaborarea și comunicația globală, și dezvoltarea actuală a societăților nonoccidentale poate să conțină, pe lângă particularitățile premoderne și moderne, elemente postmoderne și nici tradiția modernității din țările occidentale nu poate fi considerată ca definitiv încheiată.

Din punctul de vedere al raționamentului nostru, caracteristicile tipurilor de civilizație schițate aici nu sînt importante în sine, ci ca factori care determină practica morală și juridică. În cele ce urmează, vom interpreta modernizarea nu doar printr-o abordare economică sau politică, ci ca un fenomen general de civilizație (deci și moral și juridic), pentru a demonstra corelațiile dintre particularitățile nivelului de modernizare și ale moralității. Analizele noastre privesc societățile contemporane de tip occidental, postmoderne, și societățile postcomuniste, diferite de modelul dezvoltării occidentale; dar, ca fundal referențial comun celor două, nu putem face abstracție de particularitățile eticii modernității.

STAREA POSTMORALISTĂ⁹

Societățile occidentale ale epocii noastre nu reprezintă, pur și simplu, varianta mai dezvoltată a societății moderne: ele își modelează propria fizionomie tocmai detașându-se de tradiția modernității. Aceste societăți au depășit perioada strădaniilor îndreptate spre realizarea “relațiilor privind emanciparea” și, în locul tendințelor unificatoare la dimensiunile societății globale, vizează orientarea de bază a eforturilor sociale spre acceptarea particularismului, a diversității, spre afirmarea unui “individualism responsabil”. Acest mod de comportament — potrivit constatării lui Gilles Lipovetski¹⁰ — a avut ca rezultat, în planul gândirii și practicii morale, o adevărată stare de “după datorii”, în “postmoralism”. Situația actuală poate fi interpretată mai ales prin opoziție cu cultul datoriei din perioada modernității. Conceptul “puternic” al datoriei din etapa modernității a luat naștere pe terenul autonomiei subiectului metafizic și al mărturisirii moralei. Dezvoltarea lui a contribuit în mare măsură la crearea disciplinei cetățenești, care asigură capacitatea de funcționare a democrațiilor liberale moderne, la soluționarea problemelor sociale ale lumii profane¹¹. Acest concept sever al datoriei reclamă abnegație deplină din partea individului, consideră lipsa de interes drept punct de plecare al virtuților particulare și publice. Imperativul sacrificiului de sine vizează realizarea unui ideal comun universal de factură superioară și se împletește strâns cu concepția privind progresul social al modernității, respectiv cu înclinațiile sale voluntariste și emancipatoare. (Și încercările socialiste înfăptuite — la care vom reveni — se organizează în jurul acestei logici voluntariste, bazate pe principiul progresului.)

Din autointerpretarea societăților occidentale de azi lipsește nu numai conceptul subiectului “puternic” (autonom sub toate aspectele), caracteristic modernității, ci și ideea obligațiilor necondiționate, în baza principiului abnegației, sau a proiectelor plasate în perspective istorice. Aceste societăți sînt călăuzite, în sensul cel mai general, de drepturile individuale, de valorile calității vieții și ale autorealizării personalității, făcînd abstracție, pe cît posibil, de orice prevedere mai presus de individ. Astfel văzute, aceste societăți sînt “mai presus de morală”, bazate mai mult pe principiul fericirii personale, decît pe comandamentele datoriei necondiționate. Forța de acțiune socială care a lichidat dominația ideologiilor datoriei a fost civilizația societății de bunăstare. În societățile occidentale ale bunăstării, formele noi de viață, bazate pe consum, respectiv pe autorealizare, au exercitat și exercită o puternică influență nu numai asupra celor din regiunile nonoccidentale menționate. Cu această influență probabil că nu poate să concureze pe termen lung nici un fel de ideologie sau considerație etică tradițională; presupunerea pare a fi confirmată

și de faptul că prin liberalizarea fluxului informațiilor, al oamenilor și mărfurilor, vehicularea modelelor de viață occidentală a atins dimensiuni extraordinare.

Tendențele cele mai generale ale noii etici “nedureroase” (Lipovetski) sînt: delegitimarea sacrificiului de sine, prioritatea drepturilor individuale față de obligații, formularea mai ales în formă negativă a criteriilor de valoare morală (*nu face!*), suveranitatea absolută a tuturor deciziilor care privesc persoana proprie a individului, înlocuirea puritanismului cu înțelegere, cu înțelepciune practică etc.¹² În cadrul moralității societăților occidentale, consolidarea acestor trăsături de caracter este în deplină armonie cu dezvoltarea civilizației societăților respective, cu măsura individualizării lor, cu ordinea juridică și sistemul lor instituțional. Depășirea principiului datoriei nu înseamnă disoluția moralității, ci întărirea responsabilității individului, prin faptul că în cadrul noului individualism se asigură teren forței stimulatoare a eticii autorealizării. Este de la sine înțeles că în societățile culturilor nonoccidentale, în care nu s-au constituit istoric garanțiile instituționale și legale ale autonomiei persoanei, tradițiile social-spirituale premoderne și moderne favorizează altfel de atitudini morale, respectiv extramorale. În acest sistem de consecințe ale tradițiilor social-politice și spirituale diferite de cele occidentale trebuie să ne imaginăm caracteristicile actualei moralități a țărilor postcomuniste din Europa Centrală și de Est.

STAREA PREMORALISTĂ¹³

În pofida schimbării situațiilor care caracterizează regimurile comuniste, moralitatea societăților postcomuniste este influențată și azi, în bună măsură, de concepțiile și modelele de comportament anterioare. Particularitatea moralității acestor societăți nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea stării morale a dictaturilor comuniste, după cum nici postmoralitatea societăților postmoderne nu poate fi interpretată decît prin comparație cu morala modernității, bazată pe principiul datoriei. Dictaturile comuniste — aproape pretutindeni în baza aceluiasi scenariu — au lichidat autonomia cetățenească a oamenilor și, prin măsuri elaborate în mod conștient, au anulat pas cu pas sistemul de condiții ale acțiunii morale. Este vorba aici de o practică eficientă pe termen lung, care atinge baza de orientare a întregii societăți. Printre mijloacele ei figurează: suprimarea proprietății private, limitarea rolului performanțelor personale de autorealizare și modelare a stilului de viață, permanenta reinterpretare a normelor morale și juridice în funcție de politica actuală, respectiv raportarea ambivalentă față de principiile de bază proclamate. Consecințe cel puțin la fel de dăunătoare a avut și forțarea identificării formale, constituirea țapului ispășitor,

provocarea conștiinței vinovăției sau sprijinirea tacită a corupției. Rezultatul acestor practici este epuizarea surselor autoaprecierii, imposibilitatea dezvoltării modelelor sociale ale identificării pozitive, răspîndirea modului de viață duplicitar și a carierismului, dar mai ales încetarea cooperării lipsite de prejudecăți dintre membrii societății.

Urmînd schemele gîndirii practice care figurează în raționamentul lui Habermas, am putea spune că în condițiile dictaturii domină aspectul pragmatic al rațiunii practice, mai mult chiar: acesta are prevalență față de aspectul moral, a cărui suspendare durabilă înseamnă condiția succesului. Legătura strînsă dintre deciziile etice și personalitate se manifestă în urma deciziilor, prin sentimentul amenințării pe care îl trăiește persoana. În lumea moralității degradate, utilizarea morală a rațiunii practice — abstracție făcînd de rarele excepții — consideră că dătătoare de ton este posibilitatea generalizării maximumului la nivelul minimal al exigențelor (de exemplu, în maxime de tipul *nimic mai mult, numai ce își asumă și alții*, sau, într-o abordare ceva mai pozitivă, *nu totdeauna putem face ceea ce trebuie, dar avem datoria să facem ceea ce se poate*, ca formule de compromis). De aici rezultă un mod de comportament care poate fi surprins și azi în societățile postcomuniste, ca de exemplu supraevaluarea importanței orientării pragmatice sau, pe de altă parte, respingerea necondiționată a acesteia, eventual tratarea tangenței directe, personale, drept criteriu de importanță aproape exclusiv.

Dacă examinăm fenomenele menționate mai sus din punctul de vedere al sferei publice, respectiv private a moralității, putem spune că în societățile comuniste moralitatea — dacă din capul locului a avut vreun rol — a devenit o problemă personală, în sensul cel mai strict al cuvîntului. Ea a însemnat un mod de comportament care în afara vieții private pur și simplu nu are relevanță. Categoriile moralei publice, ca, de exemplu, responsabilitatea cetățenească, solidaritatea, echitatea, spiritul de dreptate etc., în afara contextului stabilit de propaganda partidului-stat, nici nu au intrat în discuție, sau — în cercul intelectualilor care intenționau să rupă barajul identificării negative — deveneau punctul de plecare al formulării unor idei “subversive”, primejdioase. Ideile care apăreau astfel și dialogul care se constituia treptat în jurul lor au acționat în multe cazuri ca o adevărată forță creatoare de comunitate, dînd naștere unor grupări în care au început să funcționeze din nou virtuțile tradiționale, ca, de exemplu, curajul, franchetea și chiar abnegația. Pe drept cuvînt, putem considera aceste comunități ca reprezentînd rezistența față de regim, renașterea morală, chiar dacă nici atitudinea lor, nici ideile lor social-politice nu au devenit eficiente la nivelul societății. Totuși, dacă rămînem doar la exemplul acestor comunități, nu putem înțelege care sînt, în ultimă analiză, factorii și motivele care la nivel individual reglementează dinamica transformării postcomu-

niste în societățile din Europa Centrală și de Est. Firește, nu avem posibilitatea să analizăm aici în detalii această problemă extrem de complexă, așa că vom scoate în evidență doar unele tendințe care, pe termen mai scurt sau mai lung, par a fi active și în sensul filozofiei morale.

Pentru interpretarea transformării societăților din Europa Centrală și de Est, este important să înțelegem două particularități de bază ale regimurilor totalitare de tip comunist. Trebuie să vedem, pe de o parte, rolul pe care l-au avut în istoria societății diferitele variante ale socialismului, iar, pe de altă parte, să conștientizăm acele motive de psihologie socială care, pe lângă regimul forței instituționalizate, au contribuit, de asemenea, în mod esențial, la menținerea regimurilor amintite. Din punctul de vedere al istoriei societății, “comunismul sau socialismul este (unul) din modelele antiliberales ale modernizării societăților de tip european” (Vajda Mihály)¹⁴. Prin caracterul ei, această modernizare “alternativă” se leagă de modernizarea industrială dinaintea Primului Război Mondial¹⁵, pe care, deformând-o, rupând-o din corelația organică cu modernizarea politică, socială și juridică, independentizând-o de autonomia multilaterală — înainte de toate, economică și juridică — a cetățenilor, a introdus-o “de sus” în sistemul unor societăți. Această strădanie dovedește o accentuată înclinație voluntaristă. Voluntarismul este un fenomen însoțitor al oricărei practici totalitare a puterii, căci dintre trăsăturile de bază ale totalitarismului face parte și încrederea în posibilitățile proprii nelimitate și negarea oricărui factor care nu depinde de el¹⁶. La instaurarea acestei practici a contribuit în mare măsură faptul că, o dată cu lichidarea autonomiei lor cetățenești, membrii societății au devenit incapabili să activeze în propriul lor interes, prin decizie proprie, corespunzător identității de sine alese; în consecință, și în ce privește capacitățile lor psihice și morale, au devenit prizonieri ai cultului puterii totalitare. În lucrarea lor în care analizează psihologia puterii totalitare, V. Gozman și A. Etkind văd soluția alternativă la cultul puterii în inițiativele umane spontane, raționale și responsabile. După părerea lor, oamenii pot fi salvați de mitul totalitar, dacă reușesc să conștientizeze lipsa de importanță reală a puterii, în comparație cu procesele de autoorganizare a societății. “Prin încrederea în aceste procese spontane dar raționale și într-adevăr umane, precum și prin răspunderea personală asumată pentru aceste procese, apare replica psihologică a cultului puterii” (Gozman-Etkind)¹⁷. Un punct de vedere asemănător dezvoltă Jürgen Habermas în lucrarea despre “revoluția reparatoare”, care cuprinde învățămintele social-politice ale prăbușirii RDG (*Die nach-holdene Revolution*)¹⁸. Conform punctului său de vedere, trebuie restabilită independența sistemului economic de piață, dirijat de bani, care impune însă raționalizarea universului vieții, respectiv restabilirea condițiilor moral-juridice care asigură reproducerea structurilor necesare. Punctul de plecare al acestei

raționalizări și universalizări este democrația și idealul generalizării drepturilor omului. Numai acestea pot să constituie baza modernizării în sens occidental, a “modernizării morale” care acționează în direcția “occidentalizării”¹⁹.

“Modernizarea morală” preconizată de Habermas nu înseamnă reorganizarea societăților postcomuniste pe baza principiilor morale moderne, căci, după cum am arătat, moralitatea unei societăți date nu este niciodată aleasă în mod arbitrar. Condiția “modernizării morale” este procesul de diferențiere funcțională a societăților postcomuniste, respectiv noul tip de identitate cetățenească format în contextul acestuia. Pentru cartografierea nivelurilor de integrare a identității cetățenești și integrarea evoluției statutului de cetățean, ne oferă repere următorul raționament al lui Habermas: “Într-o societate tot mai diferențiată funcțional, tot mai multe persoane dobîndesc tot mai multe drepturi de participare la din ce în ce mai multe sisteme parțiale — fie că este vorba de piețe sau de întreprinderi, locuri de muncă, oficii, tribunale, armată permanentă, școli și spitale, teatre și muzee, asociații politice, mijloace de comunicare, partide, organizații autoguvernamentale sau parlamente. Pentru omul individual se înmulțesc astfel posibilitățile de a fi membru în diverse organizații, se largesc spațiile de opțiune”²⁰.

Fără doar și poate, în sine, un model social diferențiat sub aspect funcțional nu înseamnă neapărat exploatarea statutului de cetățean activ. Această chestiune este de importanță hotărîtoare, căci în lipsa unei raportări cetățenești active nu putem vorbi fără rezerve despre statutul moral reflexiv, referitor la sine, al individului, respectiv despre statutul lui juridic. La fel, este deficitară și conștiința subiectivității morale și juridice în sens modern a individului, fără consensul (minimal) al valorilor fundamentale ale societății. Căutarea consensului presupune o practică de colaborare și comunicare “rodată”, articularea principiilor diverse, reprezentarea lor instituțională, în condițiile echilibrului social durabil. O asemenea stare de consens durabil nu s-a dezvoltat pînă acum în societățile postcomuniste din Europa Centrală și de Est. Astfel, în lipsa consensului valorilor fundamentale, conștiința morală și juridică a cetățenilor este incertă în ce privește exigențele moralei publice. Ei au impresia că nu există reguli stricte care nu pot fi încălcate, pe care toată lumea le respectă și practica socială confirmă această impresie. În asemenea condiții, moralitatea devine “ușor de modelat”, după cum arată caracterizarea moralității acestor societăți ca stare premoralistă.

Prin societatea “moralității modelabile” înțelegem o stare în care nu există forțe morale eficiente, în sensul hegelian (modern) că oamenii ar fi gata să-și sacrifice pentru ele interesele personale sau bunăstarea. Reciprocitatea simetrică a drepturilor și datoriilor nici nu se discută în asemenea condiții ori creează situații asemănătoare cu “dilema prizonierului” (majoritatea oamenilor

au impresia că pot să-și îmbunătățească situația, dacă ceilalți respectă regula, iar ei nu, și, în general, sînt convinși că și alții gîndesc la fel). Eludarea normelor devine o adevărată performanță și asumarea încălcării lor de la caz la caz indică gradul de autonomie al personalității. Formal, nu este vorba de refuzul moralității, căci invocarea moralității, respectiv a aparenței moralității, rămîne unul din mijloacele autoafirmării. Modul de comportament al indivizilor pare a fi mai curînd ironic decît imoral pe față. Fiecare își exprimă propria convingere morală, în timp ce socotește că toate judecățile morale sînt în mod inevitabil subiective, dirijate de interes și arbitrar. Deși în cîteva puncte această practică morală se apropie aparent de “etica nedureroasă” caracteristică postmoralității (Lipovetski), ea se deosebește totuși prin lipsa asumării responsabilității. La starea care poate fi descrisă astfel se potrivește și faptul că în practica de toate zilele a indivizilor din multe societăți postcomuniste sfera legalității se îndepărtează considerabil de cea a moralității. În cazul în care această îndepărtare este durabilă, e vorba nu numai de ciocnirea dintre criteriile cunoscute ca fiind diferite ale celor două sfere sau de atitudinea distantă față de practica juridică comunistă de altădată, ci mai ales de deosebirea dintre autoidentitățile comunitare presupuse de morală și drept. În opoziție cu “patriotismul constituțional” al unor societăți occidentale (Habermas)²¹, unde cetățenia înseamnă de cele mai multe ori ralierea la principiile de bază universaliste ale unui stat de drept democratic și mai puțin angajarea față de o cultură particulară, față de o etnie sau față de un stil de viață, în majoritatea țărilor postcomuniste, apartenența la stat include legături care asigură substanța cultural-etnică a unui stil de viață dat. În primul caz, baza apartenenței la stat o constituie socializarea într-o comunitate juridico-politică determinată și astfel comunitatea care rezultă este “comunitatea legii”. În celălalt caz, socializarea etnic-culturală în cadrul unei tradiții a stilului de viață și, nu de puține ori, o legătură genealogică — de sînge — devin determinante²². În societățile în care aceasta din urmă înseamnă legătura morală, angajarea față de universalitatea principiilor statului de drept este doar secundară; legea, legalitatea este extrinsecă față de cadrele comunitare și interpersonale care organizează viața cotidiană; mai mult: respectarea principiilor constituționale este de multe ori și în sfera politică extorcată doar prin convențiile naționale.

Variantele moralității prezentate aici nu constituie o paradigmă definitorie pentru epocă. Despre ele se poate spune cel mult că, pe lîngă diverse alte orientări etice tradiționale și moderne, indică tendințe dominante în cîte o societate sau în anumite straturi sociale. Morala este un mod de comportament uman de a cărui esență țin diferențierea de la individ la individ și evoluția preferințelor de grup. Azi nu mai putem vorbi de o concepție etică unitară, valabi-

lă pentru societăți întregi. În societățile formate printr-o relativă dezvoltare organică, consensul care se poate constata ca tendință în domeniul moralei publice nu este altceva decât o convenție în baza valorilor fundamentale ale societății respective. Un asemenea acord minimal de principiu — deși extensiunea și caracterul acestuia pot fi imaginate dinainte cu mare probabilitate, cunoscând subculturile active în societate și orientările morale — niciodată nu poate fi revelat a priori. Rolul principiilor morale “generale” ale ansamblului societății sau, în expresia folosită de Heller Ágnes, ale acestei “interaglomerații”, este crearea acelei legitimități de care este lipsit orice punct de vedere, oricât de flexibil și democratic ar fi el. Așadar, nu poate exista o etică socială generală sau consensuală, fără coordonarea efectivă și permanentă a principiilor morale particulare, în debateri deschise și libere. Universalitatea unui principiu sau comandament moral dobândește valabilitate socială numai prin confirmarea de către toți cei interesați.

În românește de Florica Perian

NOTE

1. Heller Ágnes, *A civilizáció globális válsága*, în *Beszélő*, 2/1996.
2. Immanuel Kant, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, în I. Kant, *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1991, p. 91.
3. Jürgen Habermas, *A gyakorlati ész pragmatikai, etikai és morális használatáról*, în *Symposion*, 2/1995.
4. *Ibid.*
5. Habermas se referă aici la opera lui Charles Taylor intitulată *The Concept of a Person*.
6. Tallár Ferenc, *Jellemes ember és autonom személyiség*, în Tallár F., *Korlátozott szépség. A kommunikativ racionalitás elméletéhez*, Budapest, T-Twins Kiadó, Lukács Archivum, 1994.
7. Heller Ágnes, *Általános etika*, Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1994, p. 14.
8. Acest al doilea grup de state, rezultat printr-o împărțire arbitrară, nu dispune de un nume comun, deci le putem numi doar extraoccidentale sau nonoccidentale.
9. Concept al lui Gilles Lipovetsky. Înseamnă: dincolo de exigențele morale stricte. Gilles Lipovetsky, *Amurgul datoriei. Etica nedureroasă a noilor timpuri democratice*, București, Ed. Babel, 1996.
10. *Op. cit.*
11. *Op. cit.*, p. 55.
12. *Op. cit.*

13. Concept formulat de noi prin parafrizarea expresiei folosite de Gilles Lipovetsky: "postmoralist". Înseamnă: dinainte de exigențele morale stricte.

14. Vajda Mihály, *Ami végképp megbukott, în Csendes? Forradalom? Volt?* (Az ELTE jogszociológiai Tanszéke, az ELTE Szociológiai Intézete és a Bibó István Szakkollégium, 1991, június 5-6-i konferenciájának előadásai és vitája), Budapest, T-Twins Kiadó és tipográfiai Kft, 1991, p. 9. (Paranteza din citat îmi aparține — U.Z.I.)

15. *Op. cit.*, p. 140. Intervenția lui Schöpflin György în dezbatere.

16. V. Gozman - A. Etkind, *De la cultul puterii la puterea oamenilor. Psihologia conștiinței politice*, București, Ed. Anima, 1990, p. 12.

17. *Op. cit.*, p. 13.

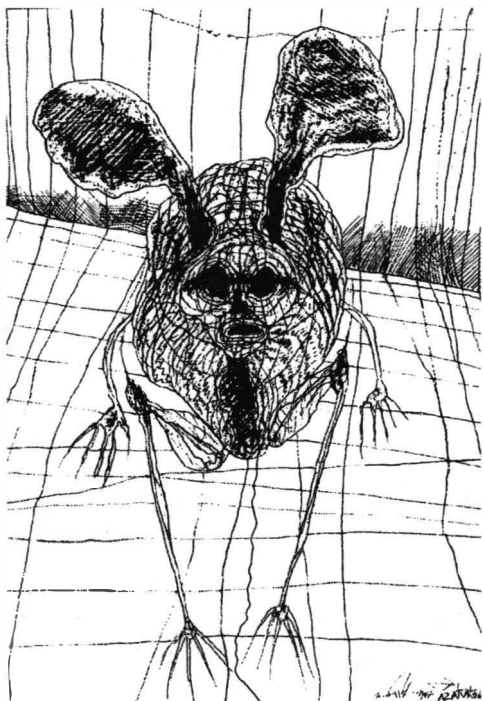
18. Némedi Dénes, A "helyrehozó" forradalom gondolata Habermasnal, în *Csendes? Forradalom? Volt?...*, p. 88.

19. *Op. cit.*

20. Habermas a formulat ideile citate în baza lucrării lui T.H. Marshall, referitoare la statutul de cetățean în societățile moderne. Jürgen Habermas, *Állampolgárság és nemzeti identitás. Töprengések az európai jövőről*, în *Beszélő*, Melléklet, 29 aug. 1992, p. 7.

21. Conceptul se datorează lui Habermas și, în opinia sa, este una din caracteristicile de importanță hotărâtoare ale orientării occidentale a RFG de altădată. Némedi, *op. cit.*

22. Modelul cetățeniei de două feluri a fost formulat de J. Habermas pentru a ilustra atitudinea țărilor europene față de imigranți. Jürgen Habermas, *op. cit.*

PIERRE KENDE

O FEDERAȚIE ÎN BAZINUL DUNĂREAN AL SFÎRȘITULUI DE MILENIU?

Zona pe care o evocăm cînd ca Europa Centrală și de Est, cînd sub denumirea de Bazinul Dunării n-a mai fost niciodată de-a lungul istoriei, în orice caz nu în decursul mileniului pe cale de a se încheia, atît de fărîmițată — în privința statalității — ca după 1990.

Spre a ne rezuma doar la ultima sută de ani: înainte de 1918, Monarhia Habsburgică nu numai că era puterea dominantă a zonei, dar tot ea cuprindea într-un cadru statal majoritatea teritoriilor și popoarelor de aici. Cele două decenii următoare au reprezentat, pe de o parte, ce-i drept, primul pas spre constituirea pe baze naționale a statelor mici, pe de altă parte însă au inclus în ordinea teritorial-politică a zonei și două așa-zise uniuni naționale (Cehoslovacia și Iugoslavia). Și cu toate că din perspectivă ungară “Mica Antantă” e o amintire neplăcută, pentru celelalte state succesoare chiar și această alianță politică (antimaghiară și antiaustriacă) era într-o oarecare măsură un cadru coeziv. După 1938, zona a intrat sub incidența noului Imperiu German, care și-a integrat-o din punct de vedere economic, politic, iar mai apoi, în timpul războiului, și militar. După 1945, acest rol a fost preluat de Uniunea Sovietică (în timp ce, cu cîteva modificări mai mici sau mai mari, s-a reconstituit harta desenată la Versailles). Dacă facem abstracție de separația iugoslavă, consecință a conflictului izbucnit în 1948 între Belgrad și Moscova, putem constata că structurile instituționale ale Imperiului Sovietic (Tratatul de la Varșovia, CAER-ul, permanenta conciliere dintre partidele comuniste) au reunit țările zonei într-o unitate politică pe care în trecut n-o realizase — desigur, *mutatis mutandis* — decît, cel mult, Monarhia Austro-Ungară.

În privința statalității, așadar, ordinea teritorială constituită după 1990 a dus, comparativ cu secolul trecut, la o nouă atomizare. Între 1918 și 1938, în spațiul dintre Germania și Rusia Sovietică existau 12 state independente (cele trei republici baltice, Polonia, Cehoslovacia, Austria, Ungaria, România, Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Grecia). “Noua ordine europeană” de după 1939 a desființat două dintre acestea (Austria, Polonia) și a dezmembrat alte două (Cehoslovacia, Iugoslavia), în vreme ce Uniunea Sovietică a înghițit cele trei state baltice. După 1945, aparțineau de zona est-central-europeană aflată sub suzeranitate sovietică mai întîi opt, apoi — după desprinderea Iugoslaviei și

Textul redactat al expunerii făcute cu prilejul săptămîinii de studiu a Universității Europene Libere Protestante Maghiare din primăvara lui 1996 (Gomadingen).

Albaniei — șase state independente numai cu numele (RDG, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria). Grecia și Austria n-au fost integrate ordinii sovietice; dacă le socotim și pe ele, efectivul de atunci al statelor zonei se ridică la zece. Față de acestea, după 1991 putem enumera cel puțin 18 state est-central-europene (Grecia, Albania, Macedonia, “mica” Iugoslavie, Bosnia, Croația, Slovenia, Austria, Ungaria, România, Bulgaria, Republica Moldova, Slovacia, Cehia, Polonia și cele trei state baltice) sau poate chiar douăzeci, în măsura în care privim Iugoslavia și Bosnia ca pe două state în care se cuprind alte două... Și în acest inventar încă nu figurează Ucraina și Belarus, situate și ele la apus de Rusia. Desigur, Austria e din 1995 parte a Uniunii Europene, după cum este — din 1981 — și Grecia. Însă chiar dacă trecem aceste două state la “Occident”, partea estică-centrală a Europei tot va avea un număr mai mare de state decât partea sa vestică! Și, cu două excepții (Polonia și România), ordinul de mărime e aici de vreo zece milioane sau chiar mai mic.

Mai important însă decât această trecere în revistă este bilanțul politic al reajustării teritoriale petrecute după 1990. Între cele 16-18 state din zonă nu există la ora actuală nici un sistem de alianțe multilaterale. “Trilaterală de la Visegrád” s-a dovedit a fi un cadru aproape gol și același lucru îl putem spune și despre “Inițiativa Central-Europeană”. A luat naștere, ce-i drept, un acord, drastic limitat, în domeniul comerțului liber între țările “de la Visegrád”, căroră li s-a alăturat între timp și Slovenia, dar această cooperare e mai puțin însemnată decât tratativele cu Uniunea Europeană, respectiv asocierile prealabile determinate de acestea. Convergența dintre țările din zonă decurge mai cu seamă din faptul că acestea tind, fiecare în parte, către Uniunea Europeană, dar e viciată de modul de a aborda obiectivul integrării, ca o problemă strict particulară, ce nu privește decât țara în cauză, încât, dedicate acestei strădanii, văd în celelalte mai degrabă niște rivale decât posibile, respectiv dezirabile partenere.

Dacă examinăm procesele ultimilor șase-șapte ani în realitatea lor faptică, obiectivă, fără înfrumusețări, trebuie să constatăm cu regret că popoarele din zona noastră s-au dovedit, pe de o parte, incapabile ca, ținând cont de realitățile politice, să-și depășească complexe istorice reciproce și mefiența, antipatiile ce țin de-acum aproape de domeniul patologicului, iar pe de altă parte — iar aceasta decurge deja din cele anterioare — s-au dovedit inapte de a se coaliza în noua situație dată sau măcar de a-și armoniza cât de cât acțiunile. E ceva tragic — și, privit dinspre Occident, neverosimil de comic — în faptul că, avînd de înfruntat cu toții aceleași dificultăți, n-au ajuns totuși la nici un fel de solidaritate, acțiune pusă la cale de comun acord și nici măcar la vreo “învoială” mai serioasă! Îngroșînd puțin lucrurile, putem risca pînă și afirmația că între națiunile est-central-europene redevenite suverane există exact atîta acțiune comună cîtă le obligă “Occidentul” să accepte.

Această constatare se referă în primul rînd la cooperarea instituționalizată. Slăbirea legăturilor din zonă poate fi însă observată și la nivelul activității economice. Datele statistice indică fără echivoc că circulația mărfurilor, comerțul, colaborarea tehnică și industrială, ba chiar și schimbul reciproc în domeniul serviciilor (de exemplu, turismul în scop de vilegiatură) au suferit, pe toată scara raporturilor bilaterale, o scădere dramatică. Ceea ce se remarcă nu numai în configurația legăturilor ungaro-cehe, ceho-polone, polono-române, româno-ungare etc. (unde, de altfel, după o primă perioadă de regres, se constată și o oarecare ameliorare), ci încă mai mult între țările fostelor federații, în cazul ex-Iugoslaviei, desigur, și din pricina unor factori extraeconomi. În principiu, după 1990, în locul etatismului socialist a apărut pretutindeni un fel de economie de piață, care — iarăși, doar în principiu — a creat noi posibilități pentru investițiile de capital reciproce sau comune. Formal, chiar există întreprinderi comune, dar influența reală a acestora în domeniul investițiilor e neglijabilă; dinamismul se poate observa mai cu seamă pe tărîmul legăturilor ce țin de economia subterană. Frapant e și faptul că băncile centrale ale noilor țări bazate pe economia de piață nu cotează, respectiv nu acceptă în mod automat moneda vecinilor, nici măcar în cazul cînd este aproape sau întru totul convertibilă, ca forintul ungar, coroana cehă, zlotul polonez sau tallerul sloven. Nu e cu mult mai ușor să cumperi azi coroane la Budapesta sau forinți la Praga decît era cu cinci sau zece ani în urmă. Aceasta se repercutează, desigur, și asupra posibilităților de investiție: un ungar care se angajează într-o afacere peste hotare, să zicem, undeva în Transilvania, trebuie fie să-și valorifice forinții la negru, fie să vină cu valută forte occidentală. Transferul interbancar normal al forinților (sau zloților sau coroanelor) așa-ziși convertibili e încă de domeniul viitorului.

Lipsa de elasticitate din domeniul legăturilor economice dintre țările zonei se explică nu numai prin aceea că n-au încredere în solvabilitatea vecinului, respectiv în calitatea mărfii achiziționate de la acesta, ci și prin faptul că au impresia că orice relație care se abate într-o oarecare măsură de la direcția integrării europene ar fi contrară intereselor proprii. Din circulația mărfurilor și alte relații economice constituite în epoca socialismului nu rămîn, așadar, demne de a fi prezervate decît cele convertibile pe piețele apusene. Desigur, cotează și prejudecățile ce dănuie printre consumatori: marfa suedeză, olandeză sau chiar portugheză se valorifică mai ușor decît cea poloneză sau bulgărească, și aceasta independent, ca să zicem așa, de experiența actuală în privința calității.

Din punct de vedere politic, există trei factori care perturbă cooperarea din Bazinul Dunărean. Unul e deja amintita rivalitate: nimeni n-ar vrea să-și diminueze șansa de integrare în UE, legîndu-și soarta de state ce dau de furcă oc-

cidentalilor încă mai mult decît propria țară. (Lucru pe care primul-ministru ceh Václav Klaus îl recunoaște deschis.) Celălalt se află în problemele izvorîte din configurația actuală a frontierelor, respectiv din chestiunea minorităților decurgînd de aici. Cu titlu de exemplu, ar fi de ajuns să facem trimitere la dificultățile reconcilierii ungaro-slovace și ungaro-române, deși am putea aminti cu aceeași îndreptățire disensiunile, ostilitatea, în parte de sorgintă etnică, în parte istorică, dintre Albania, Grecia și Serbia sau Grecia, Bulgaria și Macedonia și, încă mai mult, conflictul armat izbucnit de pe urma pretențiile sîrbești față de Bosnia și Croația.

În legătură cu această a doua categorie de probleme, situația de după 1989 a adus o noutate îmbucurătoare și o surpriză neplăcută. Noutatea îmbucurătoare constă în aceea că se poate vorbi iarăși în mod deschis despre unele realități aberante în ceea ce privește teritoriile și populația, ceea ce era tabu înainte vreme. Iar surpriza neplăcută o constituie faptul că eliminarea anomaliilor moștenite din veac n-a ajuns nici pînă acum la ordinea zilei. Comunitatea internațională — adică “Occidentul” — nici nu vrea să audă de indiferent ce fel de reasezare teritorială. Aceasta s-a dovedit în cazul Iugoslaviei, ca să rămînem doar la acest exemplu, o eroare teribilă, întrucît e de crezut că războiul sîrbo-croat, precum și cel dintre sîrbi și bosniaci, cu ororile sale indescriptibile, s-ar fi putut preîntîmpina prin tratative vizînd cîte-un nou aranjament teritorial.

Guvernul ungar de după 1990 a recunoscut din timp acest dat (adică faptul că redesenarea hărților nu e cu putință) și și-a construit ca atare și politica față de vecini. Acest dat înseamnă, din păcate, și că, în diversele tratative duse în favoarea maghiarilor de peste hotare, conducerea de la Budapesta nu dispune de nici un fel de “atu”, întrucît ceea ce ar putea să cedeze, în schimbul obținerii de drepturi pentru minorități, nu-i mai aparține de mult. Doar niște minți absolut iresponsabile sau cu totul neinformate și-ar închipui că Ungaria poate să se apuce să “fluture” în fața României, Slovaciei, Ucrainei sau Serbiei problema frontierelor.

Mai există însă și un al treilea factor care împiedică realizarea unei cooperări între țările dunărene: instabilitatea politică a zonei. N-aș vrea să dramatizez această dificultate, fapt e însă că regimul politic postcomunist se află încă peste tot “în rodaj”. În privința gradului de consolidare a regimului politic există, desigur, mari diferențe între, să zicem, o țară ca Polonia și una ca Macedonia, dar în sensul că “surprize mai mari nu sunt de așteptat” nici cele mai bine articulate democrații est-central-europene (incluzînd aici și Ungaria) nu pot fi socotite pe de-a-ntregul consolidate. Vom detalia mai încolo de ce și în ce măsură influențează această stare de fapt cooperarea din Bazinul Dunărean; să ne rezumăm deocamdată la a remarca doar că orice regim politic aflat la înce-

put se concentrează în mod firesc mai întâi asupra lui însuși, spre interior, și abia după aceea se deschide spre exterior.

Acestea fiind zise, putem trece la subiectul formulat inițial în titlul acestei expunerii, să încercăm adică un răspuns la întrebarea: ce șanse are o federalizare în Europa de Est și Centrală a sfîrșitului de mileniu? Abordarea însăși pare puțin academică, dat fiind că — după cum s-a văzut deja în cele anterioare — în prezent nimeni din această zonă nu se gîndește la vreo uniune regională, în schimb toată lumea tinde, într-un fel sau într-altul, spre Europa mai mare. Practic toate guvernele, de la Praga la Sofia și de la Riga la Sarajevo, își încurajează opinia publică, asigurînd-o că, într-un timp previzibil, țara va deveni membru cu drepturi depline al comunității economice, financiare și politice a statelor europene și, în paralel cu aceasta, iar în cazul unor mai norocoși poate chiar înainte, al organizației defensive euroatlantice.

În ce măsură aceste așteptări sunt reale sau ireale, nu se poate spune decît de la țară la țară și, chiar și așa, răspunsul ar fi ipotetic. Există argumente destul de solide pentru a concede că pînă la începutul mileniului al III-lea patru sau cinci dintre țările din vecinătatea imediată a UE vor fi, într-o anumită măsură, părți ale amintitei comunități și că, în consecință, locul dezintegrării de după 1989 va fi luat iarăși de un anume fel de integrare. În privința asta, la Bruxelles nu s-a pronunțat încă un “da” fără echivoc, mai precis: s-au făcut auzite, ce-i drept, două-trei încuviințări de principiu, dar condițiile de aderare, ce încă mai așteaptă anumite precizări, pot diminua substanțial importanța acestora. Într-un sens oarecare, integrarea se află, desigur, în curs încă de ani de zile și e limpede și în ce direcție trebuie căutate acele condiții, exigențele politico-economice pe care țările ce așteaptă să li se dea drumul înăuntru trebuie să le satisfacă. Acestea sunt — pe scurt — funcționarea fără cusur a economiei de piață și dovada credibilă a faptului că respectivul candidat nu are cu vecinii săi nici un fel de probleme nerezolvate, de natură să iște vreo dandada internațională. În ce privește Ungaria, nici una din aceste condiții nu reprezintă o noutate și fiecare poate fi — în principiu — îndeplinită. Ultima e o condiție strictă, severă, în sensul că pretinde din partea sa o mare reținere în bine cunoscutele sale dispute cu vecinii. Dacă nu vrea să treacă drept elementul care stîrnește discordia, nu poate pretinde pentru minoritățile maghiare de dincolo de hotare mai multe drepturi decît prevăd în această direcție normele europene în vigoare.

Îndeplinirea severelor condiții financiare (etc.) și, în completarea acestora, reținerea politică autoimpusă și-ar afla, firește, contraponderea în beneficiul presupus de calitatea de membru cu drepturi depline al UE și de integrarea în NATO. Pentru prima dată în istoria sa, Ungaria s-ar vedea propulsată în centrul european al lumii evoluată, ar înceta să mai fie o țară periferică, nevoită să se bazeze doar pe propriile resurse și aflată la cheremul puterilor mai mari.

Aceasta n-ar echivala doar cu o mai bună “catalogare” (așa ceva nu are, oricum, prea mare însemnătate), ci cu o veritabilă schimbare a destinului.

Sigur, aici se ivește de îndată întrebarea: cum ar putea influența această presupusă turnură favorabilă situația grupurilor de etnie maghiară de dincolo de hotare? La această întrebare nu pot răspunde (cred însă că nici alții nu pot). Pentru a încerca un răspuns, ar trebui să știm mai întâi la ce nivel al relațiilor cu UE se vor situa statele vecine. În privința Slovaciei, ne putem imagina că ea va fi admisă în Uniunea Europeană simultan cu Ungaria, ceea ce ar influența evident favorabil situația ungarilor de acolo. Un scenariu similar e mai greu de conceput în cazul României și Ucrainei. Aceasta însă va adânci probabil în continuare prăpastia dintre situația economică și cetățenească a populației din țara-mamă și cea a maghiarilor din cele două țări de mai sus. Într-un cu totul alt mod se pune problema ungarilor din Serbia și Croația: situația lor e în funcție de rezolvarea globală a diferendelor din spațiul ex-iugoslav. În legătură cu perspectivele acesteia ar fi prematur să ne îngăduim vreun pronostic.

Atît despre integrarea europeană. Dar ce putem spune în primăvara lui 1996 despre șansele unei concentrări de state, în sensul mai strict al cuvîntului, ale unei uniuni interstatale în Bazinul Dunărean? După cele întîmplate — adică după disoluția petrecută la începutul anilor nouăzeci — și luînd în considerare atracția magnetică exercitată de EU, mai poate avea oare întrebarea aceasta măcar un dram de actualitate?

În 1996, răspunsul e în mod evident și univoc negativ. Ar fi de remarcat însă că nu cu prea multă vreme în urmă, în 1990, erau încă destul de numeroși cei ce cumpăneau posibilitățile unei noi asocieri dunărene, și nu numai intelectuali cu capul în nori, deoarece și îndărătul “proiectului de la Visegrád” mija aceeași idee. În 1991 apărea în Franța o carte ce a stîrnit oarecare interes, semnată de un istoric, un anume Pierre Béhar, care încerca să-și convingă cititorii că de un fel de reuniune statală est-central-europeană ar avea nevoie nu numai popoarele zonei în cauză, ci și echilibrul Europei. Cartea purta un titlu provocator: *Autriche-Hongrie, idée d'avenir?* (Așa, cu semnul întrebării.) Ideea de bază a cărții trăda o gîndire tipic franțuzească, căci se referea la faptul că, în absența unui stat dunărean de proporțiile fostei Monarhii Austro-Ungare, această parte a Europei va ajunge inevitabil la remorca Germaniei.

Ideile profesorului Béhar — pe care, de altfel, și le-a exprimat și în presă și la radio — au stîrnit o polemică; la aceasta am luat și eu parte și în cele ce urmează voi rezuma cele expuse atunci împotriva lui Béhar*.

* Pentru o mai amănunțită cunoaștere a argumentației mele, v. textul intitulat *Ausztria-Magyarország megint aktuális volna?* [Să fi devenit din nou actuală Austro-Ungaria?] — apărut inițial în publicația pariziană *Commentaire*. În: Kende Péter, *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?*, Budapest, Ed. Osiris, 1994.

Nu încape îndoială că există puternice argumente geopolitice în favoarea unei uniuni de state în Bazinul Dunării sau a unui mare stat dunărean. Dar una e să constăți ce ar fi *nevoie* într-o situație dată și alta *posibilitatea* decurgînd din situația politică existentă și din alte elemente ale stării de fapt. Contrar opiniei generale, actorii de pe scena vieții sociale, precum “națiunile”, își urmează doar rareori interesele “obiective” — presupunînd că acel ceva pe care sociologii îl denumesc astfel există cu adevărat.

Acum, revenind la chestiunea concretă, apare evident că în zilele noastre un mare stat dunărean ar putea exista doar sub forma unei federații. O uniune de tip federativ — sau chiar de o manieră încă și mai relaxată — presupune însă, înainte de toate, o *capacitate de acceptare reciprocă* din partea constituenților, pe care nu numai că la ora actuală popoarele din zonă n-o au, dar probabil că nici n-au avut-o vreodată, iar în anii din urmă a dispărut chiar și de acolo unde, grație federațiilor parțiale pînă de curînd existente (de ex., Iugoslavia, Cehoslovacia), avea, într-un cadru mai restrîns, aparența realității.

Următorul argument ce trebuie avut în vedere în legătură cu această chestiune se referă la dificultățile tehnice ale federalizării, ale oricărui proces similar. Istoria fără sfîrșit a Uniunii Europene ilustrează în mod exemplar problema în cauză. Miezul problemei e că nici măcar “națiunea” nu constituie întotdeauna cadrul evident al unui stat (dat fiind că o națiune se poate compune din elemente regionale sau din alte fragmente puțin compatibile) și că un cadru federal n-ar face decît să sporească incompatibilitățile de această natură. Trebuie să fi existat un motiv pentru care statele scandinave n-au fuzionat niciodată și nici entitatea cunoscută sub denumirea de Benelux n-a fost mai mult decît o uniune vamală. Deși aici este vorba de națiuni care, în general, se suportă. O federație e un cadru statal dezirabil doar dacă nu provoacă și mai multe dificultăți decît existau înainte. Repartizarea egală a poverilor, impozitarea unitară a veniturilor, echilibrarea avantajelor și dezavantajelor regionale (locale) stîrnesc pasiuni teribile în orice structură federativă. Și încă n-am pomenit nimic de acceptarea delimitărilor administrative existente!

Această din urmă remarcă ne reîntoarce la ansamblul problemelor ce vizează condițiile necesare. Să examinăm puțin mai metodic care ar fi condițiile unei coalizări cu adevărat voluntare. Despre factorul primordial al poziției psihice a fost deja vorba. Un al doilea deziderat important e ca între statele care intenționează să se asocieze să nu existe (nici măcar la modul tacit) dispute teritoriale. În Bazinul Dunării, după cum știm prea bine, nici această condiție nu e asigurată. Există apoi mai multe condiții prealabile de natură economică. Țările susceptibile de a se asocia trebuie să fie viabile din punct de vedere economic și nici diferențele de nivel dintre ele nu pot fi mult prea mari. În accepție tehnică măcar, întreprinderile, circulația, comunicațiile, instituțiile financiare și

de administrație publică trebuie să funcționeze în mod similar. (Aceasta e și problema principală a aderării general europene: statele est-central-europene încă nu satisfac respectiva condiție.) Dincolo de toate acestea, mai există și o condiție politică — sau, mai precis: de stabilitate — *sine qua non*; o asociere se poate concepe doar între state cu un regim politic deja rodat și în ochii cetățenilor de la sine înțeles (“legitim”). E greu de crezut ca niște state care se află încă departe de împlinirea acestui deziderat să-și poată permite aventura federalizării. Un îndemn la precauție întru totul valabil și el cu privire la Europa de Est și Centrală. Ar fi nerealist să presupunem că popoarele de aici, de regulă suspicioase chiar și față de propria pătură conducătoare, ar fi dispuse să accepte personajele principale și secundare provenite din țările vecine!

Pe baza celor expuse, întrebarea referitoare la șansă își poate afla, cred eu, un răspuns fără echivoc. Pe de altă parte, se explică și de ce în această zonă integrarea a avut întotdeauna nevoie — și de ce are nevoie și *azi* — de cîrje din exterior. (Dacă și în ce măsură “cîrja europeană” se va dovedi de ajuns pentru depășirea obstacolelor mai sus trecute în revistă, asta este deja altă problemă, ce nu ține de competența mea.)

Mulți vor găsi că bilanțul întocmit aici este mult prea sumbru. Deși autorul a avut în vedere doar faptele ca atare, cu toată duritatea lor — fără a recurge la obișnuitele justificări și scuze cosmetizante. Iar faptele acestea nu prea sunt discutabile. Ce anume va modifica viitorul la această imagine — nu putem încă ști. Și autorul acestor rînduri socotește că e de imaginat că, o dată consumată experiența suveranității în sfîrșit dobîndite, popoarele micilor state din această zonă vor trece într-o bună zi la regîndirea raporturilor dintre ele. În pragul mileniului al treilea însă popoarele din Bazinul Dunării și din Balcani n-au atins încă acel nivel de toleranță care le-ar permite să stea față în față ele singure cu ele însele. Condiția evidentă a oricărei integrări rămîne atracția, respectiv coerciția blîndă (sau mai puțin blîndă) exercitată asupra-le de un centru de putere superior. Doar sub efectul unei asemenea constrîngerii — din afara lor — se arată capabile, acceptînd și colaborarea dintre ele, să-și delege o parte a suveranității pe seama unui oarecare nivel mai înalt.

În românește de Paul Drumaru

KÓSA LÁSZLÓ

INTERPRETĂRI ALE ISTORIEI

Cei de altă naționalitate spun despre noi, maghiarii, că ne ocupăm mult de istoria noastră și, în general, de istorie. Uneori sună chiar ca o acuzație: ne ocupăm prea mult. Ca și când ar exista o măsură acceptată pe plan internațional, la care ne putem raporta. Așa ceva nu există și nu a existat niciodată. Fiecare popor este interesat de propriul lui trecut și, în general, de istorie. Observațiile critice nu sînt decît impresii subiective, totuși nu trebuie neglijate, fiindcă semnaleză ceva. Nu este vorba de frecvența la care se referă, ci, probabil, de metodă. Sîntem într-adevăr înclinați să legăm de istorie numeroasele noastre probleme, griji sociale, generale sau mai puțin generale, să le explicăm prin cîte un eveniment istoric, fără să luăm sau luînd prea puțin în considerare alte corelații.

Firește, explicațiile istorice au o anumită pondere în cazul convorbirilor amicale sau al cursurilor școlare și cu totul alta cînd sînt date de personalități proeminente. În studiul nostru le vom trece în revistă pe acestea din urmă, într-o perspectivă de 1 100 de ani, și anume pe cele mai importante, care, conținînd pe o recepție în cercuri largi, s-au adresat întregii națiuni, opiniei publice naționale, de cele mai multe ori avînd efect. Această categorie de interpreți are o mare răspundere, nu numai din pricina atenției publice, ci și pentru că, din punct de vedere teoretic, istoria poate fi explicată în multe feluri și cel puțin cîteva variante au de obicei șanse. Dat fiind că interpretarea istoriei este totodată explicația prezentului — și tocmai acest fapt constituie stimulentele ei aproape exclusiv — ea este și o proiecție a viitorului. Pentru viitor există, de asemenea, mai multe șanse, căci istoria nu este o fatalitate. Acesta este punctul de vedere al indeterminiștilor. De cealaltă parte este concepția deterministă. Adepții ei consideră istoria ca destin inevitabil și, chiar dacă există posibilitatea opțiunii, numai una singură determinantă este reală. În lume există multe concepții care pot fi enumerate aici. Concepția greacă clasică și impulsurile ei reînnoite au dăruit omenirii multe creații literare și filozofice valoroase. De altă parte se leagă aici și marxismul, cunoscut nouă din trecutul apropiat. Referindu-se la acesta, dictaturile comuniste s-au străduit să motiveze survenirea și dăinuirea lor prin “necesitatea istorică”. Independent de asta, în urma coticurilor tragice ale istoriei maghiare din ultimul secol și jumătate, gîndirea cotidiană a opiniei publice naționale a fost înclinată să accepte fatalitatea sau

să-i confere prioritate. A contribuit aici încărcătura morală și afectivă a conceptului de destin și, firește, interpretările de mare efect ale istoriei, printre care ale “maghiarilor credincioși destinului” (expresia îi aparține lui Németh László). Nu întâmplător apare în Imnul maghiar cuvântul “nenoroc”.

Selecția noastră se poate sprijini pe un material bogat. Importanța menționată mai sus drept criteriu o vom folosi nu numai pentru o prezentare echilibrată a diferitelor concepții, ci și ca aplicare pe deplin conștientă a unei ordini de valori proprii, care se va releva prin sublinieri, omisiuni și diferențe de accent. Ne vom strădui totuși ca, pe lângă efectul larg menționat mai sus, să acordăm înțietate concepțiilor de perspectivă, dezvoltate într-un sistem, precum și continuității lor. Acestea au, în general, o bază ideologică, ceea ce este, de asemenea, un criteriu. Dar trebuie să menționăm din capul locului că, în pofida raporturilor filozofice ale tematicii, nu găsim comunicații profunde cu filozofiile istoriei. Descoperirea cauzelor fenomenului este obiectul unei cercetări separate. S-ar putea să fie în legătură cu faptul că în limba maghiară nu s-au scris opere filozofice semnificative. Este însă cu atât mai frecventă preocuparea față de ideologiile politice. Dintre acestea, le vom trata doar pe cele mai importante, făcând abstracție de cele care se dovedesc a fi de mică perspectivă, precum și de programele partidelor politice, deși acestea au, în general, elemente de interpretare istorică. Dar subiectul nostru nu este dezvoltarea istoriografiei maghiare, deși, de la caz la caz, nu putem neglija aspectele istoriografice. Avem nevoie de “ajutorul” confruntativ al istoriografiei științifice. Astfel, sfera tematică este complexă. Are legătură cu concepția istorică științifică și cu cea comună. Ocazional, vine în contact cu numeroase elemente ale conștiinței naționale și ale identității de sine, pe care adeseori le modelează și chiar le acoperă. La fel, se poate întrepătrunde cu valorile colective sau chiar cu sisteme de valori, uneori și cu canoane culturale. Interpretarea și explicația vor fi folosite — ca și până acum — în același sens.

În legătură cu primele interpretări istorice importante de după constituirea poporului maghiar nu putem avea decât presupuneri. Nu avem amintiri scrise și putem să bănuim doar, fără dovezi, că ele s-au făcut după modelul celor de mai târziu. Căci cunoaștem “urmarea”, descălecatul, care ne permite concluzii retroactive. Conform istoriografiei, o decizie mult mai conștientă a fost întemeierea statului și încreștinarea. E adevărat, ne lipsesc și de astă dată documentele scrise, care dovedesc că cineva ar fi tras din istoria de până atunci concluziile necesare pentru aceste decizii, fiindcă este probabil că s-a făcut, printre altele, și o apreciere a faptelor istorice. Fără așa ceva, e greu de imaginat “rezultatul” al cărui efect s-a făcut simțit timp de un mileniu, nașterea Ungariei, cu toate că nu știm nici dacă au lipsit într-adevăr urmele scrise și s-au pierdut ori totul s-a petrecut verbal. Opera lui Géza și a Sfântului Ștefan —

poate că ei au fost interpreții, nu numai factorii de decizie — a fost elogiată mai târziu, timp de o mie de ani, dar asta s-a întâmplat după deciziile importante și ține de sfera interpretărilor istorice următoare.

Programul care ne interesează pe noi de fapt — și aici nu mai trebuie să ne limităm la supoziții — începe de acum înainte; antecedentele am încercat să le sesizăm doar pentru a marca începuturile. După invazia tătarilor, într-o scrisoare adresată papei Inocențiu al IV-lea, regele Béla al IV-lea formulează pentru prima oară ideea că lupta împotriva mongolilor a fost motivată de credința în unitatea creștină și europeană. Apărarea țării înseamnă apărarea creștinismului. În scrisoare se relevă și glasul plîngerii și al singurătății: vecinii, cei din Galiția și principii austrieci, i-au pus piedici și l-au șantajat pe domnitorul maghiar în lupta sa. Această idee este de mare viitor. Din ea s-a dezvoltat rolul Ungariei ca scut și bastion de apărare al Europei. Dar ideea nu a prins rădăcini numai la noi. Fără a ne referi la o ordine de succesiune în timp, menționăm prezența ei ocazională sau continuă în tradiția națională poloneză, croată, slovacă, română și greacă. Vom vedea că este aproape nedespărțită de plîngerea solitudinii și abandonării. Deocamdată însă toate acestea se referă doar la regele maghiar.

În măsura în care s-a consolidat — în evul mediu târziu — pe continentul nostru și totodată la noi idealul statal și conștiința misiunii statului, s-a extins treptat și asupra țării și a poporului purtător de arme rolul scutului de apărare. A contribuit și corelarea Casei Arpadiene cu originea lui Atila și chiar înrudirea huno-maghiară. Astfel, strămoșii maghiarilor au venit din Sciția, de unde au adus și spiritul militar. Datorită curajului și vitejiei sale, poporul maghiar a fost predestinat pentru rolul de apărător și nimeni nu a contestat acest lucru. Noua primejdie care a apărut la hotarele sudiče, cea osmano-turcă, a dovedit din nou necesitatea salvagărdării comunității creștine și a autoapărării. În timpul domniei lui Ludovic cel Mare a avut loc prima ciocnire militară maghiaro-turcă, iar în timpul lui Iosif al II-lea s-a desfășurat ultimul război în care maghiarii și turcii au luptat între ei. Între cele două date au trecut mai mult de patru secole.

Pînă în epoca Huniazilor, rolul de scut și bastion s-a constituit pe deplin. Rațiunea sa de a exista a fost dovedită de repetate ori prin evenimente istorice, ca de exemplu căderea Constantinopolului (1453) și victoria de la Belgrad (1456), cucerită prin lupta comună a mai multor țări. În introducerea codicelui *Tripartitum* al lui Werbőczy (1515) putem citi următoarele: "Spun fără invidie că, de cînd maghiarii au trecut la credința creștină, nu s-a găsit nici o națiune care să stea de pază cu mai multă forță și perseverență întru apărarea comunității creștine. De o sută și cincizeci de ani luptă cu turcii cei groaznici, ba atacînd, ba apărîndu-se împotriva sălbăticiiei mahomedane. A luptat glorios în războaie sîngeroase, cu noroc schimbător, și, prin vărsarea sîngelui său, prin

propria sa ruină, a apărat creștinătatea”. Între timp, în corespondența regilor maghiari s-au accentuat plîngerile, pe de o parte ca stratagemă diplomatică, pentru a obține cît mai mult ajutor, iar pe de altă parte din pricina slăbirii tot mai vizibile a bazei solidarității creștine și a ideii scutului de apărare. Se știe că Liga Cognac s-a încheiat înaintea luptei de la Mohács, ca o alianță turco-franco-venețiană împotriva Habsburgilor.

La Mohács s-a zdruncinat grav conștiința misiunii istorice formulate de Werbőczy. Una este să aperi hotarele și cu totul altceva să devii teatru de luptă. Dușmanul a pătruns în bastion. În literatura și corespondența din epocă întîlnim în continuare îndemnul la luptă, la apărare, dar cu mai puțină fermitate decît înainte. Trebuie să recunoaștem că neamul scitic, mîndru de vitejia lui, s-a uzat în lupta îndelungată și a suferit umiliri. În timp ce apărarea se retrage treptat în interiorul hotarelor naționale, se intensifică și sentimentul singurătății. Ungaria este victimă, căci împotriva presiunii care apasă asupra ei Europa nu o ajută în măsura necesară. În această situație, Reforma deschide perspective noi.

Ideea, cu rădăcini în Vechiul Testament, venită din Germania, a găsit în Ungaria teren fertil: ravagiile provocate de dușman și catastrofele naturale sînt pedeapsa lui Dumnezeu. În traducere maghiară: turcii, germanii, sîrbii, ciuma, sectele extremiste sînt consecințe ale înstrăinării de Dumnezeu. Deși la început se arătau unii pe alții cu degetul, în cele din urmă această explicație a fost acceptată nu numai de protestanți, ci de către toate cultele, cu excepția antitrinitarilor. În șirul păcatelor împotriva lui Dumnezeu, predicatorii au amintit de cele mai multe ori beția, desfrîul, lenea, dezbinarea și chiar turcismele. Dar au apărut și păcatele sociale, cele împotriva omului și a societății, de exemplu tirania, spolierea săracilor, și istoriografia de stînga s-a grăbit într-o vreme să le califice drept manifestare antifeudală, deși nu a fost așa. La început, potrivit profetiilor din Vechiul Testament, mulți au crezut că dacă un popor se convertește, își examinează conștiința și face penitență, Dumnezeu îl mîntuiește și are loc cotitura politică, unitatea țării se reface. Dar după ce Buda cade sub turci (1541), dominația otomană se lărgeste, iar încercările de unificare eșuează și pacea de la Drinapol (1547) consfințește un *statu-quo*, gîndirea escatologică devine dominantă. De altfel, ea nu a fost străină nici evului mediu. Cu marele stăpîn al lumii nu se poate cădea la învoială. Trebuie să ne suportăm destinul, pedeapsa, penitența dură și, dacă trebuie, moartea. Catolicul Losonczy István scrie de la Timișoara transformată în ruine: “noi sîntem sănătoși și așteptăm cu bucurie ceasul în care trebuie să ne plătim și ultima datorie” (1552). Iată un pasaj din epistola lui Zrínyi Miklós, scrisă cu puțin înainte de asediul cetății Sziget: “Mă închid la Sziget ca să slujesc cu credință, cu statornicie, cu vărsarea sîngelui și, la nevoie, cu sacrificiul vieții, Marelui Dumnezeu și patriei mele nimicite”.

În accepțiunea predicatorilor, turcul nu poate fi învins și, în țara devenită în bună măsură protestantă, celălalt dușman principal este papa, el este Anticristul și are soldații lui. Se apropie sfârșitul și trebuie să ne comportăm corespunzător, să acceptăm voința lui Dumnezeu, căci nu e indiferent cum ne vom prezenta curînd în fața judecății sale. Din pildele biblice și din paralele se nasc noi urmări. Ideea că Dumnezeu își pedepsește poporul pentru păcatele sale conferă popularitate ieremiadei, care are ecou și în Imnul lui Kőlcsey (“Vai, păcatele noastre/ Au aprins mînia”). De fapt, Dumnezeu nu vrea doar să pedepsească, El pune omul la încercare. Și chiar dacă individul poate pieri din cauza păcatelor poporului, poporul poate să dobîndească iertarea. Credincioșii sînt aleșii lui Dumnezeu. Protestanții din epocă au pus semnul egalității între evreii Vechiului Testament și maghiari. Numai Dumnezeu nu îi părăsește pe maghiari, fiindcă ei, ca și evreii, sînt poporul Lui ales. Interpretarea biblică lărgită cu o idee din Noul Testament o găsim în poezia luteranului Szkhárosi Horváth András, dar și în cărțile de cîntări protestante de azi:

Națiune regească ești, deși ești mică,

Tatălui Ceresc tu îi ești drag!

Prin fiul lui sfînt și tu ești fiu

Și ești părtaş la toată gloria.

Pentru fiii lui Dumnezeu, pentru sfinții lui Cristos, moartea nu e lipsită de sens, viața pămîntească e pedeapsă, dar și izbăvire: “Cine își va păstra viața, o va pierde; și cine își va pierde viața pentru Mine, o va cîștiga” (Matei 10: 39); “pentru mine, viața este Cristos și a muri este un cîștig” (Fil. 1: 21).

Acestei stări de spirit marcate de fatalitate îi pune capăt, la sfârșitul secolului, Războiul de 15 Ani (1591-1606). Așadar, turcul nu este invincibil! În literatura predicatorilor, Bocskai István apare ca trimisul lui Dumnezeu, el este izbăvitorul. Și, într-adevăr, după vreme îndelungată, Bocskai este primul care indică un scop, oferă un program: întărirea drepturilor feudale, cucerirea libertății religioase, existența principatului independent al Transilvaniei. Răsare speranța eliberării prin forțe proprii.

În același timp, se conturează însă bazele acelei dualități în planul dreptului public, care a apărut deja după Mohács, cînd au fost aleși doi regi, și care marchează istoria maghiară timp de încă trei secole: Ungaria este viabilă cu casa Habsburg sau fără ea? Se intensifică progresiv ura față de germani, deocamdată fără conținut etnic, îndreptată doar împotriva dușmanului din afară. Chiar și Pázmány Péter, care avea încredere în alianța cu Habsburgii, menționează, într-o scrisoare adresată lui Bethlen Gábor, că trebuie să avem grijă, fiindcă “neamțul ne scuipă sub guler”. Începe să se manifeste atitudinea “cुरूtească”, deși încă nu se numește așa, și se naște și noțiunea de “maghiar rebel”. Căutarea soluției între cei doi poli nu este numai dilema Transilvaniei.

Punctul culminant se relevă în activitatea poetului și politicianului Zrínyi Miklós. Două exemple sînt suficiente pentru a demonstra acest fapt. Titlul unui manifest este “Leac împotriva opiului turcesc”, sau o frază la care se face adeseori referire, dintr-o scrisoare a lui către Gheorghe Rákóczi al II-lea: “Să nu ai încredere în neamț, în vorba lui dulce, în lingușirile și minciunile lui”. Sentimentul lipsei unui aliat extern de încredere, conștiința copilului vitreg al Europei, sună astfel în bine cunoscuta formulare a poetului anonim: “Între doi păgîni, pentru o patrie”. Dar, în cele din urmă, nu cei dezamăgiți de orice ajutor străin au avut dreptate. Solidaritatea creștină s-a manifestat încă o dată, pentru ultima oară, în istoria Europei: a alungat pe turci din aval de Viena și a eliberat Buda. Pacea însă — fără să ne gîndim acum la pasajul Timișului — a urmat abia după căderea lui Francisc Rákóczy al II-lea, printr-un compromis politic intern.

După izgonirea definitivă a turcilor, se dezvoltă o nouă concepție privind situația, făurită mai ales de iezuiții maghiari, apoi de nobilii credincioși fervenți și de poeți devotați Mariei. Ungaria este țara Fecioarei Maria, Regnum Marianum. Dar pentru asta au fost necesare preponderența autorității catolice și un puternic sentiment religios, precum și un cvasicult al istoriei, neobișnuit pînă atunci. Ideea în sine nu a fost cu totul nouă, era cunoscută și în secolele anterioare, dar nu a jucat un rol important. Rădăcina ei o constituie legenda conform căreia coroana pe care Sfîntul Ștefan a primit-o de la papa Silvestru a dedicat-o Fecioarei Maria; ea a primit-o cu “generozitate”, devenind astfel, o dată pentru totdeauna, patroana țării. Ungaria datorează Doamnei maghiarilor trecutul glorios și eliberarea de necazuri. Teoria bogat construită conținea, în locul luptelor din trecut, explicația și justificarea istorică retroactivă a stării de pace dintre Ordine și domnitor, bazată pe respectul reciproc. Sfîntul Ștefan, regele apostolic, a împărțit puterea cu Ordinele întemeiate de el, care l-au ales cu rege, dar nu au renunțat la privilegiile strămoșești.

Această interpretare a istoriei era optimistă, în contrast cu disperarea celor două secole precedente. Nu uită “secolul ruinei maghiare” (Zrínyi), dar pune mai presus de aceasta imaginile glorioase ale evului mediu și ale biruinței asupra turcilor, pregătind astfel romantismul nobiliar. Acum începe contemplarea continuă a trecutului maghiar, numit mai tîrziu istoria națională, și tot acum se constituie pentru prima oară panteonul marilor personalități ale istoriei maghiare. Se formează caracterologia națională, vie și azi prin multe elemente ale ei: dragostea de libertate și cavalerismul nobilimii, fidelitatea față de domnitor, generozitatea, ospitalitatea. Pentru toate acestea constituie un splendid “decor” tabloul patriei bogate, binecuvîntate cu belșug și predilecția pentru pompa barocă.

“Țara Sfintei Fecioare” are nu numai un trecut strălucit, patroana a apărut țara păcătoasă de pieire, dar, în același timp, îi asigură și un viitor minunat și virtuțile necesare pentru acesta. Nici înainte, nici de atunci nu am mai

întîlnit în istoria maghiară o asemenea concepție optimistă. Și acest lucru este adevărat, chiar dacă știm că mai puțin de jumătate din populația Ungariei și a Principatului Transilvaniei era atunci romano-catolică. Cei de rit bizantin și protestanții erau excluși din această sferă ideatică, deși starea de echilibru social au acceptat-o și ei, bucurîndu-se de ea. Amintirea acesteia s-a impregnat în memoria istorică, fiind totodată ultima interpretare cu suport religios.

Ce a tulburat această pace? Iluminismul și unul din lăstarele foarte rodnice, naționalismul, care la noi și la popoarele vecine a apărut pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, aproape concomitent. Sentimentul național modern este un fenomen complex. Este asemănător și diferit în diverse comunități, s-a dezvoltat cu semne opuse, dar nu intrăm acum în detalii. Ne referim doar la un singur element, inițial subiectiv, mai apoi foarte important, care este propriu numai maghiarilor, rolul lui istoric fiind de netăgăduit: așa-numita "profeție herderiană". Din punct de vedere filologic, aceasta se reduce la faptul că celebrul scriitor și filozof al epocii, Johann Gottfried Herder, i-a menționat pe maghiari ca un popor izolat, care trăiește între români și slavi, a cărui limbă s-ar putea să dispară nu peste mult timp. Nu există indicii că ar fi fost stimulat de vreo aversiune. S-a inspirat din opera unui alt savant contemporan cu el, Schölzer, care, la rîndul lui, a preluat-o de la un autor de origine slovacă din Ungaria, Kollár Ádám, mai exact din comentariul textelor editate de Oláh Miklós. Ca printr-un hazard ciudat, Széchenyi István s-a născut la 21 septembrie 1791, iar opera menționată a lui Herder a ajuns în circulație cu o lună mai tîrziu, la sfîrșitul lui octombrie. Știrea s-a răspîndit foarte repede în Ungaria, iar mai tîrziu și-a exercitat efectul și asupra lui Széchenyi, influențîndu-i în mod fundamental întreaga concepție asupra limbii. La asta s-a gîndit cînd a spus, de exemplu, că țara poate să dăinuie, dar limba nu e sigur că va supraviețui. "Profeția herderiană" a făcut o mare carieră în conștiința națională maghiară. De la cunoscutele versuri ale Manifestului ("Și mormîntul în care se scufundă națiunea/ De popoare va fi înconjurat") și pînă la publicistica vîrstnicului Illyés Gyula (*Mesaj către Herder și Ady*) întîlnim multe referiri. S-a născut un nou fel de sentiment al primejdiei, teama de dispariția limbii și culturii în fața expansiunii altora. Ea este fără precedent în trecut. S-a conștientizat izolarea lingvistică, în timp ce în jurul nostru fiecare popor își descoperea înrudirile.

De figura lui Széchenyi nu se poate face abstracție, ea fiind proeminentă și fiindcă el a fost citat, la el s-au făcut cele mai multe referiri în epoca modernă maghiară. Menționăm în mod special acest lucru, fiindcă Széchenyi nu a făcut parte din șirul interpreților retrospectivi ai istoriei. El a acceptat ca punct de plecare o situație istorică dată, pe care națiunea capabilă de schimbare trebuie s-o abandoneze ca nedemnă. El nu a prea căutat cauzele îndepărtate. Fără îndoială, pentru a putea porni pe noul drum trebuia clarificată, de exem-

plu, esența păcatelor naționale (vanitatea, înfumurarea, veleitarismul, trîndăvia publică, dezbinarea etc.), ceea ce însemna, în sine, analiză istorică, dar pe el l-a preocupat în primul rînd viitorul. De aceea a scris și a publicat în anii 1830-1833 cele trei scrieri politice celebre. 1) *Creditul* (principalele piedici ale transformării); 2) *Lumea* (programul de ascensiune națională bazat pe colaborarea oamenilor învățați); 3) *Stadiu* (proponeri legislative pentru transformările burgheze). În același timp, s-a lansat în forță pentru punerea în practică a ideilor sale. Mai tîrziu, cînd și-a dat seama că aceste idei generează nu numai aspirații reformiste, ci și dispoziție revoluționară — pe care el ar fi voit s-o evite, crezînd că este posibil — a început să aprofundeze perspective istorice mai îndepărtate (*Poporul răsăritean, Frînturi de program politic*). În cazul în care Kossuth și adepții săi vor deveni stăpîni pe situație, va fi revoluție, urmată de despotism, iar rezultatele și proiectele se vor năruî — a prevestit Széchenyi.

Presimțirile s-au adevărit în 1848-'49. La cîteva luni după înfrîngerea luptei pentru libertate, apare o nouă analiză a situației; autorul ei este scriitorul și publicistul, cunoscut mai demult, Kemény Zsigmond. El a publicat, unul după altul, două manifeste cuprinzătoare: *După revoluție* (1850) și *Încă un cuvînt după revoluție* (1851). La vremea respectivă, dar și ulterior, ambele au polarizat deopotrivă pozițiile, au declanșat dispute, pentru că, deși legate de evenimentele trecutului foarte apropiat, ele au adus la suprafață probleme de perspectivă. Deja la apariție și chiar mai tîrziu, manifestul *După revoluție* a fost explicat în sensul că a urmărit să acționeze asupra guvernării militare, spre a tempera represaliile. Așa este, fără îndoială, dar caracterologia națională pe care a creat-o în acest scop a avut efect vreme îndelungată. Potrivit acesteia, poporul maghiar este pașnic, de o lene orientală, iubitor de liniște și contemplativ, pasiv, în veșnică așteptare (din care s-a format teoria finitismului, dezvoltată la nivel înalt în perioada interbelică de Prohászka Lajos). Incapabil de păstrarea unui secret, de organizare, indiferent față de idealurile revoluționare. S-a întîmplat doar ca un grup radical (al lui Kossuth) să-l antreneze în revoluție. Dar fiindcă acesta a părăsit țara, continuarea răsturnărilor nu este de așteptat. Intenția salvării este incontestabilă, dar și faptul că nu a fost doar o tactică a grupului Kemény, ci adevărata opinie a acestuia. O bună parte a opiniei publice a văzut cu indignare orientarea polarizatoare și nu totdeauna a înțeles avertismentul care i se adresa. În manifestul *Încă un cuvînt despre revoluție*, scriitorul politician oferă o interpretare mai fină, de mai largă perspectivă, a istoriei, ecou al ideilor lui Széchenyi. Reformele lente, moderate, ferme sînt cele mai practice, după cum dovedește și înfrîngerea revoluției. Kemény a fost un "fatalist", vorbea de o fatalitate în politica externă: în constelația marilor puteri din epocă, dăinuirea Imperiului Habsburgic este un interes real, căci pentru Ungaria nu există altă posibilitate favorabilă, dacă vrea să supraviețuiască și vrea să evite primejdia

care amenință dinspre naționalități. În acest scop, este nevoie de solidaritate națională, mai presus de partide. Ideile lui Kemény au fost serios criticate și în secolul XX de Németh László și Bibó István, cu toate că, de fapt, ele reprezentau programul transformării burgheze. Idealul lui a fost cetățeanul cult. El concepea și partenerul austriac ca un stat burghez, respingînd neoabsolutismul. Astfel, el a contribuit, în fond, la pregătirea compromisului austro-ungar. Este important faptul că, asemenea predecesorilor săi în interpretarea istoriei, Kemény a analizat situația Ungariei în corelații internaționale deosebit de largi. Imperiul Habsburgic s-a dovedit a fi într-adevăr durabil. Kemény nu a avut o concepție pentru cazul în care totuși acesta s-ar destrăma.

Optimismul liberalismului clasic a ajutat țara să străbată multe dificultăți, în ciuda principiilor evident dezarticulate. Încrederea aproape religioasă în progres, sentimentul înălțător al libertății sociale au reprezentat o mare forță. Dar reînvierea problemelor sociale și apariția altora noi erau vizibile și trebuiau observate. Compromisul a oferit mari posibilități în toate domeniile, dar el a avut și umbre. Optimismul și încrederea în sine cu care populația maghiară a sărbătorit un mileniu de la descălecat și naționalismul maghiar de la sfîrșitul secolului sînt de neînțeles fără concepția specifică din Ungaria a darwinismului, mai exact a social-darwinismului. Fenomenul în sine, întrepătrunderea științelor naturii cu științele sociale, este caracteristic pentru epocă. Darwinismul propaga lupta speciilor pentru supraviețuire pe baza selecției. Transferînd ideea în planul istoriei societății din Ungaria, s-a vorbit de lupta existențială pentru "naționalitate" (etnicitate). Supraviețuirea maghiarimii este dovada viabilității ei între specii, datorită talentului, aptitudinii pentru dominație, performanțelor politice și culturale, capacității de rezistență, conștiinței misiunii și dragostei de libertate, baza acestora fiind nu numai selecția, ci și vocația. Cuvîntul nu mai poartă încărcătura religioasă de altădată, are un înțeles laic, dar conținutul moral (vocația) nu l-a pierdut și rolul conducător al maghiarilor în interiorul țării este susținut, pe lîngă dreptul istoric, și prin argumente ale științelor naturale moderne. Lupta pentru existență se desfășoară neîncetat, dar rezultatele de pînă atunci permit garanții de succes și ascensiune în continuare. Nu trebuie să mergem prea departe pentru a vedea schema și paralela anglo-franceză a interpretării vocației susținătoare de imperii, cuceritoare de colonii, purtătoare de rol civilizator și atribuindu-și și superioritate în planul civilizației. La noi nu au apărut asemenea perspective mari, în afara hotarelor s-au vizat cel mult Balcanii, sau numai Bosnia. Ideea schițată s-a răspîndit, dar nu a avut propagatori de anvergură și e suficient să menționăm numele lui Arany László, Imre Sándor și Herman Otto. Atmosfera de speranță a mileniului a fost însă umbrită — deși acum mai puțin accentuat — de "profeția herderiană", de mișcările naționale care se intensificau și la care s-a răspuns

prin creșterea severității politice. A început să se facă simțit tot mai mult și celălalt factor primejdios, tensiunea socială. În primii ani ai secolului, tot mai mulți au sesizat semnele premonitorii ale catastrofei.

Catastrofa a avut loc, depășind toate temerile: pierderea războiului, revoluția, comuna, contrarevoluția și Tratatul de pace de la Trianon. Toate acestea au cauzat o zguduire incredibilă și aproape imediat a devenit importantă căutarea cauzelor istorice, ceea ce înainte, prin cumpănirea posibilităților dezastrului, nu a fost nici pe departe așa. Firește, concomitent s-a ridicat și problema remediilor. Opera lui Szekfű Gyula, *Trei generații*, a fost prima care a îndeplinit această sarcină, aproape fără să aștepte sfârșitul șirului de evenimente. Între anii 1920 și 1934 a atins cinci ediții (inclusiv cele lărgite). Istoriograful cel mai talentat al secolului a exercitat o mare influență asupra intelectualității și elitei politice. Să vedem principalele sale afirmații.

Szekfű nu a acordat o importanță deosebită independenței statale depline, redobândite după timp îndelungat. Prețul ei a fost mare. În schimb, a apreciat monarhia, ca susținătoare a țării istorice și multă vreme garanția acesteia. Etalonul lui a fost conservatorul Széchenyi, adept prudent al ideilor liberale, de unde rezultă că reformele moderate, bine cumpănite, sînt cele utile. Grupul cauzelor și al acuzațiilor este numeros: liberalismul exagerat, cu rădăcinile în iluminism, politicienii extremiști dintotdeauna, de la epoca reformelor și pînă la revoluție, Kossuth și adepții săi, apoi opoziția compromisului austro-ungar în baza dreptului comun, bravada unora dintre maghiari, expansiunea brutală a evreimii și a capitalismului, care nu totdeauna s-a dezvoltat conform intereselor țării. Szekfű a contabilizat compromisul austro-ungar ca un câștig pentru maghiarime, văzînd în acesta o împlinire a revendicărilor de la 1848. Cele întîmplate în 1918-'19 s-au datorat, fără îndoială, factorilor interni incriminați, iar pacea nedreaptă, mutilarea țării ne-a fost impusă din afară. Această operă a fost perfect adecvată pentru justificarea regimului politic al anilor 1920. Am putea spune — poate — că, dacă nu s-ar fi născut, ar fi trebuit să o comandăm. În domenii și puncte esențiale a criticat, dar s-a dovedit a fi întrucîtva apropiată pentru autoabsolvire. În același timp a făcut abstracție, sau nu a pus accent pe factori importanți. A condamnat, de exemplu, pătura mijlocie istorică pentru interacțiunea sa cu liberalismul, ceea ce i-a fost fatal, dar nu a învinovățit-o pentru atașamentul față de un rol social de mult perimat. Pe drept cuvînt, a criticat agitația antiaustriacă, pentru independență a curuților, lipsa de discernămint politic a acestora, primejduirea compromisului și manifestările lor adesea gratuite. În opoziție cu aceștia, i-a prezentat fără spirit critic pe austrofili, făcînd uneori referiri și la trecutul îndepărtat, față de epoca dată. A susținut posibilitatea restabilirii hotarelor istorice. Din pricina nedreptății care i-a strivit pe maghiari, nu a ținut seama de revendicările legitime,

conforme cu normele europene, ale popoarelor vecine. A sperat cel mult că se poate crea o relație idealizată, fără să încerce un acord de tip nou. În scurt timp, au apărut concepții avînd poziții de bază contrare. Dar, înainte de a le trece în revistă, nu putem neglija o consecință specială a Tratatului de la Trianon, faptul că au apărut interpretări speciale ale rolului istoric al minorităților. Vom sublinia cele mai importante dintre acestea, care — spre deosebire de cele anterioare, privind întreaga țară sau națiune — au mobiluri particulare, dar din punctul de vedere al exigențelor sînt universale.

1) Transilvanismul este o sferă de idei puternic îmbibată de umanismul burghez democratic, care, în baza elementelor comune sau asemănătoare ale culturii celor trei grupuri etnice importante din Transilvania, a presupus conștiința transilvană comună, existența "spiritului transilvan". Principala trăsătură a acestuia a fost deschiderea intelectuală și culturală, receptarea și transmiterea curentelor culturale occidentale. Menținerea în viață a Transilvaniei, a etniei maghiare, este condiționată de conservarea particularităților sale. Creatorii transilvanismului s-au caracterizat printr-o accentuată istorizare, prin reinterpretarea istoriei în scopul fundamentării țărilor proprii.

2) Vocația minoritară, conștiința misiunii, mesianismul se leagă prin multe fire de cele de mai sus, dar s-au constituit nu numai variantele din România, ci și cele din Cehoslovacia. Minoritatea maghiară își interpretează situația în sensul că aceasta o califică pentru sarcini specifice mari și, înainte de toate, pentru reprezentarea elementului umanist, nu numai din punctul de vedere al întregii maghiarimi, ci și în perspectivă europeană. Baza istorică o constituie trecutul secular transilvan, iar în Slovacia statutul minoritar de dată recentă.

3) Conceptul punții de legătură este creația publicistului Krenner Miklós, dar cele două sfere ideatice precedente, fără a fi fost concret formulate, au avut partea lor de contribuție mai devreme. Metafora punții s-a concentrat pe sarcina istorică generată de existența minoritară, pe practica intermedierei între popoare și culturi. Asemenea celor două interpretări anterioare de situații, forța spirituală stimulatorie a acesteia a fost însemnată și eficientă. Steaua ei s-a înălțat mai sus decît a celorlalte. A prins rădăcini în politică și — fără a fi aplicată la maghiarime — apare uneori și azi în conceptele politice și diplomatice.

4) Deși din punct de vedere tipologic nu se încadrează aici, din cauza multiplelor sale legături menționăm separat polemica denumită "nu se poate — cum se poate", care s-a declanșat în legătură cu plecarea lui Makkai Sándor din Transilvania (1935). În esență, una dintre părți a pus la îndoială posibilitatea celor conturate în sferile ideatice precedente, pe considerentul că existența minoritară este antiumană și lipsită de perspective. Cealaltă parte a susținut

idealurile constituite, vocația concepută ca o fatalitate, cu prețul sacrificiului sau chiar al martiriului, eventual și în lipsa posibilității de opțiune.

După această digresiune, să revenim la Ungaria mai restrînsă! Cu atît mai mult cu cît trecutul comun, moștenirea culturală și limba, în pofida hotarelor și a interpretărilor minoritare, au menținut fluxul spiritual și interacțiunile. Curente de idei și concepții din epocă s-au dovedit a fi deosebit de propice pentru noi interpretări ale istoriei. Acestea nu au fost “neoficiale”, după cum *Trei generații* — în pofida rolului pe care l-a avut — nu a fost o lucrare “oficială”, de vreme ce nici una dintre categorii nu exista. Coincidențele s-au concentrat mai ales în trei puncte: 1) actualitatea sistemului social, a stratificării sociale, adică problema păturilor mijlocii “istorice” și burgheze; 2) tematica socială, în care — datorită profilului agrar al țării — în prim-plan s-a aflat proprietatea asupra pămîntului; 3) minoritățile au presupus din capul locului modificarea relațiilor cu popoarele învecinate, dar marea problemă era măsura în care guvernele popoarelor majoritare vor fi dispuse — dacă vor fi — să ia în considerare noua situație. Din partea maghiară nimeni nu a considerat Tratatul de pace de la Trianon ca fiind definitiv. Opiniile erau însă diferite în ce privește revizuirea: totală sau parțială, pe calea tratativelor sau eventual prin conflict armat. Cuvîntul-cheie al epocii, mai ales în anii treizeci — ca și în urmă cu un secol — a fost reforma. Înțelesul lui a fost însă în multe privințe diferit, fiindcă s-a bazat pe o altă interpretare a istoriei. El a însemnat altceva pentru elita politică aflată la guvernare, altceva pentru grupurile burgheze de opoziție, destul de fragmentate, și cu totul altceva pentru mișcarea foarte complexă a poporanistilor, care insistau și pentru soluții radicale. Din acest tablou complicat, relevăm cîteva idei ale lui Németh László, punctate, pe de o parte, în polemica purtată timp de cîteva ani cu Szekfű, apoi într-o cărțuție adresată lui (1940).

Dintre operele sale de interpretare a unor situații istorice, de mare faimă s-a bucurat esul, plin de pasiune și avînt, intitulat *În minoritate* (1939). Titlul se referă la o dublă situație minoritară. Maghiarii trăiesc în minoritate în mediul lor lingvistic-național și în sînul maghiarimii constituie o minoritate și acci maghiari pe care Németh László contează în procesul propășirii. Orice fel de experiență minoritară are sens numai dacă minoritatea constituie o elită, adică dacă se evidențiază în mediul în care trăiește. În contextul operei, mai trebuie să știm că în anii 1930, cînd a scris *Tanú* [Martor], scriitorul a trăit sub vraja “omniscienței”, crezînd că este posibilă însușirea deplină, la nivel înalt, a cunoștințelor unei civilizații și și-a arogat dreptul de a dirija orientarea națiunii.

Eseul *În minoritate* a fost provocat nu de activitatea lui Szekfű, ci de cartea unui discipol al acestuia, Farkas Gyula (*Epoca asimilării în literatura maghiară*, 1938). Menționăm acest fapt, fiindcă — aparent — Németh s-a folosit

mai ales de literatură pentru a exemplifica ceea ce avea de spus; în realitate, vorbea însă despre cursul istoriei maghiare, despre șansele care se ivesc în istoria politică. Un loc central au în această scriere două perechi de noțiuni metaforice create de el, maghiar “profund-diluat”, respectiv “autohton-venit”. Perechile nu acoperă laturile contrare dintre ele. Din prima pereche fac parte reprezentanții tradiției neîntrerupte, cei ce dau naștere creațiilor care exprimă esența maghiarimii, respectiv cei care se remarcă prin opere superficiale, îndreptate împotriva celor dintâi, prin importul unor modele străine, incompatibile. Cealaltă pereche îi indică pe maghiarii neasimilați și pe asimilanți. Și printre aceștia din urmă există creatori remarcabili, dar ei vin cu o mentalitate străină, diferită de cea maghiară originală, ceea ce a creat de obicei confuzie. Nu este surprinzător faptul că maghiarii diluați și cei veniți sînt vinovați pentru eșecurile istorice, astfel și pentru excesele de la 1848-’49. În același timp, Németh László dezaprobă compromisul austro-ungar, considerîndu-l o renunțare la independență, un act fatal care a legat carul Ungariei de Imperiul Habsburgic gonind spre propria sa pierzanie. Nu avem spațiu pentru prezentarea exhaustivă și critica acestui sistem de idei cu multe ramificații și constatări originale; dar, de dragul unei imagini mai complete, semnalăm că și aici, ca și în alte opere, Németh critică aspru societatea maghiară contemporană și pătura ei conducătoare, relevînd nedreptățile sociale flagrante și marea povară a elementelor perimate.

Crearea în 1939 a unor asemenea perechi de noțiuni care separă, exclud și confruntă este un act inacceptabil, o mare greșeală. Opera a fost serios criticată, s-au relevat contradicțiile ei și, pe drept cuvînt, i se reproșează și azi scriitorului erorile pe care ea le conține. El nu și-a retractat tezele, dar nu s-a mai referit niciodată la ele. Dezaprobarea compromisului austro-ungar îl viza și pe Szekfű, deși între timp acesta și-a revizuit parțial ideile expuse în cartea *Trei generații*. Constatînd că politica de guvernare din anii 1920 vrea să conserve stările existente, a luat treptat o poziție critică față de aceasta; a și exprimat-o în ediția revizuită din 1934 (a semnalat-o și în titlu: ...“și ceea ce a urmat”). Firește, Németh László nu a fost singurul care a condamnat compromisul. L-au condamnat și mulți alții. Condamnarea a avut legătură cu ostilitatea față de germani, care a crescut sub efectul amenințării reprezentate de noul vecin al Ungariei, Al Treilea Reich. Unul din continuatorii de seamă ai criticii istorice și sociale a lui Németh László a fost Bibó István. (El nu a preluat însă fatalele perechi de noțiuni metaforice, deși nu s-a delimitat de ele decît cu puțin timp înainte de a muri, într-una din convorbirile lui cu Huszár Tibor, la întrebarea directă a acestuia.)

De astă dată ne vom ocupa de două studii celebre ale lui Bibó: *Mizeria statelor mici din Europa de Est* (1946) și *Structură maghiară deformată, istorie*

maghiară cu fundătură (1948). Ambele sînt polisegmentare, cel de-al doilea fiind, de fapt, dezvoltarea unei teme centrale din primul studiu. Aflați între blocul german și rusesc, polonezii, cehii și maghiarii au manifestat, în anumite etape ale istoriei lor moderne, o mare afinitate față de modele engleze și franceze burgheze, de urmat în devenirea lor ca națiuni democratice. Dar, din pricina unor ingerințe externe, slăbiciuni sociale interne și a sentimentului că limba și cultura lor sînt primejduite, aceste procese s-au întrerupt, rînd pe rînd. Hotarele istorice nu au coincis cu cele lingvistice și din această cauză aceste state s-au angajat în neîncetate conflicte, care au dus, nu o dată, la tragedii naționale. Bibó a văzut scopul și soluția în crearea statelor naționale, în ultimă instanță luînd în considerare — cu garanții corespunzătoare — și utilizarea referendumului și a schimbului de populație. Aspectele de politică actuală ale studiului sînt evidente. Împreună cu alții, Bibó a sperat, cu bună-credință, că Ungaria poate încheia o pace reciproc avantajoasă. Știm că nici una dintre așteptări nu s-a împlinit. Dar ideea statului național azi, în epoca înfăptuirii Uniunii Europene, nu s-ar putea spune că este de actualitate, iar în regiunea noastră nici atunci nu a fost. În unitatea circumscrisă de el, Bibó a văzut mizeria noastră în faptul că pătura politică diriguitoare între anii 1848 și 1944 nu a fost capabilă de o interpretare corectă a istoriei și, în consecință, societatea maghiară a ajuns într-un șir de fundături. Justețea acestei constatări e greu de contestat, nu însă și condamnarea compromisului austro-ungar, care a căpătat un rol central printre cauze, mai exact este o chestiune specială, care ar fi fost soluția corectă, de la caz la caz. După părerea noastră, Bibó a apreciat exact faptul că în 1848-49 maghiarimea și-a dat seama și că nu își poate cîștiga independența față de Austria și că nu poate face față singură naționalităților. Dar, în opinia sa, situația nu impunea încheierea compromisului, fiindcă — interpretarea o cunoaștem deja — rezultatul nefericit al acestuia era previzibil. Așadar, compromisul a fost o risipă inutilă de forțe și un model negativ, căci prin referire la el a devenit apropiat pentru a trece prăbușirea și pacea nedreaptă în contul democrației și a servit pentru justificarea ordinii existente între cele două războaie mondiale, ba mai mult: acest reflex politico-istoric stăruie — crede Bibó — și după 1945. Fără să ne angajăm într-o dispută detaliată cu Bibó, să ne referim la istoriografia din țară, care, îndepărtîndu-se treptat de anti-compromisul vehement al anilor 1950, azi consideră că, față de împrejurări, “acțiunea lui Deák” a fost un compromis bun și productiv, fiindcă a favorizat în mare măsură transformarea burgheză a Ungariei. Desigur, asta nu înseamnă sărbătorirea, absolutizarea compromisului. Mergînd mai departe, din ce în ce mai mulți înclină azi să califice retroactiv “monarhia dunăreană” a Habsburgilor drept singura integrare statală, mult timp viabilă, a epocii moderne. Ceea ce, iarăși, nu înseamnă o viziune lipsită de critică asupra relației

austro-ungare și a istoriei Ungariei, ca să nu mai vorbim de problemele grave ale ultimilor ani ai Monarhiei Austro-Ungare. Și mai trebuie să adăugăm: nu s-a dovedit că împămîntenirea fără modificare în Europa de Est a modelelor de state burgheze din Europa Occidentală ar soluționa problemele de bază ale regiunii noastre. În fine, mai trebuie să menționăm în legătură cu studiile în cauză ale lui Bibó: credem că este aproape imposibil ca el să nu fi văzut care este consecința prezenței trupelor sovietice. Despre sentimentele lui legate de aceasta nu a scris nimic, dar în cadrul coaliției s-a arătat loial față de comuniști, ceea ce putea fi și simplă tactică. De altfel, pînă atunci Szekfű a scris și a publicat seria de articole și studii intitulată *După revoluție* (1947). Ar putea fi calificat drept cinic sau "realist", considerînd că a intenționat să pregătească pentru situația care a survenit curînd, așa cum ne-am obișnuit din partea lui, independent de evenimente, conform spiritului său fatalist, ca un avertisment privind inevitabilul, spre a ușura suportarea lui, dar preamărirea de către el a regimului stalinist postbelic este inacceptabilă.

O mare pierdere a vieții intelectuale și politice maghiare este lipsa unei dezbatere deschise a acestor opere și mai ales receptarea târzie a activității lui Bibó. Inițiativa a venit din partea emigrației maghiare de după Revoluția din 1956. Universitatea Liberă Protestantă Maghiară din Europa și-a asumat o bună parte a acestei misiuni și tocmai de aceea i-am acordat un spațiu mai mare în raport cu dimensiunea conferinței. Evaluarea care s-a început în anii 1970 a fost urmată abia pe la mijlocul anilor optzeci de receptarea publică, dar și atunci, doar selectivă. Faptul că de o jumătate de secol Bibó István este ultimul reprezentant al gîndirii politice sintetice din Ungaria, acceptat în cercuri largi, se explică în principal prin dictatura comunistă. Nu știm dacă s-au născut talente de format asemănător. Dacă da, nu s-au putut manifesta, fiindcă au lipsit posibilitățile și atmosfera.

Fiecare schimbare majoră face ca istoria să fie văzută din alt unghi. Pătura conducătoare decide care aspecte vor avea înțîietate și care vor cădea în plan secundar. Instituțiile burgheze nu tind spre exclusivitate. Ideologia comunistă a acționat însă extrem de dur. A împărțit evenimentele și oamenii în alb-negru, buni și răi. Perechea contrară, progresist-reacționar, a preluat-o din moștenirea simplificată a iluminismului și a completat-o cu perechea exploatat-exploator, subordonînd totul așa-numitului criteriu de clasă, luptei de clasă. S-a născut conceptul tradiției progresiste, al cărui conținut s-a schimbat din cînd în cînd, ceea ce a făcut să fie suportabil, fiindcă a putut ocazional să asigure protecția unor valori importante. O consecință directă a celor de mai sus a fost simplificarea repetată, falsificarea cu rea-credință, conspirația tăcerii, interdicția. Scopul final — deși nedeclarat — a fost întreruperea continuității conștiinței istorice naționale. ("Vom șterge pe veci trecutul.") Pe de altă parte,

propaganda politică a zilei repeta eticheta “ultimului satelit” (fascismul). Față de asta, pare umoristică fraza, devenită celebră, a lui Rákósi, care, în citat liber, sună cam așa: patria noastră nu este o fisură, ci bastion puternic pe frontul păcii. Rămîne de descoperit cum s-a născut stigmatizarea “poporul vinovat”, care, fără să fi apărut în scris, s-a răspîndit totuși. Avem în față un model exemplar al desacralizării, căci de lîngă “vinovat” a dispărut epitetul “ales”. În prima jumătate a anilor 1950, cîțiva capi ai bisericii reformatе din Ungaria, invocînd Vechiul Testament și epoca Reformei, au încercat să confere acestei calificări o coloratură teologică. Ceea ce s-a întîmplat, evenimentele din Războiul Mondial și consecințele acestuia sînt pedeapsa lui Dumnezeu, căci biserica și statul i-au întors spatele. Păcatul, pedeapsa și iertarea se amestecă în mod bizar: păcatul a făcut posibilă “eliberarea”, adică începutul unei vieți noi; cu alte cuvinte, dacă poporul și biserica nu cad în păcat, nu există nici eliberare și nu se prăbușește ordinea socială anterioară? Am deviat aici spre o ramură secundară — care este, de altfel, o interpretare particulară, cu toate că a avut și pretenția valabilității naționale generale — fiindcă țin conferința la Universitatea Liberă Protestantă.

La invazia tătarilor, hanul mongol i-a oferit alianță regelui maghiar. În principiu, s-ar fi putut opta și pentru asta. La Mohács nu a mai existat “oferta suleimaniană”, ea a fost inventată de posteritatea turcofilă, dar după aceea s-a putut profita de protectoratul turcesc și maghiarii au și profitat. În epoca principatului, Transilvania a fost tot timpul în mîna turcilor, dar a privit neîncetat spre Apus. Francisc Rákóczi a optat pentru exil din motive de ordin moral, nevoind să renege cauza asumată, deși, dacă ar fi capitulat, ar fi fost grațiat, iar nobilimea maghiară și-ar fi putut păstra privilegiile. Și în 1848-’49 a fost vie, de la început și pînă aproape de sfîrșit, conștiința că există posibilitatea opțiunii: luptă sau tratative. În ce privește justetea compromisului austro-ungar, disputele nu au încetat din clipa în care s-a născut ideea și pînă la destrămarea monarhiei. După Trianon, întrebarea a fost dacă scopul trebuie să fie restabilirea țării istorice sau revizuirea parțială? În timpul Celui de-Al Doilea Război Mondial, s-a pus de multe ori problema: să intrăm în război, să nu intrăm, sau cînd și de care parte? În interpretările istorice au apărut mereu și după aceea alternativele. Am văzut că pînă acum analiștii istoriei au avut totdeauna posibilitatea opțiunii; după regimul comunist al partidului unic, acum nu ne-a mai rămas decît o singură posibilitate: acceptarea necesității istorice ca teză.

De altfel, apocalipsul comunist nu are nevoie de cumpănirea istoriei, căci, oricum ar fi fost, nenorocul s-a terminat, înfăptuirea societății perfecte, a vieții fericite se apropie rapid, semnele nașterii paradisului pe pămînt sînt succesele construirii socialismului.

În lipsa unei rațiuni și a unei opere cuprinzătoare de interpretare a istoriei, sîntem siliți să apelăm aici la istoriografia științifică. Această istoriografie

s-a eliberat treptat de sub tutela partidului comunist din anii 1940, dar de controlul partidului a scăpat abia la sfârșitul anilor '80. S-au constituit etapele, dar nu după cum a prevăzut cîndva scenariul — invizibil sau scris.

În primul rînd, trebuia compromisă istoriografia dominantă între cele două războaie, ca fiind reacționară, lipsită de patriotism și antipopulară. Sfârșitul Celui de-Al Doilea Război Mondial fiind aproape, s-a adus cu succes în primul plan tradiția antigermană, cea curutească a independenței, confruntîndu-se adeseori cu luptele sociale și identificîndu-se cu lupta de clasă.

Cînd această orientare s-a compromis datorită exagerărilor și falsificărilor, a urmat abordarea deziluzionantă. Disputa Molnár Erik, sau așa-numita dispută a "națiunii", a adus rezultate și criterii noi importante, dar, în același timp, a apărut și degradarea, denigrarea problemei naționale. Nu numai în concepția istorică, ci și în viziunea asupra trecutului cultural, a cîștigat teren neglijarea relațiilor din afara teritoriului stabilit la Trianon.

De la începutul anilor 1980 se pot observa rupturile imposibil de cîrpit ale rețelei ideologice, tendința, întîi prudentă și apoi fermă, de a o face dispărută, reevaluarea unor izvoare istorice, figuri, instituții, evenimente, dar nici-decum o reevaluare epocală. Se estompează treptat punctul de vedere al politicii externe, referirile la sensibilitatea reală sau imaginară a vecinilor, de la caz la caz, în arierplan, obligația "respectării" interesului sovietic în politica externă.

Investigarea amănunțită se lasă deocamdată așteptată, fiindcă procesele începute nu s-au încheiat încă, dar, în general, se poate spune că a devansat schimbările din 1989-'90, la care a și contribuit reevaluarea istoriei recente a Ungariei, în primul rînd a celei din etapa 1945-1960, în puncte esențiale, chiar dacă nu sub toate aspectele, precum și publicarea rezultatelor unor cercetări, izvoare și documente.

Ce s-a omis?

Cotitura a avut într-adevăr loc, știința de specialitate a avut multe realizări, dar o analiză istorică de ansamblu cu efect asemănător celor exemplificate de noi, o sintetizare a învățămintelor istoriei întîrzie, atît în ce privește 1945, cît și 1956. Nici în emigrație, nici în Ungaria nu au ieșit din ascunzișul sertarelor asemenea lucrări, deși în Occident au apărut multe scrieri valoroase referitoare la Revoluția din '56, iar în trecutul apropiat și în Ungaria s-au publicat cîteva. Mă gîndesc la manifeste avînd ponderea celui lansat de Kemény Zsigmond sau la cărți cum a fost *Trei generații* a lui Szekfű. După 1945, Németh László a încetat activitatea vizînd informarea națională și nici Bibó nu a mai scris după 1948 lucrări cum au fost cele din epoca coaliției de după război. Timpul trece și nici despre 1989-1990 nu se naște o lucrare importantă, care să determine măcar intelectualitatea să ia atitudine, fie și divizînd-o. Kemény și-a formulat prima scriere citată în lunile cele mai grele ale represiunii. Și Szekfű

și-a încheiat cartea pînă cînd șirul de evenimente agitate s-a sfîrșit. Németh László și Bibó István au căutat actualitatea înaintea limitelor de timp fixate.

Să nu mai fie oare la modă ceea ce lipsește? Să-i ascultăm pe cei care, dintr-un anumit interes, șoptesc sau declamă: să lăsăm în sfîrșit istoria, să nu ne mai ocupăm de trecut? Să nu ținem seama de experiența celor care spun că elucidarea istoriei este o condiție importantă a viitorului curat, că lipsa ei cauzează confuzii? Să uităm acel adevăr, multă vreme cunoscut aproape ca un loc comun, anume că fără interpretări ale istoriei nu există nici imagine a viitorului? Sînt convins că la aceste întrebări nu trebuie să se răspundă cu *da*. Dați-mi voie să fiu lipsit de modestie: ceea ce am spus înseamnă și autocritică. Dumnezeu-vă puteți să vă gîndiți că după acest tur de orizont pe care m-am angajat să-l fac, pe drept cuvînt se poate aștepta de la mine o idee nouă, o sinteză, iar eu nu fac altceva decît să meditez, să pun întrebări.

Cineva ar putea și să spună că analize istorice cuprinzătoare și de mare efect se nasc totdeauna după cotituri istorice importante, în general după înfrîngeri și eșecuri, iar acum nu putem vorbi despre așa ceva. Într-adevăr, așa s-a întîmplat după 1241-'42, 1526, 1848-'49, 1918-'20, 1945, dar nu și după 1956. În viziunile mai optimiste se află 1686 și 1867. În lumina întrebărilor noastre, e greu de exprimat un punct de vedere unitar și concis cu privire la acești ani și la consecințele lor.

Dar oare am depășit cu adevărat înfrîngerile din anii 1944-'45 și 1956? Azi putem deja să vorbim și să scriem deschis despre cele întîmplate, nu numai în Occident, ci și în Ungaria și între maghiarii minoritari. Dar înregistrarea exactă și lichidarea daunelor materiale și morale nu s-a făcut pînă acum și pierderile nu pot fi înlocuite.

La toate cotiturile mari se pune problema pînă unde trebuie să se reconecteze continuitatea istorică. Acum, din pricina intervenției deosebit de dure, este o sarcină dificilă: șanse au anii 1945, 1948, 1956, 1989. Eventual toți împreună, sau nici unul.

Prezența maghiară în Europa este titlul acestei conferințe de o săptămînă. Interpreții niciodată nu au greșit, analizînd istoria totdeauna în context internațional. Dar e permis, se poate, este recomandabil să ne lăsăm totdeauna în grija Europei și apoi să ne plîngem, ca și cînd ar fi existat un angajament moral scris? Motivul abandonării a reapărut mereu, excepție făcînd, poate, anul 1686, asediul cetății Buda și alungarea definitivă a turcilor. Nu este surprinzător, cred, faptul că, de la 1990 încoace, fiecare guvern a declarat, nu o dată, că așteaptă mai mult ajutor din partea Occidentului.

Care este unitatea de măsură? Occidentul, Europa, mediul nostru sau noi înșine?

Abstracție făcînd de politica zilei și privind în perspectivă istorică, ce înseamnă azi independența fără curuți și lobonți care, timp de aproape o jumătate de mileniu, au incitat la puncte de vedere opuse și au făcut să curgă mult sînge?

Și, iarăși făcînd abstracție de politica zilei, oare interesele noastre fundamentale sînt într-adevăr identice cu ale vecinilor noștri?

Răspunsul meu final este totuși că, din punct de vedere național, ar fi neapărat necesar și util ca un spirit elevat, sau mai multe, care s-ar bucura de audiență în cercuri largi, să exprime idei raționale și sincere despre situația țării și a poporului — nu la nivelul partidelor politice și al programelor lor, nu împotriva lor, ci păstrînd distanță față de ele. Îngrămădirea întrebărilor și formularea în mod necesar circumspectă semnalează și formal cît este de dificil ceea ce doresc eu.

În românește de Florica Perian

NOTĂ

Acest studiu a fost inițial o expunere făcută în 20 aprilie 1996 la Gomadingen (Germania), la Conferința *Prezența maghiară în Europa*, organizată de Universitatea Protestantă Maghiară Liberă. În mod necesar, varianta scrisă am scurtat-o și am schimbat titlul primit cu ocazia invitației organizatorilor conferinței (*Interpretări de destine*), considerînd că este potrivit pentru expunerea în cauză. Bibliografia de specialitate este vastă, dar numărul lucrărilor de sinteză asupra temei este extrem de redus. Ele se referă la evul mediu și la începuturile epocii moderne. De cele mai multe ori, am preluat date și concluzii din următoarele lucrări: Deér József, *Maghiarimea păgînă — maghiarimea creștină*, Budapesta, 1938 (capitolul intitulat *Bastionul de apărare a creștinătății*); Benda Kálmán, *Istoria conștiinței misiunii naționale maghiare*, Budapesta, 1937; Öze Sándor, *"Dumnezeu pedepsește poporul maghiar pentru păcatele sale". Analiza unei paralele biblice în baza literaturii bisericești din secolul al XVI-lea*, Budapesta, 1931; Hóman Bálint-Szekfi Gyula, *Istoria maghiară*, vol. VI, *Secolul al XVIII-lea*, Budapesta, 1931 (capitolul II). La analiza epocilor de mai tîrziu m-am bazat direct pe operele în sine, de aceea consider că este inutil să menționez aici date în plus față de cele comunicate în text. Excepție face studiul referitor la darwinismul social din Ungaria: Németh G. Béla, *Luptă pentru existență și naționalitate*, Budapesta, 1976.

ROLUL MAGHIARILOR ÎN TRANSILVANIA
SECOLULUI AL XVIII-LEA

În Transilvania, devenită, o dată cu includerea principatului în Imperiul Habsburgic, provincie imperială, rolul și ponderea societății maghiare s-au modificat în mod radical. După cele două veacuri pline de tulburări ce-l preced, secolul al XVIII-lea, mai cu seamă cu începere din cel de-al doilea deceniu al său, pare o epocă relativ lipsită de evenimente. Lăsând la o parte câteva incursiuni, țara n-a fost răvășită de oștiri inamice, războaiele — de data asta ale imperiului — s-au desfășurat dincolo de hotare și nu și-au făcut simțite efectele decât mijlocit, iar tensiunile interne au ieșit la lumină într-o manieră mai drastică abia către sfârșitul secolului, prin răscoalele țărănești din 1784-1785. Caracteristica secolului e dată de schimbările provenite din amintita integrare, iar acestea, fie că au fost în slujba modernizării, fie că au slujit doar interesele puterii centrale, s-au petrecut aparent fără participarea activă, determinantă a păturilor societății maghiare. În realitate însă, aceste schimbări erau semnele unui proces social care, o dată cu schimbările exterioare, de guvernământ, a condus, prin intermediul legăturilor permanente sau de mare frecvență ale păturilor conducătoare cu capitala imperială și prin aceasta — sau nemijlocit — cu orientările, curențele spirituale și sociale din Occident, la modificarea cursului și cuprinderii culturale, la extinderea ariei ideilor iluminismului și purtau în adânc elementele nutritive ale schimbărilor sociale ce aveau să se petreacă în secolul următor.

Recunoașterea — încă de pe când rezultatul acțiunilor armate în curs nu fusese decis — a insuccesului mișcării de eliberare conduse de Rákóczi a însemnat părțile aflate în conflict să încerce o realizare cât mai favorabilă a obiectivelor propuse sau măcar o cât mai mare apropiere de acestea pe terenul politicii și diplomației. În opinia lui Rákóczi, războiul ar fi trebuit continuat oricum pînă la începerea tratatelor dintre părțile adverse din marea politică europeană, căci, spera el, avînd ajutorul aliaților, soarta Ungaria și Transilvaniei ar fi putut lua o turnură mai fastă în cadrul unui acord internațional, mai precis: s-ar fi putut asigura statalitatea independentă a Transilvaniei față de Imperiul Habsburgic. Dimpotrivă, guvernul de la Viena, aflat și așa în avantaj din punct de vedere teritorial și al puterii militare, urmărea ca rezolvarea conflictului dintre părți să nu aibă loc în cadrul unor tratative internaționale, ci să ia sfîrșit printr-o înțelegere convenită între cele două părți adverse, adică între suveran și supușii săi. Din păcate, încrederea în judecata lucidă, depășind

propriile lor interese, în ajutorul marilor puteri s-a dovedit, ca de atâtea ori de-a lungul istoriei, o iluzie deșartă. În fața unei națiuni greu încercate de război, ostenite, politica imperială, alternînd represaliile dure cu promisiunile de grațiere, și-a atins obiectivul: pacea de la Satu Mare, încheiată pe 29 aprilie 1711.

Consecință a presiunii amenințătoare exercitate de puterea militară imperială, care invadase treptat, pe parcursul mai multor ani, Transilvania și a promiselor măsuri de grațiere, legate de anumite condiții, revenirea în număr mare a celor nevoiți să se refugieze în Ungaria a creat o situație în care, după încheierea păcii, adversitatea acerbă, de mai multe decenii, dintre *curuți* și *lobonți* nu s-a mai putut manifesta prin confruntări de dimensiuni sociale. Emigrația de după înfrîngerea lui Rákóczi nici nu numără în rîndurile ei personalități ardeleni cu pondere politică însemnată, în ciuda faptului că posteritatea îl consideră pe transilvăneanul Mikes Kelemen întruparea fidelității manifestate față de domnitorul exilat.

După încheierea păcii, Transilvania a intrat în componența Imperiului Habsburgic, păstrîndu-și, ce-i drept, structura socială diferențiată conform privilegiilor stărilor ardeleni, în situația nou creată s-a produs totuși o schimbare, atît în privința ponderii sale politice și a capacității de acțiune, cît și în aceea a funcționării forțelor sociale determinante pînă atunci. În primul rînd, în ceea ce privește statalitatea. Constituirea statalității transilvane a fost rezultatul unui proces mai îndelungat, la ale cărui origini se află dezmembrarea Regatului Ungar de odinioară. Inițial, dintre cele trei părți rezultate în urma dezmembrării, partea răsăriteană a regatului, Transilvania, întrupa organizarea statală independentă ungară. Consolidată în decursul dezvoltării, Transilvania apare la începutul secolului al XVII-lea ca stat independent — cu suveranitate limitată, ce-i drept — dar adoptînd, în ultimă instanță, regimul de continuatoare a existenței statale ungare, cu preluarea structurii sale juridice și instituționale, completate, desigur, cu timpul și adaptate necesităților. Astfel, exigența apartenenței comune, ca expresie a națiunii (feudale) libere, în funcție de raportul de forțe în situația dată a țării, se făcea simțită chiar și sub forma concepției, constituite în urma deplasării centrului de greutate, conform căreia declinul maghiarimii ar putea fi oprit prin înglobarea Ungariei de către Transilvania (Szalárdi). Oricum, spre deosebire de celelalte două părți de țară, statul ardelean nu numai că exprima concepția apartenenței comune a maghiarimii, ci avea — în măsura îngăduită de suveranitatea limitată — și dreptul și autoritatea decizională adecvate intereselor țării și națiunii, în conformitate cu cerințele statului "stărilor" de tip feudal. Așa se explică și faptul că unul dintre cei mai importanți gînditori politici din secolul al XVII-lea, contele Zrínyi Miklós, vedea, proiectînd oarecum în concret sus-amintita concepție transil-

vanocentrică nutrită de ardeleni, soluția care să pună capăt “degradării maghiare” în încoronarea ca rege al Ungariei a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, ceea ce ar fi creat condițiile realizării unității de odinioară a țării. După încetarea influenței otomane, dar mai cu seamă după pacea de la Satu Mare, a apărut însă situația paradoxală că, afirmându-și, pe temeiul coroanei ungare, dreptul de redobândire a Transilvaniei, reprezentantul Casei de Habsburg, împărat și totodată rege, a consfințit, prin menținerea acesteia în cadrul imperiului, tocmai separația ei. Așa se face că, în conformitate cu interesele imperiale, principatul Ardealului a devenit, alături de Ungaria, o componentă a imperiului sub sceptrul habsburgic. Parte a unui imperiu bine organizat, jucând rolul de mare putere europeană, în cadrul căruia Transilvania, fără prea mare importanță pe plan economic, a căpătat însemnătate în primul rând din punct de vedere al politicii externe și militar. Două domenii în care membrii societății maghiare transilvănene nu mai puteau avea influență. Corespunzător acestei situații, se conturează în cercurile maghiarimii ardeleni o nouă viziune și un nou rol social, precum și însemnătatea ei în cadrul imperiului și, implicit, în acela al țării.

Tocmai dezastrul demografic suferit de societatea ardeleană maghiară în urma năvălirilor turco-tătare de după nefasta aventură poloneză a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, cel merit, în viziunea lui Zrínyi Miklós, rolului de unificator de țară, apoi dihonnia stîrnită în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea în sînul națiunii și manifestarea devastatoare a acesteia în războiul dintre curuți și lobonți, iar mai apoi senzația de neputință, deziluzia și amărăciunea provocate de insuccesul luptei de eliberare națională conduse de Francisc Rákóczi al II-lea au modificat concepția exprimată de către gînditorii politici ai societății maghiare din Transilvania. Exponenții noii concepții nu mai gîndeau în termenii națiunii, ci, — semn al crizei intervenite —, ca într-o proiecție la scară redusă a imaginii Transilvaniei, așa cum apare ea la Gabriel Bethlen și la Gheorghe Rákóczi I, în cadrul provinciei, în termenii posibilităților limitate în contextul cărora societatea ardeleană căuta calea supraviețuirii. Transilvanismul, exprimat și de către Bethlen Miklós, ideea unei Transilvanii independente, concepută sub domnia principelui protestant de origine străină, se manifesta deja la Cserei Mihály — care vedea cauza tuturor relelor în Ungaria și în unguri — sub forma unui veritabil antimaghiarism. În cadrul acestui proces schimbător — și critic — trebuia, așadar, societatea maghiară ardeleană să-și asume un rol în Transilvania, guvernată ca o provincie imperială. Cu toate că stratificarea societății bazate pe “stări” (*status et ordines*) nu s-a modificat după 1711, accentele, rolurile și situațiile raportate la principatul de odinioară s-au modificat, atît datorită faptului că Transilvania devenise componentă a unui mare imperiu, cît și sub presiunea schimbărilor specifice vremurilor.

În principiu, egalitatea nobiliară formulată de Werbőczy (*una et eadem nobilitas*) nu s-a schimbat, cu atât mai mult însă diferențierea din cadrul nobilimii, posibilitatea exercitării individuale a privilegiilor nobiliare. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Mihail Apafi împărțea cu larghețe titlurile nobiliare, dar fără ca scrisoarea cu blazon (*armalis*) să fi presupus și atribuirea vreunui domeniu. Astfel, numărul nobilililor a sporit, ce-i drept, dar cum, în spiritul *Tripartitum*-ului, scutirea de dări se referea numai la moșiile nobiliare, puzderia de "armaliști" n-o duceau mai bine decât iobagii și nici ei, cum nici nobilii cu o sesie, nu erau scutiți de impozite. Piramida alcătuită de nobilime a trecut, așadar, lărgindu-și stratul inferior, însă cu pondere socială neschimbată, în Transilvania încăpută sub dominația habsburgică în curs de consolidare, în relația vechiului strat superior al mării nobilimi (magnați) plasate în vârful piramidei a intervenit însă o însemnată modificare, întrucât, în bună parte, din membrii săi s-a constituit aristocrația transilvăneană corespunzătoare ierarhiei nobiliare din cadrul imperiului.

În ceea ce privește întregul nobilimii transilvănene, drept e că partea covârșitoare a acesteia era maghiară sau, sub efectul unor factori ținând de religie, școală sau căsătorie, a devenit maghiară, dar identitatea maghiară nu era o condiție determinantă a apartenenței la această stare, căci, de exemplu, numeroase familii românești făceau parte din nobilimea "maghiară" și beneficiau de privilegiile nobiliare maghiare. În Transilvania existentă ca parte a imperiului, schimbarea cea mai însemnată relativ la această nobilime este că rolul său de inițiator, de creator al politicii de stat a încetat chiar și la nivelul său cel mai de sus. E adevărat că, la începuturile constituirii principatului Transilvaniei, voievodul, iar mai apoi, de la Sigismund Báthory încoace, principele Ardealului, provenea din familii de magnați din Ungaria, respectiv deținând acolo domenii întinse, dar după Gabriel Bethlen accesul la domnie era deja în puțină oricărui dintre nobilii transilvăneni. După pacea de la Satu Mare, această posibilitate a devenit caducă. La fel, a încetat (în mod simbolic, poate, o dată cu moartea lui Bethlen Miklós) și rolul omului de stat ardelean. Imperiul Habsburgic nu avea nevoie de oameni care să conceapă, să conducă ei înșiși politica Transilvaniei, deoarece totul se petrecea la nivel de imperiu. În noua alcătuire se simțea nevoia cel mult de conducători de tipul funcționarului, capabili să execute corect ordinele emise de centru și, în cazuri mai fericite, să le adapteze condițiilor locale specifice.

În cunoștința celor de mai sus, devine de la sine înțeles că schimbările intervenite după instalarea dominației habsburgice au atins de fapt, în primul rând, pătura superioară, vechile familii de magnați. Căci din acestea s-a alcătuit noua aristocrație corespunzătoare ierarhiei imperiale, familiile de magnați din epoca principatului beneficiind de înălțările în rang corespunzătoare imperiu-

lui, pentru ca, în același timp, urmare a unor interese oficiale, administrative sau de altă natură, această aristocrație în devenire să fie completată și cu elemente din rîndurile nobilimii și ale burgheziei. Familiile de magnati din epoca principatului care n-au beneficiat de avansări în rang au rămas să constituie pătura superioară în cadrul nobilimii; dintre familiile amintite însă nu puține s-au stins. Așadar, și integrarea corespunzătoare rangului lor social anterior a vechilor familii de magnati din sînul cărora proveniseră odinioară principi și membri ai consiliului principelui în societatea transilvană din cadrul imperiului devenise dependentă de acordarea de ranguri de la curte. Principele Transilvaniei nu putea acorda, în afara titlului de nobil, alte titluri, recunoscute în ierarhia seniorială europeană. Întrucît în Transilvania nu s-a împămîntenit titlul de *comes* legat de domeniu (titlul de comite perpetuu de Bistrița al lui Ioan de Hunedoara reprezintă un caz izolat) și nici transmiterea acestuia (comite prin moștenire, “örökös grófság”), titlul de *comes* era folosit doar ca titlu de funcție, de pildă, de către înalții dregători ai comitatelor: comiții supremi, după cum nu s-a transmis nici titlul de “baron al țării” (“ország bárója”), care avea altă semnificație în evul mediu, cum nici acel *liber baronatus* legat, de asemenea, de moșie, de domeniu, nu era identic cu titlul de baron de mai tîrziu, acesta din urmă corespunzînd austriacului *Freiherr*.

În Transilvania integrată imperiului s-a pornit, așadar, un proces, derulat, de altfel, și în alte zone ale imperiului, vizînd în bună parte familiile de magnati de odinioară și constînd în acordarea, respectiv procurarea de titluri menite să indice apartenența la aristocrație a deținătorilor de înalte funcții în stat. Titlul de conte (*gróf*) acordat în 1623 fratelui mai mic al lui Gabriel Bethlen, Ștefan Bethlen, reprezenta încă un caz unic în Transilvania vremii, el începe să se răspîndească abia mai tîrziu, datorită legăturilor mai strînse cu Casa de Habsburg. Celălalt descendent al familiei Bethlen, cancelarul și memorialistul Miklós, avea să primească titlul de conte în 1691, ca expresie a faptului că, evident, Casa de Habsburg dorea să-i considere pe membrii marcanti ai marii nobilimi ardeleni, respectiv familiile acestora, ca făcînd parte din aristocrația imperială. Acordarea de titluri din perioada consolidării începute în 1711 purta însă mesajul fără echivoc al puterii centrale, în sensul că aceasta nu intenționa să includă toate familiile din marea nobilime transilvăneană în ierarhia aristocrației imperiului. De respectivele titluri au beneficiat în primul rînd membrii acelor vechi familii senioriale cărora curtea le-a acordat înalte funcții în stat, iar criteriul suprem era încrederea, măsura în care aceștia se arătau demni de încredere din punctul de vedere al imperiului, la care se adăugau, cu o pondere deloc neglijabilă, elementele aferente Contrareformei. Astfel, în 1712 primește titlul de conte descendentul unei familii din marea nobilime, Kornis Zsigmond, care, din funcția de vicecancelar de la Viena, avea

să devină primul guvernator al Transilvaniei de după 1711 și tot astfel accede în rândurile noii aristocrații secuiei Kászoni János, pe care în 1713 suveranul îl numește vicescander, dar, „avînd în vedere funcția sa”, îl recompensează în 1718, sub numele de Bornemissza și cu păstrarea numelui „kászoni” ca predicat nobiliar („de Kászon”), cu titlul de baron. Dar nu numai înalții demnitari s-au ales cu titlul de conte sau de baron — dincolo de faptul că pe vremea Mariei Tereza s-a răspîndit și obiceiul acordării titlului de consilier secret, respectiv a anumitor demnitari de la Curte (mare maestru de ceremonii, mare maestru de echitație, paharnic etc.) — ci a început și cumpărarea titlurilor, deși nu la modul cvasigeneralizat de la sfîrșitul următorului secol, al XIX-lea. Apar, de asemenea, și familiile aristocrate străine, împămîntenite prin acordarea așa-numitului indigenat. Întrucît o parte din familiile de magnati din epoca principatului se stinseseră sau erau pe cale de a se stinge, iar altă parte n-au beneficiat de ridicările în rang, în secolul al XVIII-lea, în esență, locul vechiului ordin seniorial a fost luat de o nouă aristocrație — adaptată modelului imperial — constituită atît dintr-o parte a vechilor familii de magnati, cît și din membrii nobilimii de rînd sau ai comunității sașilor, beneficiari ai ridicărilor în rang cuvenite păturii de funcționari cu demnități importante.

În secolul al XVIII-lea, ridicarea în rang nu mai presupunea neapărat și acordarea de domenii, deși apartenența la aristocrație impunea un mod de viață costisitor, pe potriiva fastului baroc agreat în epocă, ceea ce implica, evident, și resurse și, prin urmare, reprezenta și o povară materială. Puterea centrală a găsit însă modalitatea de a le înlesni adepților săi de încredere și utili accesul la alte resurse materiale. Aceasta se putea întîmpla prin utilizarea bunurilor teaurariale: fie prin ipotecarea lor în beneficiul favoritului, fie prin înstrăinarea lor definitivă. La începutul epocii, calea mai accesibilă era ipotecarea (astfel ajunge, în virtutea dreptului ipotecar, Kászoni János, fondatorul familiei baronilor Bornemissza de Kászon, în posesia domeniului de la Gurghiu și tot astfel dobîndește episcopia greco-catolică română dreptul asupra domeniului din Făgăraș, mai apoi, în locul acestuia, asupra celui din Gherla și, în cele din urmă, asupra celui din Blaj). Mai tîrziu, pe vremea Războiului de Șapte Ani, întrucît cheltuielile legate de acesta consumaseră veniturile vistieriei imperiale, puterea centrală a recurs și în Transilvania la înstrăinarea — cu excepția domeniilor miniere — a posesiunilor imperiale, valorificate pînă atunci prin concesionare și ipotecare. (În decursul acestui proces, Bethlen Gábor, promotorul constituirii noului sistem de fiscalități, care, asemenea sasuului Samuel Bruckenthal, înzestrat cu titlul de baron, făcea parte dintre aceia pe care Maria Tereza i-a recompensat cu larghețe pentru serviciile aduse, cumpără cu 700 000 de forinți aceste proprietăți, pentru ca apoi să vîndă domeniul din Dumbrăveni armenilor, — care au dezvoltat acolo o așezare —, iar bu-

nurile procurate de el în zona Făgăraşului să ajungă în posesia universităţii săseşti.) Sporirea averii putea să se producă însă şi prin acordarea de funcţii, respectiv de surse de încasări (ca, de pildă, funcţia de tezaurar şi concesiunile procurate datorită acesteia, ale căror venituri au pus bazele înăvuşirii familiei lui Apor István, înzestrat cu titlul de baron încă în 1693, preum şi aceea de înalt comisar, ocupată vreme de mai multe decenii de Kornis István).

Starea materială a noii aristocraţii ardelenе provenite din unele familii din vechiul regn nobiliar superior adaptate ierarhiei aristocratice imperiale şi, respectiv, din familii ale burgheziei săseşti era însă mult inferioară celei a aristocraţiei posesoare de întinse domenii din Ungaria; nici rolul jucat de ea la curte nu era identic cu al aceleia, spre a nu mai vorbi de aristocraţia cehă, participantă directă la guvernarea imperiului. În societatea transilvană însă această aristocraţie constituia pătura care, ca urmare a locului ocupat în vârful ierarhiei societăţii organizate pe “stări”, a primit şi şi-a asumat roluri în guvernarea provinciei. Dar ponderea şi concepţia cu care lua ea parte la viaţa politică orientată spre Viena şi urmărind obiectivele imperiale centralizate erau cu totul diferite de ale marii nobilimi şi ale nobilimii de rînd din epoca principatului, care mai aveau chiar şi posibilitatea de a interveni în alegerea principelui şi de a şi înfrunta, coalizîndu-se întru apărarea propriilor interese, puterea princiară. După eşecul luptei de eliberare conduse de Rákóczi, în condiţiile noilor posibilităţi puse în valoare de ordinea imperială, aristocraţia şi nobilimea dezbinată în urma Contrareformei nu mai erau apte să-şi asume în viaţa politică altceva decît ceea ce li se oferea. Dominantă a cîtorva decenii şi determinantă de atitudine, opoziţia dintre curuţi şi lobonţi îşi pierduse din intensitate. Modificarea radicală a condiţiilor, răsturnarea raporturilor nu era dorită de nimeni. Caracterul aulic nu era comparabil cu cel din Ungaria, spiritul de aservire faţă de Viena evolua într-un ritm mult mai lent. Această aristocraţie şi nobilime stabilizată contempla deja, fără să mişte vreun deget, incursiunea din nordul Ardealului, pusă la cale de emigraţia din timpul lui Rákóczi şi realizată — ce-i drept, fără prea mari şanse — sub conducerea lui Esterházy Antal şi nici planul lui Rákóczi József în vederea unui nou principat transilvan n-a stîrnit vreun ecou în cercurile sale. (În legătură cu acesta din urmă însă, puterea nu uită să ia o serie de măsuri represive, menite să întărească prezenţa sa militară şi Contrareforma.) De altfel, rezistenţa sau chiar confruntarea faţă de, respectiv cu puterea nu-şi aflau locul nicicum în modul de viaţă şi în concepţia de tip baroc care se înstăpîniseră. Nu doar oamenii de carte în mod unanim recunoscuţi drept aulici, dar nici măcar un scriitor de formaţie ştiinţifică ca Benkő József nu s-au putut sustrage concepţiei dominante, care presupunea respectul necondiţionat, ba chiar omagierea noilor forme de viaţă constituite.

Procesul aici schițat al transformărilor sociale de după integrarea în imperiu — antrenînd, în esență, modificări semnificative doar la vîrfurile piramidei nobiliare — a demarat la începutul secolului al XVIII-lea. Un proces care prezenta trăsăturile unui tablou aparent imuabil, dar care a determinat destinul Transilvaniei vreme de două secole. Și, în același timp, în cursul acestui proces aparent lipsit de evenimente se acumulează, încă de prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, condițiile ce aveau să funcționeze apoi ca forțe extensive în demolarea societății bazate pe “stări”. Centralizarea puternică instaurată o dată cu integrarea în imperiu, exercitarea absolutistă a voinței suveranului nu periclitau în mod fundamental menținerea neștirbită a privilegiilor nobiliare, deoarece puterea centrală absolutistă era bazată ea însăși pe acest principiu de castă. Drept urmare, membrii păturii nobiliare superioare ocupau și pe mai departe cele mai înalte funcții, fie în cancelariile ardelene cu sediul la Viena, în cele guvernamentale autohtone sau în sistemul de autonomie nobiliară. Din rîndurile lor proveneau guvernatorii, — cu excepția perioadelor cînd puterea centrală recurgea la guvernarea militară —, cancelarii, tezaurarii, președinții Tablei Regale, precum și alți demnitari. În comitatele și provinciile nobiliare maghiare, precum și în cadrul autoguvernării scaunelor secuiești, aristocrația furniza de obicei comiții supremi, cu puteri în mod tradițional mai mari decît în comitatele din Ungaria, căpitani supremi ai districtelor și, în scaunele secuiești, judele regesc suprem.

Modalitatea exploatării domeniilor, de altfel mult mai modeste în comparație cu acelea ale aristocrației din Ungaria, indică, în cazul nobilimii transilvănene din secolul al XVIII-lea, puține deosebiri față de metodele din epoca principatului. Preponderentă era încă tot creșterea animalelor, desfășurată în modul tradițional, cu singura excepție a uneia dintre ramurile creșterii cailor, anume aceea care viza constituirea unor efective de lux menite să satisfacă pretențiile aristocrației. Această tendință se manifestă concomitent cu modul de viață baroc și în cadrul marilor domenii, limitîndu-se la acestea, apar în cuprinsul hergheliilor armăsarii de sînge spaniol. În ceea ce privește agricultura, elementul de noutate — apărut ca urmare a îndemnurilor venite de la “centru” — îl reprezintă introducerea cultivării cartofului, în anii 1760. În acea vreme, pe domeniile deja amintitului Bethlen Gábor acesta era deja cultivat; printre popularizatorii săi, un rol important îi revine medicului tîrgumureșean Mátyus István, iar învățatul Fridvalszky János pune în valoare foloasele acestei culturi. De asemenea, relativ la agricultura practică pe domeniile nobiliare și, în general, pe proprietățile marii nobilimi, apare o dezvoltare lentă și marcată de refluxuri a gospodăririi alodiale. Forța de muncă necesară provenea și pe mai departe din rîndurile “supușilor” trăitori pe moșie — iobagii și jelerii, care îndeplinesc un anumit număr de zile de robotă sau de lucrări socotite în plus.

Avînd în vedere că reglementările generale concepute pentru Transilvania în privința rentelor feudale (*Certa puncta* din 1769) nu erau aplicabile în realitate, acest fapt, precum și scutirea de îndatoririle robotei a iobagilor și jelerilor organizați în formațiunile grănicerești au indus tensiuni din ce în ce mai serioase între cei obligați la robotă sau la alte servicii de această natură și nobili. În această privință, istoriografia aduce aristocrației și, în general, marilor proprietari funciari reproșul că prin colonizarea, prin folosirea unei forțe de muncă adeseori mai docile, mai puțin pretențioase, în detrimentul populației maghiare, a contribuit în secolul al XVIII-lea la pierderea de teren a populației maghiare față de iobăgimea și jelerimea română. În această privință însă, prin colonizarea teritoriilor nelocuite, a dat și puterea centrală un exemplu, atunci cînd a interzis colonizarea maghiarilor în Banat și pe cursul Mureșului Inferior, motivînd că reprezintă o primejdie așezarea acestui popor recalcitrant în zonele de frontieră. În acest timp, în aceste zone reaşezarea românilor, sîrbilor, slovacilor, şvabilor și altor naționalități se desfășura în mod planificat. Fără îndoială, a contribuit și aceasta la respectivul fenomen demografic cu rădăcini îndepărtate în timp, — pe lîngă alți factori, firește —, dar pentru o înțelegere mai corectă trebuie să avem în vedere că, în toate acțiunile lor, stăpînii moșilor și domnitorul erau deopotrivă conduși de concepția nobiliară specifică vremii, care reducea noțiunea de națiune la nobilime, neincluzînd poporul de rînd, țărani sau iobagi, oricărei naționalități i-ar fi aparținut, în cadrul națiunii, ci tratîndu-l doar ca pe o forță de muncă aflată în stare de vasalitate.

Pe lîngă dezvoltarea extrem de lentă a agriculturii, nobilimea, profund înrădăcinată în tradiții și obiceiuri trecute, care, în condițiile extrem de complicate ale ipotecărilor, nu izbuteste să acceadă la credite corespunzătoare, ratează și participarea la întreprinderile manufacturiere apărute ca germeni ai capitalismului în cursul veacului al XVIII-lea, îndreptîndu-și atenția asupra-le doar către finele secolului, — urmînd, de asemenea, exemple exterioare, aulice și burgheze (săsești) —, în bună parte după perioada tratată aici. Avem cunoștință, astfel, despre moara de hîrtie prevăzută cu holendru și malaxor de la Chiuza, proprietate a contelui Bethlen Miklós și a soției sale, contesa Csáky Kata, care însă, din pricina proastei gospodăririi, în 1795 nu mai funcționa. O întreprindere valabilă s-a dovedit, în schimb, atelierul de sticlărie de la Valea Zălanului al familiei Kálnoki, închiriat în 1777. Familia conților Mikó poseda, la Valea Zălanului și la Micfalău, cîte o sticlărie și, cu toate că activitatea primeia a încetat încă prin anii optzeci ai secolului, atelierul de la Micfalău funcționa cu bune rezultate încă și în secolul al XIX-lea. Caracter manufacturier aveau și cele două cazane de potasă ale familiei Bánffy, cel din Doh și cel din Mălădia, dar manufactura propriu-zisă, cea de la Calina și cea de la Făgetu, a început să producă abia în secolul al XIX-lea.

Tocmai din cauza poziției sale din vârful ierarhiei sociale, a puterii ei exercitate, în calitate de proprietară de pământuri, asupra celor dependenți și a poziției sale conducătoare, pătura aristocratică formată în decursul secolului al XVIII-lea poartă, fără îndoială, o serioasă răspundere pentru cursul istoriei ardelenelor, așa cum s-a prefigurat ea în secolul al XVIII-lea. Cu toate acestea, e de neacceptat acea prezentare schematică a istoriei, practică în deceniile trecute, care considera că aristocrația și, în general, nobilimea era vinovată de toată rămânerea în urmă, pentru toată situația precară a vremii. Ca orice judecată colectivă, nediferențiată și neorientată asupra purtătorilor concreți ai răspunderii, și aceasta — chiar dacă nu era propusă ca atare, tendențioasă — este, în orice caz, eronată. Căci însuși rolul determinat în cadrul societății constituite pe “stări” era, după cum am văzut, limitat de interesele imperiale — iar rolul acesta nu era determinant. În același timp, nu se poate trece cu vederea nici faptul că aristocrația transilvăneană dispunea de o bază materială mai modestă decât aristocrația din alte provincii ale imperiului și era mai puțin exclusivistă decât acelea. Menținerea legăturilor de rudenie cu familiile senioriale sau din nobilimea mijlocie de odinioară, rămase la statutul de simplă nobilime, a ferit-o de izolare, dar i-a împiedicat și devenirea aulică. Prin faptul că, din 1761, absolutismul și mai apoi absolutismul luminat au împiedicat funcționarea dietei, s-a pus capăt, de fapt, și posibilității ca “națiunea” stărilor să-și exprime voința. Aceasta avea să redevină cu putință abia după 1790. E adevărat și că atât aristocrația, cât și nobilimea s-au arătat în bună parte ostile unora dintre măsurile puse în slujba progresului inițiate de absolutism și de absolutismul luminat. Trebuie să avem însă în vedere și în judecarea acestui fapt că absolutismul luminat însuși se baza tot pe organizarea pe “stări”, deși — tocmai în interesul centralismului — se străduia să se debaraseze de lestul, de excrescențele retrograde ale acesteia, fără însă ca obiectivul său să fi fost crearea unei societăți burgheze, așa cum și-o imagina iluminismul ce începuse să ia avânt. În același timp, nu încapă îndoială că, sub masca reglementărilor puse în slujba progresului, existau uneori și tendințe de uniformizare (germanizare), care puneau în pericol însăși ființa națională, drept care stârneau opoziția tocmai în interesul păstrării ființei naționale.

Secolul al XVIII-lea a fost ultimul în care mai părea de conceput că statul doritor să se îngrijească de soarta cetățenilor săi poate realiza îmbunătățirile sociale respective în cadrul societății pe “stări”. Pe continent se fac simțite însă ideile și condițiile creării statului burghez. Aici, ideile își găseau deja mediul nutritiv într-o societate în care se făcea deja simțită ca o realitate concretă și tot mai puternică tocmai garanția realizării statului burghez: burghezia însăși, cu cerințele sale practice, vivace și cu ponderea sa economică. Viața spirituală și realitatea socială a Transilvaniei difereau însă de cele confi-

gurate în aria occidentală a continentului. Aici, “starea a treia” nu era de luat în seamă, nici sub aspect numeric, nici în ceea ce privește ponderea sa socială. Mai mult, nici această pătură ca atare nu era în mod omogen interesată în constituirea noului tip de societate. Aceasta întrucât partea cea mai “burgheză” a acestei societăți — reprezentată de sași — percepea — și nu fără motiv — pericolul ca, în cadrul noii organizări statale burgheze, sistemul său juridic și instituțional privilegiat să se destrame, cadrul autonomiei sale specifice să-și piardă vigoarea și, în felul acesta, propria sa ființă națională să se afle primejduită. De aceea, deși reprezentanții spiritualității sale s-au dovedit receptivi față de iluminismul care prefigura noua ordine și s-au înscris pe calea remodelării conștiinței naționale, grosul populației săsești, ca urmare a concepției deja amintite, era mai puțin interesat în desființarea societății organizate pe “stări”. Puțin numeroasa burghezie românească, bazată pe mari mase țărănești, și reprezentanții ei clericali și laici deopotrivă vedeau calea dobândirii drepturilor cuvenite prin recunoașterea ca a patra stare, egală cu celelalte trei, din Transilvania — așadar, încă tot în cadrul vechii organizări sociale. Nici populația burgheză maghiară a orașelor nu avea cum să constituie, ea singură, un element cu suficientă pondere în societate și în viața publică, pentru a determina destrămarea organizării sociale pe “stări” și înfripirea noii structuri. O condiție prealabilă acesteia e, pe lângă conștiința națională debarasată de ideea imuabilă a “stărilor”, identificarea cu ideile iluminismului, care câștigă tot mai mult teren în Transilvania secolului al XVIII-lea. Pentru a se propaga, noul curent spiritual avea însă nevoie și de un mediu propice. Acesta se putea constitui în primul rând din elemente ale spiritualității “profesioniste” și din membrii acelor pături sociale care dispuneau de suficientă cultură și deschidere. În Transilvania, printre purtătorii acestei “rațiuni formatoare de destin” se află numeroși membri ai nobilimii, cu deosebire unii din reprezentanții aristocrației, întrucât aceștia aveau în primul rând posibilitatea ca, alături de oamenii dedicați ca atare preocupărilor spirituale, să-și aprofundeze cultura, să dobândească un orizont mai larg. Aceștia — în diferite moduri, ce-i drept — iau parte serioasă la lărgirea aceluia proces care, în cele din urmă, în secolul al XIX-lea, avea să ia o direcție de natură politică, incluzând obiective precise. În secolul al XVIII-lea însă are loc doar o oarecare pregătire a terenului și abia în a doua jumătate a veacului pot fi decelate semne că procesul era pe cale să-și configureze o albie. Faptul că unii aristocrați se străduiau să țină pasul cu gustul epocii s-a vădit nu numai în domeniul arhitectonicii, în felul cum erau imitate, preluate sau adaptate elemente de construcție la modă, ci și prin raportarea acestor aristocrați la cultură, ei dispunând nu o dată de colecții de cărți, de biblioteci, oaze de civilizație deschise știutorilor de carte, dascălilor și învățăcelilor, jucînd astfel un rol deloc neglijabil în privința formării acelei pături

culte, capabile să recepteze ideile epocii Luminilor. Aici se cuvine amintită și fondarea de biblioteci, ca aceea a contelui Teleki Sámuel și cea a contelui Batthyány Ignác sau biblioteca Haller din Ungra, constituită de Haller László și Haller Gábor și cuprinzând literatură franceză, sursă a numeroase idei progresiste, biblioteca, asemănătoare prin caracteristici, a lui Szilágyi Sámuel din Mediaș sau biblioteca lui Bethlen Kata. În societatea transilvăneană, constituirea unei forțe sociale corespunzătoare “stării a treia”, existentă deja și impunându-se cu pondere suficientă în partea occidentală a continentului, era în întârziere și nici în domeniul gândirii, al activității intelectuale, spirituale nu se formase aici un cadru cuprinzător, așa cum se petrecuse în Apus (de pildă, în cazul enciclopediștilor francezi). În ciuda acestora, se poate observa deja o anume permanentizare a legăturilor interpersonale. Nu numai pe calea corespondenței, ci și prin contacte directe. Ca și în secolul precedent, în compania călătorului sau învățăcelului provenit din familiile senioriale și pornit să studieze, să “vadă lumea”, îi aflăm, și în secolul al XVIII-lea, pe însoțitorii și utori de carte (de exemplu, în călătoria comună prin Germania a lui Gyarmathi Sámuel și Bethlen Gergely), dar se perpetua și obiceiul ca educație vlăstarelor cîte unei familii din marea nobile să fie încredințată cîte unui cărturar de renume (de pildă, preceptorul lui Teleki József a fost Bod Péter, cel al lui Teleki László — Cornides Dániel). Nu lipsesc nici protectorii științelor, ai culturii, spre a nu ne referi acum decît, cu titlu de exemplu, la Bethlen Kata și Daniel István, sprijinitori ai activității lui Bod Péter, sau la Wesselényi István și Szacsvey Sándor, promotori ai teatrului, socotit pe vremea aceea cel mai important for al cultivării limbii și propășirii culturii maghiare. Imediat după perioada pe care o avem aici în vedere, printre simpatizanții și membrii Societății Maghiare Ardelene de Cultivare a Limbii (Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság), creată deja fără echivoc sub semnul ideilor iluminismului, aflăm, de asemenea, o serie de membri ai aristocrației rămași fideli mediului cultural maghiar. Dacă, pe lîngă toate acestea, avem în vedere și că iozefinismul, care avea, fără îndoială, și tendințe modernizatoare, și-a aflat — tocmai datorită caracterului organizării sale statale bazate pe “stările” nobiliare — adepți însemnați în rîndurile aristocrației și că, de asemenea, fondatorii maghiari ardeleni ai francmasoneriei, care exprima atunci — din alt punct de vedere — și ea o nouă concepție, proveneau tot din rîndurile acestei aristocrații, putem constata că, în societatea transilvăneană integrată imperiului, schimbarea cea mai profundă a intervenit în privința stării senioriale de odinioară și că rolul cel mai important i-a revenit, cu altă pondere, ce-i drept, noii aristocrații care i-a luat locul. Această nouă aristocrație cuprindea, desigur, în bună parte pe membrii familiilor senioriale de odinioară, dar întrucît, în concordanță cu spiritul epocii, ponderea în societate era direct proporțională cu importanța demnităților

atribuite în cadrul statului, ca și în cazul celor ce promovaseră fără a fi aparținut neapărat vechii nobilimi, rolul jucat era și el determinat de atribuțiile aferente funcției îndeplinite. Deși aceste atribuții erau direct legate de imperiu, de interesele imperiale, membrii cultivați, cu vederi largi ai corpului demnitarilor au fost capabili să se integreze curentelor spirituale ale epocii și, împărtășind valorile culturii maghiare, au contribuit la propagarea iluminismului și la pregătirea epocii reformelor ce avea să urmeze.

Rămânând la rolul social al națiunii “stărilor” în cadrul nobilimii, situația nobilimii proprietare de domenii, rolul ei determinat de posibilitățile sale specifice diferea de acela al noii aristocrații adaptate celei imperiale. În nobilărilor din secolul precedent, numeroase — dar neînsoțite, în majoritatea cazurilor, de danii — au încetat în secolul al XVIII-lea și, chiar și în cazurile în care au mai avut loc, n-au fost, decît cu totul sporadic, legate și de atribuirea unor posesiuni. Deschiderea stării nobiliare către păturile inferioare ale societății s-a manifestat tot mai puțin, din pricina reducerii numărului de titluri acordate, în direcția maghiarimii. (În secolul al XVIII-lea, înnobilarea capătă, în schimb, o nouă coloratură, prin aceea că o serie de burghezi armeni bogați intră în posesia titlurilor nobiliare și după săvîrșirea uniunii religioase și preoții greco-catolici — *unitus*, uniți — dobîndesc prerogative nobiliare, așa încît nobilimea sporește și prin afluența acestora.) După cum am văzut, accesul spre vîrfurile ierarhiei, în schimb, spre aristocrație, a devenit posibil pe calea dobîndirii unor înalte demnități, corespunzătoare respectivului nivel social.

Terenul de manifestare politică a nobilimii posesoare de moșii îl constituieră structurile de autonomie nobiliară, respectiv organisme lor legiuitoare (comitate, districte, scaune). Dar rolul politic independent al acestei nobilimi nu e mai însemnat nici în secolul al XVIII-lea decît fusese în perioada principatului: există cîte-o grupare aristocratică, o elită care se implică în viața publică. Însă în epoca tratată de noi, cu începere din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, i se deschide o nouă cale de afirmare: aceea a exercitării de funcții. Căci în acel proces a cărui caracteristică principală se vădea prin intervenția tot mai accentuată a statului în întreaga societate, influența puterii centrale asupra guvernării, administrației și justiției își făcea simțită prezența din ce în ce mai puternic în perioada absolutismului și a absolutismului luminat. În secolul al XVIII-lea, dietele, care oricum nu mai funcționau decît formal, au încetat, din 1761, de a mai fi convocate, dar și activitatea convențiilor, care îndepliniseră, pînă la jumătatea veacului, un rol determinant în autonomia organismelor legiuitoare nobiliare, se limitează, ba mai mult, din 1763, o dată cu introducerea, în urma reorganizării administrative și juridice, a “tablelor continue”, debutează și pe plan local un sistem — birocratic — de administrare a treburilor publice în care nobilii din aparatul districtual, scăunal, comițial

etc. activează deja în calitate de funcționari. (În perioada domniei lui Iosif al II-lea, calificarea de funcționar — demnitar — era condiționată și de cunoașterea limbii materne a populațiilor aflate sub jurisdicția respectivă; prin aceasta, s-a ridicat la rang de regulă scrisă o practică existentă de fapt și înainte de Iosif al II-lea și continuată și după domnia sa, în conformitate cu care demnitarii locali comunicau cu populația locului prin intermediul limbii materne a acesteia, după cum o dovedesc și diferite documente, consemnarea unor mărturii, acte procedurale și, în anii optzeci ai secolului al XVIII-lea, iar mai apoi în secolul al XIX-lea, conscripțiile efectuate în vederea reglementării obligațiilor cenzitare.) O dată cu amintita trecere la calitatea de funcționar, începe să se contureze și în cadrul nobilimii cu moșii un proces în care — asemănător cazului înaltei nobilimi — afirmarea pe plan local este asigurată de rangul birocratic, încât se constituie astfel o pătură funcționărească nobiliară. Unii din membrii acesteia — mai cu seamă din cadrul organelor de guvernământ și al celor judecătorești superioare: Tabla Regală — aveau să joace, tocmai datorită calificării lor, aidoma personalităților dedicate activității spirituale, un rol însemnat în epoca următoare, a reformelor.

În schimb, nobilii situați la nivelurile inferioare, în marea lor majoritate fără moșii sau cu posesiuni minore (armaliști sau nobili cu o sesie), ca urmare a diverselor sisteme de impozitare care-i obligau cu tot mai mare strictețe la plata diverselor dări, nu mai aparțineau, în secolul al XVIII-lea, nobilimii decît cu numele, din punct de vedere politic nu participau la conducerea societății. Prin faptul de a-i fi transformat în subiecți plătitori, în contribuabili, autoritățile îi desprinseseră din trunchiul nobilimii propriu-zise, așa că trăiau, din punct de vedere social, în cea mai mare parte, la nivelul țărănimii, ba chiar, în ceea ce privește resursele, sub nivelul unora dintre iobagii mai avuți. Merită remarcat că orientarea de politică economică a puterii centrale, care urmărea să sporească veniturile vistieriei în primul rînd prin valorificarea domeniilor coroanei, le-a dăunat în primul rînd nobililor cu moșii mici. Căci, urmare a proceselor pornite în vederea redobîndirii domeniilor ipotecate ale coroanei, tocmai nobilii cu mici proprietăți și-au pierdut drepturile parțiale deținute în virtutea dreptului ipotecar.

Centralizarea impusă treptat în cuprinsul imperiului și modificarea corespunzătoare a sistemului instituțional s-au repercutat în mai multe privințe direct și restrictiv asupra statutului juridic de pînă atunci al nobilimii. Societatea nobiliară a resimțit cu deosebire acest pericol din trei direcții, și anume: din aceea a obligațiilor militare, din aceea a suportării sarcinilor publice și din aceea a redevențelor senioriale, respectiv a relațiilor cenzitare. În umbra propriei armate organizate a statului centralizat, a devenit din ce în ce mai evident că tipul de oaste chemată sub steagurile nobiliare — dincolo de neîncrederea

pe care puterea o nutrea în privința unor asemenea “ridicări” — nu mai corespundea necesităților epocii și că, în esență, puterea centrală nici nu avea nevoie de sprijinul acestor formațiuni, chiar dacă chemarea lor sub arme rămânea posibilă în continuare. Dar această inutilitate sau, în cel mai bun caz, pierdere a ponderii, dacă o raportăm la situația veacurilor trecute, reprezenta, în concepția nobilimii care-și dăduse pînă atunci “tributul de sînge”, tocmai invalidarea motivației scutirii sale de contribuția publică. Căci extinderea participării la povara publică nu era numai unul din principiile de bază ale gînditorilor ce militau pentru crearea societății burgheze. După cum am văzut, dincolo de tezele promotorilor schimbării revoluționare a societății, cerința aceasta și-a făcut loc, din rațiuni de stat, și în teoriile de politică economică ale statului absolutist, ca soluții administrative aplicabile și în cadrul organizării feudale. De aceea, necesitatea extinderii participării la suportarea sarcinilor publice figurează chiar și în acele teorii și recomandări care nu vizau schimbări sociale, ci se preocupau doar de posibilitatea guvernării raționale a statului absolutist. Povara publică — extinderea rețelei de impozitare, precum și reglementarea relațiilor ceniztare — se află la ordinea zilei în tot cuprinsul secolului al XVIII-lea, nu numai în scrieri cu caracter teoretic, ci și în practica puterii de stat. Căci însăși reglementarea sistemului de dependențe feudale, deși nu putem trece cu vederea nici ideile provenite din curentul iluminist și influențînd diferitele acțiuni ale statului, urmărea, în concordanță cu obiectivele statului centralizat, asigurarea existenței celei mai mari baze plătitoare de impozite, a țărănimii (în primul rînd a iobagilor) trăitoare în dependență feudală, asigurarea capacității de plată a acestor potențiali subiecți furnizori de impozite. (În același timp, nu putem pierde din vedere nici implicația politică a faptului că, prin menținerea la ordinea zilei a reglementărilor ceniztare și a politicii fiscale orientate spre generalizarea participării la povara publică, puterea centrală, angajată într-o permanentă încercare a forțelor cu nobilimea, căuta în masele țărănești acea putere ale cărei interese să le poată opune împotrivirii nobiliare.) Din toate acestea reiese că, prin atitudinea sa față de puterea centrală, societatea nobiliară se opunea tocmai tendințelor de constituire a ordinii burgheze (participare generală la povara publică, reglementarea relațiilor feudale etc.). E indubitabil însă și că nobilimea a perceput cu cea mai mare acuitate și procesul implicat în reglementările puterii centrale, pericolul pierderii identității naționale (prin germanizare, prin limitarea sistemului de autonomii constituit în mod tradițional, prin neglijarea, menținerea în plan secund a economiei autohtone) și că, depășindu-și în cursul dezvoltării interesele proprii “stări”, însușindu-și o gîndire bazată deja pe categoria modernă de națiune, cei mai valoroși reprezentanți ai nobilimii (pătura de funcționari cu acces la cele mai elevate valori culturale, în cadrul armatei, membrii gîrzii nobiliare, aristocrații umblați prin străinătăți, adeseori în com-

pania celor dedicați activităților spiritului) au fost cei dinții care și-au însușit ideile iluminismului și din rîndurile lor s-au ales pionierii epocii reformelor.

În decursul secolului al XVIII-lea s-a modificat, în raport cu epoca anterioară, și situația țărănimii, a păturii agricultorilor, care alcătuiau majoritatea în perioada principatului. Țărănimea însăși rămîne și pe mai departe neomogenă: în afara țărănilor liberi și în cadrul societății țărănești aflătoare în dependență feudală, există diferențe între cei ce nu dispun de dreptul de așezare liberă, iobagii, bucurîndu-se însă de condiții relativ mai bune, și cei nelegați de glie (dar, în anumite cazuri, dispunînd și de bunuri imobiliare), jelerii (deși există tendința de a-i lega și pe aceștia din urmă, prin diverse tertipuri administrative, fiscale, de baștină). Îi diferențiază și îndatoririle lor, tipul de slujbe la care sunt obligați. Exceptați de dependență seniorială sunt "libertii" (*szabados, libertinus*).

Grosul societății țărănești maghiare îl alcătuiesc iobagii, cu excepția societății agrare maghiare din scaunele secuiești, unde numărul celor liberi constituie jumătate din totalul populației (23,6% *primipil* și 21,24% *drabant*), depășind proporția însumată a iobagilor și jelerilor (38,8%). Această societate agrară diferențiată — precum și nobilimea inferioară fără moșie — suportă povara impozitelor și serviciilor, iar cei aflați în regim de vasalitate mai sunt supuși și diverselor servituți, obligații față de proprietarii feudali. În Transilvania cuprinsă în Imperiul Habsburgic, tocmai datorită faptului că puterea centrală, în conformitate cu politica sa fiscală, acordă o atenție deosebită asigurării capacității celor vizați de a suporta poverile din ce în ce mai mari cu care statul îi încarcă, urmărește să facă suportabilă situația contribuabililor înfeudați prin reglementarea, limitarea obligațiilor, servituților decurgînd din starea de dependență față de seniori a acestora. În funcție de această tendință a puterii centrale, apare în cazul societății țărănești înfeudate acel proces de modificare a situației sale, care devine treptat perceptibil cu începere din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Caracteristica acestuia este amestecul puterii centrale în relația senior-vasal, respectiv nobil și supus, care se manifestă prin îngrădirea puterii stăpînului, prin limitarea prerogativelor senioriale, de la sistemul prestațiilor și pînă la dreptul seniorului de a exercita funcții judecătorești. Acest proces — în relație cu alte determinante (astfel, sub influența ideilor iluministe, întru fundamentarea deja amintitului sprijin politic) — se manifestă în cadrul sistemelor de impozitare și, paralel cu acestea, în tentativele de reglementare a relațiilor cenzitare. În conformitate cu acestea, în raporturile sale cu statul, rolul celei mai numeroase categorii a societății maghiare transilvănene (iobagi, jeleri și alte elemente supuse servituții) e, pe lîngă suportarea poverii publice, asigurarea nevoilor armatei, precum și serviciul militar ca atare.

Împovărați de două ori, e de înțeles că, o dată cu aducerea la ordinea zilei a reglementării raporturilor de dependență, dorința de a se elibera de diversele servituți a indus puternice tensiuni în rîndurile înfeudaților. În Transilvania (unde nu se răspîndise eliberarea pe calea contractului/răscumpărării, așa-numita *manu-missio*), posibilitățile aserviților de a accede la situația de oameni liberi erau destul de reduse; e vorba de biserică, de școală și de serviciul militar. Acesta din urmă a devenit atractiv atunci cînd, datorită nevoii de efective sporite care să fie folosite în Războiul de Șapte Ani, s-au organizat și în Transilvania regimentele grănicerești locale. Cu toate că, în cadrul maghiarimii, această cale era deschisă secuilor liberi, — care, conform celor deja amintite, manifestau opoziție față de înrolare —, cei ce trăiau în situație de dependență se arătau în mai mare măsură atrași de această nouă formă de servitute, care li se părea mai ușoară. Tocmai acestea au condus, în cursul organizării regimentelor grănicerești, la tensiunile și resentimentele iscate printre iobagi și jeleri față de țărani liberi, nobili și magnați. Și, întrucît reglementarea relațiilor feudale în Transilvania se sleise prin experimente și rezolvări parțiale, în momentul în care dorința de o soartă mai bună, aparent realizabilă din nou pe calea regimentelor grănicerești, a declanșat răscoala din 1784-1785 a țărănimii române, tulburările din rîndurile țărănimii maghiare înfeudate s-au făcut simțite și ele tocmai în zona de contact cu grănicerimea secuiască. Relațiile de dependență feudală nerezolvate aveau să constituie apoi o moștenire negativă, o frînă în calea reformelor din epoca următoare.

Căci ordonanța imperială din 22 august 1785 privitoare la desființarea iobăgiei, care dorea să aducă o îmbunătățire a situației iobăgimii, presupunea, pentru a realiza cu adevărat o schimbare decisivă și pe termen lung în situația țăranilor aserviți, realizarea noii ordini de impozitare plănuită și a noii organizări a comitatului. Desființarea iobăgiei și a denumirii de iobag, asigurarea dreptului de liberă circulație, faptul că nobilul nu-l mai putea izgoni pe iobag de pe pămîntul său și cîteva facilități patrimoniale aveau să devină pur declarative, după ce în 1790 a revenit vechiul sistem instituțional, iar în cadrul acestuia, și modul de funcționare a comitatului nobiliar. Dreptul la liberă circulație/strămutare a rămas, ce-i drept, în vigoare, dar subzistența iobagului era asigurată de pămînt, iar părăsirea acestuia, schimbarea locului de viețuire nu promitea deloc o soartă mai bună. (Situația economică a Transilvaniei nu făcea posibile transformările petrecute în alte provincii ale imperiului, anume mutarea țăranilor la oras, procesul de încadrare a lor în industria pe cale de dezvoltare.)

Nerezolvarea reglementării relațiilor feudale în unele zone, suprapopularea în raport cu productivitatea pămîntului — de pildă, în scaunele secuiești — accentuează în secolul al XVIII-lea fenomenele care se făcuseră simțite deja și în secolul anterior. Unul din acestea era migrația iobagilor, continuîndu-se

migrația către Moldova și Muntenia — de unde, în schimb, iobagii români migrau înspre Transilvania. O dată cu încetarea dominației otomane, s-au eliberat însă terenuri nelocuite — pustii — sau slab populate, care au exercitat o veritabilă atracție magnetică asupra maselor țărănești doritoare de o viață mai bună. Drept urmare, din rîndul țărănimii maghiare — mai cu seamă al iobagilor — mulți s-au îndreptat către Partium, spre pusta (Alföld) ungară depopulată sau în zonele Banatului timișean, pe atunci încă separat. Iar după reprimarea sîngeroasă a revoltelor, a tulburărilor provocate de organizarea regimentelor grănicerești din regiunile respective ale scaunelor secuiești, a pornit un nou val de migrații, și de data aceasta în mod tradițional spre Moldova și spre Bucovina înglobată Imperiului Habsburgic, unde se constituie așezări compacte de ceargăi unguri. Ca urmare a emigrărilor maghiare petrecute din diverse motive, în secolul al XVIII-lea compoziția demografică a numeroase așezări, ungurești încă în secolul al XVII-lea, s-a modificat în detrimentul maghiarimii.

Deși, în ordinea întregului provincial, rolul păturii țărănești era producția agricolă și furnizarea de forță de muncă, suportarea poverii publice și milităria, neluînd parte la guvernarea țării, în cadrul comunităților locale se acționa mai mult sau mai puțin independent. Astfel, și comunitățile aflate în stare de dependență feudală aveau acces la posibilitățile autoguvernării, pînă la nivelul la care această autoguvernare nu aducea atingere jurisdicției puterii nobiliare. În conformitate cu aceasta, își alegeau ei înșiși fruntașii și comunitatea își putea trăi viața internă, între limitele amintite, după propriile sale obiceiuri și reguli. În cazuri de litigiu, judele ales de comunitate putea emite sentințe pînă la un anume ordin de valoare (în general, pînă la 1 forint). În cazul categoriei celor liberi, autonomia comunitară se manifesta mai pregnant decît în așezările iobagilor, astfel că funcționau organisme de autoguvernare locală solid constituite, în cadrul cărora viața comunității era reglementată de propriile proceduri cu valoare locală, cum erau, de pildă, “legile satului” în ceea ce privește așezările din scaunele secuiești. Aceste reglementări proprii se extindeau, în limita stabilită de administrația provincială și de autoguvernămîntul nobiliar (comitat, scaun, circumscripție), asupra tuturor aspectelor conviețuirii.

Echipa de șoc, aflată în mod “legic”, am putea spune, în avangarda creării societății burgheze, orășenii stării a treia nu reprezentau un factor de luat în seamă nici în societate, dar nici în cadrul organelor legiuitoare, respectiv al dietei tradiționale. Această categorie nu contează nici din punct de vedere numeric, nu constituie o masă și nu se poate spune nici că ar avea vreo pondere politică notabilă. În ceea ce privește populația, precum și caracterul urban, în decursul secolului al XVIII-lea imaginea celor două orașe săsești, Brașovul și Sibiul, e cea care corespunde în cea mai mare măsură caracterului urban. Însă obiectivele dezvoltării cetățenilor ambelor orașe amintite, ca și cele

ale locuitorilor altor așezări săsești cu caracter urban, se bazează, în ultimă instanță, pe privilegiile națiunii săsești, motiv pentru care realizarea societății civile/burgheze menite tocmai să înlăture privilegiile nu li se impunea ca dezirabilă, căci își văd primejduită tocmai autoguvernarea asigurată prin amintitele privilegii și, în ultimă instanță, chiar existența, modul de viață, incompatibil cu obiectivele declarate ale stării a treia. Cît privește pe orașenii maghiari din diferitele tipuri de orașe, ei mai sunt încă membrii societății agrare și, de altfel, nu constituie, nici prin număr, nici prin interese, nici prin pondere, acea stare orașenească tipică, promotoare posibilă a societății burgheze. Dar nici locuitorii orașelor mai mari, altele decît cele săsești, nu constituie mase din punctul de vedere al burgheziei maghiare. În Transilvania secolului al XVIII-lea, Cluj, Alba-Iulia, Gherla, Dumbrăveni și Tîrgu-Mureș erau orașe regale libere. Dintre acestea, la Cluj persistă “uniunea” din 1458 dintre maghiari și sași, conform căreia orașul era administrat jumătate-jumătate de către membrii celor două “națiuni” și care se dovedise viabilă și în perioada principatului. În secolul al XVIII-lea, această dualitate e marcată de participarea determinată conform confesiunilor și autoguvernarea e limitată de intervenția general valabilă a statului. Tîrgu-Mureș era, ce-i drept, un oraș regal liber cu populație maghiară, dar abia cu puțin mai numeroasă decît populația tîrgurilor mai răsărite; nici burghezia din Alba-Iulia nu era însemnată, iar caracterul orașelor regale libere mai noi, Gherla și Dumbrăveni, era imprimat de populația lor de etnie armeană. Maghiarimea orașenească se află în tipul de orașe specific transilvănene, “orașele nobile” (*nemes város, oppidum nobilium*) fiind Dej, Turda Veche și Nouă și, la modul discutabil, Aiud, precum și grosul așezărilor cu caracter de tîrguri sau orașele agricole (*mezőváros*) comițiale ori scăunale secuiești. Comunitățile orașelor nobile beneficiau de libertățile nobiliare, dar practica autoguvernării lor intra sub jurisdicția comitatului. Nu delegau participanți în dietă. Orașele agricole (*oppidi*) cu dependență feudală (fie că era vorba de seniori ca atare, fie de dependență față de coroană), dar cu un grad oarecare de autoguvernare, se deosebeau între ele după gradul de dependență. Aceste orașele — păstrîndu-și privilegiile — erau, de asemenea, supuse din punct de vedere juridic comitatului și din această pricină, întrucît își plăteau dările într-o singură sumă și nu după numărul porților, purtau și denumirea de “locuri cu taxe” (*loca taxalia*). În comitatele ardelene, asemenea orașe erau Abrud, Ocna Sibiului, Hunedoara, Hațeg, Zlatna, Teiuș, Sic, Cojocna și Zalău, iar în scaunele secuiești — Vlăhița, precum și tîrgurile privilegiate (*oppidi privilegiata, loca taxalia*) Odorheul Secuiesc, Tîrgul Secuiesc, Sfîntul Gheorghe, Ilieni și Brețcu.

Dintre orașe, orașele regale libere și unele *loca taxalia* trimit în dietă cîte doi delegați. Din punct de vedere politic însă rolul lor în cadrul dietelor multă

vreme neconvocate în secolul al XVIII-lea nu are prea mare însemnătate, iar instrucțiunile lor prevăd punerea pe tapet a unor nemulțumiri cu caracter local.

Din punct de vedere social, caracterul acestor așezări e determinat însă și de situarea lor geografică. În orașe își desfășoară activitatea breslele, constituite deja în secolele anterioare, prin urmare acestea sunt centre meșteșugărești și locuri de târg. În cursul secolului apar primele semne ale decăderii vieții breslașe, astfel că tensiunile dintre cîrpacii din afara breslelor și artizanii ce nu-și găsesc loc de muncă, precum și între meșterii din cadrul breslelor devin tot mai acute. Și în acest caz, devine tot mai pregnant amestecul puterii centrale în reglementarea activității breslelor și în aplanarea conflictelor. În cazul unora dintre aceste așezări, dependența față de industriile minieră și metalurgică (Abrud, Zlatna, Hunedoara), respectiv față de ocnele de sare (Sic, Cojocna, Ocna Sibiului) conferă un specific aparte; așa, de pildă, amintitele Sic și Cojocna devin, după epuizarea zăcămintelor de sare, așezări cu caracter agricol. Dar nu numai în orașele, ci și în orașele mai mari, caracterul agrar al așezării sare în ochi, căci atît meșterul breslaș, cît și negustorul practica în același timp și munci agricole, de creștere a animalelor în ferme aflătoare în vecinătățile orașelor (hoștat), ba se întîmplă chiar ca venitul viilor lor, datorită valorificării producției în cîrciumi, să-l depășească pe acela pe care cîte un viticultor îl realizează în calitate de artizan (de pildă, la Cluj, Zalău, Turda).

Dezvoltarea urbană a acestor așezări este lentă, o urbanizare mai însemnată nu debutează nici la Cluj decît pe la finele veacului. Dar, chiar dacă orașele respective locuite de maghiari nu înseamnă prea mult ca rezervoare ale "masei" stării a treia, din punctul de vedere al progresului ele își au importanța prin aceea că oferă un cămin școlilor prin intermediul cărora biserica asigură păstrarea tradițiilor seculare și însușirea noilor cunoștințe. Prin aceasta, ele devin veritabile pepiniere de cultură și progres și, pe alocuri, profesorii, preoții și alți oameni cu carte constituie comunități cu valențe directoare. E de ajuns să ne gîndim doar la Cluj, Aiud, Tîrgu-Mureș, Odorhei, Miercurea-Ciuc, Sfîntul Gheorghe și Zalău, la specialiștii ce activează în așezările miniere, la intelectualitatea, cu precădere de formație juridică, din Cluj sau Tîrgu-Mureș, din instituțiile guvernatoratului sau de la Tabla Regală. Aceste centre de spiritualitate urbană îi educă și amintitele instituții îi întrunesc pe membrii generației care aveau să joace un rol de prim rang în epoca reformelor.

În românește de Paul Drumar

KOSÁRY DOMOKOS — TÓBIÁS ÁRON

CUM AM VĂZUT SECOLUL XX?

TA. — Să începem cu începutul. Kosáry Domokos, când ați început să învățați istoria, cum v-ați apucat de studiu, cum ați început să abordați figurile gigantice ale secolelor, mileniilor, cine sunt cei de la care ați învățat?

K.D. — Asta era în 1931, când am început eu să învăț istoria, după ce am optat în privința carierei, după îndelungi ezitări, deoarece, fidel tradițiilor familiei, eu mă pregăteam mai degrabă pentru ceva din domeniul științelor naturii, ca fizica, ba, nici mai mult, nici mai puțin, fizica experimentală. Și am optat pentru istorie pentru că intuiam că aici sunt cele mai multe neajunsuri, că asta-i problema cea mai dificilă. Tratatamentul aplicat oamenilor, cum e tratată ființa umană, aici e răul cel mare. Acum, cu învățătura asta nu m-am ales în timpul studiului, în paralel cu învățarea istoriei, ea este rezultatul unei experiențe de care am avut parte practic încă de la începutul vieții; eu m-am născut, nu-i așa, încă în Ungaria de pe vremea lui Franz Joseph, așadar înainte de Primul Război Mondial și, încă înainte de a fi ajuns să mergem la școală, a trebuit să părăsesc orașul natal și am sosit într-o țară în ruine, devastată și prădată, unde a fost foarte greu — nu numai pentru mine, ci pentru multe alte zeci de mii de familii — să prindem rădăcini. Marea întrebare a fost dintru început: de ce, de unde acest haos îngrozitor, de unde acest secol feroce și de atunci și studiile mele istorice, experiența trăită, lecturile mi-au confirmat că asta a fost un secol extrem de neplăcut, de stupid.

T.A. — Adică acest secol XX, care se arătase astfel încă din anii treizeci — și câte și câte mai aveau să urmeze...

K.D. — Era vizibil deja în cursul Primului Război Mondial, în esență, vechea Europă s-a prăbușit în Primul Război Mondial. Cunoaștem prea bine concurența, rivalitățile dintre marile puteri și știm cât de stupid de înapte, de nepregătite erau să întrevadă consecințele unui război stîrnit cu nesocotință.

T.A. — Trebuie să revenim la metafora cheii, la ce broască se potrivește adică această cheie a istoriografiei. Există, în definitiv, fie că ne referim la secolul XX, la evul mediu, la secolul XXI, o asemenea cheie universală, care să poată fi introdusă în orice broască și s-o și deschidă?

K.D. — Păi, există făpturi optimiste care cred că e posibil să vindecă printr-o simplă atingere cu mîna, iar treaba asta e valabilă nu numai în ceea ce-i privește pe medici, ci și în privința istoricilor. Eu nu mă număr printre ele. Într-un

cuvînt, o asemenea cheie universală nu există, dar putem învăța cîte ceva de aici și așa se face că ne dăm seama de situație, anume că istoria nu se întîmplă în afara noastră. Adică nu e ceva ca o furtună de nisip sau o ploaie — ori ne udă, ori nu ne udă. În istorie se cuprind și propriile noastre intenții, și voința noastră, într-o proporție corespunzătoare. Ei, și acum, dacă toată lumea se lasă moale, se așază și se uită în jur cu tristețe, cu jale, a fost un secol crud, zice, un secol feroce, cine știe ce ne mai așteaptă, s-o lăsăm baltă, dacă se instaurează acest soi de anomie, — cum o numesc sociologii —, așadar dacă încrederea în raționalitatea ordinii sau încrederea în eficacitatea faptei, în rostul înfăptuirii dispare din oameni, atunci cu siguranță că le va fi foarte rău și că vor fi foarte răi și totul va fi iarăși plin de cruzime, căci are să-i lipsească acel tip de concepție rațională, spiritul sistematic, voința, decizia, buna dispoziție, spiritul întreprinzător, fără de care nu există istorie.

T.A. — Pe acest drum va trebui să mergem mai departe sau ar trebui să trecem mai departe?

K.D. — Da. Astăzi se vorbește enorm, nu-i așa, despre dificultățile materiale, pecuniare, asta-i calul de bătaie al tuturor; probleme reale, desigur. Însă totuși, dacă stau să mă gîndesc și să-mi aduc aminte de vremurile de după Primul Război Mondial, eu zic că atunci era o mizerie încă mai mare. Să ne gîndim la “listele B”, la reducerile de salariu, pe care-l situaseră inițial la un nivel foarte înalt. Să ne gîndim la cîți oameni fără adăpost, respectiv aciuăți prin locuințe improvizate, “locatari de vagoane”, erau în Budapesta, să ne gîndim la greutățile alimentare, să nu ne facem totuși de parcă față de toate acelea noi ne-am afla acum în punctul cel mai de jos. Dar, fără îndoială, există necazuri, multe merg prost. Dar eu cred că răul cel mai mare nu se manifestă în plan financiar, nu din pricină că n-aș acorda o foarte mare importanță chestiunii economico-financiare și mai cu seamă necesității de a remedia situația..., ci în atitudinea oamenilor. Lichidarea politică a unui regim revolut e o treabă ușoară, căci declarăm că instituția asta a încetat să existe, se face o alta, chestiune de o lună-două. Economicește, e deja o problemă mai dificilă, deoarece, nu-i așa, dictatura asta de stînga, asta n-a distrus numai politica, ci și sistemul economic. Pînă și mica industrie a trebuit creată din nou. Asta durează, ei da, minimum 20-25 de ani — căci eu sunt întotdeauna optimist. Gîndirea, atitudinea umană sunt treburi foarte periculoase, căci aici avem de-a face cu ceva de mai lungă durată, ceea ce înseamnă două-trei generații, cu atît mai mult cu cît în anii cincizeci mai rămăseseră o serie de profesori care-și făcuseră studiile, educația mai înainte, aveau deci habar despre ce-s alea drepturile omului sau ce-i autonomia și alte asemenea lucruri democratice. Ei, dar ce te faci acum cu aceia care s-au format într-o lume în care astea nu-s decît așa, niște noțiuni abstracte, adică nu au acea însemnătate care în cadrul societății, în viața comuni-

tară există cu adevărat, la modul real. Astfel, durata procesului însuși va fi afectată. Eu sunt de părere că astăzi în Ungaria și în întreaga zonă est-central-europeană cea mai mare primejdie se află în sfera gândirii umane, în pierderea voinței, a cutezanței, a încrederii și credinței, — acum nu mă refer la credința religioasă —, așadar, pericolul îl văd în pierderea încredințării, a convingerii că suntem în stare, cu propria noastră tradiție și raționalitate europeană, să creăm aici o viață plină de sens, bună și demnă de încredere. Această posibilitate există, dar — cum spun sociologii — sunt posibile întotdeauna mai multe scenarii. Viitorul poate avea mai multe variante.

T.A. — Înainte de a vorbi despre aceste scenarii, mi-aș îngădui să-l citez pe un umorist budapestan, care, apropo de maniera de a percepe lumea în zilele noastre, spunea — cu referire la tînăra generație, dar în bună măsură și la cei între două vîrste — că la noi toate se petrec de parcă ai sosi la teatru la mijlocul spectacolului, la actul al doilea sau, de ce nu, al treilea, nu există actul întîi sau actul al doilea, nu există trecut înainte de '90 și nici înainte de '45.

K.D. — Destul de trist dacă nu există, pentru că, în cazul acesta, chiar că nu învață nimic din istorie. Dacă nu știi din ce trebuie să înveți, e într-adevăr foarte, foarte rău.

T.A. — A fost periculoasă această spălare a creierelor, acești patruzeci de ani, ca să rotunjim puțin cifrele?

K.D. — Eu nu i-aș spune spălare a creierelor, ci, mai degrabă, un fel de condiționare. Spălarea creierelor induce, nu-i așa, un sens, cum să-i zic eu, să zicem un sens securistic; a existat și așa ceva, bineînțeles, însă și oameni extrem de inteligenți s-au dezobișnuit să gîndească după cum s-ar fi cuvenit, să aibă, la modul corespunzător, încredere în ei înșiși, ca și în aceea că aici merită totuși să-ți folosești mintea și să te implici în treburile prezentului și viitorului. Și, că veni vorba, sigur, asta nu-i o specialitate a acestui sfîrșit de veac XX, s-a întîmplat nu o dată în istoria altor țări, ba chiar și în istoria ungară. Secolul XVII, nu-i așa, care a fost și el un secol mizerabil, necruțător, el e adevăratul precursor al celui de-al douăzecilea. Secolele al XVIII-lea, al XIX-lea au fost secole ascendente, după care a venit iarăși o asemenea depresiune. Și pe atunci, la mijlocul secolului al XVII-lea, oamenilor li se părea că vor izbuti în sfîrșit să scape de invadatori, să se elibereze de turci. Și atunci iată că se vedește că, din diverse motive, treaba asta nu merge și s-a produs o asemenea tulburare, încît nu mai știu ce era cu adevărat rațional și util. Și atunci s-a întîmplat ca o serie de nobili unguri, cărora turcii le erau dragi ca sarea în ochi, tocmai aceia au dat fuga în 1683 la curtea marelui vizir, care s-a pornit asupra Vienei, acolo, desigur, a suferit o înfrîngere monumentală și a început eliberarea Ungariei. Dar în așa fel că, pînă să se dezmeticească ungurii înșiși, deja pierduseră inițiativa. Ei, bine, aceasta a fost una din consecințele efectului de șoc la care

mă refeream, pentru că pierduseră puterea credinței în judecata rațională și a încrederii în viitor. Așa au stat lucrurile și după 1849, în mic, într-o mai mică măsură. Mai era și un corolar, un fenomen adiacent, și anume că, drept rezultat al efectului de șoc, în locul încrederii raționale și al utilitarității și conștiinței proprii valori, au recăzut la un nivel sentimentaloïd. Atunci au apărut falșii Petőfi și convingerea că nu e nevoie de învățătură; rezultatele aveau să se și vădească destul de curînd, căci după 1867, cînd destinul și conducerea politică maghiară ne-au oferit așa o șansă de a ne alinia valorilor europene cum nu mai existase vreme de patru sute de ani, atunci n-am fost în stare să profităm de ea cum s-ar fi cuvenit, deși s-au petrecut foarte multe, toată Budapesta atunci s-a construit. E de ajuns să mă refer aici la faptul că obiectul disputelor n-ar fi trebuit să-l constituie dreptul austrieicilor și al ungurilor, adică la ce ar avea dreptul unii și la ce alții sau dacă e îngăduit oare să se intoneze *Gott erhalte* la Debrecen și alte asemenea, ci, de exemplu, viitorul chestiunii naționale, ce să se facă în această direcție, cum să se rezolve problemele, pentru că aici s-ar fi putut pune pe picioare o țară ca-n basme, unde să nu domine un șovinism îngust, nici de o parte, nici de cealaltă și s-ar fi putut face o țară democratică, a cărei caracteristică să nu fie latifundiile și mizeria țăranilor. Nu s-au ocupat de lucrurile esențiale, deoarece erau ocupați cu stupidități sentimentaloïde. Am citat acum doar două exemple istorice, spre a dovedi că se poate învăța din istorie — care-i pericolul, pericolul e că, sub presiunea efectului de șoc, nivelul raționalității și autoîncrederii europene ne fuge de sub picioare și ne coborîm la nivelul pasiunilor, al emoțiilor primare, al crîșmei. Putem vedea numeroase semne în acest sens și se cuvine să luptăm cu toată duritatea împotriva acestor simptome, pentru că acest popor, această națiune nu va putea în vecii vecilor să depășească actualul punct critic, dacă nu-și va lua inima-n dinți și nu va readuce situația sub control, dacă nu-și va recăpăta demnitatea și încrederea în capacitatea sa de a înainta la un mod pozitiv către viitor și dacă nu va avea o imagine clară și decis conturată a acestuia.

T.A. — E posibil ca în decursul acestor patruzeci de ani, ani ai dictaturii de partid, să nu fi pierit numai gîndirea independentă, ci și morala?

K.D. — Și morala, ca să spun așa, a suferit daune, cu atît mai mult cu cît în perioada adevăratei dictaturi de partid oamenii și-au pierdut viața, și-au pierdut avutul, și-au pierdut sănătatea, iar după aceea, în perioada dictaturii “moi”, s-a pierdut propriu-zis și morala. Și cînd dictatura dură s-a muiat, consecința a fost tocmai că oamenii și-au căpătat micile libertăți și, de dragul acestora, au renunțat la libertatea mare. Eu am socotit că dictatura dură reprezenta o primejdie mortală, un atentat la viața însăși, pe cea moale am considerat-o, de asemenea, extrem de primejdioasă, în alt sens, căci ea a creat acea disponibilitate de a face compromisuri, care are, și ea, un efect distructiv asupra

demnității proprii, asupra conștiinței propriiei valori și asupra unui lucru extrem de simplu, și anume că, dacă ceva e corect și just și tu știi că ai dreptate, atunci trebuie să ții de adevărul ăsta cu dinții.

T.A. — Biblica pildă a lui Esau, când pentru un blid de linte vinzi totul, fericirea, viitorul — în schimbul celor cotidiene?

K.D. — Da. Desigur, viața își are specificitățile sale, căci din istorie nu se poate învăța decât dacă ne este limpede și contradicția. Pentru că acest blid de linte stă în picioare negreșit în cazul micilor libertăți, așadar că se poate călători când și când în străinătate, cu aprobare, la trei ani o dată, dar acest blid de linte conține și un moment material, economic, iar acesta n-a fost într-atîta de negativ, pentru că datorită ăstuia a devenit posibil acel soi de îmburghezire cam într-o dungă, ce-i drept, dar care presupune totuși un rudiment de clasă de mijloc. Vreau să spun că fenomenele istorice nu sunt niciodată absolut uni-voce, e o treabă mult mai complexă, de aceea merită s-o studiezi, căci au existat aici totuși și trăsături pozitive. Numai că trebuie să fim foarte atenți, ca să putem face și ulterior deosebirea dintre fenomenele pozitive și cele negative.

T.A. — Se cheamă că muza istoriei se poate dovedi sașie nu numai într-un sens, ci și în două?

K.D. — Privirea crucișă, asta ar cam fi o hibă a omului. Fenomenele însele sunt contradictorii, firește, asta înseamnă că există, să zicem, o asemenea dictatură mai lejeră, aceasta contribuie la înfîrîparea unei burghezii ceva mai aparte și destul de dubioase, dar tot e mai bine așa decât deloc. În același timp însă îi predispune pe oameni la destrămare morală. Ei, și-acum, când ne reîntoarcem la calea îmburghezirii — așadar, trenul deraiat e repus pe șinele originale — și o pornim spre economia de piață, acest soi de debilitate morală subliniază tocmai trăsăturile capitalismului sălbatic propriu primelor decade ale secolului al XIX-lea, pe care acum nu le-ar putea reda în culori pe potrivă decât un Balzac ungur în noile sale romane, dacă romanele ar fi astăzi la modă.

T.A. — Înainte de a trece la diversele scenarii la care v-ați referit deja, ar trebui să mai spunem cîte ceva despre faptul că există o altă concepție — să fie oare o concepție greșită? — cum că istoria nu se repetă niciodată, nu poate fi din nou aceeași.

K.D. — Aici e nevoie iarăși de o analiză critică extrem de limpede — spre a constata în ce măsură o situație anume se prezintă ca analoagă și în ce măsură o situație anume e diferită. Căci e o eroare și dacă credem că nu se repetă, ba da, se repetă, am prezentat adineaori două exemple despre cum se repetă ea în liniile sale esențiale și e o eroare imensă să credem că se repetă cu exactitate, aidoma, pentru că atunci ne vom strădui tot mereu să evităm greșelile trecutului. În 1919, nu-i așa, la încheierea tratatului de pace, s-au străduit tot timpul să evite greșelile din 1815, ale Congresului de la Viena. Ar

fi făcut mai bine dacă ar fi evitat teribilele greșeli proprii și nu pe cele ale Congresului de la Viena.

T.A. — Să trecem atunci la diferitele scenarii, la diferitele parcursuri, posibilități din viitor.

K.D. — Unul — să-l luăm pe cel mai bun, pentru că eu, ca un optimist ce mă aflu sau cel puțin ca unul care susține necesitatea de a nu abandona, de a nu-ți pierde pofta de viață, de a nu renunța la bucuria de a trăi și la conștiința propriei valori, ceea ce echivalează cu a-ți păstra demnitatea, aș vrea să încep astfel: unul dintre scenarii presupune că ne vom dezmetici relativ repede de pe urma acestor efecte de șoc, prin urmare vom începe să avem din nou încredere în faptul că, dacă ne vom propune cu seriozitate ceva, o închipuire ca lumea, proiectul acela chiar poate fi dus la bun sfârșit, poate fi ceva de succes. Asta, să zicem, include în proiecția scenariului o situație în care am reușit să rezolvăm problema aderării la Uniunea Europeană și, să zicem, în 2000, de Crăciun, la fix o mie de ani de la încoronarea regelui Ștefan cel Sfânt, ca încununare a unui mileniu, vom putea în sfârșit să intrăm în Uniunea Europeană. Trebuie să depășim foarte multe și foarte mari dificultăți, să rezolvăm problema economiei naționale ungare, ceea ce, din cauza structurilor agricole extrem de proaste și de greșite ale Uniunii Europene, va antrena dificultăți extrem de mari și de multe. Poate că vom izbuti să obținem ca această decizie politică să ne fie favorabilă. Aceasta nu e doar o simplă primire care să aibă loc automat și nu va depinde numai de noi, adică să credem că noi nu avem decât de asigurat anumite condiții economice și de infrastructură și atunci ne lasă să intrăm, căci e la fel ca atunci când mi-am luat bilet, așa că mă pot urca în tren... Nu-i chiar așa. Conducătorul e de data asta un individ capricios, nu-i pasă doar de bilet, se uită să vadă și dacă-i plac ochii mei, căci Uniunea Europeană e plină de zone al căror nivel nu corespunde nivelului Uniunii Europene. Să nu-mi spună mie nimeni că Portugalia, când a fost integrată, avea același nivel pe care-l are azi Cehia. Ridicol, păi da. Să fim optimiști, să sperăm că Occidentul își va da seama că e în interesul lui, că e, în ceea ce îl privește, un interes absolut elementar să conecteze această zonă la Uniunea Europeană, în parte pentru că printr-asta Europa ar rezista mai bine în competiția mondială globală, iar în parte pentru că astfel câștigă rezervă de forțe cifrată la peste o sută de milioane, traductibilă în talent, în capacitate umană de creație, în piețe. Iar dacă nu le convine, atunci la propriul lor vecin din dreapta se va instaura o dezorganizare, o destabilizare, o marginalizare și așa mai departe, ca o rană deschisă pe trupul Europei. Dacă eu aș fi în situația de a alege între vecinătatea unei bande de tâlhari care nu ezită să tragă unii într-alții și aceea a unor oameni civilizați, pe a căror colaborare mă pot baza, n-aș sta nici o clipă pe gânduri. Nădăjduiesc că atîta minte are și politica occidentală. Aceasta este o variantă. Varianta cea

bună. Aș mai adăuga atunci că ea include și cerința de a stabili relații corespunzătoare cu vecinii noștri, ceea ce nu depinde întotdeauna de noi, dar noi trebuie să facem măcar tot ceea ce putem, întrucât asta este o condiție pentru integrarea în Uniunea Europeană. Trebuie să mai adaug o serie întregă de lucruri, luînd-o de sus și de jos, dar toate astea, de fapt, cîte-o părticică a întregului. Ei, și acum cealaltă ar fi că la noi acest gen de stabilitate, de comportament previzibil, rațional a cam scăpat din chingi. Posibilitate care există și ea. Așadar, nu mai mergem înainte spre secolul XXI, către o economie dezvoltată, de tip occidental, ci ne întoarcem în secolul al XIX-lea. Așa cum în cazul occidentalilor există pericolul de a se reîntoarce fiecare în mica lor sferă originală, există și la noi toate posibilitățile de regresie către secolul XIX, ceea ce înseamnă că naționalismele intră în coliziune și astfel ne-am alege cu toții doar cu praful de pe tobă. Toată lumea ar avea de pierdut, întrucât se acumulează niște tensiuni sociale care creează o situație imposibilă în cadrul cîte unei societăți și, prin urmare, chiar dacă nu rămînem cu totul în afara Uniunii Europene, de vreme ce suntem deja membri asociați, însă un asemenea palier, un asemenea demi-vestibul, ceva ce nu e, nici nu aduce de fapt cu măcar o anticameră, ci e mai degrabă o mărginime, o zonă frontalieră, o lume a cetăților de fugă, a confiniilor, ca pe vremea turcilor..., ei bine, asta e foarte *unangenehm*, foarte neplăcut... O știm prea bine, presupunînd că cineva cunoaște secolul al XVII-lea; într-un cuvînt, să nu ne întoarcem în secolul al XIX-lea și nici în al XVII-lea...

T.A. — Ar reieși că frînele sunt deja într-atît de slăbite, încît s-ar putea să alunecăm îndărăt? Sau încă mai putem stopa coborișul?

K.D. — Nu începe îndoială că ne putem opri. Istoria, cum spuneam, o fac oamenii, noi înșine o facem, și toți oamenii, fiecare pe măsura sa și la locul său, sunt răspunzători pentru ceea ce fac. Istoria țării — sigur, în măsura în care, în cadrul internațional dat, depinde de noi, căci totuși avem un spațiu de manevră limitat — în privința asta toți avem răspunderea noastră personală. Există această primejdie, există și pericolul ca nivelul nostru intelectual, cultural, științific să coboare la nivelul actual al economiei, ceea ce ar însemna — nici nu merită să vorbim despre ce înseamnă una ca asta. În loc să încercăm să facem economia să atingă nivelul spiritualității, uite că există aceste pericole. Acestea sunt pericole existente, reale. Periculoasă e și acea concepție meschină, “pe termen scurt”, care, de dragul unei foarte drastice economisiri, aduce atingere unor valori prea puțin profitabile, așa că în felul acesta se pot cîștiga foarte puțini bani, în schimb se pot provoca numeroase daune. Eu aici, nu-i așa, am în vedere în primul rînd instrucțiunea publică, învățămîntul maghiar și cercetarea științifică, care, pe plan național, se situează cel mai aproape de nivelul internațional acceptabil, deci de acela al Uniunii Europene. Pot spune cu

cugetul împăcat că, dacă facem abstracție de marile complexe infrastructurale, nivelul intelectual, științific ungar e compatibil. Eu am călătorit foarte mult în străinătate în ultimii cinci ani, am participat la lucrările unor organizații internaționale, diverse organisme, în care am fost primiți încă în '90, cei dintîi, și niciodată n-am avut nici măcar pentru o clipă senzația că noi am reprezenta un oarecare nivel inferior, care, nu-i așa, ar trebui să stea și să asculte cu respectul cuvenit opiniile mai înțelepte ale altora. Trebuie să spun, să nu mi se ia în nume de rău, că uneori lucrurile stăteau exact invers. Ei, și acum, dacă noi îngăduim ca acest tip de amor-propriu, de conștiință a propriei valori, care e justificată, căci la noi nivelul profesional e, în cele mai multe cazuri, excelent, dacă deci vom permite ca tocmai acesta să decadă, se pot economisi 20 de bănuți, nu mai mult, dar pot fi distruse generații întregi.

T.A. — Acestea vin să confirme faptul, comentat mai deunăzi de un economist, chiar în cadrul acestei emisiuni, — “Cum am văzut secolul XX” —, el spunea că în Ungaria ascensiunea n-a avut loc de pe o zi pe alta, ci vreme de generații și că, de exemplu, în perioada dintre cele două războaie, din punct de vedere economic Ungaria stătea mai bine decît Japonia sau Finlanda...

K.D. — Păi da, exemplele externe arată că se pot face asemenea referiri, sunt pomeniți adeseori “micii tigri”; se poate constata fără echivoc că investițiile din învățămînt, din sfera spirituală s-au dovedit a fi cele mai rentabile, și între cele două războaie, cînd a apărut marea mizerie, aceasta a avut și o antiteză într-o politică culturală care și-a propus să fondeze noi universități și nu să le distrugă pe cele vechi; care a înființat institute științifice, acum, de pildă, mă gîndesc la cel din Tihany, care și astăzi e încă un institut al academiei... A fost un prilej de multe ironii, cum că asta înseamnă supremație culturală. În această privință, trebuie să remarc mai întîi că superioritatea culturală e o abordare infinit mai onestă decît dacă am vorbi despre superioritatea, despre supremația ciomagului, despre bîtocrație și naționalismele est-central-europene — inclusiv la noi — exprimau mai degrabă poziția bîtocrației. Măcar prin comparație, nu-i așa, și tot a fost un lucru bun. Abstracție făcînd de toate acestea, eu n-aș vorbi despre superioritate culturală, căci națiunile acestea s-au maturizat, sunt națiuni de același rang, națiuni egale, ci trebuie, mai degrabă, să ne dăm silința ca noi înșine să învățăm cît mai bine, nu să-l pîndim pe Cutare ca să vedem dacă nu cumva s-a ales cu vreo urecheală, ci trebuie să ne străduim să corespundem așteptărilor internaționale. Așadar, trebuie să li se dea oamenilor un fel de avînt cultural, o concepție a viitorului, o încurajare, dincolo de faptul că știm că suntem săraci. Cureaua e în așa fel făcută, încît s-o poți strînge, dacă trebuie neapărat. Asta nu te împiedică să fii și inteligent, și curajos, și conștient de propria ta valoare. Dar, dacă n-ai nici demnitate, nici curaj, atunci poți strînge cureaua pînă la zero și tot n-o să faci nici o brînză.

T.A. — Am vorbit aici despre două variante. Oare Szekfű Gyula, dacă ar trăi în zilele noastre, ce-ar vedea el acum, ce ne-ar sfătui?

K.D. — Asta-i o chestiune foarte dificilă, eu i-am fost apropiat, mi-a fost profesor, iar mai apoi prieten patern. Toată viața lui, a fost un om cu viziune pesimistă, el — așa cred — ar observa mai degrabă fenomenele negative și ar alege varianta mai proastă. Aș dori să amintesc însă faptul că el, care reprezenta orientarea occidentală, asumarea civilizației europene, angajarea europeană a istoriei ungare, era de părere, resimțindu-se de pe urma teribilului efect de șoc al Celui de-Al Doilea Război Mondial, că s-a produs o cotitură decisivă, care va schimba situația chiar și într-o perspectivă istorică foarte îndepărtată. Atunci a scris cartea intitulată *A forradalom után* [După revoluție]. În paginile acesteia își pune în gardă cititorii, dintr-un punct de vedere corect pe termen scurt, că această stare de lucruri nu se va schimba până la anul sau într-un an și jumătate, așa cum, la vremea respectivă, cu obișnuitul optimism unguresc, se credea la noi — și asta, acum, nu e totuna cu optimismul meu, ci e optimismul de mai slabă calitate, optimismul afișat de obicei. Ei bine, aici Szekfű greșea, întrucât lui toate astea îi apăreau ca semne ale unei cotituri istorice de proporții universale, care se va resimți probabil de-a lungul mai multor veacuri. Pe scurt, cele două extreme sunau cam așa: opinia publică ungară își imagina că rușii se vor retrage, avea Churchill grijă să aranjeze treaba asta, sau, dacă nu el, atunci altcineva, adică americanii. Nici prin cap nu le-a trecut să aranjeze treaba asta, nici nu știau, nici nu puteau să o facă și, în definitiv, prea puțin le păsa. Dar nu era adevărat nici că aveam de-a face cu un punct de cotitură de o asemenea importanță istorică, încât să consfințească pe durată unor veacuri întregi această împărțire, să influențeze pentru multă vreme soarta Europei. Aici greșea el. Eu cred că adevărul se afla între acestea două, așadar că situația asta a durat o bună bucată de timp, după părerea mea: mult prea îndelung, în orice caz, eu așa simțeam, că de-acuma gata, chiar că ajunge, dar niciodată n-am abandonat speranța că această împărțire va înceta, pentru că acest soi artificial de dominație, acest sistem, care aici era proclamat drept orînduire superioară, spre ne-cazul și amărăciunea noastră vreme de decenii, asta nu mai poate fi menținut după un anumit timp, pentru că acest gen de economie mizeră, stupidă nu suportă povara economică și politică pe care mizaseră. Pe scurt, nu se putea să nu fi avut dreptate decît în sensul că s-ar fi putut să mor eu înainte de a-i vedea pe ei dîndu-și duhul. Din fericire, s-a întîmplat să fie invers. Rezultă de aici că Szekfű a avut dreptate în privința faptului că asta-i o treabă cu scadență lungă, a greșit doar în privința termenului scadenței, din fericire, căci uite că n-a durat chiar și atît, încît să nu-i fi putut apuca expirarea.

T.A. — Și acum, aici, în cabinetul său de președinte al Academiei Ungare de Științe, sub portretul în mărime naturală al lui Széchenyi István, de pe

scaunul prezidențial, pe malul Dunării, chiar dacă nu de sub bolta înstelată a cerului, ce sfaturi i-ar da Kosáry Domokos unui tânăr istoric, de-acum pentru secolul al XXI-lea?

K.D. — Sfatul meu nu e menit numai istoricilor tineri, ceea ce ar fi foarte simplu, adică puneți-vă cu burta pe carte, faceți bine și învățați meserie temeinic și cum se cuvine și practicați-o în așa fel, încât să fie acceptabilă și pe plan internațional. Altfel spus, să nu faceți o istorie maghiară îngustă, romantică, naționalistă, ci una vandabilă și pe piața internațională. Sfatul meu nu e destinat numai istoricilor, dacă tot e vorba de tineri. Mesajul pe care-l pot eu transmite tinerilor e că depinde și de ei să exploateze toate posibilitățile, să nu îngăduie deteriorarea acestui nivel de cultură, să încerce să-și valorifice talentul, să nu se lase cuprinși de disperare, să nu creadă că, oricum, nu contează și că, oricum, trebuie să renunțăm și că tot nu există nici o perspectivă, ci să găsească într-înșii puterea de a făptui și de a crea pentru copiii lor o țară mai bună. Succesul unei țări nu e o problemă statistică, o țară mică poate realiza incredibil de multe, de obicei țările mici supraviețuiesc marilor imperii. Aș putea aduce și aici exemple istorice. Această țară mică a fost aici cu o mie de ani în urmă, această țară mică va fi aici și peste o mie de ani. De tineri depinde cum va arăta viitorul: dacă, două generații mai încolo, vom umbla în zdrențe pe-aici și vom avea de înfruntat tot felul de primejdii sau dacă vom duce o viață îndesulată, la un nivel de civilizație european. Răspunderea asta le aparține. Căci noi ne vom uita deja la toate astea de undeva dinspre cerul înstelat...

În românește de Paul Drumaru

Marele Episcop a fost un om nespus de modest. Modest în relațiile cu enoriașii, cu preoții sau chiar cu necredincioșii, dar ferm și demn când a reprezentat biserica și dieceza sau când a acționat în calitatea sa de episcop, sugerînd autoritate și respect.

În anii 1970, când presa dictaturii n-a scăpat nici o ocazie să ne apostrofeze drept popor “fascist”, Fazekas János, pe atunci viceprim-ministru, ne-a tot îndboldit să facem un interviu cu Márton Áron, care, la timpul respectiv, luînd poziție în favoarea evreilor și a tuturor oropsiților, și-a ridicat glasul împotriva deportărilor: este îndeobște cunoscut, în acest sens, discursul său din 18 mai 1944, ținut cu ocazia hirotonisirii unor preoți tineri.

Episcopul Áron n-a fost de acord să ne acorde interviul. “Nu am făcut nimic — spusese cu mare tristețe când a venit vorba despre problemă. Am încercat numai să-mi fac datoria. Evreii care trăiau pe teritoriul diecezei romano-catolice se aflau sub ocrotirea episcopului. De aceea am protestat. Din păcate, rezultatul a fost cel cunoscut” — a mai adăugat.

În vremea aceea am avut cunoștință numai despre discursul său bisericesc consacrat acestei probleme și, în general, cunoșteam fermitatea sa umană.

În anul 1985 sau '86, l-am vizitat, împreună cu Benkő Samu, pe episcopul dr. Jakab Antal. Gazda noastră primitoare ne-a arătat un document emoționant pe care (în ciuda atîtor percheziții și scotociri în arhiva episcopiei) arhivarul de atunci a avut șansa să-l găsească întîmplător. A fost o scrisoare pe care Márton Áron a trimis-o, prin mijlocirea locțiitorului său de la Cluj, Sándor Imre, Prefecturii Județului Cluj, chestorului orașului și Ministerului Regal Maghiar de Interne. Copia scrisorii și textul discursului din 18 mai au fost expediate cardinalului Ungariei, Serédi Jusztinián, precum și ambasadorului Vaticanului la Budapesta, Angelo Rotta. Copia scrisorii lui Márton Áron și avizul de primire din partea cardinalului Serédi, datat 29 mai 1944 (adresat lui Sándor Imre), se află în arhivele arhiepiscopiei (atunci episcopie) de la Alba-Iulia, printre cele păstrate sub numărul 1231. Iată textul scrisorii:

Către Autoritățile Ungare de Resort

Am aflat ieri că, sub pretextul originii lor, evreii și creștinii adunați urmează să fie transportați. Ascult cu consternare și profund emoționat ceea ce se vorbește despre modul cum sunt tratate aceste transporturi și despre soarta lor în viitor.

Îndatoririle mă cheamă înapoi la locul de muncă, în România, socotesc însă că este datoria mea de om, creștin și ungar ca, înainte de plecare, să rog cu dragoste și în numele lui Dumnezeu autoritățile de resort să împiedice săvârșirea inumanității, iar dacă nu pot, măcar să nu ia parte la acțiuni ce au ca scop nimicirea miilor de oameni.

În aceste zile fatale, fiecare om cu responsabilitate trebuie să fie conștient că soarta națiunii noastre și, prin urmare, soarta noastră, a tuturor, se află în mâinile lui Dumnezeu, deci nu putem atrage asupra capetelor noastre mînia Lui pentru săvârșirea unor păcate pe care catehismul le enumără printre acelea strigătoare la ceruri și care, cum experiența ne dovedește, niciodată nu rămîn nerăzbunate pe acest pămînt.

Cluj, la 22 mai 1944

Márton Áron m.p.
episcop

După ce am citit scrisoarea, am cerut și am primit consimțămîntul episcopului dr. Jakab Antal să o copiem pe loc.

Despre publicarea ei — atunci, în țara noastră — nu putea fi vorba. Presupunînd că dacă autoritățile vor afla de existența scrisorii vor devasta (din nou) arhiva, vor confisca și vor nimici documentul, copia făcută de noi am păstrat-o la mine pînă în 1987, cînd, cu ocazia unei scurte vizite la Budapesta, am pomenit despre ea lui Bodor Pál, care atunci locuia deja acolo. Bodor mi-a cerut să i-o trimitem, dorind s-o publice.

Nu peste mult timp, cu mijlocirea Consulatului Ungar de la Cluj, am reușit să expediem documentul, rugîndu-l pe Bodor ca — din motive lesne de înțeles — în locul arhivei episcopale de la Alba-Iulia să treacă drept sursă arhiva din orașul Esztergom, unde, de bună seamă, copia scrisorii trebuie să existe. A fost să fie așa. Bodor Pál (Diurnus) a publicat scrisoarea în numărul din 29 februarie 1988 al ziarului *Magyar Nemzet*. De aici a fost preluată de Virt László și Domokos Pál Péter, iar apoi, în cartea sa despre Márton Áron, de părintele Szőke János — acest text, mult mai ferm în tonalitate decît discursul ținut la catedrala Sfîntul Mihail, această profeție care s-a împlinit cuvînt după cuvînt, dar despre care Marele Episcop — negreșit din modestie — a tăcut în toată viața lui.

În românește de Kerekes György

Amir Khusrow
1253-1325
Rumi

MÉSZÖLY MIKLÓS

ÎN BENEFICIUL COMUN

(ÎNSEMNĂRI)

Specialiștii spun că Marele Boom nu e poveste. Dar Marele Rîs e poveste? Isus e trist, Buda zîmbește.
(unde au ajuns?)

Unde sînt “valorile noastre creștine”, dacă din capul locului au existat vreo dată ca practică satisfăcătoare? În articolul său intitulat *Dragostea față de aproapele, ura față de evrei* (*Die Zeit*, 15 ianuarie 1993), Norbert Greinacher pune în mod radical problema, apoi trece în revistă corelațiile istorice și politice germane. Începe cu un citat: “Să nu-l chinuiești pe străin și să nu-l asuprești, căci și voi ați fost străini în țara Egiptului. Să nu asuprești pe văduvă, nici pe orfan. Dacă-i asuprești și ei strigă la Mine după ajutor, Eu le voi auzi strigătele. Mînia Mea se va aprinde și vă voi nimici cu sabia; nevestele voastre vor rămîne văduve și copiii voștri vor rămîne orfani” (Moise, II, 22, 21-24). Al doilea citat: “Și el, drept răspuns, le va zice: Adevăr vă spun că ori de cîte ori nu ați făcut aceste lucruri unuia dintre-acești foarte neînsemnați frați ai Mei, Mie nu Mi le-ați făcut” (Matei, 25, 45). Autorul consideră, pe de o parte, că este o blasfemie identificarea destinului divin într-o formă atît de radicală cu destinul străinilor și al săracilor, adresarea către propriul popor, ca și cînd ar fi cuvîntul lui Iahve. Pe de altă parte, el crede că este tragedia sau chiar scandalul creștinismului istoric faptul că orientarea caritativă a tradiției iudaice și creștine față de toți străinii, față de toți oamenii, este atît de categoric în contradicție — înainte și după nașterea lui Christos — cu mentalitatea xenofobă a multor popoare din zona mediteraneană și din Orientul Apropiat. Astfel, ambele au păcătuit față de o provocare arhaic universală. Polarizarea atît de tranșantă a problemei readîncește totdeauna și transformă în parabolă atitudinea creștinilor față de evrei, fără să se ia în considerare că este vorba de un popor care și înainte de creștinism a provocat ură și prigoană din pricina conservării cu dîrzenie a identității sale culturale și religioase. Prigoană în urma căreia cultura, religia atîtor popoare a dispărut. Un dezolant loc comun. Și mai dezolantă este actualitatea sa. Creștinismul — accentuez: creștinismul instituționalizat, partinic — fără o reformă etică-spirituală, și-o va păstra, în mod previzibil. Dezavantajul moral este astfel dat.

(“*profesionist*” — “*amator*”)

Niciodată nu m-am gândit că sînt, sau că aş putea fi, scriitor “profesionist”. Eventual, căutător de aur în misiune particulară. Ceea ce s-ar putea interpreta şi ca un elefantiazis al trufiei. Este o frumoasă ciudăţenie că această “trufie” se poate transforma neintenţionat într-o mulţumire lăuntrică; ea poate fi trăită uneori ca o radiaţie independentă de noi. Apoi, e ca şi cum gesturile “fără nume” (gesturi existenţiale sau fatale?) ar putea avea o putere mai mare decît cele “nominalizate” cu entuziasm. Totdeauna m-a tentat încercarea de a rămîne amator printre profesionişti. Întrebarea este ce ar însemna asta pentru cineva care a ales scrisul ca ocupaţie? Mai ales conştientizarea faptului că este o neostoită fiinţă inventivă. Şi că sîntem subiect unii pentru alţii. Cu alte cuvinte: în timp ce mă citeşte, cititorul mă creează, după cum şi eu îl creez în timp ce scriu. Înţelegerea este o întreprindere comună, ea nu există separat, iar rezultatul este cîştig comun. Şi anonim ne putem cunoaşte personal — şi totuşi impersonal. Dacă o scriere nu trezeşte în cititor ideea că şi el este apt pentru contaminare, dacă ea nu îl dezarmează, atunci îi lipseşte ceea ce este mai important. Singura soluţie rămîne acceptarea faptului că literatura este imorală prin constituţia sa (Flaubert), căci ea are o altă menire, anume aceea de a fi *de partea* moralităţii. Ceea ce înseamnă nu numai orbirea cititorului, ci şi iniţierea lui prin toate mijloacele. Scriitorul nu are un secret special (chiar dacă se preface a-l avea), ci are posibilitatea de a transforma în bun public identităţile cu infinite feţe. Nu este vorba de ierarhie, de o ierarhie a lucrurilor, ci mai curînd de coregrafia lor, care este sau poate fi frumoasă prin simplul fapt că există. Este atît de simplu secretul care poate fi parţial împărtăşit. Bănuiesc că în asta constă esenţa amatorismului. Este un joc dificil şi — fără constrîngere — lipsit de speranţe, căci sîntem încurajator de inteligenţi. Şi poate tocmai această inteligenţă ne face de atîtea ori să încercăm (la modul aproape modern) să înălţăm propriul nostru turn Babel din materialul liant şi numai ici-colo din cărămidă (sau numai din lianţi, atunci cînd căutarea de stil şi formă încearcă să provoace un mesaj din vid). Dar şi amatorismul poate sfîrşi prin eşec. Omul este un eroic creator care rezistă timpului, mai ales atunci cînd în spatele liniştii, al tăcerii lui, putem observa capodoperele niciodată puse pe hîrtie, în spaţiul configurativ în care viaţa apare ca metaforă, la fel ca şi fraza neîncheiată a Căii Lactee în oglinda din ţării. Şi fiindcă perplexitatea este fundamentală, nici scriitorul nu poate face altceva decît să domesticească perplexitatea. Îl convinge pe cititor să nu se desconsidere, căci este parte activă în ceea ce numim literatură. A-l confrunta cu viaţa? Numai o teoretizare sterilă poate să comită aşa ceva. Literatura greşeşte dacă este în acest fel autonomă. Ea nu trebuie să uite că prezintă universul faptic al pre- şi postpanoramei haosului precumpănit al vieţii şi este mai presus de orice intenţie, concepţie sau structură

teoretică. Deși chiar în continuitatea sa este un fragment, o frîntură masivă. Numai balizele destinului pot semnală un fel de port unic pentru scriitor. Dar nici aceste balize nu sînt altceva decît figura cercului matematic care depășește dimensiunile noastre, ale unui cerc cu toate punctele care sînt (pot fi) și centrul cercului. Dar cercul în sine nu poate fi descris. Și el este atît de frumos ca un cîntec, cel mai frumos dintre toate, *Cîntecul peregrinului în noapte*. Literatura călătorește în tristețe. Ca să nu mai vorbim de scriitor.

(“*deunăzi*”)

Deunăzi am avut ocazia să urmăresc pe îndelete moartea unei muște, nu pentru prima dată; fac asta periodic, ca și cum aş îndeplini o obligație și, desigur, cu o plăcere perfidă incontestabilă, pe care o consider un avertisment al colapsului sănătății. Pînă și notele de subsol ale cărților de specialitate sugerează că prăbușirea este poezia istoriei. Nu sîntem oricine, sîntem izbăviți, sîntem aleși. Mă umple de trufie această onoare. E atît de bine și de frumos să trăiești. Sînt plin de rugăciune. Oricum, în asemenea situații putem medita asupra constatării că e greu de imaginat ceva ce nu are coregrafia sa. Dezordinea se diferențiază net de ordine și invers. Apoi ambele se delimitează de haos, în schimb din haos apar, ca o străfulgerare, sonatele ordinii și dezordinii, insinuarea unei melodii în clipa următoare retrase; iar dacă în mod curent lasă îndoiala că este capabil să se autoformuleze într-un fel, atunci cum este haos și dacă este într-adevăr, atunci cum nu este nici una, nici alta. Și apare explozia poetică a tot ce este posibil, realizabil, în arcuirea de la atom și pînă la Titani. Adică ceea ce culminează în propria interpelare, pe care nu o poate depăși: Marele Placebo. Arta pentru artă ontologică a Coregrafiei. Și putem presupune că ceea ce se suportă pe sine astfel încît nici în mod excepțional nu dă semne că ar putea să apară vreo exigență sau constrîngere a posibilei sale schimbări. Iar dacă este așa, atunci trebuie să ne gîndim că ceea ce putem vedea, constata, este într-adevăr o stație terminus, organizată pentru o neîncetată pornire.

Deci musca, deci istoria — etc.

Mi-am imaginat un ziar (nu guvernamental, nu de opoziție), pur și simplu ziar, care pune într-o lumină neutră ceea ce este în derivă, nu trage concluzii, ci însumează. Face matematică elementară. Dar matematica este o știință prea exclusivă. Numai Mr. Camera ar avea voie să scrie ziare? Poate că așa ne-am obișnui din nou să gîndim. Am dăruit din nou autenticitate micilor mitologii, legende, haosuri ale splendidelor confuzii și interpretări personale — poeziei incertitudinii, în locul ignoranței dirijate. Mă atrage în toate acestea un fel de primitivism, de arhaism re-format — evidența sincer recunoscută a unui

univers la urma urmelor inextricabil. Ei bine, mi-am imaginat ceea ce este inimaginabil. Îmbătrînesc; înapoi la origini.

Suferim de SIDA mutuală în spațiul nostru — cîte împreunări, atîtea noi contaminări. Aşa nu se poate continua. Metafora tigru-leopard? Dezolant de adevărată. Tigru prezintă dungi paralele uniformizate, dar cu dungile noastre paralele avem necazuri. Cine le forţează, forţează supremaţia tigrului. Pentru noi, leopardul e mai încurajator. Zona noastră e o blană de leopard — ansamblul petelor cu pretenţii şi drepturi autonome. Dar a circumscrie în mod satisfăcător fiecare pată? Ar însemna, evident, rezolvarea cvadraturii cercului. În realitate, numai întreaga blană, raţiunea comună a spaţiului şi leopardului ar putea fi soluţia satisfăcătoare. Aceasta e drama. Sîntem nu numai responsabili, ci şi suspectii zilei de mîine. Idei banale ar trebui să fie întărite. Dacă omul este o fiinţă universal socială (ce altceva ar putea fi?), este dată în mod determinat — căci căprioara blîndă e o alarmă falsă — necesitatea organizării individual-solidare şi social-federative. Structura ahrimanică a acesteia din urmă variază în funcţie de epocă, de interese, eroisme, idei fixe privind cinstea, religii şi izbăviri. Dar necesitatea ei nu este caducă. De altfel, drama este shakespearea — fără Shakespeare. Avem un leopard şi pe el stau toate petele. Dar să ne consolăm: el este cea mai frumoasă specie felină (acelaşi lucru putem spune însă şi în legătură cu dezvoltarea noastră filogenetică); este rău, sălbatic, sîngeros şi în acelaşi timp laş. Un optimum posibil, dacă încercăm să ne leopardizăm mai raţional. O laşitate mai curajoasă este ceea ce ar mai putea oferi şanse.

Valori naţionale? Nu cred că denumirea, interpretarea lor pot fi realizate în fond. Nu ar însemna decît repetarea unor locuri comune. Ceea ce pare de-a dreptul primejdios este că tot mai adesea se vorbeşte despre ele independent de valorile universale şi se demagogizează. Aici este sursa primejdiei. Protecţia florei din propria noastră grădină nu este independentă de protecţia generală a naturii. Nu poate fi valoare naţională acceptabilă decît ceea ce îmbogăţeşte şi ajută afirmarea valorilor comune. Dacă credem că aserţiunea e prea abstractă, s-o aplicăm la noi înşine. Ne vom confrunta îndată cu esenţa şi locul valorilor considerate proprii şi vom vedea unde sîntem subiectivi. Dacă vom asigura un loc deosebit ideii de “excludere pentru autoapărare”, vom fi din capul locului de acord cu a fi stigmatizaţii unei excluderi în baza aceleiaşi logici. Şi atunci se dezlănţuie infernul, porneşte lavina războiului valorilor, imposibil de oprit. Se termină disputa, dialogul, toleranţa, compromisul. Frînă nu poate fi decît ceea ce este de dorit, acceptat şi între indivizi, parteneriate, grupuri. Pentru a nu atenta mereu la viaţa şi libertatea celuiilalt. Istoria este o culegere monotonă de exemple privind felul în care ne pregătim drama prin catehismele valorilor

naționale, care ne târăsc în mitologizări și infatuare. Adevărata valoare națională este ceea ce nu se mai poate numi ca atare, ci mai curînd consecventă fidelitate față de universalitate. Iar timpul le scrie și le adevărește cu o cerneală mai puțin vizibilă.

Misiunea scriitorului nu se poate schimba fundamental. Situația lui este în orice împrejurări asemănătoare cu a lui Socrate: se află mereu în fața tribunalului, fie simbolic, fie în realitate. Acesta e rangul lui. Nu poate fi solidar decît cu ordinea de valori a respectului față de om. Chiar și cu prețul vieții sale. Acesta este inclus în joc. Neîndurare purificatoare, franchețe. Nici vorbă nu poate fi de măruntele tehnici ale minciunii. Scriitorul este autodenunțător de profesie. Literatura universală atestă că timpul îi plasează pe judecători pe banca acuzaților. Ceea ce este, în esență, problema eticii și a politicii. Scriitorul poate să ajungă pe banca acuzaților numai dacă nu sesizează deosebirea dintre acestea. Am văzut și cu siguranță vom mai vedea și în viitor. Scriitorul este unul dintre anonimii nominalizați, pe care istoria totdeauna îi reabilitează. Pur și simplu, nu are paragraf (și nici curaj) care i-ar permite să se opună puterii suverane a frumosului. Modelul ar putea fi tentant — chiar dacă scriitorul (ca persoană) este supus greșelii: adică a trăi în sfera de atracție a frumosului și a crea în sfera failibilității. Numai așa ar putea fi reabilitate infamiile noastre imposibil de eliminat. Grecii au fost meșteri în asta. Creștinismul? Orice ideal care aspiră la universalitate este mai frumos, mai adevărat, mai demn de sine, dacă s-a dezvoltat în Timp.

În românește de Florica Perian

SZILÁGYI JÚLIA

LUMINĂ PE PERETE

Suferință care înfrumusețează lipsa libertății? Ca leac al ei, ca antidot al autocompătimirii, s-au oferit, completându-se și întărindu-se reciproc, două forțe magice importante: jocul și învățătura. Într-una din rarele sărbători ale iernilor aspre, în 1976, la semicentenarul întemeierii revistei *Korunk*, s-a auzit, la Teatrul Maghiar din Cluj, prin glasul Klarei Sebők, textul în care apare fantoma lui Szabédi, nume interzis, apoi istoria disimulată a *laudei jocului cu mingea* și mica chirurgie efectuată de cenzor pe *Riscul*. O sală întreagă îmi este martor că, deși incredibil, a vorbit CARNETUL de STUDENT.

Sînt profesor, dar niciodată nu am predat. Dacă aș îndrăzni să predau, lecția s-ar reduce la: NU-L ASCULTAȚI DECÎT PE CEL CARE SE AȘAZĂ LÎNGĂ VOI CA SĂ ÎNVETE. *Cel mai bun profesor al meu, cel de neuitat, adevărat MAESTRU și în rătăcirile lui, obișnuia să spună: "Nu uitați să gîndiți". Voia să ne dea hrană pentru drum, nouă, care nu ne pregăteam de călătorie și de atunci ne gîndim la asta, stînd în diferite bănci. Noi am rămas, iar el a pornit la drum, căci sunase: domnul profesor a dat din cap distrat și a ieșit cu pași grăbiți din viața noastră. Abia a doua zi am aflat ce tren îl aștepta. Atunci nu am înțeles că, de fapt, și-a luat rămas-bun — fiecare lecție este un adio — fiindcă nu voia să ne examineze. Poate îi era teamă că, potrivit prostului obicei studentesc, după examen uităm lecția. De atunci trăiesc tot timpul cu emoția examenului, ca și cum oricînd aș putea fi clasificată la materia Maestrului. Și de aceea mi-o recit fără glas în fiecare zi.*

Am primit și alte lecții. Într-o lucrare (despre vacanță) i-am îndemnat pe colegi să se joace cu mingea. Învățătorul — temîndu-se de tulburarea ordinii? — a tras cu creionul roșu peste text, de la minge și pînă la semnul exclamării. E un sport periculos — se zice — poți să cazi, să te lovești. Îmi plăcea să mă joc cu mingea și după ora de gimnastică — am dat din nou lucrare scrisă, nu mai știu despre ce — am întrebat: "Ați observat că dezonoarea este totdeauna mai justificată decît riscul?" De data asta nu i-a plăcut propoziția interogativă și a transformat-o în propoziție afirmativă: "Se poate observa că dezonoarea este totdeauna mai justificată decît riscul". Asta e ca și cum eu aș vrea să dăscălesc pe cineva, deși nici să predau nu știu. Știu doar să întreb.

Și cu întrebările totdeauna sînt probleme. Odată mi s-a reproșat la un examen că am scris prea puțin despre *Faust*. Am întrebat: oare nu e destul ce a scris Goethe? A reieșit că am fost nerespectuoasă (or, eu tocmai din respect nu am scris mai mult — omul este mereu greșit înțeles). Nici nu am căzut la examen, mi s-a scăzut doar nota.

Așadar, acesta ar fi carnetul meu de student. (Se mai numește și index.)

Este surprinzător — deși sînt profesor — că niciodată nu am îndrăznit să predau? Poate să predea cineva care amestecă toate lucrurile, care, în legătură cu tre-

nul, își aduce aminte de gândire, în legătură cu gândirea, de minge — și, pe deasupra, nu în recreație, ci în timpul orei, la lucrare scrisă — în legătură cu Goethe, de lumea mare, în legătură cu lumea mică, de risc, cu riscul, din nou de tren? Nici nu călătoresc micăieri — și aproape că am uitat să spun, deși e important, cât m-au certat, în clasa întâi primară, fiindcă atunci când scriu țin atât de crispat condeiul. Nu voiam să-l strâng, dar eram emoționată ori de câte ori mi se pune condeiul în mână. Era teribilă răspunderea scrisului și de aceea mă concentram, mă străduiam și strângeam condeiul, până când într-o noapte am visat că lecția de pe prima pagină a caietului nou s-a imprimat pe toate paginile, în tot caietul, s-au întipărit și pe bancă toate literele, prin bancă în dușumea; a fost necesar să se scoată scândurile, dar scrisul se vedea și pe pământul pioniței. A fost mare scandal, m-au eliminat pentru distrugerea avutului obștesc. Degeaba i-am explicat inspectorului că scrisul nu distruge. A fost un vis groaznic.

Când m-am trezit, eram profesor.

Pașii subiectului spre obiect sînt nesiguri. “Unde — după cum spune Faulkner — atîrnă pe zidul de cărămidă cel mai frumos ideal, [...] ca vrejul mort de iederă”; unde — citez un rînd din mijlocul unei pagini de notes din 1987 — “Morala cade în capcana sentimentului”. Atît. Fraza este neîncheiată. Acustica *Indexului* meu vechi de un deceniu, liniștea aceea densă din sala Teatrului Maghiar nu s-a schimbat: a încetat. Și aceasta face legătura dintre teoriile noastre despre libertate și teoriile suferinței. Eszterházy — mi se pare — scrie sau spune într-un interviu — în 1992? — cam așa: ce greu este de înțeles azi, sau chiar ieri, emoția care arată drept victorie cîte o reușită: din trei atribute, am salvat unul. Un tînăr avînd douăzeci de ani azi nu mai înțelege nici aici, unde s-a întîmplat. Dar nu am putut să-l fac să înțeleagă pe poetul nostru, care în poeziile lui mari apropie popoarele unele de altele, de ce am plecat fără să spun un cuvînt și l-am lăsat singur, impresionat, uluit, tocmai cînd, cu un gest suveran, mă ridicase la el — la ei, pe mine, străinul familiar, și a spus: “Acum te-am primit între noi!” Și nu ne-am înțeles nici cu bătrînul croitor (jucase fotbal cu unchiul mei în Haggibor). “Dar pe dumneata te-au persecutat! De ce a trebuit să semnezi acel protest? De ce un evreu trebuie să apere statuia lui Matei Corvin într-un oraș din care bunicii lui au fost deportați!” Asta nici nu mai întrebă bătrînul domn, deci nu așteaptă răspuns, dar răspund totuși, mă înroșesc la față, căci e prea teatral răspunsul — dacă din capul locului este un răspuns — fiindcă eu cred că de atunci, tocmai de atunci și tocmai de aceea, locul meu este totdeauna acolo unde cineva este persecutat. Sau cineva este acceptat. Sau nu este acceptat. Cine, cînd, unde și de ce? Nu ne înțelegem unii pe alții. “Doamne sfînte, tu ești din Transilvania? — întrebă uluit un coleg al fiului meu la Universitatea din Budapesta. — Nu

cumva te simți jignit? Crede-mă, nu așa am înțeles...” Cine știe, poate nici el, cum a înțeles. Dar este fără echivoc întrebarea următoare, pusă acolo unde de trei ani mănâncă la prînz mîncare cușer (“Știți, băiatul acela român de la Cluj...”): “Spune drept, ai fost circumcis?”

Acest horror vacui, teribila oroare de spațiu — dar poate că și de timp? — este tema mea, care ar putea fi sesizată mai exact prin descompunerea cuvîntului compus *hovd tartozás* [aprox.: apartenență la — nota trad.]. Hová? tartozás? Este deja un răspuns faptul că nu se poate traduce în nici o limbă. Încerc să definesc situația, ceea ce sînt: vorbitor ale cărui cuvinte nu sînt nici pe înțelesul limbii sale materne. Deși nu este limba unei mame vitrege. M-a crescut, m-a hrănit după ce m-a adus pe lume, mă alungă în lume și nu mă lasă, mă îmbrîncește și mă trage înapoi, uneori parcă ar vrea, printr-un singur cuvînt, să ia înapoi tot ce mi-a dat, acel TOT pe care mi l-a dat. Chiar dacă m-ar renega, îi aparțin, dar în unele momente se comportă ca și cînd nu aș fi copilul ei; prin unele cuvinte, mie îmi spune altceva decît celorlalți. Ce să fac? Ce am făcut? Cuvintele vorbesc, aduc mesajul limbii materne. Să încerc să-l dezleg? Sînt unii care au știut să se instaleze în intimitatea depeizării, ca și cum nu ar observa că sînt considerați subchiriași ai unor subchiriași, și se mișcă peste tot ca un proprietar, se cred purtători de cuvînt. Nu pot sau nu vor să accepte rolul cel mai greu, singurul care se cuvine tuturor: acela de a fi ei înșiși. Identitatea de sine, ca rol, este obositoare, trebuie mereu să interpretezi legătura ta cu mediul schimbător; autenticitatea ta înseamnă un șir neîntrerupt de decizii și trebuie să-ți porți cu ușurință, cu eleganță fidelitatea. Recunoștința ta nu înseamnă umilință. Amintirile tale întregesc amintirile celorlalți, căci, în sine, ele nu valorează prea mult. Numai limba știe totul. Fii atent la limbă, învață de la ea. Urmărește cuvintele: cele uzate nu au valoare mai mică decît cele strălucitoare. În vorbire se întîlnesc biografiile unipersonale ale cuvintelor. [...]

Török Zsuzsa, studentă la engleză-maghiară, scrie o scrisoare dintr-un campus din Lynchburg, statul Virginia, unde are o bursă de studii pentru un an.

“Mihai mi-a trimis primele treizeci de pagini ale cărții în pregătire (*Fragmente despre cealaltă libertate*). Sînt foarte bucuroasă că le-am citit aici. Aici pot să mă concentrez mai bine asupra temei. La început a mers greu lectura, modul de redactare mi s-a părut informal și corelațiile complicate. A doua oară a fost mult mai ușor. Vă aduceți aminte, tanti Júlia, cînd am vorbit odată despre oamenii de la noi de acasă, care nu spun nimic în legătură cu ce au făcut în epoca socialistă? Tocmai de aceea am fost așa de fericită văzînd că dumneavoastră scrieți atît de curajos și de nuanțat despre trecut, despre apartenențele dumneavoastră, despre rușini și așa mai departe. Vă puteți imagina că, ajun-

gînd aici, mi-a fost rușine să recunosc că sînt din România? Am crezut că numai antecedentele penale sînt mai grave. Îi invidiam pe cei din Japonia, Germania, Franța și chiar pe cei din Rusia. Dar, România! Aceia care auziseră ceva despre ea cunoșteau doar grozăviile socialismului. București, orfeline. Și Dracula. De altfel, cu acesta am avut noroc. Mi-am dat seama că este o temă palpitantă, se poate glumi cu ea. Și pe urmă, întreaga afacere cu Transilvania. Am început să-mi înving stînjeneala și le-am relatat celor interesați ceea ce știam despre țară. Nu m-am menajat. Rezultatul? Mi-am dat seama, în cursul convorbirilor, că minunatele țări capitaliste mari, vai, cît de josnice pot fi uneori, în timp ce frumoasa mea patrie mai păstrează o brumă de inocență. Acum am ajuns să vorbesc fără jenă despre faptul că sînt maghiară din România/Transilvania, mă simt bine în America și am cîteva idei combative despre economia colonizatoare în numele democrației.”

“Dragă Zsuzsa, principala noastră problemă este, poate, o obsesie, anume că ne este rușine sau sîntem mîndri de ceea ce este absolut întîmplător: cînd și unde ne-am născut; noi nu știm, la sfîrșitul secolului douăzeci, ceea ce Montesquieu știa la mijlocul secolului optsprezece: «Sînt om și sînt francez. În mod necesar om și întîmplător francez». Stau aici, în fața mașinii de scris, din cînd în cînd îmi arunc privirea pe fereastră, spre acoperișurile înzăpezite și castanii seculari, văd pînă la Teologie, văd cîte patru ferestre de la fiecare etaj al aripii dinspre strada Berde Mózes și îți arăt totul ție, care acolo, la Lynchburg (statul Virginia), vezi cu totul altceva cînd te uiți pe fereastră. Îți mulțumesc pentru fotografii, pentru ajutorul vizual ca să te pot imagina în mediul tău, să te văd cînd fotografiezi și să văd ceea ce vezi tu cînd fotografiezi. Cred că nu este paradoxal că în 1995 a trebuit să te duci în Statele Unite, bursier jenat din Europa Răsăriteană, pentru ca — fără să bănuiești și poate împotriva intenției tale — să te orientezi spre stînga, mai precis să te convingi la fața locului de ce nu este o lume ideală nici societatea bunăstării. Desigur, acolo ești oaspete și nu cetățean, privești cu ochii deschiși, incoruptibili, dar trăiești, observi și judeci ca un străin, deci în mod necesar vezi și apreciezi altfel ceea ce ai adus cu tine, venind ca un fel de pelerin ardelean la studii acolo. Da, da: și asta ține de *cultural studies*! În epoci clasice — știi, nu-i așa — călătoriile (chiar și cele imaginare), cunoașterea și compararea unor lumi străine cu lumea noastră erau o parte importantă a studiilor. Sînt și azi, poate și mai mult. Cred că este simbolic faptul, și în același timp o nouă dovadă a inteligenței tale — dacă ar mai fi fost nevoie de dovezi, dar nu este — că tu, persoana ta figurează oarecum secundar în fotografie, ca accesoriu al realității vizuale. Funcția, rolul tău este să privești, să observi, să califici, să selectezi, să faci deducții. Ceea ce în fotografie nu se vede este procesul de prelucrare subiectivă din scrisoare, impulsul

afectiv și moral al eului subiectiv. Pe acest subiect îl întreb, poate nejustificat și nici destul de logic, exprimându-mi mai curînd uimirea (și în ce mă privește, căci, la urma urmelor, de ce este surprinzător faptul că unele complexe de început ale compatriotului meu aflat temporar în Țara Minunilor capitaliste — ia te uită, un nou capitol din Alice — sînt înlocuite prin iritarea compensatoare, prin asumarea unei identități care necesită confirmarea?): la ce fel de inocență te gîndești? Unde este Paradisul din care am fost izgoniți? A existat vreodată? Nu l-am văzut și nu îl văd. Poate de acolo de unde tu ne privești, de la «distanța care înfrumusețează» se vede ceva ce tu numești «frîntura noastră de inocență»... Poate că eu, în cursul unor scurte escapade periodice, nu am atins acest unghi de vedere eufemizant. Sau lipsa mea de rădăcini adevărate, cu alte cuvinte *existența* multiplu minoritară face ca, în *viziunea* mea, lumea noastră să apară mai bogat colorată decît contrastantul alb-negru? Sau nu văd eu inocența deoarece caut libertatea? Poate îți amintești de Petőfi din manuscrisul *Fragmente* pe care ți l-a trimis Mihai; acolo mărturisesc că «Nu am căutat, nu am meritat, am moștenit zona în care iarna precipitațiile sînt albe și vara fructele sînt roșii, iar Petőfi este în toate anotimpurile Petőfi. Eu nu pot schimba această situație, nici dacă aș vrea. Ca să pot, ar trebui să fiu inocentă sau păcătoasă, dar nu sînt nici una, nici alta. Nici nu aș putea, căci am fost bătută pentru Petőfi». Noi ne modelăm biografia? Sau ea ne modelează pe noi? Vai, aceste determinisme aiurite! Mi-a fost teamă că textul va fi greu de citit. Din cauza structurii neobișnuite? Mai exact, fiindcă nu are o structură. Sînt fragmente. Și fragmentarea, lipsa de continuitate semnalează modul scrierii și chiar al trăirii. Dar acest lucru, chiar dacă este adevărat, nu îl privește pe cititor. În definitiv, cîți se decid să citească din nou un text care la prima lectură este, pe de o parte, dezarticulat, iar pe de altă parte complicat în corelațiile sale, făcînd astfel dificilă receptarea? Acum îți scriu ție o scrisoare, așa cum îmi scriu mie o carte. Fiindcă se pare că am scris-o pentru mine. Eu am avut și am nevoie să-mi exprim gîndurile. Sau poate să mi le imprim. Fiecare spune, dovedește ce știe sau ce crede că știe. Eu exprim propriul meu adevăr și din al altuia atît cît îmi permite empatia, adică jumătăți și sferturi de adevăr, frînturi de adevăr, credințe desfigurate, iluzii sașii, viziuni despre lume ale nevăzătorilor conduși de nevăzători: din partitura dialogului surdomut pe care îl port cu lumea, propria-mi frază gîduită uneori, falsă adeseori, cu armonii moștenite sau imaginare, părți în care lipsește tocmai armonia; mărturisesc că atît este tot ce am de spus, ce sînt capabilă să spun, nicidecum un întreg, dar asta este, împovărat de ceea ce nu este și de aceea trebuia să mărturisesc deja în subtitlu — transpunînd în cuvinte gestul de neputință al ridicării din umeri — că fragmentele mele povestesc despre cealaltă libertate, sînt povestea unei frustrări. Eu pot să adun la un loc doar frînturi. Tu încerci să aduni frustrări. Eu pot să

adun la un loc doar frînturi. Tu încerci să aduni resturile. Restul de inocență. La ce te gîndești? La izvorul curat etnografic? Ultimele lui picături sînt adunate în butelie de plastic. La mitul Vîrstei de Aur? La acea Europă Centrală și de Est cosmopolită, tolerantă, creatoare de valori, care, încet, dar sigur, a devenit obiect al nostalgiilor? În mod cert, a dat mult, în filozofie, știință, literatură, muzică și ceea ce a dat este nepieritor: dar ea este mare tocmai prin felul în care a eternizat dezintegrarea, contradicțiile amenințătoare ale unei civilizații debordant de bogate, multicolore, cu multe credințe și multe îndoieli. — Este 1 ianuarie 1996. După cum vezi și poate înțelegi, deci nu îmi iei în nume de rău, scriu încet scrisori, cărți, orice, la intervale mari, cu pauze lungi și nu e deloc sigur că vreau să ajung pînă la capăt. Pactizez cu impedimentele. Mă prefac că pot să răspund la întrebarea cea mai pasionantă din scrisoarea ta, la care cu siguranță nu aștepti răspuns, fiindcă, în realitate, nici nu este o întrebare. Mai precis, pentru mine este întrebare, pentru tine pesemne certitudine. O variantă a întrebării mele, una din cele pe care certitudinea ta le-a trezit din somnolență, este: față de ce, de cine am fi inocenți? Și în ce? Să înțeleg că nu facem rău nici unei muște? E adevărat, muștelor nu. De altfel, sînt destule. Îmi vine în minte drama lui Sartre, *Muștele*, care au invadat cu scîrboșenia lor Argosul, de cînd — și pînă cînd — locuitorii lui suportă cu conștiința pasivă a culpabilității stăpînirea tiranului Aigistos... Dar încă tot nu știu ce este inocența. Știu deja — știu oare? — ce este păcatul. L-am trăit. Dar dă-mi voie să-ți împărtășesc spirituala teorie a lui Székely János: un dar împăralesc pe care l-am primit într-o scrisoare particulară (destinată — după obiceiul genilor — mai curînd posterității decît adresantului), în loc de pedeapsa meritată pentru că m-am amestecat în lucruri care depășeau cu mult cunoștințele mele. «Așadar, condiția păcatului (și, în general, a moralei) este conștiința viitorului. Ea este dată numai omului și de aceea numai ființa umană este culpabilă. Și, fiindcă are conștiința viitorului, este totdeauna și în mod necesar vinovată.» Ideea este dezvoltată în continuare, dar poate că acum este suficient atît ca să mă pot întreba dacă accept credința ta în restul nostru de inocență, în timp ce nu pot respinge cu destulă fermitate nici argumentarea lui Székely János. Ne lipsește conștiința viitorului în măsura inocenței noastre? Căci János spunea în scrisoarea lui că păcat nu poate să comită decît cineva capabil să prevadă consecința faptelor sale. Ei bine, dacă noi sîntem inocenți în această patrie încîntătoare, în sensul și în măsura în care sîntem incapabili să prevedem consecința faptelor noastre, adică nu avem conștiința viitorului, atunci pesemne avem puține motive să ne îndepărtăm bosumflați de grosul locuitorilor planetei noastre.

Încerc să ghicesc, la acest sfîrșit de an cu furtuni de zăpadă și inundații, temîndu-mă de enigmaticul dezgheț al noului an, ce ne rezervă el, dincolo de apocalipsul meteorologic (tocmai am primit un telefon: cauza insomniei, a

durerii de cap, este cutremurul de pământ de azi-noapte). Am muștrări de conștiință: de ce filozofez, cu sprijinul intelectual al unor aliați de seamă, despre păcat și inocență? Căci tu nu faci decît să te aperi. Și este justificată apărarea ta, gestul purtător de valoare al lumii tale proprii și este justificată și critica ta, dacă bazele tradiției inițiate de Rousseau și Tolstói au fost puse de un conservatorism revoluționar la care tu te raliezi poate inconștient; este oare surprinzător că îți este străină — chiar dacă își arată fața ospitalieră — civilizația în care cultura abia mai are loc? Aversiunea colegei tale japoneze față de Hollywood și atașamentul ei față de Kurosawa sînt la fel de naturale ca și gustul comun al fetelor din Lynchburg și al majorității clujenilor care frecventează cinematografele.

Am avut un coșmar: îmi spusese unei prietene de la Budapesta, cîndva pe la mijlocul anilor optzeci, că dacă aici (în frumoasa noastră patrie care păstrează un rest de inocență) va avea loc schimbarea, mi-e teamă că vom trăi tot ce e mai rău și din capitalism, și din socialism. Și iată, cine știe cum și prin ce am meritat cumplita satisfacție a casandrelor. Și atunci ce face *Látó*? De la Tîrgu-Mureș, firește. Se apucă și dă premiul de excelență lui Kányádi (poezie), Mózes Attila (proză), László Noémi (debut), iar pentru eseu neînsemnatei mele persoane senin-neguroase. Acum pot și să mărturisesc că părțile dramatice ale scrisorii tale, împreună cu meditațiile răspunsului care se conturează încet au intrat în procesul pe care îl numesc, în lipsă de ceva mai bun, viitoarea mea carte. În încheiere: dacă ai timp și dispoziție, în cursul ultimului tău an universitar, îmi va face plăcere să stăm de vorbă despre literatura transilvană. Chiar dacă Fundația Soros se atrofiază, se dezintegrează, se demobilizează, și lucrăm numai pentru plăcerea noastră, fără nici un folos.

Așteaptă să te prezinți din nou și te îmbrățișează cu drag
(tanti) Szilágyi Júlia”

Cine scrie scrisoare, cine scrie dialog — vorbește singur. Își împarte singurătatea cu sine însuși, în timp ce se prefacă că se adresează cuiva. Trăiam încă în singurătate familială cînd am început disputele cu mine însămi. Ceea ce am scris cu douăzeci de ani în urmă, scriu și acum și tot ce ar mai trebui să scriu oricînd ar purta același titlu: *Totdeauna*.

— Trebuie să înțelegi. Nu să-ți fie frică!

— Bine. Dar dacă înțeleg că avionul se prăbușește cu mine — îmi va fi mai puțin frică?

— Nu. Și rațiunea se teme. Dar o face rațional.

— Rațional. Adică mai bine?

— Sigur. Rațiunea se teme mai mult decît ignoranța. Știe de ce se teme.

— Dar, dacă se tem cei inteligenți, fiindcă știu, și se tem nătîngii, fiindcă nu știu, atunci cine nu se teme?

— Acolo unde există teamă, toți se tem.

— Așadar, teama este vicleană, fiindcă sînt și unii care *încă* nu se tem — sugarii, de exemplu, care se sperie doar uneori, dar asta e cu totul altceva — și sînt alții care nu se *mai* tem. Tu cunoști vreunul?

— Teama de moarte m-a invadat la vîrsta de șase ani, urlînd ca o fiară. Am trăit-o atît de intens, încît mai tîrziu nu mi-a mai fost frică de moarte, nici hăituit de cîini SS, nici fugind peste hotare în noapte, nici la bombardamente, nici pe masa de operație. Cum aș putea să le explic celor care se miră, că nu sînt curajos, ci imun? Cînd mi-am dat seama că *și eu* voi muri, am rămas dezamăgit de viață. Am băut pînă la ultima picătură paharul de cucută, i-am absorbit otrava, m-am îmbibat de ea, am *trăit anticipat* tot ce a mai rămas în urmă.

— În urmă? Poate totuși de acum încolo. În fața noastră.

— Eu i-am întors spatele.

— Ieftină nemurire!

— Nu este ieftină. Și nu este nemurire. Căci Illyés Gyula greșește: omul — Adam — niciodată n-a fost nemuritor. Pur și simplu, nu știa de moarte. Pomul cunoașterii este al cunoașterii morții, fiindcă despre viață prima și cea mai importantă cunoaștere este că e limitată. Că nu există scuză și nu există excepție. Sentința, “în ziua în care vei mîncă din fruct”, înseamnă că vei cunoaște dorința de “moarte a morții”, că de acum știi că nu mai poate urma decît propria ta moarte. Pedepsa nu este că vei muri, ci faptul că știi.

— Pedepsă? Cine pedepsește? Și de ce?

— Cel ce trăiește, pe numele său mai cunoscut: muritorul. El se autopepedește, fiindcă se resemnează.

— Nu se resemnează nimeni!

— Nimeni dintre cei ce luptă împotriva fricii...

— Eu l-am întîlnit pe luptător.

— Era voinic? Frumos? Tînăr?

— Era cocoșat, de statura unui copil de zece ani. În amfiteatru s-a făcut deodată întuneric și din pieptul mizerabil a izbucnit un tenor vibrant — glasul tremurător al curajului — un glas în noapte. A semnalat, sensul s-a întrupat în mișcare și, dintr-o dată, toți am privit în direcția în care arăta mîna invizibilă a gnomului invizibil și pe ecran a apărut din întuneric, din nimic, Madona cu Pruncul, cea a lui Van Eyck, și agitat, nerăbdător, ca unul care se teme că va fi întrerupt, că nu va avea timp să vorbească, a început să explice albastrul tunicii Fecioarei, albastrul Mariei. Era un luptător, mă crezi, mai uman decît oricare om întreg din acea sală.

— Cocoșatul e mai uman decît omul cu trupul întreg. Nu în înțelesul lui Montaigne, ci dimpotrivă: fiindcă nu i-a fost dată integritatea din naștere, el este nevoit, obligat, să se întregească pe sine. Este o performanță supraomenească — adică omenească.

— După părerea mea, și la asta a servit întunericul, mai mult decît a fost necesar pentru o conferință însoțită de proiecții; cocoșatul se străduiește să creeze aparența integrității. El vrea, pur și simplu, să-și păstreze demnitatea de om.

— Vorbim despre același lucru. Ai observat cît de solemni, cît de distinși sînt tocmai cocoșatii?

— A corespunde reprezentării pe care o are omul despre el însuși este ceva de care infirmii au mai multă grijă decît oamenii normali.

— Ei compensează.

— Mai mult decît atît. Cocoșatul se comportă ca și cînd ar fi și ar trăi la fel ca și ceilalți oameni. Cel întreg nu se preface, el este la fel. Nu e obligat să fie inteligent, bun, curajos, ca să fie acceptat, să fie crezut.

— Să fie crezut? Că și el este om?

— Nu. Că este om, *în ciuda* faptului că nu este iubit de o ființă de celălalt sex.

— E atît de important să fie crezut?

— Pentru cel iubit, nu. Dar este o chestiune vitală pentru cel respingător.

— Un infirm este atras de cel întreg, cel întreg este atras de cel frumos. Nu înțeleg însă ce legătură are asta cu teama, cu moartea?

— Vorbim tot timpul despre același lucru. Teamă este cocoasă. Moartea este cocoasă. Ar trebui să trăim cu această cocoasă invizibilă pe spate ca și cum ea nu ar exista. Așa cum a vorbit istoricul de artă cocoșat despre albastrul Mariei. Cu tristețe, cu entuziasm, cu înțelegere. Și vrednic de înțelegere.

— Așadar, viața nu este ca podul suspendat din glumă, ci ca amfiteatrul întunecat pe al cărui ecran apare, la un semn al vrăjitorului, albastrul tunicii dintr-un tablou vechi de șase sute de ani. Asta îmi amintește ceva...

— Și mie. Mi-a amintit și acolo. Și de abstracțiuni poți să-ți amintești. Poate că ele au și un asemenea rost. Îți aduci aminte de eroul lui Dostoievski, care a spus: "Eu îmi amintesc de viitor"?

— Numai un erou al lui Dostoievski poate să spună așa ceva.

— Desigur. El nu se teme de ridicol, de exagerare, nu se teme că...

— Că va fi considerat erou dostoievskian. De altfel, acum îmi amintesc și eu — dacă nu mă înșel, personajul respectiv a avut un sfîrșit nefast.

— Greșești. Acel erou nu are sfîrșit.

— Nu îmi plac stafiile.

— Chiar nu ai observat cu cine stai de vorbă?

Din cartea mea de geografie spirituală, în care Dostoievski apare din când în când ca personaj, copiez cu ezitare acest fragment din infinitul dialog cu mine însămi; ezit, fiindcă, împotriva voinței mele, numesc infinit ceea ce este cât se poate de finit. În realitate, aș vorbi cu timpul, deși se întâmplă doar că finitul răspunde infinitului, personalul răspunde impersonalului, cineva unui ceva, care nici nu întreabă, nici nu răspunde. Claude Mauriac și-a intitulat jurnalul: *Timpul neclintit*. Citez o însemnare pe care a făcut-o la vârsta de 60 de ani: “Și eu, care sînt în viață, care după atîta timp sînt încă aici — în trecutul meu cu același trecut (cu aceeași anxietate, aceeași fericire), în regiunile invizibile ale cerului întins aud croncănitul corbului. Dar cine este acesta? Universul care este nimic, eul care este nimeni...” Tînărul Mauriac a încercat ceva ce tatăl care se știa “supraviețuitor al unei epoci apuse” — considera probabil că este inutil: a te prefăca că timpul este neclintit. Cred că înțeleg încercarea lui disperată. Oricine încearcă ceva, speră. Se străduiește să-și învingă teama că încercarea lui nu va reuși. Jurnalul lui Mauriac este un laborator în care reușește să facă preparate ale clipelor, observă, face note, caietele se adună, se îmbogățesc, anii trec și scad, s-au umplut deja șase volume cu situații din viața lui, relevate și fixate, care, una cîte una și împreună, ar avea menirea să demonstreze că: da, este, poate să fie un timp neclintit. Îl cred pe Mauriac, cred că a trăit clipe în care timpul — timpul lui — părea să se fi oprit. Nu cred că timpul ca atare poate fi neclintit. Desigur, cînd așteptăm, suspendăm timpul, căci esența așteptării este că se referă la un timp care încă nu a sosit. Poate că nici nu va sosi. Cine știe? Cu timp neclintit eu m-am întîlnit, dar am întîlnit timp care tocmai se mișcă și acesta e vizibil. În camera mea așezată spre răsărit, din primăvară pînă în toamnă trecerea timpului este lumină pe perete. Intră în cameră din verandă, pe ușa de sticlă dinspre sud-est, luminează peretele de nord-vest, trage o dungă oblică pe ușă, se urcă pe buchetul lui Szolnay, încălzește apa verzuie din sticla de compot, din care se apleacă, veștede și zbîrlite, florile de toamnă din 1946, apoi se îndepărtează imediat. Luminează și interiorul întunecos al lui Cziffer, în fundal cu scaunul biedermeier, tapisat bordo, din fața geamului, ca și cum acest geam ar transmite lumina filtrată prin frunzișul de afară, aducînd-o în cameră; la atingerea căldurii, crinii de pe masă își arată ființa senzual-cărnoasă, tulpinile lor lungi, verzi se umplu de clorofila însetată de lumină și vaza de cobalt cedează din densitate, cristalul ei primește și lasă razele să treacă prin el.

Cu o clipire mai jos, cerul alb de nori al lui Gáll Ferenc devine dintr-o dată transparent, sub el masa moale, brună-verde a pădurii din fundal, în primul plan se aprinde basmaua roșie a unei femei; ceea ce aici, în cameră, e

răsărit de soare, acolo, pe tablou, în peisaj, pare a fi un cald apus de soare, pădurea cafenie înverzește iar, pe norul alb-gălbui apar fisuri albastre, dar de acum și *Boglárka* își scaldă în ploaia de aur a luminii gîtul semet, profilul cu trăsături grave, cocul bogat; iar în gravura lui Dési-Huber, pe podul Noviglio nu mai e seară, dacă este, atunci echipa Cinecittă filmează pe o stradă inundată de lumină, pe pod figurile costelive împrumutate de la Dante, statui sau trecători — nu are importanță — prind viață și ies grăbite, ca figuranții din scenă.

Razele invaziei solare se revarsă acum în fișii largi pe ușă, pe sticlă; dar ia te uită, pe paspartuul lui Szász Endre traversează un snop de lumină, o dîră subțire de lumină urcă tot mai sus, ca urma avionului cu reacție pe cer, și în-seninează pentru o clipă chipul Cavalerului Tristei Figuri. Această cameră va supraviețui cu siguranță locuitorului ei, această lumină pe perete, aceste tablouri nu au moarte, deci nu au viață. Camera va avea alt locuitor, tablourile își vor schimba locul și stăpînul, dar ele rămîn neschimbate: numai ochiul, privitorul, văzătorul se schimbă; și într-o dimineață, dacă se scoală o dată cu soarele, dacă trăiește singur, deci conversează cu obiectele, pe chip îi va răsări un zîmbet, va răspunde fără cuvinte, căci lumina de pe perete i se adresează.

Și atunci urmează un nou element fastuos al ceremonialului mut, *le lever*, se trezește din somn și celălalt perete, nu cu tablouri, cu cărți, ci în fiecare dimineață cu altceva; prin glasul moale al burghezului respectabil-ironic de azi străbate zgomotul, dar, la urma urmelor, ne-am obișnuit deja. Hans Castorp e purtătorul de cuvînt al lui Thomas Mann, sau invers, cine știe? pentru noi, în egocentrismul nostru, în lipsa căruia pe ce s-ar baza literatura, important este că spune ceea ce știm, căci ne spune nouă, despre noi: "... l-a cuprins un sentiment cunoscut de mult — era sentimentul straniu, pe jumătate meditativ, pe jumătate îngrijorător, al trecerii și totodată al perpetuității, al statorniciei schimbătoare, al întoarcerii și al năucitoarei uniformități". A fost. Și a rămas. Pentru cine? Nu îmi place Thomas Mann — declară cu iritată conștiință de sine studenta în anul V la engleză-maghiară, beneficiară — aș putea spune — a strădaniei noastre de formare a elitelor, dacă beneficiul — și plăcerea — ar fi pentru ea o realitate trăită. Dar, în definitiv, cine sînt eu, ca să cîntăresc beneficiul cuiva, să-i prescriu ce să-i placă? Sînt tutor, tutor spiritual și știu prea bine că orice tutorat este o povară. Mai ales cel spiritual. O ființă tînă, nebnuitoare, mă alege drept tutor, fără să-și dea seama că m-a înzestrat cu o autoritate împotriva căreia trebuie să se revolte, dacă, de exemplu, o fac să-l citească pe Thomas Mann, fiindcă am convingerea stupidă că trebuie să merit încrederea de a mă fi ales ghid literar, făcînd-o să înțeleagă că poate fi și al ei, dacă vrea, "straniul sentiment, pe jumătate meditativ, pe jumătate îngrijorător, al trecerii și totodată al perpetuității, al statorniciei schimbătoare, al întoarcerii și

al năucitoarei uniformități...” Dar nu vrea. Fiindcă nu știe? Și nu vrea să afle ce ar putea să vrea și ce nu. E atît de indiferent: nu e voie și nici nu poți să ferecești oamenii împotriva dorinței lor. Foșnesc aspru cuvintele marilor adevăruri. Cad fără ecou, ca mazărea de pe perete. Un părinte îngrijorat mă întreabă dacă am în rafturile bibliotecii mele *Abel în codru*. Cum să nu am! Atunci e bine, că Matei are vineri lucrare scrisă și ar veni să ia cartea, dacă i-o împrumut. Acum e rîndul meu să fiu îngrijorată: cu cele cîteva sute de pagini ale sale, de miercuri pînă vineri nu prea poate Tamási Áron să acorde prim ajutor puștiului aflat la ananghie. Dar se pare că numai eu văd inconvenientul mai mare decît grija momentană a familiei, îmi dau importanță la telefon și parcă îl văd pe tatăl făcînd un gest de nepăsare, căci copilul nici nu vrea să audă de literatură... Dar poate că acum, tocmai acum se întîmplă miracolul: citește primul capitol și atunci... Pe naiba. Nici nu vine să ia cartea. “Cartea e cel mai bun prieten” — anunță o voce baritonală prietenoasă în pauza de un minut a programului de știri. “Dăruieți cărți celor dragi! Banca Agricolă.” Firește, e vorba de cărți de credit, nu de culmile cărților, de cărțile de vîrf, de Abel în codru, de Hans Castorp pe Muntele Vrăjit. E vorba de bani. Și Matei nu poate conta pe nici un fel de cărți: sînt cinci care trăiesc dintr-un salariu. Dar cînd m-am întîlnit pentru prima oară cu o carte care are legătură expresă cu banii, cu bani care au o legătură inexprimată cu Cartea? Nici nu a fost o carte. Prin vocea mamei mele a glăsuie Tradiția, Cartea, Hagada. Etimologistul de cinci ani a descifrat pe seama lui povestea; cuvîntul: Hagada (“interpretarea nonjuridică a Legii”) a devenit, prin fonetica particulară, de uz personal a copilăriei, *hátgádogó*, sugerată poate de amploarea sunetului *ied*; după 55 de ani, nici cel ce frămîntă limba în mod arbitrar nu mai știe cum și de ce își amintește doar povestea, în care elemente înfricoșătoare și de neînțeles sînt amestecate cu fapte banale ale unor persoane familiare; fiindcă îl vedeam pe tata-mare, îi simțeam și mirosul de tutun și de bătrînețe, cînd mama începea: “A pornit Tata la tîrg și a cumpărat cu doi creîțari un ied. A venit pisica, a mîncat iedul, pe care Tata l-a cumpărat la tîrg, un ied, un ied. A venit cîinele, a devorat pisica, care a mîncat iedul, pe care Tata l-a cumpărat la tîrg, un ied, un ied. Și a venit bîta, a omorît în bătaie cîinele, care a mîncat pisica, care a mîncat iedul, pe care Tata l-a cumpărat în tîrg, un ied, un ied. A venit focul, a ars bîta, care l-a omorît pe cîine, care a mîncat pisica, care a devorat iedul, pe care Tata l-a cumpărat în tîrg, un ied, un ied. A venit apa, a stins focul, care a mistuit bîta, care a omorît cîinele, care a mîncat pisica, care a devorat iedul, cumpărat de Tata în tîrg, iedul, un ied. A venit boul, a băut apa, care a stins focul, focul care a ars bîta, bîta care a omorît cîinele, cîinele care a devorat pisica, pisica care a mîncat iedul, iedul cumpărat de Tata în tîrg, iedul, un ied. A venit șakterul, a tăiat boul, boul care a băut apa, apa care a stins focul, focul care a ars bîta, bîta

care a omorât cîinele, cîinele care a devorat pisica, pisica care a mîncat iedul, iedul cumpărat de Tata în tîrg, iedul, un ied. Și a venit Îngerul Morții, l-a ucis pe șakter, care a tăiat boul, boul care a băut apa, apa care a stins focul, focul care a mistuit bîta, bîta care a omorât cîinele, cîinele care a devorat pisica, pisica care a mîncat iedul, iedul pe care Tata l-a cumpărat în tîrg, iedul, un ied. Și a venit Domnul Dumnezeu, care a omorât Îngerul morții, care l-a omorât pe șakter, care a tăiat boul, care a băut apa, care a stins focul, care a ars bîta, care a omorât cîinele, care a devorat pisica, care a mîncat iedul, pe care Tata l-a cumpărat la tîrg cu doi crețari, un ied, un ied”. Se teme și plînge copilul inițiat în cercul vicios al vieții și morții; la unul din capetele înlănțuirii se află Tatăl, la celălalt capăt Dumnezeu; unul știe să pornească cercul vicios, celălalt știe să-l oprească, fiindcă totul este de la El. Dar unde e ținta, sensul acestui circuit? Cuprins de fiori, copilul chicotește și, în străfulgerarea unei clipe, parcă ar înțelege cum totul se destramă la o atingere, că în spatele fiecărui țel se află umbra, Îngerul Morții și scopurile mărunte — mîncarea, arderea, stingerea, uciderea valorează doar cît (viața) unui ied, cumpărat de Tata la tîrg: doi bani. Copila a învățat o filozofie de doi bani, una pe care oricine o poate înțelege. Hrana metafizică a primit-o de la mama cu patru clase de școală, ea i-a dăruit tradiția milenară, așa cum a primit-o, credința și îndoiala, ca să-și aducă aminte peste 55 de ani, cînd *va avea* mai mare nevoie de ea, ca să înțeleagă: nu-i nimic că nu știe totul, că nu știe nimic. Între una și alta nici nu e mare diferență, iar dacă este, e poate mai curînd cantitativă.

În românește de Florica Perian

I.

În seara de 1 octombrie 1995, cu prilejul Zilei Mondiale a Muzicii și al comemorării a cincizeci de ani de la moartea lui Bartók Béla, un virtuoz al pianului și un specialist într-ale muzicii au stat de vorbă timp de o oră la radioul ungar despre indicațiile pedagogice referitoare la cadențele suitei pentru pian intitulată *Pentru copii* a lui Bartók și despre problemele interpretării autentice. După zece minute, auditorul s-a văzut imobilizat în fotoliu de această discuție: de mult n-am mai fost martor la o dezbatere filologică atât de incitantă, variată, bogată în turnuri de neprevăzut. Dacă, din întâmplare, n-aș fi fost eu auditorul cu pricina, ci vreun doct literat contemporan, se prea poate ca revenirea frecventă a unor cuvinte ce trec drept de nepronunțat în condițiile repudierii semnificației și a sensului textual să-l fi consternat și să-i fi stîrnit indignarea. Căci exista în această convorbire un autor, a cărui autoritate nu numai că nu era pusă sub semnul întrebării, dar tocmai reconstrucția microfilologică a intențiilor sale reprezenta unul din elementele importante ale discuției. Acești preopinenți își propuseseră să compare diferitele înregistrări-Bartók originale, diferitele execuții ale unor artiști interpreți ai aceleiași bucăți, spre a-și bate capul apoi cu autenticitatea indicațiilor metronomice sau cu dilemele auctoriale, respectiv auctoriale și interpretative ale rubato-ului — repet: într-un mod accesibil ascultătorului, incitant și edificator. Dar nu exista doar autor, ba chiar intenție auctorială, ci și text, care va să zică partitură, asupra diferențelor de ediție, alterărilor sau transcripțiilor, erorilor sau variațiunilor căruia cei doi s-au aplecat, ce-i drept, cu acribie, dar s-a făcut totuși deosebire între interpretări și textul original, variațiunile referindu-se, fără îndoială, la o *singură* temă, de pildă la aceea a unei piese cu durata de trei minute. Misterele și variabilitatea tehnicii rubato-ului n-au suprimat existența operei date și n-au respins nici posibilitatea mării diversități de semnificații cărora le poate servi de suport. Întru nepermisa justificare a impresiilor mele, inserez informația că pianistul dedat acelor admirabile exerciții de microfilologie și superioară pedagogie a fost Kocsis Zoltán.

Într-un text de oarecare vechime aflăm următoarele: “Cînd cineva s-a ghiftuit într-atîta, încît nu mai poate nici să pună gura pe mîncare, condamnat fiind astfel la moarte prin inaniție, îi putem noi veni în ajutor îndopîndu-l în continuare?... Tot astfel, dacă un om extrem de instruit nu poate trage propriu-zis nici un folos de pe urma cunoștințelor sale, e oare lucru înțelept să-l împovărăm cu încă mai multe cunoștințe mecanice, chiar și dacă el însuși susține

sus și tare că e teribil de dornic; n-ar fi mai cuminte să-l despovăram puținel? [...] să-l eliberăm, adică, de știința mecanică?” Autorul, dacă-i adevărat și n-o fi vreun pseudonim, nu e Richard Rorty, ci Sören Kierkegaard.

Aș vrea să mă refer la problema *emancipării* și prevalenței *interpretării* față de operă. Întrucît despre criza culturii umaniste n-aș îndrăzni să mă pronunț afirmativ sau n-am cum să știu cu siguranță dacă ea există într-adevăr. Ceea ce înseamnă că nu știu nici dacă instrucția și cultura universitară se află în criză, fie și numai la facultatea de filologie-filozofie. Despre toate acestea, adică despre propria-mi ignoranță, mi-aș îngădui să vorbesc ridicînd o singură problemă, mai restrînsă și pe baza unor experiențe ungare contemporane; întrebarea e următoarea: e posibil să se facă la universitate analiza estetică scrisă și lectura unor opere, pentru ca să discutăm apoi scrierea și citirea? Această problemă este problema existenței comunității interpretative. Și ea încă mai trebuie menținută, deoarece mai folosim încă termenul de universitate: chiar și azi încă, în condițiile crizei semnificației, uzînd de acest termen, îi relevăm și originea. Universitatea este/a fost cosmosul științei. A fost: ce înseamnă această absență?

Înseamnă, în primul rînd, că am dubii în ceea ce privește posibilitatea transiterii-învățării discursului despre artă, despre operele artistice. Mă grăbesc să precizez că interpretarea și înțelegerea textelor cu valoare estetică la facultatea de filologie-filozofie presupune, cel puțin în Ungaria și probabil în Europa Centrală și de Est, nu numai formarea de specialiști în materie, ci și de profesori. Partea proastă nu constă în aceea că s-au creat în sfîrșit condițiile formării elitelor, a specialiștilor, a oamenilor de știință, că universitatea revine la un model structural mai vechi, la modelul său original, ci că formarea savanților și formarea profesorilor nu sunt încă de ajuns de bine separate și diferențiate, că departajarea apare deocamdată ca secesiune și fractură, — reproducînd la scara unu pe unu incredibilele sfîșieri și disparități vizibile în societatea ungară și în repartitia bunurilor —, că, așadar, separația și distanțarea se desfășoară încorsetate, *laolaltă*, într-un același loc și confruntîndu-și anapoda și dizgrațios elementele, că delimitarea devine pe alocuri discriminare, în toate sensurile cuvîntului. Evitînd greșita înțelegere a lucrurilor, cele de mai sus vin nu atît în apărarea formării elitei și erudiților, ci, în primul rînd, în favoarea întăririi învățămîntului și spre a sublinia caracterul misionar, de vocație în ceea ce privește formarea profesorilor. În universitățile din Ungaria nu e posibil — după părerea mea — să se introducă tehnologiile de vîrf și structurile euroamericane de acumulare a informației și însușire a științei, trecîndu-se cu vederea sarcinile învățămîntului și structurile sale cognitive specifice. Acestea se pot ignora în țări unde există o societate civilă puternică și există o reală autonomie a societății față de puterea de stat. Țările acelea suportă chiar și neglijarea

temporară și nivelul redus al învățămîntului. Noi nu. Am avansat toate acestea doar spre a servi de fundal sociologic și istoric pentru cele ce urmează. Îndoielile mele se leagă, în orice caz, și de actuala dezordine și derută sociologică-socială-structurală, de simptomele confuziei din zilele noastre.

Dubiile mele cu privire la existența comunității interpretative se referă, în primul rînd, la faptul că discursul despre artă formulează în anii din urmă, din ce în ce mai pregnant și tot mai mult la modul imperativ, norme specific antinormative, ce se transmit, luînd locul științei, ca forme ale posesiunii și aproprierii, în vreme ce tocmai aceste norme antinormative perseverează în a susține că atare posesiune nu e cu putință. Cînd pe culoarele universităților ungare de azi, în cadrul catedrelor și în critică, ba chiar și într-o parte a literaturii, se face tot mai mult auzită obstinația normativă care pretinde că trebuie să intrăm în rînd cu Michel Foucault, care a proclamat deja de mult sfîrșitul clasicului *Self* iudeo-creștin, că nu există deosebiri de esență între textul original și comentariu, între poezie și explicație sau critică, că orice afirmație, orice enunț, fie el primar, secundar sau terțiar, e parte a unei atotcuprinzătoare (accentul cade pe fiecare cuvînt) intertextualități, iar acestea, ca scriere, ca *écriture*, sunt echipolente, precum și că deconstructivștii resping conceptul de auctorialitate personală, că menținerea posibilității atribuirii de semnificații trădează nostalgia naivă și distructivă a nemijlocitului, că radierea, reducerea la amprentă a subiectului nu e doar în sens descriptiv o particularitate a sfîrșitului de mileniu, dar și o cerință, că narativul înseamnă doar ofertă de a demasca esența, substanța ascunsă într-însul, îndărătul, deasupra lui, ca rămășiță metafizică reprimată, ca autoritate, dovedindu-i caracterul iluzoriu de aparență (de altfel, în treacăt fie spus, e destul de interesant să vorbești, în legătură cu arta, de aparență ca de un *œ* negativ, susceptibil de a fi demascată și destul de interesant e și să reduci interpretarea freudiană a viselor la rolul de simplă unealtă în instrumentarul criticii ideologiilor), că veritabila radicalizare a hermeneuticii face imposibil un dialog fructuos între deconstrucție și hermeneutică, dat fiind că și în deconstrucția însăși s-a descoperit deja aspirația reprimată către universalitatea rațiunii, ei bine, cînd aud, văd, citesc toate astea, aici, în mediile universitare ungare, șovăi între a le recepta sub aspecul lor comic sau ca pe o primejdie mortală. Firește, dubiile mele nu vizează atît deconstrucția, cît deconstructivismul, ceea ce pun eu sub semnul îndoielii nu ține atît de filozofia lui Derrida, de concepțiile lui Foucault și Lacan, ci, în primul rînd, de modalitatea utilizării lor regionale, fără să fac, bineînțeles, un secret din faptul că, întrucît disputele privitoare la criza și revigorarea semnificației durează de 2 500 de ani, toate astea reverberează în mine cu un fel de melancolie amuzantă: căci sună foarte cunoscut toate astea, căci de 2 500 de ani le tot aud, le tot auzim. Susțin, așadar, că discipolii, epigonii, imitatorii, așa-numitele "școli"

sunt, de fapt, antipedagogice, atunci cînd se înversunează să comunice canonic și discriminativ conținutul anticanonice. Experiența mă determină să constat că normele actuale, deconstruante ale discursului despre artă, despre opere ca atare, atacă posibilitatea comunității interpretative în înseși bazele ei, hiper-radicalizarea radicalismelor de pînă acum aneantizează acel consens minimal bazat pe ipoteza relativei posibilități de identificare a operei, a textului, a autorului și a reconstituirii semnificante. Această bază comună nu e textul consensului, cum ar spune Gadamar, ci intenția orientată spre comunitatea discuției, ca formă a comunicării cu textul, ceea ce nu poate lua naștere fără presupunerea, fără admiterea posibilității narative, a întîmplării semnificațiilor. Acestea ne-ar proiecta, desigur, foarte departe, mult dincolo de cultura universitară, dincolo și de jocul cu mărgelile de sticlă, în zona crizei globale a conceptelor și practicii noastre politice, filozofice și poetico-estetice privitoare la libertate și măsură. Îndoielile mele sunt cu atît mai serioase, cu cît în Ungaria, care e o provincie fără centru, chiar dacă în mediile culturale universitare părerea că încă mai există un centru e împărtășită de mulți, ei bine, deci, aici limbajul de deconstruant nu e cîtuși de puțin interesat să-și aplice lui însuși exigența criticii de sine sau deconstruirii canonului, care a conferit culturilor europene dinamism și forță inovatoare. Într-o țară mică, într-un spațiu neîncăpător, această profesie suprasaturată și aceste profesii se simt existențial (nu în sens filozofic, ci în sensul economic, de asigurare a existenței) amenințate, e aproape firesc, așadar, ca tehnologia de vîrf a științelor umane dintr-un moment dat, actuală sau doar percepută ca atare, să se comporte canonic, ba chiar discriminativ. În cazul unora, această incapacitate autoreflexivă ține într-adevăr de convingere și cunoaștere personală (în sensul avansat de Polányi), în cazul altora ține de altele... În orice caz, formele de azi ale cunoașterii anticanonice funcționează într-o manieră din ce în ce mai canonică, acuzînd orice alt tip de discurs posibil sau imposibil de esențialism, subiectivism, mimesis, marxism, recepție senzorială și nemijlocire extatică sau de-a dreptul de impresionism. Partea proastă e că acuză și nu discută. Mă interesează în sensul cel mai propriu al cuvîntului, uneori chiar mă fascinează felul cum intenția de a convinge și adevărata dispută sunt înlocuite de pasiunile iraționale, cum își fac simțită prezența semnele incontestabile ale agresiunii spirituale. E uluitor acest dogmatism pasionat, acest spirit polemic autoindus, dar care ucide orice polemică, proclamînd cu înfocare antidogma și incapabil să-și dea seama că, pînă și într-o cultură multiplu reinterpretată, mediată și mediatizată, operele, textele sunt fapte inevitabil prezente, dispunînd de o imensă forță interioară, de o mare capacitate de iradiere, ale culturii noastre, încă și astăzi. Asta nu înseamnă că m-aș pronunța sau că toți cei ce susțin posibilitatea menținerii comunității plurale a scrierii și citirii argumentează în favoarea unei estetici tradiționale, nu înseamnă că ope-

ra se impune ca fiind existentul estetic substanțial, lucrul de căpetenie, care, ca dat obiectiv cognoscibil, ar fi punctul sigur de referință sau autoritatea supremă care fixează ruta și instituie limitele. Dar îmi mențin afirmația că în artă ierarhiile proaste tot proaste rămân și dacă sunt inversate — căci constituie cadrul unor lupte pentru supremație și nu al unor strădanii dedicate rezolvării problemelor.

II.

Cîteva observații: atît în universitate, cît și în critică, se află în curs de extindere un limbaj și o terminologie care, contrar opiniei generale, sunt, după părerea mea, foarte ușor de însușit, fără a cultiva, educa și dezvolta gustul ca simț, respectiv judecata de gust, ca opinie autonomă cu pretenție de universalitate. Sunt extrem de frecvente textele critice care nu spun nimic despre gustul propriu al criticului și despre simțul său critic, spun, în schimb, mult prea mult despre limbajul criticii, ca despre o limbă străină învățată papagalicește, despre narcisismul interpretării, care se impune în defavoarea textului luat în discuție. Apare acel tip de discurs critic din care abia dacă aflăm cîte ceva despre opera vizată, ba care ne informează chiar că a fost inutil s-o citească, păcat că a citit-o, respectiv că nici n-a prea citit-o etc. Pare să cîștige tot mai mult teren un limbaj care nu știe nimic despre faptul că inițial gustul a fost o categorie a filozofiei morale, dobîndindu-și autonomia în estetica lui Kant și nimic despre faptul că libertatea și măsura sunt conexe, ba chiar se presupun reciproc.

Unde a rămas criticul clasic, de altfel, într-adevăr conservator, frumoasa concluzie din finalul expunerii despre Virgiliu a lui T.S. Eliot, cum că măsura e prețul libertății noastre — dat fiind că, prin destrămarea sau repudierea subiectului, libertatea a fost radiată, și asta în numele libertății, iar măsura s-a transformat de mult, și în bună parte pe drept, într-o noțiune delicată, într-una din formulele de bază ale comunicării dominante?

Acest limbaj însușit la modul mecanic e incapabil să țină seama de experiența elementară că nici unul din limbajele teoriei nu e vreodată capabil să acopere în totalitate, să invadeze și să posede limbajul artei, al operei de artă.

Poezia și gîndirea, după cum constatau odinioară, atît de sugestiv, Heidegger și Gadamer, se află, ce-i drept, extrem de aproape una de alta în cultura occidentală, dar, în același timp, această apropiere se manifestă și poate fi pusă în lumină în veșnica lor separație și în veșnica lor diferență. Iar acestea pot fi socotite drept adevărate chiar dacă liniile de demarcație dintre filozofie și literatură au devenit superflue în cultura modernă tîrzie, ba chiar și dacă există, fără îndoială, în această împrejurare ceva eliberator și veridic. Fenomenul, care, după cum se știe, s-a făcut simțit pentru prima oară în romantism, pare a se afla în turnura lingvistică, respectiv în cea scriptică ale lui Heidegger și Derri-

da abia la începuturi. Totuși, standardizarea scriiturii și producția sa stereotipă de texte, marea industrie lingvistică patronată de “écriture”, care reproiectează universul textual ca literatură a comentariului asupra întregii moșteniri culturale, devine într-un fel inautentică în particulara sterilizare a poeziei și filozofiei, a literaturii occidentale și în paradoxala autoextincție a semnificației. Se dovedește valabil și aici acel mecanism cultural specific care presupune o departajare între părinții fondatori, Derrida și Foucault, Lacan sau Lyotard, între inspirația și înflorirea cu o durată deja de zeci de ani a filozofiei franceze, precum și între impulsurile neopragmatismului american și variantele lor stereotipe, scolastice. În vreme ce turnura lingvistică a filozofiei euroamericane echivala inițial, în prima jumătate a secolului, tocmai sub zodia unei posibile rearticulări a limbii, a cuvintelor și frazelor, cu o deplasare către tăcere și trecerea sub tăcere, starea sa actuală amintește mai degrabă de ceea ce Heidegger numea *Gerede*, pălăvrăgeală, iar Hermann Hesse, în *Jocul cu mărgelile de sticlă*, “epoca foiletonisticii”. În romanul-eseu al lui Hesse, o frumoasă parabolă a cunoașterii ezoterice, inițiatice universitare dintotdeauna, maestrul jocului și învățăceii nu prezintă cultura pălăvrăgeliei, ci drama meditativă a acelei transcenderi unde numele de odinioară al personajului principal *Iudi magister Iosephus III* este Knecht, adică slugă, respectiv soldat de rînd.

Știu, știm că structura culturală schițată aici e în același timp și structura științei universitare tinzînd întotdeauna — în mod paradoxal — spre conservatorism. A preda, a transmite cuiva un mod de expresie, un limbaj este întotdeauna un act care încorsetează inovația, schematizează, se pune de-a curmezișul timpului. Universitatea e, prin definiție, o instituție conservatoare, care produce și în propria-i interioritate radicalismul cultural și politic, de la fenestrația universitară din secolul XIII pînă la evenimentele din mai 1968. Unde apare atunci noutatea în situația schițată? Poate în consecvența judecății nimicitoare aplicate Întregului, care pretinde astfel și ea un fel de totalitate negativă, fără a conștientiza acest lucru. Nu e vorba deci de repetarea unei structuri și istorii mai mult sau mai puțin neschimbate, ci de o schimbare calitativă străbătută de dorința paradoxală de a statornici instituțional totala incertitudine ontologică. E posibil așa ceva? Căci dacă, de pildă, Derrida, în *Scrisoare către un prieten nipon*, avertizează cu vigoare și limpezime: “poate oare deveni deconstrucția o metodologie a lecturii și interpretării? Li se poate îngădui instituțiilor academice s-o exproprieze în favoarea lor și s-o domesticească?” — atunci acestea trebuie luate la fel de în serios ca și contrariul, pe care de asemenea îl exprimă: “critica deconstrucției este principal imposibilă”. Dacă alături aceste două aserțiuni semnificante, se revelează deopotrivă trăsătura într-adevăr democratică, dedicată cunoașterii inovatoare, a deconstrucției și, respectiv, apartenența sa fidelă la modernitate, la proiectul unui iluminism de neîncheiat

și, desigur, și acel mit al inovației care nu e în stare să decidă în privința ei înseși dacă e o descriere a prezentului sau, prin unele exigențe ale sale, afirmarea apologetică, fie și inconștientă, a proceselor deja în curs în prezent. Asta întrucît în practică, în uzul școlar, deconstructivismul apare adeseori ca o tehn-o-știință, care prezintă surprinzătoare asemănări cu accelerarea economică și de piață anonimă a dezvoltării industrial-tehnologice a producției de bunuri, cu creșterea necruțătoare, de nejustificat, a vitezei sale de cădere în desuetudine, ceea ce — *mutatis mutandis* — mă duce cu gîndul la pierderea autonomiei științelor spiritului, acele *moral sciences*, din secolele XVII–XIX, și la dorința lor de corespundere pozitivistă proprie științelor naturii. Lucru care în contextul actual apare într-o manieră absolut comică, de pildă atunci cînd trimiterile din materialul de specialitate aferent expunerilor științifice deplasează tot mai încoace granița dintre clasic și nou: azi, pe alocuri, pînă și o referire la un titlu din anii optzeci trece drept clasică, iar o trimitere la 1991 — de ieri. Această confuzie între nou și noutate e pur și simplu distructivă.

Pe de altă parte, în semnificantele propozițiuni avansate de Derrida se relevă și faptul că deconstrucția e incomunicabilă, nu creează comunități interpretative, dat fiind că doar astfel poate respecta regula de ea însăși instituită, cum că, principal, critica sa nu e posibilă. Ceea ce înseamnă că, chiar dacă nu Derrida însuși, ci școala sa mai mult sau mai puțin independentă de el, deconstructivismul, devine filozofie de catedră standardizată, disciplină universitar-academică, atunci ceva incomunicabil și imposibil de supus criticii devine știință. Se poate una ca asta? În sens spiritual, e oare onest? Sau să n-o luăm în serios și să rîdem de toată tărășenia? Numai că nu e într-atîta de bună, încît să mă facă să rîd de-adevăratele. Pentru mine e un banc sec.

Indiscutabil, deconstrucția e într-adevăr o filozofie critică de mare randament. Nu începe îndoială nici că interpretarea gadameriană a tradiției și istoriei influențelor are nevoie de un tratament critic și pe alocuri deconstructiv, că radicalizarea hermeneuticii, în accepția conferită de Manfred Frank și de alții, se dovedește extrem de productivă. Contest însă varianta popularizată specific universitară, debarasată de orice obligații, dar purtînd încă și acum masca elitei, a deconstrucției, transformarea sa într-o metaforă mult prea încăpătoare și de aceea vagă și cu neputință de explicat, în care, ne place ori nu ne place, se contopește cu deconstrucția. Nu pot fi de acord cu faptul că-și arogă dreptul de primogenitură asupra înnoirii critice originale-origine, iar într-afară adoptă un comportament ce nu admite obiecții, la modul exclusivist și canonic. Toate acestea, cred eu, nu reprezintă numai problema provinciei fără centru și a periferiei, aici, cel mult, lucrurile devin mai vizibile, căci e mic și strîmt și înfricoșător tot acest tot, așa cum se află. Deoarece în locurile mai strîmtorate discursul îndreptat împotriva represiunii devine mai lesne el însuși

opresiv într-o anume accepție: e o problemă structurală și sociologică pe care cultura continentală și mai cu seamă cea est-central-europeană n-o poate nici azi rezolva. Acum, că asta e o criză acută sau cronică — nu știu. *Este cum este.*

Dubiile mele nu se manifestă, așadar, în legătură cu datoria însușirii, receptării deconstrucției sau a situației culturale și a structurii cognitive postmoderne. Ci se leagă de următoarea întrebare: dacă imposibilitatea comunicării de sine e înscrisă în programul său, atunci cum poate fi ea transmisă, cum poate fi învățată, cum poate fi discutată? Prin comunicare nu înțeleg vreo interacțiune verbală absurdă, definitiv și în toată cuprinderea ei formulabilă, o înțelegere sau exprimare încheiată, ci practica școlară mereu reînnoită, depășind și liniile de fractură și întreruperile, a scrierii și citirii.

În plus: o reacție de dată relativ recentă. Sunt deja evidente, de pildă, în literatura contemporană maghiară semnele unei anumite vidări, care încep să semene cu fenomenele de mult cunoscute din marile literaturi europene. Las la o parte acum dinozaurii și pe cei mari deopotrivă, pe undeva între bătrânii Beckett, Mészöly și Italo Calvino, încă tot mai căutînd semnificații în critica limbajului și atribuind semnificații, îi trec cu vederea și pe scriitorii funciarmente conservatori, care nu renunță la anumite forme canonice ale povestirii, cum ar fi Nádas Péter sau Bodor Ádám sau cîțiva ruși, cehi și americani. Tabloul general însă, pe care eu — sprijinindu-mă pe George Steiner — îl numesc criza radicală a semnificației, se corelează în orice caz cu felul cum teoria poetizată a devenit în ultimele decenii veritabila avangardă a artei. Deoarece cotitura și evenimentul decisiv, ale căror antecedente apar deja în romantismul german, respectiv se fac simțite deja la Nietzsche și care constau în aceea că teoria, trecînd prin criza ei revelativă, și-a pierdut înțîietatea față de praxis și, în cadrul acestuia, față de experiența artistică, felul cum în Nietzsche renaște mereu și de fiecă dată poetul, cum vîrstnicul Heidegger se convertește aproape la limbajul poeziei, cum îi analizează Gadamer pe Rilke și pe Celan, cum îl analizează Derrida pe Mallarmé, cum recunosc cu toții și scot în evidență experiența de necucerit, de nesubjugat, excepțională și singulară a artei, care ar fi să-i indice tocmai filozofiei noi căi de ieșire din fundăturile sale — ei bine, în urma a toate acestea, în uzul școlar și normativ, un discurs teoretic stilizat, cu pretenții artistice, cotopește literatura. În vreme ce filozofia vorbește pe alocuri fericit și lejer despre faptul că se concepe și pe sine ca narativă, drept istorisire a cîte unui dicționar, tocmai literatura începe să trateze maniera vorbirii filozofice ca pe o referință, aneantizînd prin aceasta propria-i istorie lingvistică narativă incomparabilă, dramaturgia sa narativă specifică. Aș putea spune și așa: atît în limbajul universitar, cît și în limbajul literaturii, se pot decela semnele unei redundanțe estetizante, nu ale unei firești redundanțe artistice, ci acelea ale redundanței teoretice. Stilizarea ajunge să domine

obiectul stilizării, după care declară că numele și auctoritatea sunt mituri, iar identitatea narativă a lui Paul Ricoeur e o rămasă metafizică. (Sigur, în sensul unei egofilozofii identice sieși, e vorba într-adevăr de mituri, însă arta e mitică, adică menținere a minimele sale identități narative, condiție prealabilă a discutării în comun, a analizei, a interpretării propriu-zise, care însă păstrează modul de existență al operei, așa cum se manifestă în jocul istoriei efectelor, păstrează experiența artistică însăși. Păstrarea nu vizează menținerea numelui, ci menținerea, care face posibilă căutarea de noi semnificații, a continuului și discontinuităților întâmplării. Nu mai e vorba de păstrarea aceluși Unu al lui Parmenide și Platon, ci de păstrarea Multiplului sau, dacă doriți, a semnificației specifice a diseminării. De altfel, îmi asum riscul de a pune întrebarea: oare pulverizarea extremă a numelui, a semnificației, a subiectului auctorial în spațiul scrierii nu reprezintă cumva tot atâtea continuări anonim narcisistice ale damnatelor și condamnatelor antropocentrisme și egofilozofii de odinioară?)

În orice caz, există ceva de un comic agasant în faptul că arta, după ce teoria a recunoscut demolarea propriei preeminențe și a confirmat receptarea unor excepționale impulsuri din partea experienței artistice, pare totuși că ar vrea cu tot dinadinsul să corespundă teoriei, se apucă să scrie *pentru* teorie, să creeze opere conforme presupuselor sau realelor reguli ale teoriei. În felul acesta, sterila artă a stilului contribuie ea însăși la un paradoxal proces de canonizare. Cred că e o experiență comună să urmărești cum în textul produs cu ajutorul tehnologiei de vîrf al cîte unui scriitor maghiar sau european o nuanță teoretică de ultimă oră devine dogmă a creației. Din păcate, nici asta nu e decît una din formele foiletonisticii, întreținerea mișcării unei mașinării. Producție. Și-apoi, trebuie să-ți asiguri existența, iar asta nu e frivolitate, ci brutalitate.

Trebuie să rămîn, așadar, la convingerea că scrisul, cititul și convorbirea — nu neapărat în forma unităților semantice consemnate — se pot continua și tocmai pentru că avem o experiență comună, evidentă și mută despre ceea ce nu poate fi exprimat și care la Wittgenstein constituie bezna semnificației, sunt totuși *acolo*, se întâmplă. Tocmai imposibilitatea evidențiată de Manfred Frank de a domina convorbirea contrazice imposibilitatea absolută a comunicării. Convorbirea, scrierea, citirea, analiza operelor de artă își regăsesc în narativa ce traversează regulile fixate, canoanele sinea nepriponită, pentru a și-o pierde apoi și a se regăsi iarăși pe sine și așa mai departe. Convorbirea infinită, cum o numește Blanchot, nu înseamnă continuitate integrală, aceasta nu e presupusă nici de teoria ricoeuriană a identității narative, exemplu, de altfel, cu osebire constructiv al dialogului rodnic dintre hermeneutică și deconstrucție, al coacțiunii spirituale între libertate și măsură (fac această observație doar pentru că în universitatea ungară de azi e un obicei popular extrem de agreat să-l iei peste picior pe Ricoeur).

În schimb, dacă lucrurile nu stau așa, dacă toate acestea nu fac decît să repete păcatul originar al gîndirii și culturii platonice, logocentrice, atunci, desigur, trebuie să se țină seama și de consecințele care se referă la școală, la universitate, la puțința de a transmite învățătură și de a învăța.

Dacă prezența momentană sau momentul identic al narativei nu există nici măcar ipotetic, atunci are loc acel proces început deja demult și supus în epoca modernă unei continue accelerări, ai cărui părtași și autori și subiecți suntem cu toții și pe care-l exprimă spiritual și numai în treacăt Hayden White, într-un interviu publicat în numărul pe septembrie al revistei 2000: "Ricoeur e deja *passé*. Și Derrida e *passé*. Și Foucault e *passé*. Și metaistoria e *passé*, și eu sunt *passé*". Am sta foarte bine dacă am putea continua de acolo de unde o încheie el: și eu sunt *passé*, și noi suntem *passés*. Sau, de ce nu, de acolo — că, dacă a fost valabil cîndva că și promotorii Luminilor ar avea nevoie să-i lumineze cîte ceva, atunci și deconstructorii au nevoie de deconstrucție. Această linearitate negativă și acest negativism cultural ce se lichidează pe sine în refuzul prezentului afirmă dispariția și viteza nu ca pe un destin omenesc, ci ca apologie a situației și structurii date. Și toate astea au ceva comic, în sensul în care Thomas Mann remarcă malițios despre lectura naivă a lui Nietzsche că, dacă o iei cu totul în serios, ești pierdut. Să recunoaștem, există într-asta ceva, ca să mă determine să-l evoc într-o confruntare tocmai pe Thomas Mann, există ceva irepresibil de tragicomic și în felul cum acest fiu profund tradiționalist și conservator al marii burghezii din Lübeck, cuprins de o îndreptățită și sinceră deznădejde, îl obligă pe sărmanul Leverkühn să retracteze Simfonia a IX-a și așa stau lucrurile chiar și dacă se întîmplă ca omul să nu se simtă într-o stare în stare să suporte finalul și se mulțumește ca, după îndelung minunatul andante, să-și decupleze aparatul. Există ceva de un comic irezistibil în felul cum Hegel încheie, "astupă" filozofia, ba mai anunță și sfîrșitul epocii artelor, în vreme ce romanticii aproape de aceeași vîrstă cu el au în vedere tocmai instaurarea epocii unei arte relevante și din punct de vedere filozofic. Și aduce de-a binelea a parodie strădania filozofilor care, de la Hegel încoace, se prezintă pe sine, rînd pe rînd, fiecare, ca ultimul filozof și, demascîndu-l pe ultimul filozof dinaintea sa, își prezintă propria filozofie ca ultima, cea de pe urmă filozofie. Și asta vine tocmai în contra experienței artistice, care nu e cumulativă, în sensul că faptele literare situate departe una de alta, în timp și prin caracteristici, prin specificul lor, nu pot fi comparate direct: nu se poate spune, de pildă, că poezia acustică ar fi mai adecvată decît, să zicem, Hölderlin (și reciproc) — căci, întreb eu, prin ce și față de ce anume? Tocmai de aceea și e ceva comic în situația noastră de azi, chiar așa, cînd studenți talentați din anii trei-patru, supunîndu-se cu bună știință și, evident, și în propriul lor interes corect perceput, exigențelor unui limbaj care nu le aparține, dar pe care îl utilizează auto-

mat, îți prezintă niște lucrări de tip Derrida, artificiale și în nici un fel existente sau cîte-o analiză lacaniană — și, din păcate, nu îndrăznești întotdeauna să-l pici pe marele maestru, originalul ascuns printre rînduri. Și așa mai departe. *Mutatis mutandis*: critica ungară de azi.

În încheiere, aș vrea să spun doar că dubiile mele vizau, firește, de la bun început, niște stări confuzionale, vulgare, ce-i drept, dar persistente, în adîncul cărora există, în schimb, o dilemă reală și se petrece o dramă: eu m-am pronunțat în favoarea inseparabilității principiale a dimensiunii etice și a universității. Aproape toate par să i se opună, de vreme ce este posibil să spui că posibilitățile de variațiune pe aceleași teme culturale numeric finite s-au consumat. Este posibil să spui și ceea ce spune, în *Semnificația semnificației*, George Steiner, care, după ce a declarat că nu vede nici un fel de argument de natură logică sau epistemologică apt de a anula semiotica deconstructivistă, optează pentru saltul în bezna semnificației și ne propune să citim *ca și cum* textul aflat în fața noastră sau printre noi ar avea înțeles, iar în favoarea acestora nu vorbesc decît argumentele eticii și ale cunoașterii personale. Nici eu nu mă pot sprijini decît pe o seamă de experiențe elementare, dar nu întru totul comunicabile, nu de natură extatică, pe experiența comună a scris-cititului, a discursului savant-ludic, a unei comuniuni în sensul profan al cuvîntului. Și, dacă tot am ajuns pînă aici, e o necesitate, poate nu într-atît să trăim, cît să căutăm explicații, să explicităm, să ne jucăm de-a semnificația. În formularea deja de-a dreptul sentimentaloidă a lui Gadamer: *și totuși — puterea bunei voințe*. Dar mă simt absolut incapabil să spun și de ce.

Septembrie 1995

În românește de Paul Drumaru

POSZLER GYÖRGY

LITERATURĂ MAGHIARĂ — LITERATURĂ UNIVERSALĂ

CONCEPTE ȘI VALORI

“**L**iteratura noastră este europeană: din vremea primului nostru rege, cu deplină voință și conștiință, cultura noastră s-a afiliat Occidentului, creștinismului, iar vechile ei valori păgâne nu numai că le-a lăsat să dispară, dar le-a distrus așa-zicînd în mod deliberat, pentru ca, sădindu-le în trunchiul milenar al culturii occidentale, să poată începe o viață cu totul nouă... Valoarea unei literaturi în întregul ei este cu atît mai mare în literatura universală, cu cît aportul ei reprezintă un glas nou, cu cît o îmbogățește cu mai multe mijloace de expresie noi — adică cu cît reprezintă un caracter național specific; dar și invers: o operă individuală are în literatura universală o valoare cu atît mai mare, cu cît este de interes mai general uman sau european și cu cît folosește mijloace de expresie mai europene. Valoarea unei literaturi este direct proporțională cu coloratura ei particulară, națională, în timp ce valoarea unui fenomen literar în literatura universală este invers proporțională cu aceeași culoare.” (Babits Mihály)

Raționament sever din '13. Poate da tonul de bază pentru meditația noastră pe tema literaturii maghiare și universale. Pentru interpretarea relației dintre acestea. Și în problema mult discutatei alinieri. În problema caracterului european al literaturii noastre. Deci, unitate și diversitate. Unitate în diversitate sau prin diversitate. Și anume, în tensiunea fecundă a contradicției aparente. Opera individuală să fie, în toate elementele ei, europeană modernă. În fizionomia ei particulară, literatura, în întregul ei, să fie maghiară-europeană modernă. Prin coloratura ei intențională, opera individuală să nu aibă caracter național, ci caracter universal. Literatura întreagă să aibă, prin coloritul ei neintenționat, caracter național, și nu caracter universal. Mai exact: ea poate dobîndi caracter universal prin faptul că este purtătoare a caracterului național. Acest fapt relevă ceva important în legătură cu conceptul și structura literaturii universale. Ceea ce abia mai tîrziu va deveni inteligibil.

Toate acestea sînt în corelație și cu problemele valorii. Baza valorii este, în mod cert, caracterul universal. Dar, într-un fel în cazul operei singulare și altfel în cazul ansamblului literaturii. Chiar dacă nu în sens opus, dar în mod diferit. Căci prin accentuarea culorii locale, prin predominanța ei, opera singu-

lară poate să devină provincială. Iar prin accentuarea trăsăturilor individuale, literatura în întregul ei poate să devină universală. Valoare singulară în caracterul uman universal, valoare generală în caracterul național particular. Aici este necesară însă conturarea mai exactă a conceptelor, mai ales a conceptului de literatură universală și a conceptului de valoare.

Voi încerca o abordare istorică a interpretărilor în privința raportului dintre literatura maghiară și literatura universală. Fără tendință spre exhaustivitate. Rămân la câteva variante din secolul XX. Iar pentru ca tendințele să fie clare, voi polariza chiar. Cred că, prin puțină simplificare, va fi posibil. Este vorba de “școala Babits”, de concepția lui Babits Mihály și a discipolilor săi, în ultimă instanță despre opiniile așa-numitei tabere urbane. Și despre “școala Szabó”, concepția lui Szabó Dezső și a discipolilor săi, în ultimă instanță despre opiniile așa-numitei tabere poporane.

Voi aborda “școala Babits” prin intermediul operei lui Szerb Antal, prin concepția lui despre literatura națională, iar “școala Szabó” mai ales prin intermediul operei lui Németh László și al concepției sale despre literatura națională.

Teza lui Babits Mihály se relevă clar în întreaga sa operă eseistică. El pleacă de la ideea caracterului creștin-european definitoriu pentru întreaga noastră literatură și cultură. Pe acesta se bazează două tendințe predominante timp de mai multe secole. O tendință conservatoare a tradițiilor, de claustrare-apărare, și o tendință inovatoare, ofensivă, de deschidere. Cu alte cuvinte, una conservatoare și una rebelă. În mod evident opozabile, perechi în altercație. De exemplu: Tinódi și Balassi, Gyöngyösi și Zrinyi, ortologi și neologi. Popor răsăritean cu o cultură apuseană. Echilibru dificil. Trebuie atenție pentru ca balanța să nu încline într-o parte sau în alta. De aceea este importantă diferențierea: operă singulară, universală în intenție, iar ca rezultat literatură globală națională. Și de aceea este importantă coordonarea: aportul celor mai mari nu a fost victoria uneia dintre orientări, ci unificarea lor roditoare. La modul clasicilor din secolul al XIX-lea: Vörösmarty, Petőfi, Arany.

Pe aceasta se bazează istoria literaturii scrisă de Szerb Antal. În pofida unei oarecare deplasări de accent. Îl stimulează concursul publicat de *Erdélyi Helikon*. Opera trebuie să se refere la relația dintre literatura maghiară și spiritul european. Dar și la chipul particular al geniului maghiar. Așadar, teza principală a operei este: literatura maghiară e copia în miniatură a literaturii europene. Frumusețea ei structurală constă în faptul că include tot ceea ce conțin marile literaturi europene. În formă diminutivă și în orchestratie originală. Elementul general european în variantă specială maghiară. Așa ia naștere măiestria științific-eseistică, prin metodele istoriei concepțiilor, analize de psihologie profundă, criterii de caracterologie națională, procedee ale portretisticii,

fundamentate teoretic, elaborate artistic. Sugerează o viziune asupra istoriei literaturii maghiare. Ritmul dezvoltării, mai bine zis al mișcării literare, este inspirat sau definit prin sinteza cu Europa, prin dezintegrarea și recrearea acesteia.

Treptele creării și dezintegrării sintezei sînt bine conturate. Sinteza înseamnă latinitatea medievală, Renașterea maghiară, apariția iluminismului, epoca reformelor. Și, firește, revoluția literară a Apusului. Iar, între timp, o serie de dezintegrări și avortări. Și o serie întreagă de experimente și punți de legătură. De exemplu, ale călătorilor protestanți din secolul al XVII-lea. Ei au adus Germania în Ungaria și Olanda în Transilvania. De aici rezultă lista creatorilor de sinteză: Balassi, Apáczai, Kazinczy, Vörösmarty, Babits.

Din toate acestea se pot trage două concluzii. În primul rînd, aceea că elaborarea sintezelor poate fi — și trebuie să fie — continuată. Căci în ele se realizează, iarăși și iarăși, adevărata istorie naturală a literaturii noastre. În al doilea rînd, concluzia că Szerb modifică învățătura inițială a lui Babits. Nu operă singulară cu caracter universal și literatură globală cu caracter național, ci operă singulară cu caracter universal și național și literatură globală cu caracter universal și național. Așa cum rezultă din sinteza celei dintîi și a celei de-a doua. Cu alte cuvinte, în istoria literară completă a lui Szerb slăbește tensiunea internă a istoriei literare vizionare a lui Babits.

Ideea are continuitate prin concepții “urbane” de istorie literară, mai ales în operele lui Ignóty Pál și Fejtő Ferenc. Este vorba de tradițiile literare și culturale ale procesului îmburghezirii maghiare. Despre valul timpuriu, despre iluminism. Despre Martinovics și Batsányi. Și despre valul tîrziu, de la cumpăna secolelor. Despre *Nyugat* și *Huszadik Század*. Cu revoluția literar-socială a lui Ady în centru. De aici rezultă opoziția față de Babits. Se naște noul ideal. În locul lui Babits, József Attila; în locul revistei *Nyugat*, *Szép Szó*.

Teza lui Szabó Dezső — din întreaga sa operă teoretică — este lipsită de echivoc. Punctul de plecare este rădăcina și caracterul definitoriu noneuropean, păgîn, al întregii noastre literaturi și culturi. Pe acesta se bazează două tendințe care se afirmă timp de mai multe secole. Ritmul dezvoltării, al mișcării, este dat de lupta dintre elementul original maghiar și cel de aport. István și Koppány sînt exemplul de bază. Regele Sfînt care aduce o femeie străină — răzvrătitul păgîn care apără tradiția maghiară. Aici se găsește originea contradicției indisolubile. Dominația evului mediu și a catolicismului străin, importat. Dózsa este prima răbufnire a elementului original maghiar. Dar mai ales protestantismul, care maghiarizează creștinismul nonmaghiar la origine. Barocul este reprimarea germană a elementului maghiar. Berzsenyi este explozia elementului maghiar. După care urmează secolul al XIX-lea, denaturat prin

asimilare. Ady înseamnă noul descălecat spiritual al maghiarimii. Și Szabó Dezső, care crește pe lângă Ady.

Pe aceasta se bazează “istoria literară” a lui Németh László, în pofida unei deplasări de accent. Baza ei este vechea maghiarime. Istorie literară avînd “căldură specifică” înaltă și “titru” dens. Care după Berzsényi a dispărut. El semnaleză: dezvoltarea s-a distorsionat. Secol denaturat — după posibilitățile bune ale lui Bessenyei, Csokonai, Berzsényi și cele rele ale lui Kazinczy. Căci Bessenyei ar putea să aducă viziunea maghiară a lumii, Csokonay ar putea să aducă viziunea afabilă a maghiarității grădinilor botanice, iar Berzsényi cea mai înaltă cultură a maghiarimii eleniste. Dar Kazinczy aduce cultura maghiară superficială a cōpiilor în ghips. Și Kazinczy devine exemplar. Urmează “istoria literară a celor ce se sufocă”. Cei buni — maghiarii abisali — se scufundă. Se înecă în apele tulburi ale secolului denaturat. Bessenyei, Csokonai, Berzsényi, Katona, Kemény. Cei răi — maghiarii diluați — rămîn la suprafață. Pești în apele tulburi ale secolului denaturat. Báróczy, Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy, Eötvös. Și de aici degradarea lui Petőfi și Kossuth, detronarea lui Vörösmarty și Arany. Anotimpul rău al valurilor de asimilare. Ady Endre și Szabó Dezső reprezintă pragul de despărțire a apelor. Ei încheie secolul în agonie și îl deschid pe cel nou. În Ady Endre răbufnește elementul maghiar original, sufocat. În Szabó Dezső se conștientizează elementul maghiar original, sufocat, dar acum ivit din nou. De aici poate să pornească o pașnică reconquista. Cultura maghiară își recucerește Ungaria. În pofida revistei *Nyugat* și în pofida lui Babits. Acesta poate fi sfîrșitul “istoriei literare a celor ce se sufocă”. După valuri de asimilare, continuarea organică a vechii maghiarimi originare. Din cele de mai sus se pot trage două concluzii, prima fiind: căutarea caracterului special poate și trebuie să fie continuată. Căci în acesta se realizează adevărata istorie naturală a literaturii noastre. A doua concluzie este că Németh contestă învățătura originală a lui Babits. Nu operă singulară cu caracter universal și literatură globală cu caracter național, ci operă singulară cu caracter național și literatură globală cu caracter național. Așa cum din caracterul special al celei dintîi rezultă caracterul special al celei de-a doua. Adică, în istoria literară a lui Németh dispare tensiunea internă a istoriei literare vizionare a lui Babits.

Ideea are continuitate prin concepțiile “poporaniste” de istorie literară. Mai ales în opera lui Főja Géza. El preia ritmica răbufnire-sufocare a lui Szabó Dezső, completînd-o cu dualitatea elementului ugric și turcic care se înfăptuiește în literatura noastră. Pe linia ugrică se naște *Kalevala* maghiară, pe jumătate realizată. De exemplu, în lirica lui Erdélyi și Sinka. Pe linia turcică se naște *O mie și una de nopți* în varianta maghiară, pe jumătate realizată. De exemplu, în epica lui Jókai și Krúdy. De aici rezultă opoziția față de Babits. Se

conturează noul ideal. Szabó Dezső în locul lui Babits Mihály. În loc de *Nyugat*, organe “poporaniste”.

Antagonismul “urbaniștilor” și “poporaniștilor” oferă un exemplu. Interpretarea destinului uman și poetic al lui Berzsenyi. Cariera celui mai mare poet din epocă s-a frânt. S-a frânt fiindcă nu a fost sprijinită de îmburghezirea maghiară încă lipsită de forță. Așa spun teoreticienii “urbaniști”. Cariera celui mai mare poet al epocii s-a frânt. S-a frânt fiindcă a fost antrenată în derivă de îmburghezirea maghiară tot mai agresivă. Așa spun teoreticienii “poporaniști”. Așadar, miza este interpretarea îmburghezirii. Binecuvântare sau blestem? Revenire la ea, continuare de acolo de unde s-a întrerupt? Sau întoarcere la etapa dinainte și reluarea a tot ce s-a spulberat? Miza este și interpretarea secolului al XIX-lea. Epocă de înflorire sau punctul cel mai de jos? Epocă de înflorire, creatoare de sinteză cu literatura universală vie? Sau treapta de jos, unde se îngroapă literatura maghiară originală?

Puncte de vedere opuse. Orientare în afară, spre literatura universală în schimbare? Sau orientare spre interior, spre literatura maghiară originală? Care este forța creatoare de valori? Caracterul general al apropierii de literatura universală? Sau caracterul național al particularităților maghiare originare? Cred că numitorul comun posibil în punctul de vedere de altădată al lui Babits. În care contopirea din afară și creația în interior sînt unitatea rodnică. Opera singulară care, privind spre exterior, creează caracterul universal și, ca atare, valoarea universală. Și literatura globală care, privind spre interior, creează caracterul național.

Acest dublu sistem de valori, care se sprijină reciproc, poate să asigure corelația dintre literatura maghiară și literatura universală. Șansa literaturii maghiare de a deveni literatură universală. Dar ce este literatura universală? Există ea? Și, dacă există, ce înseamnă literatura universală în cadrul proceselor din ultimul secol, înainte de cumpăna mileniilor?

Răspunsul nu este simplu. Cred că trebuie să ne întoarcem la două izvoare principale. La Goethe și Babits. La creatorul german din secolul XIX al conceptului de literatură universală și la re-creatorul lui maghiar din secolul XX.

În fundalul concepției originare a lui Goethe privind literatura universală se află gîndirea senină de secol XIX despre sinteza spiritual-umană între specia umană și cultura umană. Sinteza care se constituie din diversitate. Așa cum literaturile naționale cu trăsături asemănătoare dau naștere unității virtuale a celor mai mari și literaturii universale care simbolizează unitatea. Realizarea integrală a umanității înseși. Continuarea culturii antice în epoca modernă. Păstrînd diversitatea, dar și depășind-o, ea se sudează într-o unitate mai mare.

În fundalul recreării de către Babits a conceptului de literatură universală se află gîndirea sumbră a secolului XX. Despre amenințătoarea pierdere a sintezei spiritual-umane între specia umană și cultura umană, în urma destră-

mării unității. Așa cum literaturile naționale care prezintă trăsături diferite destramă unitatea virtuală a celor mai mari și literatura universală care simbolizează unitatea. Fiindcă încetează dezvoltarea istorică unitară. Se pune sub semnul întrebării realizarea integrală a umanității înseși. Continuarea culturii antice în epoca modernă. Diversitatea consfințindu-se, unitatea se dezintegrează în componentele sale inferioare.

Cu alte cuvinte, tradiția literară care, pe de o parte, se sudează, iar pe de altă parte se dezintegrează. Pe de o parte, literatura universală care se sudează. Care păstrează diversitatea elementelor integrate. Pe de altă parte, literatura universală care se dezintegrează. Care păstrează unitatea elementelor disociate. La Goethe a fost inițial particularismul literaturilor naționale. Din care se naște unitatea literaturii universale. La Babits a fost inițial — pe bază latină — unitatea literaturii universale. Din care se naște — uitându-se literatura antică — diversitatea literaturilor naționale. Cea dintâi teorie conținea mai multe idei umaniste, mai multă exigență morală. Cea de-a doua mai multe idei teoretice, mai multă exigență științifică. Dar cred că cele două, împreună, dau răspunsul la întrebare. Ce este literatura universală? Există ea? Și, dacă există, ce semnificație are ea în procesele din ultimul secol, înainte de cumpăna mileniilor?

Mai este însă un criteriu care merită să fie introdus în analiză. A fost formulat de Erich Auerbach în lucrarea sa fundamentală privind filologia literaturii universale (Erich Auerbach, *Philologie der Weltliteratur*, în *Gesammelte Aufsätze zur romanischen Philologie*, Francke Verlag, 1967). Literatura universală constituită din diversitate este în primejdie. Mai ales în a doua jumătate a secolului care a văzut multe furtuni. Sînt chiar două tendințe de bază care o amenință. 1) Cultura literară unitară, literatura universală care păstrează și diversitatea se descompune în părți, în culturi locale și chiar tribale sau de clan. 2) Cultura literară diversă, literatura universală care realizează și unitatea devine omogenă, fuzionează într-o cultură a continentelor și chiar într-o cultură globală sau universală.

Încerc — poate forțînd nota — să gîndesc mai departe dualitatea lui Auerbach. În primul caz, al autonomiei culturilor de clan, forța centrifugă a destrămării fragmentează cultura literară unitară, literatura universală constituită din diversitate, într-o multitudine de culturi literare parțiale, închise. Iar din culturi literare parțiale închise nu se naște cultură literară unitară, adică literatură universală. Cu alte cuvinte, literatura universală purtătoare a unității se dezintegrează. În al doilea caz, al similitudinii culturii universale, forța centripetă a fuziunii amalgamează cultura literară diversă, care este purtătoare a unității, literatura universală, într-o singură globalitate, care eliberează culturile literare parțiale. Iar dintr-o singură globalitate, cu culturile literare parțiale eliberate, nu se va naște o cultură literară purtătoare a diversității, adică literatură universală. Cu alte cuvinte, literatura universală păstrătoare a diversității se stinge.

Ambele devorează literatura universală și invalidează conceptul. Și literatura tribală a furiilor de clan. Și literatura globală unitară, în care lipsește culoarea.

Dar trebuie să adăugăm: poate tocmai asta înseamnă literatură universală. Diversitate și unitate în același timp. Tendința spre diversitate, pe care forța de atracție a unității o permite, dar o și frânează. Tendința spre unitate, pe care forța centrifugă a diversității o permite, dar o și colorează. Mișcare permanentă, forță centripetă și centrifugă, conectare și deconectare între părți și întreg. Procesele opuse ale dezagregării și fuzionării, care se echilibrează neîncetat. Unitatea care cunoaște diversitatea. Diversitatea care aspiră spre unitate. Ceea ce face ca literatura universală să nu fie doar o noțiune abstractă de teorie literară, ci și un proces viu de istorie literară. Să ne gândim la prima jumătate a secolului trecut, la Pușkin și la succesorii săi, prin care literatura rusă intră în unitatea virtuală a literaturii universale. La felul în care, la sfârșitul secolului, Ibsen și literaturile scandinave intră în unitatea virtuală a literaturii universale. La felul în care, pe la mijlocul secolului, Borges și literaturile sud-americane intră în unitatea virtuală a literaturii universale. Și ar mai fi de analizat dacă literatura rusă și literaturile scandinave au ieșit vreodată din unitatea virtuală a literaturii universale. Și, dacă da, când anume. Ei bine, toate acestea nu pot fi analizate acum. Dar problemele fundamentale ale noțiunii abstracte de teorie literară și ale procesului viu al istoriei literare se conturează, poate, totuși.

Semnaleză și Auerbach, ne putem da seama și noi: e stare de primejdie. Literatura universală se poate dezintegra în culturi parțiale, se poate stinge în cultura globală. Ceea ce se poate formula nu înseamnă mai mult decât dorință smerită. Ceva de genul: ar trebui să ne străduim să o păstrăm și în accepțiunea ei din secolele XIX și XX. Unitatea umană care se constituie din diversitatea națională. Diversitatea națională menținută în unitatea umană. Auerbach spune: trebuie adunat materialul literaturii universale. Este nevoie de solide cunoștințe obiective și de simț istoric acut. Cele dintâi există la generațiile noi, dar în ce privește simțul istoric nu e deloc sigur, astfel încât sarcina revine generațiilor mai vechi. Dar, în primul rând, literatura universală trebuie să fie scrisă și predată. Desigur, aici începe dilema de bază: cum anume?

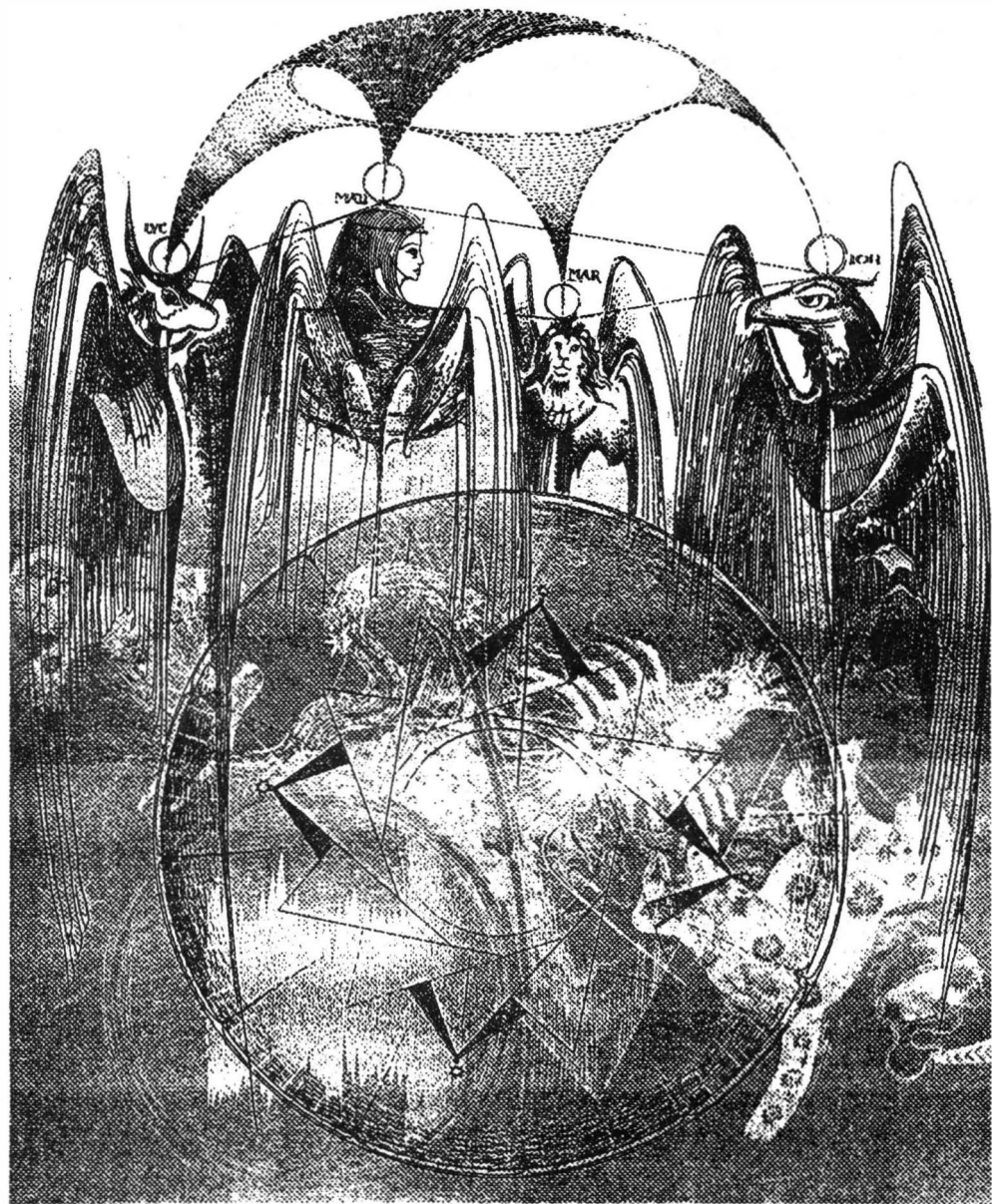
Mă refer din nou la Auerbach. Imensitatea materialului nu poate fi cuprinsă și prelucrată științific. Dar poate fi cuprinsă și prelucrată artistic. Plecând de la careva detaliu. Pe bază de intuiție, într-o formă inspirată. Fundamentată teoretic, formulată poetic. Astfel, cred că cititorul maghiar se gândește de îndată la Babits Mihály și Szerb Antal. La jurnalul de lectură istorico-literară lirică al celui dintâi: *Istoria literaturii europene*. La sinteza științifică personală a celui de-al doilea: *Istoria literaturii universale*. Mai ales la nucleele și cuiburile amintite de Babits. Unde pasărea literaturii universale se lasă în jos pentru câte o clipă. Pentru ca ecoul cântecului ei să se audă în toată Europa.

Atena, Alexandria, Roma, Paris. Florența, Londra, din nou Paris și — firește — Weimar. Deci, punctele de plecare ar putea fi nucleele și cuiburile. De unde literatura universală poate fi scrisă și predată.

Știm, desigur, că de mult timp nu mai există nuclee și cuiburi. Nuclee parțiale și cuiburi parțiale există. Și ele observă, sau pot să observe, nucleele și cuiburile de odinioară. Și unele pe altele. Glasurile care vin de aici pot fi auzite în Europa și în lume. În multe variante, într-o polifonie roditoare. Altă posibilitate nu este dată, în afară de intrarea în armonie cu partidă proprie și tonalitate personală. Prin adaptare, cu păstrarea trăsăturilor distinctive. Firește, apare aici și spectrul provincialismului. În partida proprie distinctivă și în tonalitatea personală. Este însă cunoscut adevărul lui Illyés Gyula despre cele două feluri de provincialism. Provincial este cel care de la Ozora nu vede Parisul, dar tot provincial este și cel care de la Paris nu vede Ozora. Ceea ce s-a scris la Cluj sau la Budapesta, dar este valabil numai între Cluj și Bonțida, sau între Budapesta și Alsógöd, nu are sens în literatura universală. Ceea ce s-a scris la Cluj sau Budapesta, dar nu este valabil decât între Paris și Londra, iar între Cluj și Bonțida, Budapesta și Alsógöd nu este valabil, de asemenea este lipsit de șanse în literatura universală. Cum spune Babits? Opera singulară să fie generală, să poarte pecetea universalului uman. Ansamblul literaturii să fie special, să poarte pecetea naționalității unice. Și în universul uman să se simtă că a fost conceput la Budapesta sau Debrecen, la Cluj sau la Tîrgu-Mureș, la Novi Sad sau Subotica, la Košice sau la Bratislava. Fiecare nucleu sau cuib parțial poate să-și cînte doar propria partidă în marele cor. În acest fel, marea compoziție poate să devină unitate păstrătoare a diversităților. Ne putem gândi la Arany János. În capodopera sa teoretică s-a referit nu numai la ce a împrumutat Zrinyi de la Vergilius și Tasso, ci și la ceea ce îl deosebește pe Zrinyi de Vergilius și de Tasso. S-ar putea vorbi și despre cronologia istorică diferită, despre faptul că de la Lajta spre Est timpul se socotește altfel. Și glasul acestui alt timp — în funcție de nivelul său poetic — poate fi provincialitate dezolantă, dar și universalitate înălțătoare.

Îmi trece prin minte Kölcsey Ferenc. Eternul meu ideal, pentru vastitatea orizontului europenității sale maghiare și profunzimea prozei sale științifice. El vorbește despre tradițiile naționale. Literatură națională nu se naște decât din tradiție națională. Și tocmai de aceea este umană și națională în același timp. Despre marele poet dramatic care trăia în imaginația lui, Kölcsey spune:

“În operele lui s-ar crea acel ținut poetic în care națiunea înălțată și-ar găsi patria; în operele lui s-ar îmbrățișa prezentul cu frumoasa epocă eroică, cu sentimentul umanității, cu patriotismul; iar noi, prin participare și memorie, am putea înlătura primejdia ca în timpul neîncetatei înaintări și îndepărtări să ne pierdem treptat culorile originale, să nu ne mai putem încălzi niciodată inima”.

LÁSZLÓ FERENC

SE NAȘTE O MUZICĂ UNIVERSALĂ

În anii douăzeci, marii maestri ai muzicii moderne au surprins publicul cu o mulțime de opere, fiecare avînd valoare de simbol și prin titlu.

Debussy, căruia muzica secolului îi datorează cel mai mult, din păcate nu a mai trăit anii de pace, dar Ravel — amintit de obicei împreună cu Debussy — a scris în această perioadă nu numai *Sonata pentru vioară și violoncel* (1922) și *Sonata pentru vioară și pian* (1928), ci și *La Valse* (1920) și *Bolero*, două dintre cele mai cunoscute și nepieritoare poeme simfonice. În aceeași perioadă, Mussorgski a orchestrat *Tablouri dintr-o expoziție* (1922), o capodoperă, exemplară și azi, a coloritului orchestral de factură franceză.

În *Pulcinella*, scrisă de Stravinsky în 1920, mergînd pe linia lui Pergolesi, el a creat opera-cheie a neoclasicismului. "*Pulcinella* a însemnat pentru mine descoperirea trecutului, botezul care a făcut posibilă întreaga mea operă de mai târziu" — mărturisește el cu modestie, ca și cum această sclipire nepereche în retro-muzica scrisă pînă atunci i-ar fi deschis numai lui drumul, nu și unuia din principalele curenți ale istoriei muzicii secolului douăzeci. Capodopera universală a acestui curent, culmea orientării neoclasice a lui Stravinsky este *Oedipus Rex* (1927).

O lume cu totul nouă își creează în anii douăzeci Schönberg, care atunci dă naștere primelor sale opere dodecafonice, *Suita pentru pian* (1922) și *Cvintetul pentru suflători* (1924), în care oferă cel mai consecvent exemplu al sistemului dodecafonic, bazat pe folosirea alternativă a celor douăsprezece sunete ale gamei cromatice. Webern trece în 1924 la compunerea cu 12 sunete, față de care rămîne fidel pînă la sfîrșitul vieții sale. Noua metodă tehnică a compoziției ajunge în atelierul lui la formele mici extrem de concise și bogate în detalii. Berg, al treilea titan al școlii vieneze, asigură prin *Wozzeck* (1921) succesul mondial al operei expresioniste, semnalînd că el nu va aplica metoda cu aceeași strictețe ca Webern.

Sub semnul unei concepții muzicale atît de abrupte stau și compozițiile cu pături de ton ale lui Hába (*Cvartetul de coarde nr. 2*, 1920), pe care compozitorul le supralicitează mai întîi cu tonuri de o șesime (*Cvartetul de coarde nr. 5*, 1923), după care își susține inovația într-un volum de studii (*Grundlagen der Tondifferenzierung und der neuen Stilmöglichkeiten in der Musik*, Köln, 1925).

Și Hába invocă muzica populară ca izvor natural al intervalelor mai mici cu un semiton, dar exploatarea izvorului popular are rezultate cu totul diferite la Kodály, spre exemplu, care dăruiește lumii întregi *Psalmus Hungaricus*, *Háry János* și prima versiune pentru pian a *Dansurilor de la Marosszék*, în 1927. Aceste opere muzicale reprezintă glasul cel mai maghiar al deceniului — dacă nu al întregului mileniu — după cum *Sonata a III-a pentru vioară și pian* (1926) a lui Enescu (subtitlul ei: “dans le caractère populaire roumain”) este suprema manifestare muzicală a românității.

În anii douăzeci, Bartók scrie incredibil de mult. El creează, în primul rând, varianta cea mai modernă a prelucrării cîntecului popular, în care “melodia țărănească are doar rolul unui moto, important fiind ce se așază în jurul și dedesubtul ei” — l-am citat pe el însuși; opera: *Improvizații*, op. 20 (1920), apoi scrie două *Sonate pentru vioară și pian*, pe care și purtătorii de cuvînt ai avangardei occidentale le consideră ca fiind semnale ale viitorului (1921, 1922), după care continuă cu *Suita pentru dans* seria principalelor sale opere (1923); aceasta integrează, pe lîngă elementele muzicii populare maghiare, și pe cele românești și chiar unele arabe și — conform unui exeget inițiat — “unifică într-o splendidă apoteoză popoarele dansatoare ale lumii” (Ujfalussy József).

Îmi permit să nu mă refer aici și la celelalte opere scrise de Bartók în această perioadă. Dar — fie și numai ca semnal — menționez că tot acum triumfă în Europa — nu numai în localurile de noapte, ci și în forurile muzicii culte — muzica populară a Lumii Noi, jazzul. Azi este greu de imaginat efectul pe care l-a avut în Germania opera-jazz a lui Krenek; premiera din 1927 a fost urmată, la scurt timp, de spectacole cu *Johnny spielt auf*, prezentate pe mai bine de o sută de scene. În același timp, în America, o națiune tînă se identifică fericită prin operele lui Gershwin, scrise la vîrsta de douăzeci-și, cu idiomul mutat din cîrciumile de mahala ale negrilor și înnobilit în sălile de concert: *Rhapsody in Blue* (1924), *Concerto in f* (1925) și *Un american la Paris* (1925).

America este idealizată, la modul său european, de Honegger, autorul “psalmului dramatic” intitulat *Le Roi David* (1921), cu poemele simfonice *Pacific 231* (1924) și *Rugby* (1928). Primul este imaginea muzicală a unui expres în goană, iar al doilea a celui mai american sport.

S-ar putea aminti aici și alte titluri, emblematice pentru muzica anilor douăzeci.

E greu de crezut că un deceniu a putut să fie atît de bogat în capodopere și în curențe muzicale atît de diferite și — abstracție făcînd de rare excepții, cum ar fi piesele microtonale ale lui Hába — care au rămas pînă în zilele noastre muzică vie. Mai importantă decît esența acestei diversități este conștientii-

zarea faptului că, în anii douăzeci, acești maeștri moderni în alte și alte feluri și-au întins, tot mai conștient, mâinile, ceea ce în secolul XIX al naționalismelor nu s-a întâmplat decât în mod excepțional (vezi exemplul lui Liszt, care, pe lângă o mulțime de compozitori francezi, germani și maghiari, i-a sprijinit, ca prieteni, și pe reprezentanții de seamă ai școlii naționale ruse), în timp ce în anii Celui de-Al Doilea Război Mondial s-a întâmplat tocmai contrariul.

Deceniul strîngerii mâinilor începe în 1920, cînd, în opere grupate sub titlul *Tombeau de Debussy*, mari compozitori aparținînd celor mai diverse orientări din Europa comemorează moartea lui Debussy. E adevărat că lista nu include nici un nume german sau austriac, dar, pe lângă francezii Dukas, Roussel, Schmitt, Ravel și Satie, omagiază memoria marelui defunct cu cîte o compoziție ocazională și maghiarul Bartók, italianul Malipiero, englezul Goossens, rusul Stravinsky și spaniolul De Falla.

În jurul anului 1920, se constituie la Paris asociația compozitorilor numită „les Six Français”, care stă sub semnul unei modernități ce depășește spiritul galic, antiromantismul și impresionismul școlii-Debussy, îl respinge pe Wagner și chiar pe Schönberg, „muzicianul de mare importanță, care reprezintă de fapt ultima expresie a romantismului” (potrivit manifestului Celor Șase). Este de menționat că respingerea lui Wagner și Schönberg nu are la bază „profundizimile naționale franceze”, căci Cei Șase depun mărturie și pentru clasicismul lui Haydn (ca să nu mai vorbim de bucuria cu care au adoptat stilul jazzului). În același timp, Schönberg întemeiază la Viena asociația pentru muzica nouă, înregistrată sub denumirea „Verein für Musikalische Privataufführungen”, care privește și ea dincolo de hotare. Și, ca să dăm și un exemplu care ne este mai aproape, în 1920 se înființează Societatea Compozitorilor Români, care consideră drept scop principal stabilirea relațiilor cu compozitorii din străinătate și se prezintă în fața publicului bucureștean cu serata Bartók.

În anii douăzeci, reviste cu mare impact — dintre care unele apar și azi — asigură legătura între grupurile și personalitățile societății internaționale a compozitorilor: *Musikblätter der Anbruch* din Viena, lansată în 1918; începînd cu 1920, *Music & Letters* din Londra și *Melos* din Berlin, iar din 1924, *League of Composers' Review* din New York.

În 1921 are loc primul festival al muzicii contemporane de la Donaueschingen.

Tot în 1921 ia naștere, la New York, prima internațională a compozitorilor, International Composers Guild, care, fără să țină seama de apartenența la o tabără sau alta a națiunilor participante la război, îi sprijină pe Satie și pe Honegger, pe Schönberg și pe Hindemith. Aceeași deschidere totală în politica de programe manifestă și Gesellschaft für Zeitgenössische Musik (în engleză: International Society for Contemporary Music), înființată în 1927 la

Salzburg și existentă pînă azi; societatea include, încă de la început, douăzeci de secții naționale și în 1923 organizează, tot la Salzburg, primul festival al muzicii de cameră, iar în 1924, la Praga, primul festival de orchestră. În 1926 ia naștere organizația mondială de apărare a dreptului compozitorilor, Confédération Internationale des Sociétés d'Auteurs et Compositeurs (CISAC), fără de care securitatea materială a compozitorilor ar fi azi de neimaginat. În 1920 apare la Oxford prima sinteză imparțială de istorie a muzicii noi, care acordă aceeași atenție tuturor națiunilor și creatorilor: Cecil Gray, *A Survey of Contemporary Music* (1926). La doi ani după apariția lexiconului A. Eaglefield-Hull, intitulat *Dictionary of Modern Music and Musicians* (Londra, 1924), este lansată pe piață varianta germană a lui Alfred Einstein: *Das neue Musiklexikon* (Berlin, 1926). După o remaniere minimală, deosebirile între concepția anglo-saxonă a autorului, respectiv cea germană a traducătorului au fost neînsemnate.

Nu trebuie să uităm un fapt: această recoltă muzicală uriașă și ramificată a anilor douăzeci se explică, în mare parte, prin apariția, în deceniul dinainte sau de după 1880, a unor somități muzicale care și-au atins în acești ani culmea creației lor. (Terényi Ede a scris în repetate rînduri despre această "explozie" de compozitori, cu circumspecția corespunzătoare fenomenului, prima dată în teza sa de doctorat intitulată *Teoria armoniei în muzica modernă*, dar este vorba aici de mult mai mult.)

Compozitorii au scăpat din infernul Războiului Mondial purificați din punct de vedere moral. Creatorii erau sătui de claustrarea ostilă, de confruntările chiorîșe, de excluderi reciproce pe temeiuri naționale sau ideologice. Egoismul tradițional, aproape firesc, al artiștilor nu s-a stins în ei, dar a căzut pe plan secundar. Eliberați, compozitorii își căutau, fără inhibiții, propriul drum și propria afirmare artistică, dar găsindu-și companie în cercuri mult mai largi decît înainte. Cele mai multe asociații ale creatorilor de altădată, la scară redusă, s-au concentrat acum în organizațiile de dimensiuni globale ale muzicii noi. În ultimul timp a devenit clar că această muzică nouă, căreia compozitorii anilor douăzeci i-au dat naștere nu numai în calitate de creatori, ci și de cetățeni solidari, este însăși muzica universală, care de atunci stă sub semnul afirmării libere a multicentralității și a diversității fără de hotare.

În românește de Florica Perian

MARIANA CELAC

ORAȘUL ȘI ETAJELE SALE

SCHIȚE PENTRU UN PORTRET AL BUCUREȘTIULUI

Într-una din vitrinele hotelului Lido din București poate fi văzută de cîtăva vreme o machetă. Și publicul și presa — altfel rareori interesați de evenimentul arhitectural sau de probleme urbanistice, altele decît gropile din caldarîm și urîțenia dughenelor — și-au văzut trezită curiozitatea. Pentru o dată, arhitectura a devenit obiect de senzație.

Macheta prezintă un proiect puțin obișnuit. E vorba de un volum vertical ce ar urma să fie așezat în centrul centrului Bucureștiului. Acest cilindru robust, cu diametrul de 40 de metri, cu o înălțime de 140 de metri (Palatul Telefoanelor are 72 de metri, Intercontinentalul are 100) și 70 000 de metri pătrați suprafață construită (șapte hectare deci, o fermă nu tocmai mică), în 40 de etaje, are toate datele unei “adevărate” clădiri înalte. *Lido Star*, ne spune nota de lîngă machetă, se va construi pentru “un centru național și internațional de afaceri și conferințe și un hotel de cinci stele”.

O operație de asemenea proporții se pune greu în mișcare, nu numai la noi, ci oriunde în lume. Dacă aranjamentul financiar reușește, noul Lido va ocupa în întregime toată “insula” — cum o numesc urbanistii — între străzile Boteanu, Franklin, bulevardul Magheru și mica stradă Aman, inclusiv grădina berăriei, terasele și bazinul cu valuri, celebrul loc al mondenităților de vară dinaintea războiului. Zgîrie-norul nu are propriu-zis ieșire la bulevard, rămîne în retragere la alinierea fațadelor pe bulevard și va fi așezat în apropierea imediată a Bibliotecii Fundațiilor, a Palatului Regal, oarecum colț în colț cu Ateneul Român. Atît cît se poate spune astăzi, vederea turnului nu se suprapune cupolei Ateneului, cele două siluete ar putea fi citite împreună doar dinspre calea Știrbey-Vodă, cam în dreptul restaurantului Velvet. Străzile scurte și cotite din jur admit doar vederi parțiale, decupate, de felul detaliilor prin care turnurile gotice se întrezăresc în deschiderile șicănate din burgurile medievale. Iar arhitectul contează, evident, pe surpriza trecătorului, care, ajuns în imediata apropiere a hotelului, va fi nevoit să ridice brusc capul pentru a putea citi desenul cornișei. Imaginile apropiate nu sunt suficiente, clădirea are nevoie de perspective lungi, ea vrea să participe la silueta orașului, să fie văzută de la distanță, din piețele importante, de pe autostrăzile exterioare sau din avion, la aterizare. Dimensiunea mare dramatizează contrastele și introduce raporturi noi în oraș.

Nu e vorba aici numai de inevitabila dispariție a unor nișe și colțuri pe care le știm de multă vreme, de posibile nepotriviri între stiluri sau de invazia tehnologicului “americanizat”, de care se temea un vecin, în existențele sedimentate ale cartierelor și străzilor din jur. Edificiile mari sunt făcute pentru a aduce cu ele conflict, densitate, o viață zgomotoasă, rapidă și intensă. Ele întrec ritmul orașului, măresc viteza evenimentelor, strâng la un loc oameni mulți, redistribuie energii, impun o altă geografie a aglomerației, produc altfel de hazarduri și de accidente. Atracțiile în centru se orientează după linii de forță modificate, apar locuri de interes neașteptate, prin contagiune teritoriul modificărilor e împins dincolo de vecinătatea fizică și dincolo de timpul prezent. Echilibrul pe care contează arhitectura, instalat pe lungi perioade, e zdruncinat. Cu fiecare “cea mai înaltă clădire înaltă” sau “cea mai importantă clădire importantă”, imagini familiare, repere sentimentale sau urmele încăpăținate ale memoriei sunt busculate, dacă nu eliminate, conviețuirea clădirilor e pusă la încercare, pînă și senzația tactilă a caldarîmului sau zgomotele sunt acoperite de izurile tari și de zgomotele tari ale unei vieți brusc mai dense. La competiție participă cei puternici; capacitatea financiară, voluptatea mînuirii banilor, paranoia autorității își reformulează vocația de generatori ai arhitecturilor de mari dimensiuni. Și toate acestea se întîmplă, invariabil, “în centru”, țintă și recompensă a vanității active și, de aceea, partea cea mai vulnerabilă a oricărui oraș.

Reprezentările despre ceea ce este acceptabil și ce nu este, despre ce înseamnă “caracterul” și cum se dezvoltă sufletul ascuns al locului și pînă unde trebuie dus respectul tradiției devin brusc subiect de interes public. Ce trebuie, ce nu trebuie făcut, cine trebuie să facă regulile “bune” și să interzică faptele arhitecturale “rele”, unde și cum se negociază interesele concurente? Ori de cîte ori silueta cunoscută a orașului e amenințată de o clădire mare, opinia publică “se deranjează”, opinia intelectuală “se angajează”. E semnul că destinul unui loc și poate și al unui oraș a atins un punct de coagulare cînd evoluția sa nu mai ține seamă de ceea ce a fost, ci de o altă logică, o logică cerută de întîmplări viitoare, de deveniri ce plutesc în aer, eventual întrezărite, rareori sau deloc explicitate.

Mi-am îngăduit această lungă digresiune despre Lido Star pentru că am sentimentul că întrebările pe care și le pun bucureștenii astăzi își au rădăcina în evoluțiile arhitecturii orașului în anii '20. Pe un teren din imediata apropiere a Lido-ului, cam peste bulevard, în anii 1929-1931 a fost construit imobilul ARO — blocul Patria de astăzi — la inițiativa unui consorțiu de societăți de asigurare. Proiectul acestui edificiu (prin programul cerut de investitori, el trebuia “să fie cît mai impozant”) a fost atribuit, în urma unui concurs public, echipei de arhitecți HIL (Horia, Ion și Lucia) Creangă. Realizat în etape, după

negocieri nu tocmai simple cu regulamentele, împotriva adversităților și lipsei de aderență a publicului, ARO-ul a adus în București un tip de compoziție, o atitudine față de funcție și un vocabular de detaliu radical modificate. “Zgîrie-norul” lui Horia Creangă definitiva astfel “etajul” anilor '20 în formația orașului cu un mesaj clar: Bucureștiul voia să își asume calitatea de mare oraș, în tradiția europeană a termenului. Transparența ironie a “micului Paris”, dar și imaginea orașului fără complicații, cum îl vede G.M. Cantacuzino, în care o aristocratică renunțare este hrănită de experiențe istorice traumatizante, își epuizaseră atracția. Și în următorii zece ani, pînă la începutul războiului, dimensiunea și atitudinea stilistică impuse de ARO vor fi produs, ca semn al României modernizate, bulevardul Magheru, așa cum îl cunoaștem și astăzi. Arhitecți, investitori și autorități au acceptat o disciplină consecutivă și, cu o tardivă solidaritate a acumulării, rareori împărtășită la București, au confirmat intuiția lui Horia Creangă: “Marile bulevarde — scria arhitectul, puțin după terminarea ARO-ului — vor deveni monumente de simplitate unitară. Circulația vehiculelor se va înscrie în marea linie orizontală a clădirilor. Monotonia va fi înlăturată prin acuzări de blocuri verticale, retrase totuși din planul principal, pentru a nu rupe linia marilor orizontale. Monotonia se șterge prin proporționalitatea volumelor și prin însuși dinamismul arterei de circulație...”

Între 1920 și 1930, la București s-a construit relativ mult. Crește rapid districtul financiar. City-ul din marginea Lipscăniei — instalat la începutul secolului în edificii somptuoase de pură tradiție beaux-arts-istă: Banca Națională, Casa de Consemnațiuni, Bursa de Valori — se întinde spre Piața Universității. Băncile comandă sedii care să încorporeze mesajul siguranței și solidității, iar arhitecții vor apela la forme masive, executate în materiale excelente. Bronzul, granitul, marmura de bună calitate în fațadă sunt puse în operă cu un meșteșug al finisării de real rafinament, de o rigoare și o acuratețe admirabile.

Arhitectul Constantin Iotzu construiește clădirea Ministerului Justiției de lângă Cismigiu. Un modelaj de fațadă cenzurează elemente de factură clasică și introduce elemente de decor ce evocă arhitectura monumentală tradițională. Calea Victoriei, piața Rosetti sau fosta Piață a Senatului atrag clădirile de birouri ale societăților de asigurare cu mai multe etaje (6 de regulă, părinții orașului vor un București modernizat, dar nu mai înalt de 6-7 etaje peste parteruri înalte). În Strada Regală se așază hoteluri. Arhitecții Grigore Cerchez și Algi Van Saanen sunt autorii Academiei Comerciale din Piața Romană. Virginia Haret proiectează și construiește Liceul “Cantemir”, se deschid șantiere pentru liceele “Regina Maria” și “Mihai Viteazul”. Începe construcția Palatului Regal, terminat de arhitectul Nicolae Nenciulescu la sfîrșitul anilor '30. Locuința de tip vilă compactă propune o variantă de locuire mai

simplă și mai funcțională decât marea reședință boierească ce se construia cu un deceniu în urmă. Imobilul de raport, de apartamente “blocate” își face apariția ca program cu caracter social, preluat de instituții ale statului sau de mari întreprinderi private. Actualul hotel Triumf de la Șosea a fost construit de Banca Națională pentru salariații săi după proiectul lui Petre Antonescu, în deceniul al treilea. Municipalityatea își asumă inițiative cu caracter urbanistic, promovează operații imobiliare, încep “parcelările” “parcurilor”, se trasează și se stabilesc regulamentele pentru noile cartiere Floreasca sau Cotroceni, ca și regulile de aliniament și înălțime la cornișă pentru bulevarde — pentru bulevardul Brătianu, în speță.

Vocabularul arhitectural acoperă teritorii vaste, între interpretarea elegantă a temelor Renașterii italiene — de G.M. Cantacuzino la Banca Chrissoveloni, spre exemplu — până la eclectismul debordant care va fi preluat la sfârșitul anilor '80 ca model pentru desfășurările de pe “Calea Victoriei Socialismului”. Citatele și referirile de tip art-deco își fac apariția, repede topite în curentul internațional. Marcel Iancu și Horia Creangă propun primele vile în stil internațional și deschid astfel o polemică cu stilurile oficiale, ce se va prelungi în tot deceniul următor. O prezență stilistică interesantă și foarte consecventă în noua arhitectură bucureșteană a deceniului rămâne stilul neoromânesc. Inițiat ca un program arhitectural cu trimitere directă la tradiția constructivă și decorativă neobizantină, stilul “pămîntean” sau “național” va introduce în circulație o volumetrie sculpturală cu acoperișuri complicate, foișoare, loggii, coloane masive cu capiteliuri foarte complicate, balcoane în *port-à-faux*. Un limbaj decorativ prolix și intricat înfășoară totul în muluri cu cadențe schimbătoare, tehnicile sunt împrumutate fără complexe din depozitele variilor arte decorative, iar motive extrase până și din broderie se transpun cu surprinzătoare îndemînare în materialul dur, solid, definitiv cu care lucrează arhitectura. Neprevăzutul, caracteristicul, podoaba strălucitoare, inventivitatea și impresionismul dezlănțuit al arhitecturii neoromânești — observă cu finețe Constantin Joja — o plasează în puternic contrast cu organicitatea și simplitatea arhitecturii tradiționale. Și chiar dacă manierismul rapid instalat și adversitatea inflexibilă cu care școala neoromânească a întâmpinat inovația în genere și cea cubistă în special, ea se citește și astăzi la București ca o marcă indiscutabilă a deceniului. Reușitele sale — Școala de Arhitectură de Grigore Cerchez și Iorgu Ciortan, clădirea destinată Muzeului Național (astăzi Muzeul Țăranului Român) de Nicolae Ghica Budești sau frumoasa biserică Sfîntul Elefterie Nou de Constantin Iotzu au reușit acea dignificare a existenței și tradiției în care Constantin Joja întrevăzuse esența programului arhitecturii naționale.

După cum se vede, în anii '20 investitorii și-au îndreptat energia și efortul spre amplasamente depărtate de locul unde a fost construit ARO. Strada D.A.

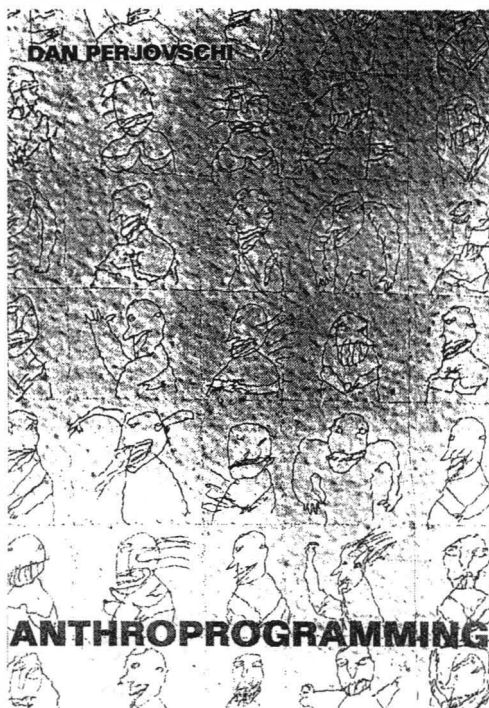
Sturdza, care flanchează ARO, era o stradă obișnuită, iar bulevardul Brătianu se putea descifra doar ca intenție. Foarte puține din clădirile mai înalte ale bulevardului fuseseră construite. Cartierul trebuie să fi fost aproape de ceea ce văzuse la București în 1911 Charles-Edouard Jeanneret, un foarte tânăr arhitect călător. Viitorul Le Corbusier va scrie despre trecerea lui prin capitala României o scrisoare memorabilă, în care vorbește de “pavajele fierbinți” ale acestui oraș “plin de Paris”, dar care reușește mult mai mult decât atât. Bucureștiul îi apare ca un loc invadat de arbori, constituit “extensiv”; orașul alimentează mereu senzația închisă a unui cartier “middle-class”. Clădirile au cel mult trei etaje, scrie Le Corbusier, arhitectura “este trivială”, dar stilul Beaux-Arts, atotprezent, e de bună calitate. În ciuda amestecului, Bucureștiul are o surprinzătoare unitate. Ochiul nu se oprește pe contururile familiare ale ghirlandelor pe care, spune arhitectul, le cunoaște pe de rost. Aici se întâmplă ceva, arhitectura se bucură de o libertate care transformă orice zi în duminică. “Cel ce trece prin București află ce cald poate fi aici și ce puternică este chemarea orașului — atât de puternică, încât arterele se rup și creierul stă să explodeze, iar noaptea nu se poate dormi!” — încheie, cu un semn de exclamare, Le Corbusier textul său.

Tensiunea, chemarea insuportabilă a orașului va fi înregistrată de bucu-reștenii anilor '20 în termeni cu totul diferiți. Prezență excesivă și adesea evocată, mahalaua e neapărat părtaşă la farmecul bucureștean. Pentru G.M. Cantacuzino, Bucureștiul își mărturisește la tot pasul trecutul modest dar autentic, vechea lui obîrșie de sat și de tîrg. Este un oraș “al cupolelor de tinichea”, un oraș fără complicații, în care o “aristocratică renunțare” este hrănită de experiențe istorice repetat eșuate. Natura are la București ascendent asupra omului, spune G. Călinescu, orașul de abia se descurcă din buruieni, pămîntul plodește și concurează construcția umană. Ceea ce sare în ochi este clisa, noroiul, imagini ale informității, “documente mereu înnoite ale haosului”. Iar pictorii vor înregistra cu frenezie un București complet domesticit, de contururi incerte, cu uliți și piețe mărginașe sub ramurile mari ale copacilor, un București cu un etaj, al caselor cu două ferestre la stradă, al ulucilor, al acoperișurilor ruginite, al felinarelor înclinate, cu lumină verzuie, cu trecători singuratici pe lîngă ziduri descojite. Paragina orașului îi repugnă lui Jim, eroul lui G. Călinescu în *Cartea nunții*, oraș agitat mereu de cocleală, de casele cu molii, locuite de mătuși roase de vreme, un oraș anacronic, adormit, încremenit.

Pentru Mateiu Caragiale, în schimb, Bucureștiul e fastuos, nocturn, secret, învelit în materii voluptuoase, sediu al unei destrămări reglate de bizarerie, de lugubru, de personaje în disoluție legate de pertractări greu de mărturisit. Bucureștiul, crede G.M.C., e condus de “sentimentul românesc al popasului și de tăcerea ca răspuns la chemarea voinței” și află în trecutul bogat în

sforțări neizbutite justificări pentru oboselile de azi; e un loc care, o dată cu senzația de “taină și dor”, își derulează destinul.

Între Bucureștiul prozelor fantastice ale lui Mircea Eliade, cel al debosurilor ilicite ale crailor, al mahalalei în expansiune văzută de Caragiale și metropola pașnică pe care G.M. Cantacuzino o întrezărește în umbra concentrată în adâncimea grădinilor boierești, distanțele sunt enorme. De la Bucureștiul parohiilor medievale la arhitecturile sfârșitului de secol, sigure de prestigiul lor, la exuberanța decorativă a “școlii naționale” și la pitorescul deghizărilor vernaculare ale modelelor marii arte a construcției, distanțele sunt, de asemeni, enorme. Ceea ce a reușit Bucureștiul în anii '20 este să alieze toate aceste etaje într-un adevărat oraș. O modernizare rapidă, o schimbare bruscă a dimensiunilor și ambițiilor sale, o accelerare a timpilor istorici, presiunile enorme ale noilor interese financiare nu au putut disloca natura lui atât de specială: el și-a păstrat alcătuirea din straturi întrepătrunse, toate lizibile, toate aparente, loc al contagiunilor selective, unde natura și memoria au ascendent asupra gestului constructiv. A digerat experiența modernistă, a supraviețuit rupturii din ultimele decenii. Ce ar trebui făcut oare pentru a-i apăra bizara istorie, singulară în familia marilor orașe, fără a bloca atracția devenirii lui viitoare?

CSEKE PÉTER

CULTIVAREA ȘTIINȚELOR — FĂRĂ UNIVERSITATE

Cercetînd rolul științei în viața transilvăneană dintre cele două războaie mondiale, Szabó T. Attila ajungea, în ziua de Crăciun a anului 1939, la concluzia că “Nu există activitate omenească de mai mare forță educativă, obligînd la smerenie națională, populară, ca munca de cercetare științifică. Cultivarea științei, interpretată în sens corect, nu îndepărtează, ci apropie sufletele și popoarele, căci din fața spiritului național întors asupra-și, interesat în egală măsură de propriile sale valori și erori, dispar prejudecățile mincinoase, autoînșelătoare și dăunătoare ale cotidianului, devine imposibilă atitudinea de negare apriorică a valorilor altor popoare, izolarea îndărătnică de acestea, refuzul inflexibil al contactelor și în locul lor, din haosul subiectivismelor, al exclusivismelor rasiale, se conturează, apare încet-încet cîmpul imens al culturii umane universale, pe care toate popoarele, toate națiunile își au propriul loc cu grijă cultivat și strălucesc florile în mod specific particulare ale fiecăruia. Pe scena vieții noastre trebuie să-i acordăm un rol doar acestei atitudini științifice de nivel superior, trebuie să luptăm doar pentru continuarea, respectiv pentru urgenta creare a acesteia” (*Az erdélyi tudományos élet húsz éve*)[Douăzeci de ani de viață științifică ardeleană], în *Keleti Újság*, 25 dec. 1939). Și adaugă de îndată: pentru această ținută și activitate științifică concepute în febra căutării adevărului “e nevoie de imensă abnegație din partea individului și a comunității”. Dar e nevoie de toate acestea în vederea sporirii valorii atît a colectivității, cît și a individului.

Se poate afirma că în acest punct se concentrează cea mai largă perspectivă a gîndirii științifice maghiare din Transilvania interbelică. Capacitatea de a reprezenta și în situație minoritară, în lipsa unei universități maghiare autonome, în condiții materiale precare și în bătaia focului tot mereu întetit al naționalismului majoritar, așadar în vremuri prea puțin propice cultivării științelor, exigențele culturii științifice de valabilitate universală. Pornind de la recunoașterea exprimată în 1932 de Makkai Sándor: “Vocația spiritului maghiar ardelean e ca, în condiții neprielnice și cu mijloace puține, să devină, prin mari eforturi spirituale, un spirit uman universal” (*Az erdélyi szellem*[Spiritul ardelean], în *Erdélyi szemmel* [Cu ochi de ardelean], Cluj, 1932, p. 131).

Lucru pe care, de altfel, i-l cereau, în egală măsură, tradițiile secolelor anterioare și consecința vie a faptului că, grație Societății Muzeului Ardelean

înființate în 1859 și activității universității inaugurate în 1872, Clujul trecea drept al doilea centru al vieții științifice maghiare.

Destinul de după 1919 al acestor două instituții a determinat în mod esențial istoria organizării și cultivării științei maghiare ardelenе dintre cele două războaie mondiale. Expresia cea mai veridică a acestei situații e probabil: “Cultivarea științei — fără universitate”. Ceea ce, evident, a avut repercusiuni și asupra activității Societății Muzeului, de vreme ce majoritatea profesorilor celebri, rămași fără slujbă și obligați să plece, erau în fruntea diverselor secțiuni muzeale, iar personalitatea lor era determinantă și în ceea ce privește cercetarea desfășurată acolo.

La început, puterea de stat românească pe cale de a se organiza tratase ca firească continuarea activității universității clujene. Nicolae Iorga și alte personalități românești de primă mărime erau de părere — notează Biró Sándor — că maghiarimii de aici i se cuvenea, pe drept, o universitate independentă și că trebuia să se organizeze în paralel cu universitatea maghiară o universitate românească nouă (*Kisebbségben és többségben* [În minoritate și în majoritate], Berna, 1989, p. 465). Numai că Onisifor Ghibu, secretar de stat pentru învățământ în Consiliul Dirigent de la Sibiu, făcând trimitere la cedarea universităților din Strasbourg și Bratislava, ridică problema preluării universității maghiare din Cluj și întocmește și proiectul românizării instituției. Între timp, corpul profesoral al universității e somat să depună jurământul, ceea ce acesta, în 12 mai 1919, — prevalându-se de autonomia universitară —, refuză. Încă în aceeași zi a avut loc preluarea. (Ghibu primise din partea Consiliului Dirigent împuternicirea referitoare la preluarea instituției încă pe 8 mai.) Peste mai puțin de șase luni, pe 3 noiembrie 1919, se deschideau cursurile Universității române din Cluj.

În această situație, rolul instituțiilor întreținute de culte, ca și al celor organizate și susținute de societatea civilă, a crescut considerabil, cu toate că aplicarea reformei agrare slăbise fundalul de subzistență al acestora. De importanță vitală devenise în primul rând organizarea instituțiilor cu profil pedagogic, necesare pentru asigurarea continuității învățământului. Rezultat al conlucrării exemplare dintre culte, în vara anului 1920 a luat ființă Comitetul Central Interconfesional al bisericilor maghiare din Transilvania, care a decis înființarea Institutului Pedagogic Maghiar. Profesori universitari, foști studenți ai Colegiului “Eötvös”, profesori de școală medie cu doctoratul luat și-au asumat rolul de dascăli la noul institut de învățământ superior, — funcționînd pe lîngă Institutul Teologic Reformat —, ale cărui cursuri menite să pregătească noi cadre didactice au început pe 20 octombrie. În mod tacit, ministerul a luat act de fondarea, înscrisă legal, a noii instituții, dar în lunile următoare începerii cursurilor “s-a creat un asemenea curent de opinie împotriva universității

maghiare, încât guvernul [...] a interzis-o. După cum avea să recunoască Onisifor Ghibu, existența universității maghiare nu putea fi tolerată, deoarece această universitate ar fi constituit o concurență extrem de serioasă pentru încă tânăra universitate românească...” (Biró Sándor, *op. cit.*).

La data interzicerii (21 sept. 1921), institutul avea deja aproximativ trei sute de cursanți, atrăsese deci un număr considerabil de studenți de la universitatea de stat. Unicul “cîștig” al lichidării institutului (7 oct.) a fost că s-a primit promisiunea de a se completa curînd catedra maghiară. (Împuternicirea în acest sens o primește, de la 1 aprilie 1922, Kristof György, care avea să dobîndească în 1926 titlul de profesor ordinar abilitat pentru învățămîntul public și care a încercat zadarnic să și-l asocieze mai întîi pe Bitay Árpád, apoi pe Szabó T. Attila și pe Nagy Géza — eforturile sale au fost zădărnice de către putere.) Astfel, cadrul universitar al activității științifice s-a redus la catedra de limbă și literatură maghiară, avînd o singură persoană, precum și la catedrele celor trei institute teologice din Transilvania (două la Cluj — unitarian și reformat — și unul la Alba-Iulia — romano-catolic).

În asemenea condiții, a devenit de stringentă actualitate reorganizarea Societății Muzeului Ardelean, care-și asumase — mai cu seamă de la cumpăna anilor treizeci — un rol conducător în organizarea activității științifice, respectiv în crearea unor noi ateliere spirituale apte să servească regăsirii de sine a științificității ardelenene. Acestea s-au format în sfera de atracție a unor redacții, în bibliotecile de bogată tradiție ale unor școli ale cultelor, în muzee, în spitale girate de biserică și în clinici particulare, în aria unor oficii juridice și case parohiale.

În situația existențială minoritară de după Primul Război Mondial, cel dintîi sistem instituțional constituit a fost acela al presei, care avea să fie pe tot parcursul — chiar dacă nu totdeauna cu aceeași intensitate — motorul autoorganizării minoritare. A urmat instituționalizarea beletristicii, care și-a propus drept țel realizarea unui aliaj între potențarea conștiinței de sine ardelenene și crearea de valori în perspectivă universală, pentru a constitui astfel un nou capitol în cadrul totalității literaturii maghiare fragmentate în diverse “niveluri” și “anverguri”. La finele primului deceniu a devenit însă evident că nu se putea conta pe o integritate a culturii maghiare din Transilvania, dacă propensiunea beletristicii nu va fi urmată de o autocunoaștere științifică modernă, de cultivarea științelor, adecvată cerințelor vremii. Valabilitatea acestei exigențe a fost formulată la modul cel mai decis de Jancsó Béla, care a debutat ca eselist în antologia *Tizenegyek* [Cei unsprezece] din 1923 și a devenit, în decursul organizării mișcării *Erdélyi Fiatalok* [Tinerii ardeleni] (1930-1940), creatorul modelului cultural minoritar. În concepția lui, renunțarea necesară la statutul

de centru director al beletristicii nu însemna câtuși de puțin subaprecierea sferei spirituale literare, ba dimpotrivă: pregătea împlinirea acesteia, prin integrarea într-un model spiritual mai cuprinzător.

La cumpăna anilor treizeci, condițiile erau, în bună măsură, date deja în acest sens.

Mare parte din personalitățile științifice și didactice care conferiseră prestigiul Universității maghiare din Cluj și jucaseră roluri de primă mărime și în cadrul secțiilor Societății Muzeului Ardelean plecaseră, ce-i drept, dar au rămas ori s-au reîntors elevii, discipolii lor și elevii acestora din urmă. În ciuda condițiilor vitrege, exigența unei culturi științifice menite să depășească barierele provincialismului, continuitatea științei maghiare puteau fi măcar menținute.

Cunoaștem și din paginile de memorialistică ale lui Kacsó Sándor că, după interzicerea Institutului Pedagogic interconfesional, tinerii doritori de a se realiza pe tărîm intelectual porniseră către universități mai îndepărtate. Întrucît existau deja și în vremea aceea dificultăți în privința recunoașterii diplomelor obținute în străinătate, ideea avansată de Comitetul Interconfesional al bisericilor maghiare părea mai viabilă. Acest comitet — după cum remarcă și Benkő Samu — îi îndemna pe tinerii dornici de învățătură să se înscrie la Universitatea română din Cluj, dar, în scopul compensării instrucției unilaterale de care aveau parte acolo, a înființat o instituție de învățămînt, un centru de studii — Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Feltgyelölbizottság (Comitetul de Supraveghere a Studiilor Studenților Maghiari de la Universitatea și Școlile Superioare din Cluj), cu sarcina de a “organiza pentru studenți cursuri și seminarii în cadrul cărora tinerii să se poată familiariza cu problemele specific maghiare și specific transilvănene ale științelor”. Activitatea comisiei, repartizarea burselor de studii în străinătate se petreceau sub îndrumarea lui György Lajos, iar pregătirea științifică specifică a studenților și-o asumaseră — printre alții — “lingvistul Csúri Bálint, juristul Balogh Artúr, istoricii Kelemen Lajos și Biró Vencel, specialistul în limbi clasice Bitay Árpád, geograful Xántus János; dintre elevii lor, s-au remarcat specialiști și personalități ale vieții publice transilvănene, ca lingvistul Szabó T. Attila, sociologul Venczel József, literatul Nagy Géza, juristul Mikó Imre, istoricul Biró Sándor” (*Az utolsó 70 év erdélyi magyar tudományossága* [Știința maghiară ardeleană din ultimii 70 de ani], în *Magyar Tudomány*, 1993, 2).

Dintre cei amintiți, doi (Biró, Mikó) au fost colaboratori principali fondatori ai *Erdélyi Fiatalok*, iar Venczel József, pînă în 1932, unul din conducătorii seminarului sătesc inițiator al cercetărilor sociologice aplicate realităților ardelene. Biró era reformat, Mikó unitarian, Venczel romano-catolic. Și această ordine întîmplător constituită semnalează că Jancsó Béla și László Dezső se străduiau să organizeze în spiritul depășirii diferențelor dintre culte și con-

cepii despre lume activitatea comună a studenților maghiari, care pe atunci, la cumpăna anilor treizeci, optaseră în număr considerabil (900-1 000) pentru Universitatea românească din Cluj. Obiectivul lor coincidea în parte cu acela al Comisiei de Supraveghere a Studiilor: să contrabalanseze unilateralitatea învățământului universitar, să facă cunoscute (organizând seminarii sociologice, etnografice, literare, juridice, de istoria artelor) sarcinile specifice ale științelor maghiare din Transilvania; pe de altă parte, aveau în vedere și obiective mai pragmatice: să realizeze conexiunea între cercetarea științifică a cadrului existențial din România, a condițiilor transilvănene și exigența reorganizării democratice a societății minoritare.

În anii douăzeci, Societatea Muzeului Ardelean nu putea desfășura încă o activitate cu adevărat notabilă. Nu numai că lupta pentru redobândirea bazei materiale bloca forțele încă rămase, dar obținerea aprobării cursurilor, conferințelor — pînă la desființarea cenzurii (1928) — se lovea de obstacole serioase. Numai respiroul — tranzitoriu — de după reglementarea (parțială) a statutului juridic și încetarea șicanelor puterii a făcut posibilă inițierea unei organizări științifice mai cuprinzătoare, accelerarea cercetărilor specializate.

Această întorsătură benefică din 1929-1930 se leagă, înainte de toate, de numele lui Tavaszy Sándor, care — mai întâi în fruntea secției de filozofie, lingvistică și istorie, iar apoi în aceea a asociației — s-a străduit să aducă în prim-plan problemele stringente ale științelor maghiare ardelenene. La adunarea itinerantă, organizată în august 1930 la Tîrgu-Mureș, a asociației, Tavaszy conchidea fără echivoc: "Strădaniile științifice maghiare din Transilvania sunt determinate, în primul rînd, de acele îndatoriri pe care nu le pot împlini și nici nu și le asumă alții în locul nostru". El îndrepta atenția, în primul rînd, asupra explorării trecutului istoric transilvănean, asupra cultivării limbii naționale și asupra cercetării elementelor populare specifice. Dar n-a ignorat nici orientalistica, arheologia și filozofia, spunînd că "spațiul transilvan, datorită situației sale geografice specifice, istoriei sale pline de necurmăte înfruntări și tragediilor destinului său, conferă o anume constrîngere, impulsuri fructuoase întru regîndirea continuă și radicală a marilor probleme ale lumii, întru reflexia neîntreruptă, neostoită".

În 1930, Tavaszy era de părere că în viața științifică ardeleană există forțe capabile nu numai să asigure continuitatea istorică a științei maghiare ardelenene, ci, prin realizările lor — fie pe tărîmul științelor spiritului, fie pe acela al științelor naturii — să se integreze organic în cultura europeană, să ia parte la procesul universal de producere a valorilor spirituale. Aceasta, în măsura în care își vor recunoaște îndatoririle specific ardelenene sau est-europene legate de obiectivele universale.

Pînă la ora aceea, cercetătorii dedicați “științelor vieții” evidențiate de Tavaszy, disciplinelor autocunoașterii, figurau deja în număr considerabil în paginile publicațiilor de științe sociale, ba își găsiseră găzduire chiar și în reviste cu caracter propriu-zis literar. Din acest punct de vedere, istoricul unor publicații ca *Erdélyi Irodalmi Szemle*, *Magyar Kisebbség*, *Korunk*, *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdélyi Fiatalok*, *Erdélyi Iskola* și *Hitel* este plin de semnificații.

Venczel József era deja redactor al acesteia din urmă cînd, în 1935 — cu prilejul aniversării a 76 de ani de la înființarea Societății Muzeului Ardelean — își scrie cuprinzătorul studiu despre problemele activității științifice ardelenе. Vederile sale oglindesc concepția plină de prospețime, dorința energică de făptuire a tinerei generații de oameni de știință, crescuți în condiții minoritare, educați de exemplul moral al activității marilor înaintași, cu largă deschidere europeană. El pune în prim-plan, pe de o parte, funcționalitatea, grija pentru o funcționare eficientă a instituțiilor repuse — cu mari eforturi — pe picioare, iar, pe de altă parte, îndeamnă la îndeplinirea cît mai grabnică a îndatoririlor me-nite să fundamenteze viitorul științei maghiare ardelenе moderne. Reproșează mai cu seamă caracterul unilateral (axat pe istoria bisericii) al cercetărilor din domeniul istoriei, iar neglijarea cercetărilor etnografice și sociologice/sociografice îl determină chiar să blameze asociația. Remarcă faptul că asociația n-a profitat cum se cuvine de mijloacele științifice ce-i stăteau la dispoziție, n-a acordat suficientă atenție trezirii și orientării interesului științific al tinerei generații, iar *Erdélyi Múzeum* are mai degrabă caracter de buletin decît de publicație științifică formatoare de concepții (*Erdélyi kultúrproblémák* [Probleme culturale ardelenе], în *Hitel*, 1935, 5).

Abordarea critică a tînărului Venczel lasă să se întrevadă limpede că vederile și propunerile sale sunt destinate promovării unei structuri moderne — integrate unui model cultural mai cuprinzător — a culturii științifice maghiare din Transilvania, pentru ca aceasta să devină aptă “de a analiza situația noastră ardelenă, devenită specifică”. Aceasta, întrucît cadrul existențial minoritar re-organizase în mod necesar și structura internă a societății maghiare transilvănene. Modelul Venczel conferă un rol deosebit, pe de o parte, cercetărilor sociale și, pe de alta, asigurării formării elitelor intelectuale. Pornește de la recunoașterea acelorași fapte ca și Jancsó Béla, cu cinci-șase ani înaintea lui, dar el — urmare a inițierii sale științifice — pune accentul pe profesionalism atît în cunoașterea, cît și în construcția socială. Insistă pentru realizarea unei imagini de ansamblu strict științifice, lipsite de autoiluzionări, a condițiilor de viață ale maghiarimii din România, o nouă *Metamorphosis Transylvaniae*, căci, la mijlocul deceniului al patrulea, este el de părere, organizarea planificată a forțelor interne — divergente — ale vieții minoritare e de neconceput (*Metamorphosis Transylvaniae*, în *Hitel*, 1936, 1).

Venczel acorda, de asemenea, o atenție prioritară formării intelectualității, deoarece era de părere că “de aceasta depind, în bună măsură, majoritatea problemelor existenței noastre minoritare”. Unicul antidot al provincialismului, amatorismului, diletantismului este și poate fi numai profesionalismul, abordarea de specialitate, științifică. În vederea acesteia, generațiile succesive trebuie însă educate din vreme. Despre Collegium Transilvanicum, întruchiparea frumosului său vis — care azi, prin mobilizarea unor resurse materiale mai substanțiale, ar putea fi cu siguranță realizabil — scria, de asemenea, în 1935, îmboldit de recunoașterea faptului că situația minoritară “nu poate însemna o extindere a diletantismului și o scădere a nivelului exigențelor” (*Collegium Transilvanicum*, în *Erdélyi Iskola*, 1935-1936, 5-6).

Să amintim aici că și colectivul Întrunirii de la Tîrgu-Mureș (Vásárhelyi Találkozó) și-a însușit ideile lui Venczel privitoare la organizarea vieții științifice. Instituționalizarea cercetării sociale și rezolvarea continuității instrucției științifice au fost socotite și aici necesare — în spiritul sincronismului european și al eliberării de autoevaluarea romantică.

Lucrătorilor de pe tărîmul vieții spirituale dintre cele două războaie nu le-a fost dat să se exercite exclusiv în domeniul de specialitate ales, să-și facă din acesta o profesiune de bază. După cum remarca și Benkő Samu în cuprinzătoarea sa panoramă: “cercetarea științifică nu putea fi decît un *nobile officium* asumat pe lîngă vreo îndeletnicire lucrativă”. Cu toate acestea, caracterizarea activității științifice maghiare ardelenе nu se poate reduce doar la faptul de a fi reușit să mențină trează exigența științifică cu valabilitate universală și a fi indicat îndatoririle specific transilvane, respectiv est-europene, ale acesteia. La o privire mai atentă reiese că, în interesul obiectivelor propuse, a realizat destul de multe și în ce privește cercetarea specifică.

Să ne gîndim de pildă, la Csúry Bálint și la al său glosar al graiului din Podișul Someșan (în domeniul lingvisticii), care îl impulsionează în cariera sa pe Szabó T. Attila în așa fel, încît acesta a putut deveni deja în anii treizeci fondatorul teoriei și metodologiei toponimice. Știința literaturii n-a avut un asemenea noroc: chiar dacă n-au existat realizări de vîrf în domeniul teoriei literare, în ordinea explorării filologice și de istorie literară, în inițierea cercetării relațiilor literare româno-maghiare s-au evidențiat mai mulți (Kristóf György, György Lajos, Jancsó Elemér, Bitay Árpád, Kántor Lajos sen.). Printre continuatorii activității unor Vikár Béla, Bartók și Kodály se numără, în primul rînd, Seprődi János, Veress Gábor, Járdányi Pál. Opera fundamentală a lui Domokos Pál Péter (*A moldvai magyarság* [Maghiarimea din Moldova], 1931) a atins mai multe ediții. În domeniul istoriei, cercetarea arhivistică și activitatea creatoare de școală ale lui Kelemen Lajos trebuie reliefate, după cum nu putem trece cu

vederea nici munca lui Biró Vencel, care și-a dedicat viața cercetării istoriei Transilvaniei. În domeniul arheologiei, László Ferenc s-a distins pe plan european prin descoperirea așezării preistorice de la Ariușd. În domeniul literaturii dedicate istoriei artelor și în activitatea practică de protecție a monumentelor istorice se disting Balogh Jolán, Biró József, Debreczeni László, Grandpierre Edit. În domeniul filozofiei s-au impus continuatorii activității lui Böhm Károly, Tavaszy Sándor și Varga Béla. Tavaszy, care respingea vehement dogmatica marxistă și teoriile rasiale, s-a numărat printre primii promotori ai existențialismului la noi. Din lucrările continuatorului cercetărilor de axiologie ale lui Böhm și Bartók György — Varga Béla — reiese că maghiarimea din România, dacă vrea să subziste, trebuie să se manifeste ca un individuum colectiv. Munca de cercetare psihologică propriu-zisă — în absența unui cadru specializat — a rămas, ce-i drept, în plan secund, dar cele mai noi orientări și-au aflat reflectarea în paginile unor publicații precum *Korunk*, *Erdélyi Helikon*, *Erdélyi Múzeum* și *Erdélyi Iskola*.

În științele juridice nu se mai impunea — lucru de înțeles — filozofia dreptului, ci aspectele practice ale dreptului aplicat, cerute de situația minoritară, de apărarea drepturilor minorității. Atât prin activitatea sa teoretică, cât și prin cea practică, s-a remarcat Balogh Artúr, ale cărui merite nu sunt nici azi recunoscute pe cât s-ar cuveni, precum și Jakabffy Elemér — redescoperit după evenimentele din 1989 — care, pe lângă redactarea revistei *Magyar Kisebbség* [Minoritatea maghiară], practica apărarea drepturilor minoritare la nivel internațional. În paginile publicației sale se impune tînăra generație de juriști formați în cadrul seminariilor juridice inițiate de *Erdélyi Fiatalok* (Mikó Imre și colegii săi). În domeniul sociologiei, Mikó Imre și Venczel József au creat opere durabile, în vreme ce din domeniul literaturii economice merită remarcați și azi Oberding József György și Vita Sándor.

Din domeniul științelor naturii n-am mai putea prezenta o listă la fel de bogată. Și e “natural” să fie așa. Matematicianul și fizicianul teoretician, cu ajutorul unei bune biblioteci de specialitate, își poate cultiva, îmbogăți propriul domeniu de specialitate fie și stînd numai la propria-i masă de lucru, dar “ceilalți practicanți ai științelor naturii, marele număr de medici și tehnicieni, nu se pot ocupa de știință la nivel creativ decît în cadru instituțional. Ar fi deci o inducere în eroare a opiniei publice să afirmi că fără o universitate în limba maghiară — fără laboratoarele și clinicile de acolo — maghiarimea din România poate trăi în condiții culturale normale” (Benkő Samu, *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatai* [Situația științei maghiare din România și sarcinile Societății Muzeului Ardelean], Budapeșt, 1993, p. 29).

Într-adevăr, literatura de specialitate din domeniul matematicii consemnează doar contribuția lui Márk Antal și mai amintește, din perioada dintre

cele două războaie mondiale, numele autorilor de manuale pentru învățămîntul mediu Deák Ferenc și Dóczy Ferenc. În literatura de specialitate din domeniul biologiei, activitatea desfășurată în condiții universitare a lui Nyárády E. Gyula s-a dovedit a fi de însemnătate epocală. Iar explorarea asocierilor vegetale din Secuime, a florei și vegetației din Cîmpia Transilvaniei efectuată de Soó Rezső a avut o mare influență asupra debutului mai tuturor biologilor ardeleni de mai tîrziu. Dintre specialiștii în geologie și geografie, trebuie să amintim numele lui Szádeczky-Kardoss Gyula, care a pus bazele cercetărilor vulcanologice, și cel al eminentului său elev, Tulogdi János, adăugînd însă că specialistul în mineralogie Balogh Ernő a avut realizări remarcabile și în domeniul speologiei, iar Bányai János, care a trăit în Secuime, a pus în lumină zestrea geologică a meleagurilor sale natale. În domeniul cercetărilor medicale și în farmacologie se remarcă, printre alții, Veress Ferenc, Koleszár László, creatorul primei stațiuni experimentale de plante medicinale din lume — Páter Béla, pionierul cercetărilor asupra plantelor medicinale Kopp Elemér, precum și Orient Gyula, care a desfășurat și o activitate didactică la universitatea clujeană.

S-ar cuveni pomenite aici încă numeroase învățăminte, dar cu greu am putea afla o formulare mai potrivită decît aceea a lui Tavaszy Sándor, datată 1930, Tîrgu-Mureș: “secretele li se dezvăluie doar acelor care consideră adevărul ca fiind mai mare decît ei”. Străduințele științifice maghiare din Transilvania dintre cele două războaie mondiale “ne obligă” și azi la “depășire de sine și la afirmarea libertății”.

În românește de **Paul Drumar**

A re Bibó István o scriere rareori citată, deosebit de spirituală (*Ha a xsinati mozgalom a 16. században győzött volna...* [Dacă mișcarea sinodală ar fi ieșit învingătoare în secolul XVI]), pe care, în subtitlu, o definește drept “ucronie a bisericii, a culturii și a politicii”. “Toynbee spunea undeva — sună prima frază a lucrării lui Bibó — că dacă mișcarea sinodală, aflată la un moment dat în secolul XVI destul de aproape de victorie, ar fi învins, istoria întregii creștinătăți și a Europei ar fi luat un alt curs și, după toate probabilitățile, Reforma n-ar mai fi avut loc sub aspectul său de schismă în sînul Bisericii.” Urmează o reflexie istorică de tipul “ce-ar fi fost dacă?...”, în cursul căreia autorul, dîndu-se drept un “canonic din Vác”, discută cu propriul său socru, “arhiepiscopul cardinal” Ravasz László, despre alternativele istoriei regîndite în cadrul dat — înainte de toate, despre acea variantă mai bună care n-a fost să se realizeze.

Tentația unui joc similar mă face să întreb după lectura cărții lui Domokos Géza (*Esély* [Șansă], Ed. Pallas Akadémia, 1996): ce-ar fi fost dacă, după răsturnarea din 1989, organul de reprezentare a intereselor maghiarimii ar fi rămas apropiat de noua putere politică, dacă relația Iliescu-Domokos, Iliescu-Tőkés, Iliescu-Király Károly ar fi avut, în ciuda unor poticneli accidentale, tranzitorii, o evoluție benignă, neconflictuală și ar fi devenit, în perspectiva celor ce aveau să se întîmple, un factor hotărîtor? Dacă-i joacă, să-i facem jocul: nu încapе îndoială că multe lucruri ar fi luat altă turnură! Atunci Secuimea ar fi avut azi, în persoana lui Kozsokár Gábor, Borbély Ernő și Katona Ádám, prefecti de etnie maghiară, dr. Csapó József ar îndeplini una din funcțiile importante din cadrul executivului, ca subsecretar de stat de etnie maghiară, iar patru ambasadori de etnie maghiară s-ar afla peste hotare în slujba diplomației române. Partidul de guvernămînt s-ar pregăti în alianță cu UDMR pentru alegerile de anul acesta, după ce colaborarea s-a adîncit tot mai mult în trecutul ciclu parlamentar și s-a dovedit într-atîta de rodnică, încît...

Nu mai continuu, deși grosul abia ar urma. Ca și jucăușul excurs al lui Bibó, cele de aici își află și ele rostul doar în instituirea unei perspective din care să contemplăm, fără stereotipii și idei fixe — ba, dacă e cu puțință, chiar și cu oarecare fantezie — ceea ce s-a întîmplat. Să nu uităm că în perioada imediat următoare evenimentelor din decembrie 1989 Tőkés László mai făcea încă parte, cu întregul său prestigiu, din organul suprem al puterii politice (Consiliul Frontului Salvării Naționale), al cărui membru era și Domokos Géza și al cărui vicepreședinte avea să devină Király Károly. Relația lor cu

Iliescu și echipa colaboratorilor săi mai apropiați constituie o parte de neeludat a istoriei anilor trecuți.

PUTEREA ȘI LIBERTATEA

Acolo unde interesul comunitar se manifestă ca voință politică, situația ideală e trăirea simultană, îngemănată a puterii și libertății. În perioada următoare prăbușirii regimului Ceaușescu a existat un moment — stabilirea duratei sale: numai două săptămîni sau două luni și jumătate (pînă la evenimentele din martie) e în funcție de optică — cînd maghiarimea din România a avut motive să simtă nu numai că s-a eliberat, ci și că e părtaşă a puterii. (Evident că de la constituire și pînă la ora actuală UDMR este parte a sferei politice din România, deci și a puterii, însă într-un cu totul alt cîmp de forțe și conform unor reguli ale jocului mult diferite decît la început.)

“Age, libertate Decembri utere...” — Domokos Géza citează, referitor la evenimentele epocale ale acelei zile de 22 decembrie, un vers al lui Horațiu: “Da, vino, nu pregeta să trăiești libertatea pe care ți-o oferă Decembre!” Repet, a existat un moment cînd aceasta nu era o libertate oarecare, abstractă, ci libertatea dobîndirii și exercitării drepturilor atît de dorite, realizată dimpreună cu românii, în posesia puterii. După opinia mea, o analiză politică trebuie să facă deosebirea dintre proclamarea, în ziua de 22 decembrie, a libertăților publice, politice generale (de exemplu, dreptul la libera organizare și, decurgînd din acesta, nașterea UDMR) și, respectiv, felul cum organele centrale și județene ale UDMR constituite în consecință au devenit parte nemijlocită a puterii. Aceasta întrucît numai așa apare cu claritate întregul complex fenomenal care avea să conducă la răcirea relațiilor dintre Front și UDMR, iar mai apoi la anumite dileme și contradicții din cadrul acestuia din urmă. Esența acestora poate fi regăsită în opinia că, după evenimentele din decembrie, UDMR a căzut din nou în cunoscuta capcană istorică a pactizării cu puterea, iar prin aceasta prestigiul moral și credibilitatea sa politică au avut de suferit. Urmează de aici că tratativele, încercarea de a realiza o înțelegere cu puterea au intrat în zestrea conceptuală de mai tîrziu a UDMR ca surse de primejdie permanentă — ceea ce s-a dovedit însă a fi o nouă capcană. Dincolo de toate acestea, considerînd conținutul ei principal, această opinie purta în sine — neexprimată — și supoziția că — mai cu seamă în condițiile acumulării unei multitudini de experiențe negative — sub culorile UDMR nu se poate face politică suficient de bine pentru ca să aibă succes și, în același timp, reversul, corolarul acesteia: nici îndeajuns de prost pentru a deveni obiectul criticii (din interior). (Un singur exemplu. În ceea ce mă privește, socotesc că e o eroare expunerea ridicată la rang de

principiu a cerinței de a numi prefecti de etnie maghiară în județele secuiești. Acest lucru se poate pretinde în cazul când UDMR e un partid aflat la putere; când însă nu este, UDMR nu-și poate exprima decât pretenția — lucru pe care însă nu-l face — ca, în conformitate cu regulile de joc ale democrației, să existe județe — desigur, nu am în vedere Oltenia sau Moldova — unde funcția de prefect să-i revină unui specialist ungur capabil să satisfacă cerințele presupuse de un asemenea post. E un exemplu specific pentru felul cum o revendicare poate da naștere unei frustrări acolo unde din punctul de vedere al legalității nu-și are locul.)

Domokos Géza oferă o informare precisă asupra etapelor parcurse în relația cu Iliescu. Bazându-se pe amintirile unei perioade anterioare, el pomeneste de “spiritul elevat, toleranța, bunăvoința” omului de stat ajuns în fruntea țării, dar deja prima situație potențial conflictuală, episodul milițienilor uciși în Secuime, îl determină să dea glas îndoielilor: “cunoștințele sale teoretice, experiența sa practică se vor dovedi oare suficiente, va avea el oare destulă forță interioară pentru a elabora o politică față de naționalități substanțial diferită de aceea a lui Ceaușescu, democratică, atentă la modelele europene?” Acestei interogații îi urmează, în capitolul intitulat *Idézőjelben, de iskolaháború* [În ghilimele, dar războiul școlilor], relatarea discuției în cursul căreia s-a atins, pe lângă problema pământului, și problema școlilor maghiare, iar mai apoi a — să-i spunem așa — “polemicii separatismului”, care indica, deja la finele lui ianuarie, că puterea nu era dispusă să-și respecte promisiunile. Reacția lui Domokos Géza e fără echivoc: el respinge utilizarea noțiunii care avea să fie apoi atât de des pomenită — poziția aceasta se regăsește și în documentele UDMR — și protestează împotriva destituirii adjunctului ministrului învățământului, Pálvalvi Attila.

Există însă în raporturile cu Iliescu și cu Frontul două momente care merită o atenție deosebită. Primul se referă la invitația — ulterioară vizitei la București a ministrului de externe ungar Horn Gyula — ca Iliescu să facă o vizită la Budapesta, ca pentru a certifica apropierea ungaro-română. Iliescu se eschivează de la efectuarea vizitei, propune o soluție intermediară, pentru ca, în cele din urmă, în atmosfera politică supraîncălzită de pe la mijlocul lui ianuarie, întreaga vizită să cadă baltă. Privind în urmă de la o distanță de șase ani, am putea avea impresia că aceea a fost marea șansă, o șansă singulară, unică — și ratată!

Cel de-al doilea moment: documentul cel mai important (pentru noi) al acestei scurte perioade îl reprezintă declarația din 5 ianuarie 1990 a Frontului, care promitea, printre altele, o lege specială și un minister pentru minorități, respectiv utilizează — pentru prima și ultima oară — fără nici un fel de restricții expresia “drepturi individuale și colective”. Să se fi lăsat oare autorii textului pur și simplu furați de condei? Nu-mi vine să cred, deși Domokos

Géza trimite la o asemenea posibilitate. ("Presupun că au fost prea puțini cei care și-au exprimat aprobarea. Bănuiesc că analiza acestei situații i-a condus curînd pe Iliescu, Petre Roman și pe ceilalți membri ai cercului lor de făcători de politică la concluzia că se pripiseră — lucru pe care, o jumătate de an mai tîrziu, Iliescu mi l-a și spus deschis și, după cîte știu, i l-a spus și lui Király Károly.") În interpretarea mea, e foarte probabil ca în ianuarie 1990 între grupurile de putere ale vechiului și noului regim să fi avut loc (sau să fi început abia) o luptă, să se fi dat o bătălie care a schimbat radical doctrina și mecanismul intern ale exercițiului puterii. Domokos Géza — și, prin el, întreaga conducere bucureșteană a UDMR — a devenit imediat ținta unor atacuri, reluate și mai tîrziu, din cauză că își exprimase acordul și, cum s-ar spune, girase, autentificase prin persoana sa declarația amintită, acțiune pentru care, vorba vine, nu avea nici un fel de împuternicire din partea populației maghiare din România. Domokos Géza răspunde cu argumente lucide, bine cumpănite la aceste acuze — și cu asta am și putea pune punct, dacă problema n-ar conține un mesaj ascuns, nedezechilibrat. Oare n-ar fi trebuit să se facă demersuri atunci, în primele două săptămîni ale anului 1990, în favoarea instituirii Ministerului Naționalităților și, prin aceasta, să se imprime o altă direcție evoluției de mai tîrziu a evenimentelor? Altfel spus: în vreme ce alții, atunci și mai tîrziu, se pierdeau în discuții referitoare la modul în care s-ar putea acționa la fața locului, în orașele și satele locuite de maghiari, cum s-ar putea face mai mult, ceva hotărîtor pentru a urni lucrurile în direcția cea bună, ar fi util poate să nu trecem cu vederea nici cealaltă posibilitate, care nu e exclus să fi existat acolo, în centrul puterii, la o lungime de braț.

Mă refer și de data aceasta la posibilități ca la soluții alternative la cele întîmplate ca atare, în fapt. Chiar dacă a existat o etapă în istoria postdecembristă cînd reprezentanții de frunte ai maghiarimii aflaseră niște parteneri în capii și organisme puterii, — pînă într-atît, încît au putut delega specialiști și pentru activitatea din cadrul guvernului —, curînd etapa aceasta a luat sfîrșit, s-a încheiat atît de categoric, încît nici nu mai există de-atunci vreun semn că ar fi posibilă o relansare. Faptul că o seamă de intelectuali români și maghiari dintre cei mai prestigioși se întruneau la Budapesta ca să discute despre concilierea, apropierea spirituală a celor două popoare tocmai în acele zile de martie cînd s-a reușit să se provoace la Tîrgu-Mureș încăierarea sîngeroasă dintre cele două comunități naționale instigate una împotriva alteia constituie o pildă grăitoare și jalnică. Răspunderea pentru aceste evenimente comparabile cu mineriada din iunie apasă pe umerii puterii politice de atunci, dar indică, în același timp, și că UDMR încetase să mai fie partener al puterii politice, căci toate avertismentele, toate cere-rile conducătorilor uniunii, de a preîntîmpina ceea ce s-ar fi putut preîntîmpina, de a evita ceea ce nu era inevitabil, au rămas totalmente fără ecou.

EUFORIA ȘI CAPCANELE AUTONOMIEI

1990 reprezintă pentru UDMR anul organizării, al încrederii tot mai mari în propria sa forță: istoria creșterii și întăririi uniunii și a încrederii în ea însăși coincide cu acest an. Primele adunări ale delegaților (Cluj, Tîrgu-Mureș, Sfîntul Gheorghe) și apoi primul congres (Oradea, aprilie 1990) marchează etapele edificării întregii structuri de partid. Se definitivează programul organizației, sistemul său opțional — fiecare din documentele adoptate exprimă, pe lîngă protecția drepturilor minoritare, adeziunea față de procesul de democratizare a țării și cauză concilierii româno-maghiare. Însă curînd — sub efectul manevrelor politice și al campaniilor de presă — aceste obiective ajung la cunoștința opiniei publice nu doar sub culorile opoziției, ci într-o lumină absolut falsă, ca fiind antiromânești, antinaționale. Cu începere din aprilie 1990, autoorganizarea UDMR și spațiul de joc pe care uniunea îl are la dispoziție în societatea românească se află în raport invers proporțional: cu cît e mai puternică în sine, cu atît e mai singură și mai izolată în privința parteneriatului politic. E din ce în ce mai liberă și are din ce în ce mai puțin de-a face cu puterea, cu alte cuvinte, fie își consumă propria-i forță în cuvinte, fie scontează pe faptul că revendicările sale se vor impune, mai curînd sau mai tîrziu, grație forței coercitive a normelor europene.

Cronica congresului de la Oradea e poate capitolul cel mai incitant al cărții lui Domokos Géza. Organizarea și, dincolo de succesul final al lucrărilor, adversitățile și luptele intestinale ajunse deja într-o fază acută — toate contradicțiile UDMR-ului poticnindu-se de propria-i forță. Din perspectiva timpului ce s-a scurs de atunci, evocarea punctului opt din Proclamația de la Timișoara apare din ce în ce mai puțin ca o naivitate bine intenționată, întrucît de atunci a reieșit mult prea clar că, aidoma tuturor organizațiilor de această natură, UDMR reprezintă un teren de confruntare a diverselor grupuri de interese și de putere, a unor ambiții personale, vise legate de carieră, fanatisme, după cum ne învață sociologia instituțiilor. În această privință e, fără îndoială, mai bună decît majoritatea partidelor românești, dar nu e nici pe departe acea formațiune ideală pe care ar dori să o vadă cei mai mulți dintre alegătorii săi.

În spațiul jocurilor politice românești, spațiu infestat de pasiunile restaurației și în întregul corolar al acesteia, politicienii UDMR se pot simți îndreptățiți să afirme că eforturile lor nu sunt deloc sau sunt doar în mică măsură înclinuate de succes. UDMR evoluează pe o traiectorie drastic determinată, care însă nu impune nici abandonarea valorilor și nu exclude nici posibilitatea de a avea și obiective pe termen scurt, nu doar strategie. Cea din urmă e necesară pentru a nu pierde încrederea celor pe care îi reprezintă, cea dintîi poate fi, în schimb, garanția faptului că își va atinge obiectivele pe termen lung,

chiar dacă deocamdată nu se înregistrează vreun progres în privința acestora. Mă exprim cu prudență dacă spun că la ora actuală, în martie 1996, situația nu e liniștitoare în privința nici uneia dintre cele două chestiuni.

Cine citește *sine ira et studio* memoriile lui Domokos Géza se va confrunta cu simptomele acestui fenomen, când într-o abordare directă, numite direct, când aluziv, decelabile printre rînduri. Pe marginea acestora voi face câteva comentarii. Modul în care constituirea și funcționarea organelor conducătoare a influențat, — când favorabil, când dimpotrivă —, ținînd cont de faptul că în acest fel au luat naștere nu numai condițiile necesare actului decizional democratic, ci și cunoscutele distorsiuni ce apar în instituțiile democrației, activitatea UDMR poate constitui, mai devreme sau mai târziu, obiectul unui aprofundat studiu politic. Printre acestea, elementul cel mai complicat se arată a fi țesătura de relații dintre libertatea de acțiune a conducătorilor și disciplina de organizație, dintre autoritate și caracter, întrucît de asta depinde, în ultimă instanță, cît de democratică este organizația în realitate, dacă nu cumva doar pare a fi, în ce măsură e într-adevăr atașată de valorile proclamate, cît e de capabilă sau, dimpotrivă, incapabilă de autorevizie, dacă se poate corecta deci ea însăși sau tinde să-și reproducă propriile culpe, erori și limite. Anul 1990, asupra căruia se oprește retrospectiva lui Domokos Géza, e doar faza incipientă a tuturor acestor lucruri; primul președinte al UDMR recunoaște fără rețineri că la început au existat texte pe care le-a scris de unul singur, decizii pe care și le-a asumat personal. "Sunt pe deplin încredințat că, oricît de democrat ar fi un politician sau, în cazul meu, un om care-și asumă un rol de natură politică, oricît respect ar avea el pentru instituțiile de control ale societății sau ale organizației sale, nu poate evita cazurile de forță majoră cînd, sub presiunea timpului, trebuie să acționeze independent, trebuie să ia decizii pe propria sa răspundere." Nu se poate nega, firește, că se cere făcută o distincție — și cei chemați să opereze această distincție sunt înșiși politicienii purtători de răspundere sau organisme compuse din ei — în sensul aprecierii gradului de risc immanent celor două atitudini: anume, dacă motivul de îngrijorare e acela că se găsesc unii care acționează de capul lor, fără conciliere, împluternicire, aprobare ulterioară sau că munca organismelor ce pregătesc activitatea organismelor respective frînează, ba chiar și blochează exercitarea *de facto* a atribuțiilor, competențelor conducătorului/conducătorilor. Acolo unde instituția democrației funcționează avînd suficiente garanții personale, individuale (caracter, moderație, responsabilitate), aceasta este o tipică falsă problemă. Domokos Géza n-o percepe ca atare, iar aici converg probabil diverse motivații, experiența proprie, o predispoziție autocritică mai accentuată decît la alții, respectiv anumite învățăminte ce se pot trage din evoluția de după 1990 a uniuunii. Întrucît eu aici nu scriu un studiu politic, ci fac doar recenzia unei cărți, nu

doresc decît să subliniez că UDMR poate răspunde exigențelor numai dacă nu se rezumă să le ceară doar partenerilor să respecte valorile democrației, ci le dă curs și ea însăși, dacă nu are, pur și simplu, numai principii, ci și o echipă de lideri care, atît individual, cît și *in corpore*, nu rămîn mai prejos față de aceste principii; dacă deținătorii de funcții se dovedesc reprezentanți ai anumitor valori, în așa fel încît să nu ajungă în contradicție nici cu criteriile cinstei, nici cu acelea ale judecății lucide, nici cu cele ale serviciului public. Domokos Géza evocă o perioadă (primele săptămîni și luni ale lui 1990, apoi organizarea tot mai solidă a UDMR) cînd, urmare a numeroase motive și necesități, s-a impus într-adevăr un stil de conducere care, în ciuda faptului că existau consultări în cadrul organizației, era în practică unipersonal. Stil care a fost curînd abandonat și nu cred că Domokos Géza ar putea avea vreun motiv special să se învinovățească în privința aceasta. E, în schimb, de natură să ne pună pe gînduri că ceea ce a urmat — structura politică funcționînd printr-o multitudine de organisme — nu s-a dovedit nici îndeajuns de strictă pentru a-i putea ține pe unii în frîu, nici îndeajuns de elastică pentru ca organizația să funcționeze cu suficient dinamism și cu disponibilitate autocorectivă, în respectul obligatoriu al regulilor scrise și nescrise ale jocului democratic.

Atunci cînd Domokos Géza se declară pragmatic, el dă glas, de fapt, convingerii sale că nu cunoaște decît un singur mod de a face o bună politică: modul eficient. De bună seamă că va mai avea prilejul să se refere în următoarele volume ale memoriilor sale la divergențele ce încă mai persistă și azi dintre “moderați” și “radicali”. Cine parcurge cu atenție documentele din 1990 incluse în volum se poate convinge că nu există în ele nici urmă de moderație exagerată, conciliantă, șovăielnică, lipsită de curaj și gata de a renunța la propriile valori. Miezul/miza problemei este — era și atunci și a rămas și pe mai departe — modalitatea de a merge înainte, metoda exercitării voinței, retorica edificării viitorului. În această privință, căile s-au despărțit într-adevăr, UDMR a pășit tot mai decis, dar avînd de înfruntat și o rezistență sporită, pe calea confruntării politice hotărîte. În ceea ce privește rezistența, este, desigur, la îndemînă constatarea că explicația ei trebuie căutată în manevrele conștiente de manipulare a opiniei publice de către național-comuniști, în informațiile false, derutante ale presei oficiale. În pofida acestora, e îndreptățită și abordarea care le cere făcătorilor de politică să dea seama de rezultatele obținute și nu se arată încîntată de a da vrabia din mîină pentru cioara de pe gard. În plan principal, această problemă are o pondere cu totul deosebită, deoarece, la urma urmei, ea determină spațiul de manevră îngăduit de principiile strategice fundamentale ale UDMR, felul cum se înscrie, de pildă, în programul organizației, ca exigență constantă și sarcină cotidiană, dialogul cu partidele și organizațiile societății civile românești, cu societatea românească în ansamblu.

Independent de alte circumstanțe, renunțarea lui Domokos Géza la funcția de președinte al UDMR, pe care o deținuse vreme de trei ani, se datorează faptului că, în timp ce puterea politică românească și presa acesteia îl cataloga drept extremist, a fost surclasat în cadrul organizației de către reprezentanții “liniei dure”. De aici și reacția generală a mediilor românești de a vedea în alegerea lui Markó Béla în funcția de președinte al uniunii un pas în direcția radicalizării acesteia. Astăzi, în martie 1996, ai uneori impresia că Markó Béla se află în aceeași situație în care se afla Domokos Géza în 1992... Încotro ne împinge această logică, mă întreb, și îl citez, aprobându-l, pe autorul *Șansei*: “... să nu pierdem din vedere în viitor așezarea intenției în ecuația programului, explorarea drumului către țelul proclamat, evaluarea precisă a factorilor favorabili și potrivnici. Pe scurt, să nu uităm că UDMR nu e un Helicon al unor idealști în goană după himere și nici măcar locul de adunare al unor derviși urlători, porniți să clameze idei învechite, lozinci prăfuite, adevăruri în stare cîndva să electrizeze o națiune întregă, dar astăzi sleite deja, ofilite. Acțiunea, fapta, rezultatele obținute prin luptă acerbă, prin cutezanță sau prin eforturi susținute, cu perseverență și răbdare — acestea constituie, în ultimă instanță, proba caracterului, talentului și fidelității. Aici se validează sau se invalidează orice politică, aici izbîndesc sau rămîn de căruță toți politicienii. În rest avem numai cele atît de disprețuite de Hamlet: vorbe, vorbe, vorbe. În binecuvîntate cazuri de excepție — poezie. Ba poate și pilde, frumos ticluite, doar cît că întru totul străine de gen”.

Mă opresc aici pentru o clipă și cad pe gînduri. Poate să supere textul acesta? Cum să nu! Poate pe cei care ar dori să-și vadă cît mai curînd visele împlinite și desigur și pe aceia care stîrnesc și mențin în viață visele astea. O știu și eu: de vise nu ne putem lipsi, avem nevoie de vise. Partea proastă apare doar atunci cînd, fermecați de un vis, ne închipuim că e de ajuns să întindem brațele și ne vom și lua zborul. Mai direct: planurile, proiectele nu înlocuiesc acțiunea și nici promisiunile rezultatele. Așa e politica, despre care se spune, cum știm, că e știința exigențelor.

Șansa: acesta e titlul pe care l-a pus Domokos Géza pe coperta primului volum al memoriilor sale. Evident că avea în vedere șansa ce li se oferise în decembrie 1989 în România românilor, ca și maghiarilor de aici. Cît de mare a fost șansa asta și ce s-a ales de ea? Cum ne-am gospodărit în privința asta noi, ungurii? Răspunsul nu este simplu. Cel al lui Domokos Géza se conturează acum, cu acest volum, sub privirea noastră. Uneori polemic, însă lucid, cu simțul răspunderii, cu înțelepciunea conferită de liniștea interioară. Așteptăm urmarea.

În românește de Paul Drumaru

BOROMISSZA TIBOR

AMINTIRILE UNUI “MEMORANDIST” MAGHIAR

Istoria maghiarimii transilvănene din ultimii șaptezeci și cinci de ani nu a fost încă scrisă. Avem cunoștințe lacunare nu numai despre perioada dinaintea Celui de-Al Doilea Război Mondial, ci și în ceea ce privește trecutul apropiat al poporului nostru. Despre cei câțiva ani de după 1945 — care în memoria unora mai stăruie încă și azi ca un fel de “epocă de aur” — au apărut după 1989 câteva, destul de multe, articole, studii, însă referitor la anii șaizeci, șaptezeci, cunoștințele noastre comportă încă numeroase lacune. Tocmai de aceea, memoriile, scrierile autobiografice apărute în lunile din urmă — sau cele care vor vedea lumina tiparului de aici înainte — pot juca un anume rol supletiv. Acestea pot fi cu deosebire importante în cazul când autorii sunt foști “nomenclaturiști”, membri ai elitei politice, dat fiind că mulți dintre ei au fost părtași, *nemijlocit* implicați în modelarea istoriei noastre și amintirile, memoriile lor ne pot ajuta să vedem mai limpede și în privința modului și măsurii în care au contribuit ei înșiși la consolidarea, la menținerea “orînduirii”, precum și la adoptarea politicii duse față de maghiarime. (Firește, nu cred că din paginile acestor scrieri vom afla, “dintr-un foc”, “totul” despre trecut, însă, după câte am constatat, cele trecute sub tăcere pot fi uneori “demascatoare”, după cum și deformările conștiente ies curînd la iveală, căci, mai devreme sau mai târziu, îi “incită” și pe ceilalți martori oculari ai evenimentelor să-și spună cuvîntul.) Lovitura de stat de la București, săvîrșită cu participarea directă a regelui în august 1944, s-a dovedit a fi un act decisiv nu numai pentru România în ansamblul ei, ci și pentru minoritatea maghiară. Vechea elită politică maghiară — exponenții Partidului Național Maghiar (Országos Magyar Párt), mai apoi Partidul Ardelean (Erdélyi Párt) — fie că s-au refugiat în Ungaria, fie că au dispărut complet de pe scena politică (unii s-au retras, alții, mai puțin norocoși, au fost internați, închiși). Noua elită pe cale de formare atunci, respectiv o semnificativă parte a ei provenea din rîndurile “ilegaliștilor” și “madosz-îștilor” antebelici. Principala caracteristică a grupului era *credința* bazată pe convingerea nestrămutată că, o dată cu desăvîrșirea democrației, problema națională se va “rezolva” automat, de la sine. (Adică: consolidarea totalitarismului comunist va rezolva dintr-o dată problemele minorității maghiare.) Grație acestei credințe (oarbe), comuniștii maghiari și-au asumat rolul de figuranți

* MADOSZ — Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România), organizație înființată în 1934, controlată de Comintern. (N. red.)

sînguincioși în acțiunea de lichidare a structurii instituționale maghiare din învățămînt, cultură, economie. "Recompensa" nu s-a lăsat nici ea așteptată: în 1949 au fost arestați Méliusz József, Kurkó Gyárfás, Csögör Lajos, Balogh Edgár, cu toții "vechi, încercați combatanți" ai partidului. Congresul al XX-lea, apoi Revoluția din 1956 din Ungaria i-au pus pe cîțiva dintre ei pe gînduri (vezi memoriile lui Gáll Ernő), dar majoritatea și-au păstrat, chiar și după aceste evenimente, "credința nestrămutată". În cea de a doua jumătate a deceniului al șaptelea, cînd Ceaușescu — în primul rînd, din considerente de politică externă — a procedat la o "liberalizare" prudentă, membrii elitei politice și culturale maghiare s-au amăgit cu speranța că conducerea partidului va opera o schimbare și în politica sa naționalistă față de minorități. Cînd a devenit însă evident că, după cei cîțiva ani de politică mai moderată, urmează iar să se "strîngă șurubul", inclusiv în politica față de naționalitățile conlocuitoare, au optat pentru o formă de protest de mult cunoscută.

În a doua jumătate a secolului trecut, naționalitatea română din Ungaria dualistă se confruntase cu o serie de probleme asemănătoare în multe privințe cu cele ale maghiarimii din România anilor șaptezeci (chestiunea învățămîntului în limba maternă, utilizarea limbii române în instanțele publice etc.). În scopul promovării drepturilor legitime ale românimii din Ungaria și Transilvania, fruntașii mișcării naționale române s-au adresat în mai multe rînduri prin memorandumuri guvernelor de la Budapesta. Radicalizarea fruntașilor mișcării producîndu-se și din cauza insuccesului acestor acțiuni, în 1892 s-au adresat direct împăratului Franz Joseph I, cu un nou memorandum, în care expuneau în amănunțime toate doleanțele lor național-culturale. Luînd cunoștință de atitudinea negativă a împăratului, au decis să facă *recurs la străinătate* și au difuzat în Occident memorandumul tradus în limbile germană, franceză etc. și tipărit în douăsprezece mii de exemplare. (Deznodămîntul a fost așa-numitul "proces al memorandiștilor", în urma căruia autoritățile ungare i-au condamnat pe cîțiva dintre conducătorii mișcării.)

În România de după 1970 putem observa un fenomen asemănător celui din veacul trecut: o parte a elitei politice, culturale maghiare — sub efectul politicii cu accente din ce în ce mai naționaliste practicate de către conducerea de partid față de naționalități — s-a decis să numească, mai întîi în cadrul unor reuniuni restrînse, iar mai apoi în memorandumuri, în "memorii" adresate autorităților, atingerile aduse maghiarimii din România. Una din primele manifestări de acest gen a avut loc încă în cadrul ședințelor Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară. La plenara din 12 martie 1971 a acestui consiliu, Péterfi István, Takács Lajos, Fazekas János, Balogh Edgár, Stîitő András, Méliusz József au înșirat fiecare, în luările lor de cuvînt, nedreptățile, "greșelile" comise pe tărîmul politicii față de naționalități. ("Rezultatul"

“revoltei” a fost că pînă în 1974 consiliul n-a mai fost convocat în ședință plenară.) Takács Lajos se încumeta să critice politica asta chiar în cadrul unui for de partid, la Plenara din 18-19 iunie 1973 a PCR: “În ultima vreme se vorbește de transformarea școlilor naționalităților conlocuitoare în școli *bi-lingve*. Nu-mi pot imagina catastrofă mai mare pentru învățămînt, precum și pentru formarea specialiștilor atît de necesari economiei naționale.” (Spunea același Takács, care, în calitate de rector, asistasă cu entuziasm la comasarea universităților “Babeș” și “Bolyai”!) Cîțiva ani după această intervenție, în 1977, întocmea deja un memorandum de 60 de pagini destinat Conferinței Naționale a PCR, în care expunea amănunțit, pe baza unor date statistice, gravele discriminări la care era supusă minoritatea maghiară. *Alături de Takács Lajos, una din figurile cele mai de seamă ale “mișcării memorandiste” maghiare dezvoltate în a doua jumătate a anilor ’70 a fost Király Károly.*

Provenit dintr-o familie de țărani și mici meseriași din Cîmpia Transilvaniei, Király Károly a intrat în UTC, influențat fiind de meșterul dulgher al cărui ucenic era, la vîrsta de cincisprezece ani, în martie 1945. În cartea sa de memorii, Király Károly explică “opțiunea de stînga” — a sa proprie și, în același timp, a unei însemnate părți din minoritatea maghiară — prin aceea că, după 1944, datorită dublei opresiuni — naționale și sociale — din perioada dintre cele două războaie, precum și atrocităților antimaghiare comise în toamna anului 1944 de autoritățile române reinstalate și de “gărzile lui Maniu”, o mare parte a maghiarimii își pusese în mod necesar speranțele în Uniunea Sovietică, respectiv în ideile comuniste reprezentate de aceasta, anume că, grație lor, va scăpa de oprimarea, de persecuțiile de pînă atunci și va putea trăi în sfîrșit ca națiune egală cu românimea majoritară în Ardeal, respectiv în România.

În iarna anului 1948 ieșea absolvent al primei sale “școli de cadre”, pentru a lucra apoi, un an mai tîrziu, ca voluntar la construcția canalului Dunăre-Marea Neagră. (Ideea construirii canalului nu-i aparține lui Ceaușescu, nu el a “scornit-o”, hotărîrea fusese luată încă la Moscova, iar între 1949 și 1953 marea majoritate a celor ce lucrau la Canal erau deținuți politici. Întrucît Király pomeneste numai în treacăt că “a trecut” și pe la Canal, nu putem ști dacă avea cunoștință de faptul că respectivul canal se realiza prin munca forțată a deținuților politici.) După terminarea altui “curs de perfecționare”, e înscăunat secretar UTC în regiunea Bacău, apoi, la 23 de ani, în 1953, e primit în partid. Ca răsplată a muncii sale entuziaste, pline de abnegație, “șefii” îl trimit în toamna lui 1956 la Moscova, la Școala Centrală a Comsomolului. (Păcat că autorul nu zăbovește asupra impresiilor sale moscovite, deși ar fi fost interesant de știut cum i se înfățișase *atunci* Uniunea Sovietică, de ce primire a avut parte, cu ce impresii l-a părăsit pe “big brother” — “sora noastră mai mare” [!], ce vești i-au ajuns la ureche despre Budapesta lui octombrie 1956.)

Între 1957 și 1965 e deja secretar UTC pe Regiunea Mureș Autonomă Maghiară. În memorii nu relatează nici despre această perioadă a vieții sale decât câteva istorioare cu iz anecdotic, cu toate că după 1956 în Secuime se făceau arestări în masă, la începutul anilor '60 se încheia colectivizarea, în acei ani are loc lichidarea treptată a rețelei școlare maghiare etc. Toate acestea autorul le trece sub tăcere, de asemenea și evenimentele anilor următori, deși în interviul apărut la începutul lui 1989 în revista *Hitel* încă mai ținea să precizeze că în 1956 a fost trimis să facă muncă de partid, a devenit prim-secretar al raionului Gheorgheni, iar în 1965 a fost "convocat" la București, în aparatul central al partidului.

În 1968 devine membru în Comitetul Central al PCR, membru supleant în Comitetul Politic Executiv, precum și prim-secretar al județului Covasna, înființat chiar în acel an. Despre disputele iscate de chestiunea trecerii la împărțirea pe județe avem informații de la Fazekas János, care face referire la ele în repetate rânduri, în diversele lui interviuri, dar el se mărginește să evoce mai degrabă controversele din zona sa de baștină, cele dintre Odorhei și Ciuc. Scrierea lui Király vizează cu prioritate evenimentele din Trei Scaune, nici aici însă nu ne răsfață cu amănuntele... După cum nu ne spune nici *în ce împrejurări* a devenit membru în CC, cum a avut loc "selecția". Cu toate că după 1968, vreme de patru ani, a fost membru al CC, nu scrie un rând despre discuțiile din cadrul ședințelor, cum și ce fel, despre ce se discuta, cum îi apăreau lui de acolo, *dinăuntru*, problemele țării, ce poziție avea în 1968 Ceaușescu etc. Relatează, de asemenea, foarte pe scurt despre cele văzute, trăite în Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară înființat în noiembrie 1968, cu toate că el prezidase conferința de constituire din 15 noiembrie 1968 și avea să rămână membru în conducerea acestui consiliu chiar și după apariția divergențelor sale cu conducerea superioară de partid.

Al doilea moment crucial din viața lui Király, după cel din 1945, când intrase în UTC, a avut loc în 1972, când, stîrnind uimirea generală, atît în România, cît și în străinătate, *a demisionat* din funcția de prim-secretar. În memorii motivează acest pas surprinzător — care apărea drept inexplicabil nu numai conducerii partidului, ci și unui cerc mai larg de prieteni — prin referire la "cultul personalității", care cîștiga tot mai mult teren, prin tendința cuplului prezidențial de a acapara întreaga putere și prin politica economică voluntaristă. Motivul principal era însă politica față de minoritățile naționale. (Autorul mai evocă și o cauză nemijlocită: ședința biroului permanent al Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară, însă ce anume "i-a căzut greu la stomac" în ședința aceea din martie 1972 rămîne din nou o enigmă...) Inițial, opoziția față de Ceaușescu n-a provocat însă represalii mai serioase: deși exilat la Caransebeș, și-a păstrat, pînă la Congresul al XI-lea, din noiembrie 1976, al

Partidului Comunist, calitatea de membru în CC, cea de deputat în Marea Adunare Națională, ca și locul în Consiliul de Stat. Care să fi fost motivul că a mai putut rămîne vreme de încă doi ani și mai bine în intimitatea puterii? Explicația cea mai vulgară ar fi că era “totuși de-ai noștri”. Dar merită să ne aplecăm cu ceva mai multă atenție asupra motivației “rebeliunii” lui Király. Căci el *nu se ridicase împotriva ideii înseși*, de altfel de mult osificată, devenită dogmă, *împotriva sistemului totalitar ca atare!* După cum reiese din capitolele următoare ale cărții și din diversele memorii înaintate organelor acelor vremuri, rămăsese și pe mai departe un “fidel adept al marxismului”, care nu punea sub semnul întrebării rostul “construirii socialismului”, ci doar *modalitatea* acesteia. (Cu doi ani înainte de “revoluția tranzitivă” din decembrie 1989, declara, aproape cu mîndrie, în fața unui colaborator al unui “samizdat” budapestan: “încă mai cred în ideile tinereții mele” — *Beszélő*, nr. 1/1987.) *Dacă* Ceaușescu ar fi revenit la practica politicii față de minorități din a doua jumătate a anilor '40, *dacă* ar fi preluat modelul kádarian al unui comunism reformist și metoda “conducerii colective”, care fusese într-adevăr introdusă în Ungaria, mă simt îndreptățit să presupun că *Király Károly ar fi fost membru al nomenclaturii pînă în decembrie 1989.*

În memoriile sale, autorul afirmă că a criticat politica față de naționalități a partidului *pentru prima oară în condițiile unei publicități mai restrînse*, la plenara județeană Mureș din anul 1976 a Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară. Primul său memoriu poartă data de 2 iunie 1977. În scrisoarea adresată lui Ilie Verdet, Király critică activitatea Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară și încearcă să “revigoreze” prin cîteva sugestii această instituție de fațadă creată la inițiativa lui Ceaușescu. Dacă citim cu atenție cele douăsprezece puncte ale propunerii, devine limpede că în fața ochilor lui Király plutea imaginea Uniunii Populare Maghiare din 1948: la vremea aceea, nici UPM-ul bazat pe principiile “centralismului democratic” nu mai era altceva decît un executant al hotărîrilor de partid, însă mai putea încă participa la alegeri cu candidați proprii, avea propriile sale publicații etc. (În textul datat martie 1981, publicat sub pseudonim, pe care-l regăsim acum printre documentele atașate memoriilor, Király se pronunță deja deschis despre necesitatea reînființării Uniunii Populare Maghiare.)

Prima scrisoare a rămas fără răspuns, deși sublinia și acolo că sugestiile fuseseră concepute sub semnul “totalei încrederi în conducerea Partidului și Statului”. La cea de-a doua scrisoare, adresată lui Vincze János, membru al CC al PCR (în care ținea să afirme din nou că “*Nu sistemul e prost*, nu orînduirea socialistă e de vină, ci metodele de conducere...”), Ceaușescu a reacționat deja cu enervare și a numit o comisie de disciplină formată din cinci membri, cu indicația de a-l convinge pe Király de faptul că “se situa pe o poziție incorec-

tă". Membrii comisiei (printre care și Vincze János și Koppándi Sándor) au încercat zadarnic, ba cu promisiuni, ba recurgînd la amenințări, să-l facă "să-și bage mințile-n cap"; el a rămas neînduplecat pe poziția sa. Mai mult, a mai adăugat la răbojul "păcatelor" încă o vină, aceea de a-și trimite scrisorile la tot mai multe adrese, astfel că, atît în țară, cît și peste hotare, tot mai multe persoane erau informate de conținutul lor.

Și după expedierea acestor două scrisori, "memorandumuri", Király avea să-și continue acțiunile "subversive". În scrisorile adresate în 1977 lui Fazekas János, Takács Lajos, Ilie Verdet, Ion Gheorghe Maurer, sunt expuse cele mai importante probleme, recriminări ale minorității maghiare. În scrisoarea trimisă lui Verdet, de pildă, se cuprind informații importante cu privire la reducerea treptată a învățămîntului în limba maghiară. (În anul școlar 1978-1979, o treime din copiii maghiari din clasele V-VIII au fost nevoiți să frecventeze școli cu limba de predare română.) În scrisorile sale, Király cerea să se renunțe la politica repartizărilor abuzive; de asemenea, să fie reînființată Universitatea "Bolyai". Chiar dacă nu o exprimă direct, apare la el de acum și ideea necesității aplicării principiului proporționalității la ocuparea funcțiilor publice. Propunea ca în Transilvania limbile maghiară și germană să fie declarate, alături de limba română, drept limbi oficiale, ba, mai mult, pune pe tapet și chestiunea creării autonomiei locale pe baze etnice, cu argumentul că "una din dovezile *justei politici față de naționalitățile conlocuitoare* a fost Regiunea Autonomă Maghiară". (Totuși, pentru a contracara "neliniștea" Bucureștiului, se grăbea să precizeze: "*Nu cerem o federație, respectiv o confederație de tip elvețian sau iugoslav. Nu dorim privilegii, ci doar respectarea drepturilor prevăzute de legile țării*".) Și în memorandumurile următoare primei scrisori adresate lui Verdet, propunea realizarea unui nou Statut al naționalităților (respectiv actualizarea, într-o formă revăzută, a Statutului din 1945 și aplicarea în practică a acestuia). Cu toate că în petițiile sale critica din ce în ce mai pe față conducerea de partid, Király nu pierdea din vedere să precizeze de fiecare dată că își menține fidelitatea față de "idee", față de socialism ("eroarea nu trebuie căutată în sistem, în principiile marxism-leninismului, ci în modul de realizare").

După primele sale demersuri, Király se înscrie pe linia unei treptate radicalizări. Într-o scrisoare din 1978, adresată lui Takács Lajos, afirma deja fără reținere că "trebuie să batem cu pumnii în ușa" și *trebuie să ne adresăm opiniei publice mondiale*. (Susținea deja și necesitatea creării în cadrul Organizației Națiunilor Unite a unei comisii care să se ocupe de problema naționalităților. Această idee avea să reapară după mai mulți ani, în memorandumul semnat împreună cu Szőcs Géza.) Antrenarea opiniei publice de peste hotare a infuriat la maximum conducerea partidului, dat fiind că a reieșit că difuzarea memorandumurilor, scrisorilor de către mediile din străinătate (Radio "Europa

Liberă”, “Vocea Americii”, BBC, cotidiene occidentale) deteriorase în mod serios fațada cu atîta grijă “cosmetizată” din 1968 încoace. (Ulterior, putem constata că rezultatul cel mai de seamă al luptei de mai bine de un deceniu a lui Király a fost că — în parte sub efectul “campaniei pentru drepturile omului” inițiate de Carter — *a reușit să stîrnească interesul oamenilor politici occidentali față de “problematica” situație a minorităților din România.*) Împotriva lui Király a fost lansată o campanie de intimidare, de discreditare, telefonul i-a fost pus sub ascultare, s-au asmuțit turnători asupra lui și au existat și cîteva tentative de asasinat. În zadar. La finele anilor șaptezeci și în anii optzeci a devenit unul din cei mai cunoscuți opozanți ai regimului Ceaușescu. De soarta, de situația sa începuseră să se preocupe și o serie de guverne occidentale. (A primit mai multe vizite ale unor angajați ai Ambasadei SUA din București — după cum o confirmă și textul procesului-verbal din 24 aprilie 1980, reprodus în volum.) Această *notorietate* l-a ferit, fără nici o îndoială, de soarta unor Szikszay Jenő, Visky Árpád și a multor altor victime ale regimului. Alături de sprijinul occidental, s-a manifestat, firește, și acela al țării-mamă. Lupta sa a fost sprijinită nu numai de așa-numitul grup popular-național patronat de personalități ca Illyés Gyula, iar mai apoi Csoóri Sándor; “opозиția democratică” urmărea și ea cu atenție această luptă, publicația sa, *Beszélő*, îi tipărea memorandumurile. (Fapt mai puțin cunoscut, dar, în afară de Takács Lajos și Király Károly, mai există o serie întreagă de nume care au participat la acțiunile de protest. Printre semnarii memoriilor, ai “jalbelor către stăpînire”, îi aflăm, printre alții, pe Balogh Edgár, Bandi Dezső, Bodor Pál, Demeter János, Fazekas János, Jenei Dezső, Kacsó Sándor, Méliusz József, Sütő András și Zsuffa Zoltán. Petițiile acestora însă n-au devenit cunoscute.)

La începutul anilor optzeci, alături de “memorandiștii” maghiari și-a făcut apariția un alt grup, ai cărui membri vedeau lucrurile într-un cu totul alt mod decît “seniorii”. Redactorii publicației “samizdat” cu titlul *Ellenpontok* [Contrapuncte], Ara-Kovács Attila, Keszthelyi András, Szőcs Géza, Tóth Károly Antal și grupul de prieteni constituit în jurul lor — parțial poate și pe considerente de generație — *respîngeau nu numai politica în materie de minorități a partidului, ci și sistemul totalitar ca atare*. Ei nu mai nutreau “iluzii de stînga”, nu se mai amăgeau ca generația mai vîrstnică și nu aveau de gînd să accepte nici modalitățile protestului “moale” de pînă atunci. Realizatori ai unei publicații ilegale, “contrapunctiștii” erau deja reprezentanții unui alt tip de opoziție. (Prin intervenția sa din cadrul mesei rotunde organizate pe tema așa-numitei “scrisori a celor șazeci și doi” și publicată în nr. 2 al revistei, Ara-Kovács Attila pune de fapt sub semnul întrebării însuși rostul acțiunii “memorandiște”, atunci cînd afirma: “În cadrul acestui sistem, nici o problemă umană nu poate fi rezolvată — cum s-ar putea considera atunci rezolvabilă tocmai pro-

blema minoritară în cadrul acestui sistem?!" Această atitudine critică față de ansamblul sistemului nu era însă o caracteristică a generației "memorandiste". Ea îi reprezenta pe aceia care încă mai credeau că socialismul poate fi "reformat".)

În ciuda diferențelor de concepție, respectiv de ideologie, a avut loc totuși și o acțiune comună: în martie 1985, Szőcs Géza, Király Károly și Dorin Tudoran au adresat Organizației Națiunilor Unite un memoriu comun, în care propuneau înființarea unei organizații mondiale a minorităților. (Autorul n-a inclus textul acestui memorandum printre documentele publicate în cartea sa, el poate fi regăsit doar în volumul lui Szőcs Géza, *Vizita uniformei*.) La câțiva ani de la această acțiune comună, în 1988 se lansează într-o nouă tentativă pe cont propriu: în numele organizației-"fantomă" Erdélyi Magyar Önvédelmi Szövetség (Asociația Maghiară Ardeleană de Autoprotecție), publică un manifest în care îndeamnă maghiarimea transilvăneană să nu părăsească țara și să reziste. (Din addenda lipsește textul manifestului, el poate fi citit doar în paginile revistei *Hitel* — nr. 2/1982, Budapesta.)

Cu doi ani și jumătate înainte de "evenimentele" din decembrie 1989 — într-o vreme când deja o altă grupare se pregătea să lanseze următorul "samizdat", *Kiáltó Szó* [Cuvîntul care strigă] — Király încă tot mai încearcă să obțină ceva prin memorii și-i trimitea o "suplică" "Geniului Carpaților". În acest text îi amintea lui Ceaușescu de vechile sale promisiuni în problema naționalităților conlocuitoare — *îl ruga* și de data asta "să cugete" la problemele expuse în celelalte scrisori adresate lui. În legătură cu scrisoarea, merită să ne aplecăm puțin asupra naturii relației dintre Király Károly și Nicolae Ceaușescu. Citindu-i "memorandumurile", constatăm că politicianul minoritar îl asigură în toate scrisorile pe "conducător" de "deosebita sa considerație și stimă", ba chiar și în cartea sa de memorii regăsim reflexe ale aprecierii, ecouri ale prețuirii de care se bucura în ochii lui "tovarășul" (sic!), cel mai sîngeros dictator din Europa de Est și Centrală. Surprinzătoare e și afirmația lui Király că "Dacă Ceaușescu a devenit cel pe care-l știe toată lumea, nesățiosul tiran al Europei de Est, Geniul Carpaților, conducătorul suprem și cel mai iubit fiu al poporului, răspunderea cade numai și numai pe umerii celor din anturajul său". Nu cumva avem de-a face cu povestea "regelui bun" și a "sfetnicilor ticăloși"?

Partea în care-și deapănă amintirile din perioada de dinainte de 1989 se încheie cu un lung capitol dedicat partidelor de vînătoare la care participase alături de Ceaușescu. Din istorioarele acestea cu iz anecdotic aflăm că, de pildă, aprobarea construcției casei de cultură din Sfîntul Gheorghe sau a complexului sportiv fusese și ea consecința cîte unei "vînători reușite". Pe tărîmul "edificării relațiilor de tip socialist", așadar, Király s-a dovedit a fi într-adevăr un politician de succes...

Scrierea memorialistică a lui Király Károly diferă oarecum de acele biografii în care autorii își evocă întâmplările vieții în ordine cronologică. El are o manieră oarecum arbitrară, alăturînd uneori întâmplări fără nici o legătură între ele, de a prezenta cîte o etapă a carierei sale. (Aceasta datorită probabil și faptului că autorul nu e un “inițiat” într-ale scrisului, un “practicant al mînuirii condeiului”. Tocmai de aceea, s-ar fi convenit ca volumul să beneficieze de o redactare mai temeinică, așa poate că textul ar fi fost plivit de formulări și expresii neconforme cu spiritul limbii maghiare.) Autobiografia e urmată de o addenda ce cuprinde documente importante, care nu numai că înlesnesc mai buna înțelegere a unora din motivațiile acțiunilor autorului, ci se pot dovedi și surse utile istoricilor dedicați cercetării evenimentelor trecutului apropiat. Îmi asum chiar riscul de a afirma că aceste “materiale auxiliare” sunt mai “valoroase” decît însuși textul “de bază”, cu atît mai mult cu cît avem de-a face cu o rememorare plină de lacune, autorul trecînd sub tăcere mult prea multe evenimente importante. El pune accentul principal pe lupta sa cu regimul, dar despre antecedente, despre perioada de membru al “nomenclaturii” abia dacă aflăm cîte ceva. (Cred că este firesc să dea la iveală mai puține lucruri din “partea mai întunecată” a vieții sale decît din perioada de care poate fi mîndru pe drept cuvînt, căci nu sunt mulți cei cărora li s-a dat capacitatea de a-și scruta trecutul cu o luciditate ce frizează sfîșierea de sine...) De aceea, sunt de părere că memoriile constituie doar un *bun punct de plecare* pentru ca un istoric — cu temeinice cunoștințe despre epocă — să încerce să realizeze cu Király Károly un interviu biografic de mai mare amploare. Atunci vom primi poate și un răspuns la întrebarea pe care o puneam la începutul acestei recenzii, și anume: în ce măsură autorul memoriilor — și o parte a generației sale — au fost *părtași* la greșelile comise în ultimii cincizeci de ani? Și: au făcut oare în toate cazurile “tot ceea ce ar fi putut face”?

Cu acestea am și încheiat recenzia cărții. Nu intenționez să mă ocup de perioada de după 1989, de capitolul al doilea al volumului, în care, recurgînd la extrase din jurnalul său intim și la diverse documente, autorul prezintă ultimii ani ai activității sale de om politic. Nu numai din cauză că pe mine mă interesează mai mult evenimentele de acum zece, douăzeci, treizeci de ani, ci și pentru că nutresc speranța că și alții se vor îndemna să-și scrie — și să încredințeze tiparului — amintirile referitoare la perioada timpurie a UDMR. Atunci și extrasele din jurnalul lui Király Károly vor deveni mai incitante. *Audiatur et altera pars...*

În românește de Paul Drumar

KELEMEN HUNOR CU CĂRȚILE PE MASĂ

Pe la mijlocul anilor optzeci, la cinematograful "Arta" din Tîrgu-Mureș s-a proiectat filmul intitulat *Războiul stelelor*. Toată lumea din sală a putut să audă următorul dialog:

— Măi Nika, pe Lună este viață?

— De ce, aici este?

Peste cîteva minute s-a întrerupt proiecția, fiecare spectator a fost legitimat, au fost notate numele și pe ziua respectivă s-a terminat distracția. În ziua următoare a apărut alt film pe afiș. Atunci era simplă viața. Despre cum a fost ea exact, părerile sînt diferite azi. Au apărut nenumărate cărți despre dezvoltarea, funcționarea și istoria naturală a dictaturii, dar o imagine precisă a regimului nu avem nici azi. Poate că nici nu vom avea curînd. Cartea lui Király Károly (*Cu cărțile pe masă. Autobiografie și note de jurnal*) caută răspuns la cîteva întrebări, încearcă să prezinte — la modul subiectiv — întâmplările trecutului apropiat, ale acelui trecut la care și el a fost participant, modelator și în anumită măsură deținător al puterii, beneficiar al privilegiilor, apoi critic al tovarășilor săi și în cele din urmă dizgrațiat și persecutat de nomenclatura superioară a partidului. Există deci un nou volum de memorii, un gen al timpului nostru — spun savanții literaturii — istoriografie subiectivă bazată pe realitate, de la care Cititorul așteaptă, printre altele, să afle lucruri pe care altminteri nu are posibilitatea să le cunoască, să aibă o viziune mai clară asupra timpului trecut, căci lucrurile încurcate se ordonează și, după citirea cărții, capacitatea lui de acțiune va fi mai mare. Căci și acesta este un scop, chiar dacă nu se spune explicit. Din autobiografie reiese și cine este Autorul: omul politic și persoana publică de altădată. Propria-i față și-o schițează așa cum o vede el, sau cum ar vrea s-o vadă și s-o prezinte. Oamenii curioși ai vremilor viitoare își vor face din asemenea cărți o imagine a epocii în care ne-a fost dat să trăim, a noastră în epoca despre care avem mai ales amintiri neplăcute, chiar dacă sîntem înclinați să le uităm. Firește, omul își aduce aminte numai de ceea ce vrea și spune sau scrie numai ceea ce crede că poate fi comunicat.

În legătură cu anii despre care scrie Király în prima parte a cărții sale, eu am mai ales amintiri din copilărie. Îmi aduc aminte de multele lipsuri, de angoase, nu ale mele, ci ale părinților și ale cercului lor de prieteni, care apoi, la timpul potrivit, mi-au revenit mie ca un fel de moștenire. Dar asta s-a întîmplat și altora. Îmi aduc aminte de serile în care ascultam în sufragerie Radio "Europa Liberă". Tata încerca să-mi explice despre ce este vorba, nu înainte de a-i promite solemn că la școală îmi voi ține gura, că nu voi vorbi nimănui despre serile noastre. În recreația mare din ziua următoare a ieșit la iveală că prietenii mei făcuseră aceleași

promisiuni ca și mine. Membri ai Comitetului Central nu am văzut decît la televizor, fără să mă întristeze în mod deosebit. La vîrsta ingrată aș fi dorit deja să știu ce ce întîmplă de fapt, dar, din motive pe care atunci nu le înțelegeam, părinții m-au ferit. Numele lui Király Károly l-am auzit pentru prima dată la Radio “Europa Liberă” și în imaginația mea a apărut ca un bărbat foarte curajos, care, părăsindu-și propria haită, luptă împotriva Răului. Citindu-i autobiografia și jurnalul, în mintea mea s-a profilat imaginea unui politician profesionist, care își pregătește fiecare pas cu cea mai mare circumspecție, viclean în sensul pozitiv al cuvîntului, bun cunoscător al virtuților și păcatelor “familiei”, care știe unde este hotarul peste care el nu poate trece. Nu întinde niciodată coarda pînă cînd se rupe; se oprește totdeauna cu un minut înainte. De fapt, imaginea schițată sumar de mine o descrie Király despre el însuși; așa dorește el să fie văzut de noi și nu am nici un motiv să mă îndoiesc că într-adevăr așa arată omul politic sau că este foarte asemănător cu această imagine.

Dacă aș încerca să citesc cartea ca o persoană din afară, dacă m-aș imagina în locul cuiva care nu numai că nu a trăit sub comunism, dar nu are nici un fel de cunoștințe preliminară despre dictatura comunistă, ei bine, atunci mi-aș forma o imagine foarte ciudată a opresiunii de cîteva decenii. Aș citi despre multe, multe răutăți și cruzimi, dar în același timp aș “vedea” că unul din criticii regimului, care într-adevăr și-a judecat sever tovarășii, nu este “dat în grija” Securității, ci “merge” în continuare la Comitetul Central al partidului, în anii optzeci discută pe coridoare cu prim-secretari județeni și că pe el nu subofițeri și haidamaci încearcă să-l facă să-și deschidă mai bine ochii, ci inspectori generali din Ministerul de Interne, colonei și generali, iar în timpul “convorbirilor” se mănîncă păstrăvi, se aduc două sticle de coniac și una de whisky, se fumează împreună opt pachete de Kent și nimeni nu-i deranjează în separeul restaurantului. E adevărat, eu nu mai pot citi această carte prin prisma unuia din afară și știu că față de acei rezistenți și critici ai regimului care nu ocupau poziții atît de înalte în nomenclatura partidului — sau nu făceau parte din ierarhie — comportamentul era diferit. Aș vrea să accentuez aici, înainte de a putea fi acuzat că sînt subiectiv: “detaliile” amintite, sau cele care mai urmează să fie amintite, nu pun sub semnul întrebării rolul lui Király în rezistența din anii șaptezeci-optzeci și nu îi diminuează meritele. Dimpotrivă, cred că este important să menționez că, după cîte știu, nici unul dintre oamenii politici maghiari din România, aflați în poziții asemănătoare cu a lui Király, nu a avut curajul să facă ceea ce a făcut Király. Vreau să sugerez doar că, pentru a înțelege trecutul apropiat, cele întîmplate merită să fie privite și din acest punct de vedere. Lui Király îi face cinste și trebuie apreciat mai presus de orice faptul că atunci cînd și-a dat seama că situația nu mai putea fi tolerată cu conștiința curată, a avut curajul să-și exprime părerea fără echivoc, să renunțe la înaltele funcții în stat și la avantajele acestora, să suporte chiar un tratament

neîndurător. Din carte nu rezultă în ce puncte anume nu a mai fost de acord cu ideologia comunistă; mai mult: nu este destul de limpede dacă se poate vorbi de o ruptură. Din texte se poate deduce mai curînd că și în anii rezistenței Király a rămas fidel principiilor marxist-leniniste, deși uneori am impresia că este vorba mai ales de o manevră. Nu se știe, de exemplu, dacă credința în ideologia partidului comunist sau considerente tactice l-au determinat să formuleze ultimul alineat al scrisorii adresate lui Verdet: “V-am scris despre aceste cîteva probleme sub semnul încrederii depline în politica Partidului și a conducerii de stat, sperînd că ele vor fi rezolvate, fără ca cel ce le-a ridicat să se confrunte cu consecințe de nedorit”. Király a scris această scrisoare la 2 iunie 1977, la cinci ani după ce a renunțat la toate funcțiile de partid și de stat. La întrebarea mea de mai sus numai Király ar putea da un răspuns exact; recenzentul trebuie să se limiteze la presupuneri și deducții. Desigur, întrebarea s-ar putea pune și altfel: mai are importanță azi concepția de atunci a lui Király Károly? Pentru a înțelege succesul lui Király în rezistență, este important să știm următoarele: în anii șaptezeci, nici un membru de partid nu putea fi tras la răspundere în mod legal, atîta timp cît nu era exclus din partid și organul superior de partid nu confirma excluderea. Situația unui disident era înlesnită și dacă presa occidentală îi cunoștea activitatea, căci partidele comuniste aveau o grijă deosebită pentru imaginea lor în Occident. Ca politician profesionist, Király Károly a știut să se folosească de acest fapt. Pe vremea cînd și-a exprimat public primele critici, Király mai era membru al Comitetului Central al PCR și al Consiliului de Stat. Faptul că un activist de partid cu rang atît de înalt își înfrunta tovarășii a provocat nu numai uluire, dar i-a asigurat lui Király Károly și avantaje pentru lupta de mai tîrziu. Cred că el s-a folosit foarte conștient de toate acestea.

Király nu se dezvinovățește în autobiografia sa. Își asumă trecutul și faptele lui, deși uneori am impresia că autorul trece sub tăcere lucruri esențiale. Ca unul care este conștient că imaginea pe care o lasă în urmă va fi în bună parte cea pe care o prezintă în această carte. Memoriile nu sînt lipsite nici de autojustificare și, ici-colo, de lăudăroșenie. În legătură cu părțile legate de domiciliile forțate, trebuie menționat că lui Király i s-a oferit și posibilitatea de opțiune: Vrancea sau Caransebeș. Unde dorește să fie exilat? După cîte știu, disidenții condamnați la domiciliu forțat nu au fost puși în fața unei alternative. Din toate acestea, eu trag concluzia că regimul Ceaușescu nu s-a comportat în mod egal cu criticii regimului. Situația excepțională a lui Király este explicabilă, poate, și prin faptul că în fiecare memorandum scris în timpul disidenței el a accentuat că a rămas fidel idealului: regimul este bun, numai metodele de conducere lasă de dorit. Mult timp tovarășii au sperat că Király poate fi readus pe “calea cea bună” și nu numai că au crezut, dar au încercat de mai

multe ori să-l determine pe tovarășul care, după toate semnele, a părăsit turma să facă "penitență". Cu timpul, criticile lui Király devin tot mai dure și le menține și după ce este amenințat fără înconjur.

Trebuie să spun câteva cuvinte și despre lacunele din prima parte a cărții. La pagina 13, Király scrie că în primăvara anului 1970 l-a însoțit pe Ceaușescu la o dare de seamă a ambasadorului român la Moscova, ocazie cu care a avut posibilitatea să vadă dedesubturile diplomației secrete. Din păcate, Király nu spune ce a văzut în respectiva diplomație secretă, de natură să-l întărească în intenția de a demisiona. Nu ar fi stricat să spună câte ceva în legătură cu asta. Sau să ne ofere câteva informații în plus despre mențiunea lui Constantin Daicoviciu privind ideea Transilvaniei independente. De asemenea, el amintește doar ca un amănunt: "Prin ce tertipuri a ajuns Ceaușescu la putere știu de la Maurer și din experiența personală". Ar fi fost bine dacă printre numeroasele povești vânătoarești de prisos ar fi "ascuns" acest secret. Cititorul neinițiat în practicile de taină ale puterii pur și simplu nu știe ce să creadă despre inexactitățile de la pagina 123, în legătură cu înlăturarea lui Gheorghe Apostol. Király descrie împrejurările excluderii lui Apostol din partid și din Comitetul Central, dar într-o frază președintele comisiei este Maurer, iar în fraza următoare Ceaușescu. Au fost, oare, două comisii? Pare a fi un detaliu neînsemnat, dar este supărător. Eu consider însă drept cea mai mare deficiență a autobiografiei absența informațiilor esențiale referitoare la activitatea lui Király în anii '50-'60. S-ar părea că aici sînt întâmplări care trebuie ascunse sau că această perioadă a consolidării dictaturii comuniste este învăluită în negură de nepătruns, despre care Király nu vrea să știe sau ar vrea s-o uite, eventual s-o neantizeze.

Cea de-a doua parte a cărții tratează prima etapă a evoluției UDMR și a politicii interne românești, mai ales sub formă de jurnal, dar evenimentele sînt orînduite și comentate dintr-o anumită perspectivă și condimentate cu o mulțime de observații de ordin personal. Din acest jurnal "fasonat" de timp s-ar putea să înțelegem mai bine motivațiile actualei puteri și îndeosebi ale acțiunilor președintelui Iliescu. Ne putem convinge din nou că cei ce au ucis în timpul revoluției nu vor ajunge niciodată sau cel puțin nu curînd în fața tribunalului și iese la iveală că reprezentanții puterii din România nu au voința politică necesară pentru rezolvarea problemelor maghiarimii. Király cunoaște foarte bine natura puterii postcomuniste; se pare că știe și cum se face cu succes politică în condițiile din Balcani și lasă să se întrevadă unde trebuie căutate cauzele insuccesului UDMR, dar despre anii '90 ar fi greu de emis o judecată în baza unei singure cărți. Despre câteva persoane bine cunoscute, care joacă și azi un rol în viața publică, Király afirmă lucruri atît de "dure", încît am rămas uluit de ce se întîmplă și cum trăim.

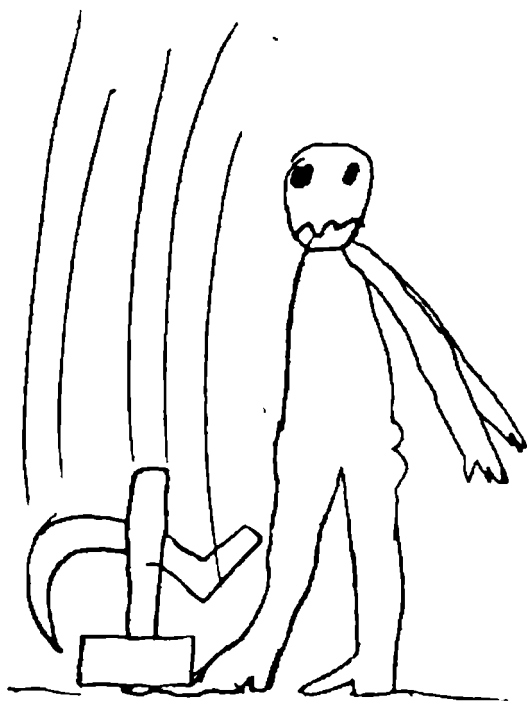
Despre stilul autobiografiei lui Király Károly nu este mare lucru de spus. Autorul își cere scuze la începutul cărții, apoi începe să scrie. În schimb, editorului și redactorului li s-ar putea aduce "laude": un text atât de neîngrijit nu s-a publicat de mult sub formă de carte în limba maghiară. Din fericire, la a doua ediție se pot face remedieri.

În românește de Florica Perian

' de catifea"

ă
i".

ca-
co-
ra
re-
ci-
noi
Cu
tor
de
ua-
jo-
de
oa-
ce
nat
ce
ce-

cu o opoziție necunoscută, iar mâine
am să aplaud un nou guvern și prime-

sui
mic
cun
tru
cel
pro
diu
și a
oan
pri
foa
oric
situ
cu
mu
tre:
caz
coa
foș
mis
cișt
est
tru
est
cu
nor
cor
din
țăr
la ,
si e

De cînd — atît de neașteptat și, mărturisesc, aproape întîmplător — m-am adîncit în lectura jurnalelor lui Márai Sándor, mă gîndesc din ce în ce mai mult la trecut — oare într-adevăr trecut? — la anii, lunile, zilele de război, la evenimentele care au avut sau au loc, la cotiturile rapide și neprevăzute în politică, în viața și gîndirea oamenilor, la “retorica păcii”, care a înlocuit subit retorica războinică, la înălțările și apoteozele neașteptate și, nu în ultimul rînd, la marile prăbușiri, la timpul încercărilor de demolare, al refugiiilor, al lipsei de cămin, cu alte cuvinte la “timpul nostru”, care nu este propice decît pentru lectură, pentru a scrie jurnale și însemnări. Genurile tăcerii au cîștigat teren în acest timp, căci cuvîntul s-a ascuns, a fost compromis de cohorta jalnică a celor ce vociferează. Știutorii de carte tac. Cuvîntul lor nu se aude departe. Și s-ar părea că pentru genurile care reclamă mai multă concentrare nici nu au timp. Dar s-ar putea și să fie tocmai invers. Poate că și cititorul preferă scrieri care conțin însemnări, documente, fapte. Fiindcă nici el nu prea are timp acum să citească poezii sau romane. Firește, jurnalele, însemnările, memoriile tot mai multe nu înseamnă în nici un caz “surogat de acțiune” și nu se poate spune nici că, iată, scriitorii se pregătesc pentru genuri mai complexe... Cineva a declarat recent că acești ani vor avea o literatură bogată după ce vom afla adevărul. Ca și cînd acum — “în timpul nostru” — nu am vedea adevărul. Iar, dacă mă gîndesc bine, de ce ar fi jurnalul, memoriile, biografia un gen “inferior” față de — să zicem — nuvelă, roman sau poezie? Îi întreb doar pe cei ce așteaptă marea literatură, pe optimiști, dar nici nu îmi trece prin minte să insist asupra acestei teme. Cred că am spus clar, de vreme ce am pus întrebarea, că jurnalul, documentarea, însemnările merită tot respectul, căci tocmai prin consemnările la zi se păstrează ceva din acest timp, pentru cei ce așteaptă adevărul, pentru înțelepții tîrzii care vor veni cîndva în cete, așa cum se și prezintă deja, rînd pe rînd, de cînd și-au găsit cămin în altă parte. Genurile tăcerii conservă nu numai întîmplările, ci și atmosfera, fundalul și condițiile întîmplărilor. Pentru cei care știu să citească. Poate că vor fi sau chiar sînt din aceștia în rîndurile celor care pleacă, ale eternilor înțelepți, ale celor ce supraviețuiesc totdeauna, în orice împrejurări.

Totuși, ce face și ce poate să facă poetul în zilele noastre?

Am recitat în zilele trecute volumul *Ieri a fost mai simplu* al lui Böldör Pál, publicat în 1993. Am avut motive, dar de ce aş vorbi acum (și) despre asta? Este ciudat titlul volumului, iar dacă adaug și subtitlul (*Poezii 1989-1991*), pare și mai ciudat, fiindcă aici timpul în care s-au născut poeziile are o deosebită importanță: au fost anii cei mai răi ai vieții noastre, cînd se părea că nu mai

avem nici viață, nici biografie, când eram pregătiți pentru orice, când întâlnirile noastre parcă erau despărțiri. Poeziile din acest volum s-au născut atunci când, în urma schimbărilor de regim din jurul nostru, s-au înapățat altfel de speranțe, speranța libertății, a democrației, a unei vieți demne de om, în timp ce aici, în aparenta țară de basm — așa cum a văzut-o Peter Handke de la Viena și Paris, înainte de faimoasa lui călătorie în Serbia — a pus stăpânire pe suflete deznădejdea crescîndă, pînă la dorința de refugiu. Vremuri de mizerie, în care viața abia mai are preț. În poezia intitulată *Acrobatică*, auzind o știre la radio, poetul scrie: “Dacă merge așa în continuare / în cele din urmă ne stîrpesce / ca pe niște șobolani”. În poezia care comunică un dialog ascuns, nu scade nimic din gravitatea frazei celălalt glas, care încearcă să înlătore coșmarul: “poate totuși nu se ajunge pînă acolo”. Față de asta, de data care indică exact coșmarul — știrea de la radio — titlul volumului, despre care am spus că e ciudat, fiindcă nu am găsit un cuvînt mai potrivit, înseamnă oare într-adevăr că mai demult (“ieri”) a fost mai bine (mai “simplu”)? A avut atunci viața un preț atît de mare, cuvîntul atît de mare cînte? Sau “mai simplu” nu e sigur că înseamnă și “mai bine”? Într-adevăr, nu e sigur. Dar asta nu ne preocupă acum. Poeziile memorative din volumul lui Böndör Pál, mai ales cele din ciclul *Întîlnirea bacalaureaților*, dovedesc că ieri nu a fost nici atît de simplu, nici atît de bine, ca să merite nostalgii. Ce înseamnă atunci acel “ieri” și acel “mai simplu” în titlul cu verbul la trecut? Dacă aş avea un răspuns plauzibil, aş spune — urmînd raționamentul poetului — că totuși trecutul nu trebuie soldat și nici risipit, cum fac, unul după altul, în zilele noastre, autorii de jurnale, memorialiștii, cei care susțin înțelepciuni ulterioare — căci ei au aflat deja adevărul. În trecut nu este nimic de apărut. Nici atunci viața nu a avut preț și nici cuvîntul onoare. Dar, oricît ar fi de condamabil, trecutul nu poate fi eliminat din viață, nici deținătorii de acum ai adevărului nu îl pot elimina din propria lor viață și nici să-l transcrie în viața altora. Trecutul nu poate fi negat cu adevăruri de azi. Am scris cîndva că omul nu poate fugi din propria biografie, nici dacă trăiește stînjenit în ea, ca într-o haină demult demodată.

Așadar, în volumul publicat în 1993, Böndör Pál spune, prin “ieri” și “mai simplu”, cu verbul la trecut, că azi este “realitate”, și nu numai în știrile de la radio, ci realitate “pură” palpabilă, accesibilă, creatoare de suferință. Din cuvintele transformate în știre ale celor ce ieri mai strigau război, iar azi șoptesc pace, se poate citi că vom avea destinul șobolanilor. Dacă “ieri” a fost “mai simplu”, ceea ce este acum nu e deloc mai complicat, ci doar — ca și “ieri” — “realitate”, fără iluzii, visuri și speranțe. Că nu avem nevoie de iluzii? Visurile să rămîină visuri, nedescifrate? Și nici speranțe să nu avem? Nu trebuie să ne grăbim totuși. Să renunțăm la iluzii, la visuri, la speranțe? Atunci ce mai rămîne din noi? Sare și apă. Praf și cenușă. Ceea ce, desigur, nu trebuie neglijat. Dar poate totuși e prea puțin.

Și ce spune poetul despre un ieri “mai simplu” și despre “după ieri”, de asemenea foarte simplu?

Ceea ce poate să spună: *o poezie*.

Și în acest punct devine într-adevăr importantă întreprinderea poetică a lui Böndör Pál. Nici prin minte nu-i trece să sacrifice demnitatea poeziei pe altarul rezistenței, al exclamării lui *nu*. Nu se poate exista acum fără rezistență, fără *nu*-uri sonore. Nici ieri nu s-a putut exista. Cum s-ar putea face abstracție de tot ce se întâmplă în jurul nostru? De războiul real, de pacea neverosimilă? Cum ar putea poetul să facă abstracție de rezistență? Nu poate. Nici ieri nu a putut. Pur și simplu — ca și ieri — propovăduiește înțelepciunea care își are izvorul în istoria poeziei, anume că poezia este o comoară prea mare a vieții și a spiritului pentru a fi “sacrificată” pentru ceva, pentru a fi “aplicabilă” sau “utilizabilă”. Folosirea poeziei ca slogan este o treabă pentru diletanți. Böndör Pál spune zilei de azi sonete bine lucrate, uneori ironic croite, rime, aliterații, iambi, hexametri. Rima ar fi rezistența, cuvântul revoltatului? Da, tocmai rima și atâtea alte “ornamente” ale poeziei. Căci prin poezie și podoaba poeziei poetul produce o “fisură” în realitatea “pură” plină de amenințări. Lovește în cei glorificați tocmai azi, care au aflat adevărul, în cei ce linguesc. Protestează (și) în acest fel. Dar mai știe poetul ceva. În poezia intitulată *Mici zgomote în noapte* el spune că migala dîrză la “construcția” versului creează poezie, dar nu deschide porțile raiului. Așadar, el întreabă: “Cîntul scris în iambii lui Anacreon/ devine în cele din urmă vesel?” Nu, dar devine cîntec, poezie și poezia bine lucrată, din cuvinte și imagini, cu sau fără ornamente, devine cel puțin un alt ținut, iad sau rai, cămin al sufletului și ca atare — de ce ar mai trebui spus și asta? — mai durabil, mai sever, mai aspru decît orice strigăt.

Că nu se aude pînă departe, că astfel poezia nu are cu adevărat efect? Că nu are în nici un fel efect? Asta nu se poate dovedi. Scriam în altă parte — citînd pe larg din Thomas Mann și Márai Sándor — că “încet lucrează Cuvîntul” și că “acțiunea înseamnă mare lucru”, dar, dacă acțiunea s-a împlinit în cuvînt, atunci exprimarea adevărului este “cea mai mare întreprindere umană”. Adevărata mare întreprindere a poetului. A lui Böndör Pál.

Cu doi-trei ani în urmă, am spus unui alt poet, care de atunci s-a mutat din această lume “de după ieri” și care pe atunci lucra la noul lui volum de poezii, că este într-adevăr o mare întreprindere să scrii acum poezie, despre această realitate. Mi-a răspuns că așa este, deși acum nu e timpul metaforelor. Acum trebuie să formulezi exact. Fără nebulozitatea atît de firească și de atractivă a tropilor. Adică — spuneam atunci — exact așa cum face Böndör Pál în noile sale poezii. Migălind la “construcția poeziei”, el spune cuvîntul, acel cuvînt în care s-a împlinit acțiunea. Poeziile din volumul publicat de Böndör Pál în 1993 într-adevăr nu sînt “metaforice”. Cuvintele au semnificația lor reală și sînt la locul lor. Böndör și-a dat seama că nu poate ocoli cuvintele și nu mai este posibilă nici nebulozitatea atît de necesară

poeziei. Totuși, poetul “compune”, îl preocupă “forma” poeziei, modelează versuri anacreontice. Astfel, ajunge să spună cuvîntul împlinit pentru acțiune.

Am început prin a spune că trăim timpul jurnalelor, al însemnărilor, al documentării. M-am gîndit și că acum scriitorul nu mai poate să înceapă decît ceva ce poate să încheie pînă seara. Fiindcă nu se știe ce aduce noaptea, ce aduce dimineata. Și ce sens ar avea să întrerupă? Iar dacă, printr-un noroc, ar mai veni dimineata, trebuie să facă însemnările zilei. În jurnal, în memorii. Și poate să spună că “ieri a fost mai simplu”. Așa. De la o zi la alta.

Pentru roman, nuvelă, poezie trebuie mai mult timp. Sînt lucrări care nu pot fi încheiate pînă seara. Dimineata, a doua zi, scriitorul trebuie să continue. Pe asta se cade să conteze. Fiindcă se poate conta. După cum arată poeziile lui Böndör Pál.

Nu scriu jurnal, sînt un cititor interesat de jurnale. Cititor interesat de poezii și romane. Într-un jurnal aș putea să scriu cel mult despre lecturile mele. Nu despre viața mea. Viața mea este o chestiune privată. Și trebuie să rămînă așa. Cumva mă voi descurca în ea.

Răsfoiesc de cîțiva ani jurnalul lui Kertész Imre (*Jurnal de galeră*, 1992), aproape în paralel cu jurnalele lui Márai Sándor. În jurnalul romancierului Kertész citesc: “Însemnarea faptelor de viață mă plictisește”. Este o comunicare cît se poate de surprinzătoare din partea unui romancier și autor de jurnal. Ce poate să noteze în jurnalul lui un scriitor de romane și de jurnale, dacă nu faptele? Faptele vieții. Fără îndoială, notează întâmplările zilei, care la prima vedere par neînsemnate — cred eu, cititor de romane și jurnale — fiindcă știe că ele vor cădea în uitare, deși cîndva, într-o altă lume, într-o altă viață, s-ar putea să devină deosebit de importante. Sau să li se acorde importanță. Adăugînd și scăzînd cîte ceva. Exemple sînt destule și poate că nici nu mai trebuie menționate pentru susținerea acestei meritorii înțelepciuni. Și autorul *Jurnalului de galeră* spune că pe el îl plictisește însemnarea faptelor vieții! Înseamnă că Kertész Imre nu scrie un jurnal adevărat? Și pe mine mă plictisește răspunsul la întrebare. Aș putea începe printr-o altă întrebare: cum este, de fapt, adevăratul jurnal? Iar dacă cineva mi-ar spune, i-aș comunica îndată că așa este adevăratul jurnal. Jurnalul în care faptele de viață sînt puține, evenimentele sînt la fel de puține, abia dacă găsești în el ceva de genul: cine, cu cine și de ce. Acest jurnal conține mai mult decît atît. Cuprinde întreaga viață. Desigur, faptele de viață, chiar dacă nu sînt consemnate, rămîn totuși fapte de viață. Ele nu se nimicesc, atîta doar că pana scriitorului nu le-a notat. Între timp, pe drept cuvînt, m-aș putea întreba pe mine însumi: ce este, de fapt, “întreaga viață”? Care este atît de semeată, de sigură de sine? Nu tresar, întreb, pentru a găsi răspuns. În *Jurnalul de galeră* sau în afara lui.

Transcriu răspunsul din *Jurnalul de galeră*: “Trăiesc ca unul care, între două ocupații foarte importante, trebuie să omoare, cu ciudă, timpul de o oră. Această oră e viața mea”. Ne este plină viața de ocupații importante. Trebuie

să rezolvăm cutare sau cutare lucru. De exemplu, îmi deconectează telefonul, fiindcă, după părerea trupei de funcționari fără cusur ai poștei, nu am achitat o notă mai veche de plată; și acum, înarmat cu chitanțe mai vechi și mai noi, trebuie să mă postez în fața unui ghișeu ca să dovedesc că ei au greșit. Nu este o sarcină ușoară, dar este o ocupație foarte importantă. Mai sînt și altele. Copilul s-a așezat pe ochelari; i-am spus de atîtea ori să-i pună pe urechi și nu pe scaun, dar degeaba, lentila a ieșit din ramă și ochelarii trebuie să fie reparați. Și asta e o ocupație importantă. Între cele două ocupații importante, apare o “oră neutră”. Trebuie omorîtă cumva. Cu ciudă. Cu neglijență, cu frivolitate. Hoină-rind. Căutînd nod în papură. Indiferent în ce fel. Asta să însemne viața? Și această oră neutră, plină de sine, ar face abstracție de faptele vieții? Dacă pe romancier îl plictisește consemnarea faptelor vieții, adică el omite din jurnal ocupațiile importante și vorbește numai despre această “oră neutră”, și anume în mod convingător și autentic, atunci — speculativ din nou, spun — cu siguranță asta înseamnă “întreaga viață”, despre care se spune că este un loc comun.

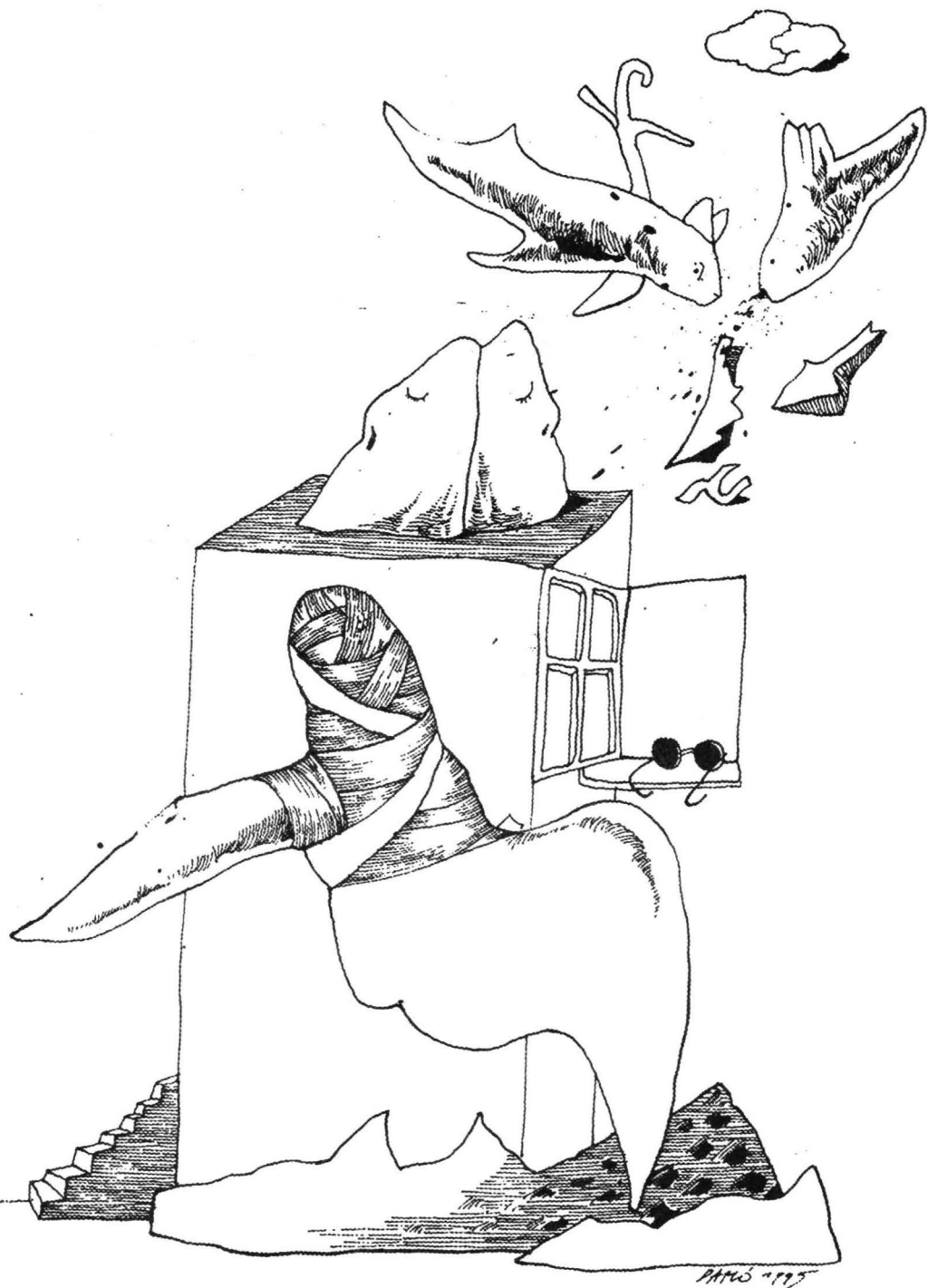
De exemplu: stăm trei oameni, din trei generații — chiar dacă nu facem paradă de diferențele de vîrstă sau de alte deosebiri, deși s-ar găsi destule — la masa unei cîrciumi de stradă, care s-ar putea numi, cu oarecare exagerare, și berărie. În jurul nostru s-a rărit circulația de la orele amiezii. Prin fața noastră se grăbește cîte un tînăr în pantaloni scurți spre cantina studentescă. Soare arzător. Poate că asta nici nu mai trebuie spus. Aici, în jurul mesei, umbră despre care nu s-ar putea spune că e răcoroasă. Berea e rece, paharul s-a aburit. Trece mecanicul cunoscut de la tipografie, încet, cu pași tîrșiți. Nu mai lucrează, e pensionar. Timp de o viață — “întreaga viață” — a lucrat în tură de noapte la mașina de tipărit ziare. Fața lui poartă urmele nopților pierdute. Are în mînă ziarul de mîine. A fost tipărit deja. Ca tipograf, chiar pensionar fiind, poate să fie primul care citește ziarul. Asta e ordinea lumii și nimeni nu trebuie să o schimbe. Discutăm cu animație, e ca și cum am sta pe puntea unui vapor. Fum de țigară. Simțim un fel de tainică protecție în această “oră neutră”, în hazardul din care s-a născut. Sau ne închipuim doar? S-a întîmplat ca între două ore, mai multe ocupații importante sau tracasări la sînge, să ne fie dată această oră. O omorîm în acest fel. După aceea alergăm, cum am alergat și înainte de ea, să ne rezolvăm probleme care nu suportă amînare. Dar aici, acum, sîntem noi trei, pe al patrulea scaun se află gențile. S-au amestecat. Două serviete și un fel de sacoșă de agățat pe umeri. Genți pline de cărți, hîrtii de tot felul, scrisori, notițe. Problemele noastre rezolvate sau pe cale de a fi rezolvate. Documentele vieții cotidiene. Acte conținînd ocupațiile noastre importante. Mă gîndesc cu oarecare mîndrie la geanta mea de piele uzată, ale cărei riduri dovedesc o viață lungă; arată bine geanta greoaie în societatea sacoșei de pînză. Este de pe vremea cînd — după spusele poetului — “era mai simplu”, deși nu se știe exact ce înseamnă asta.

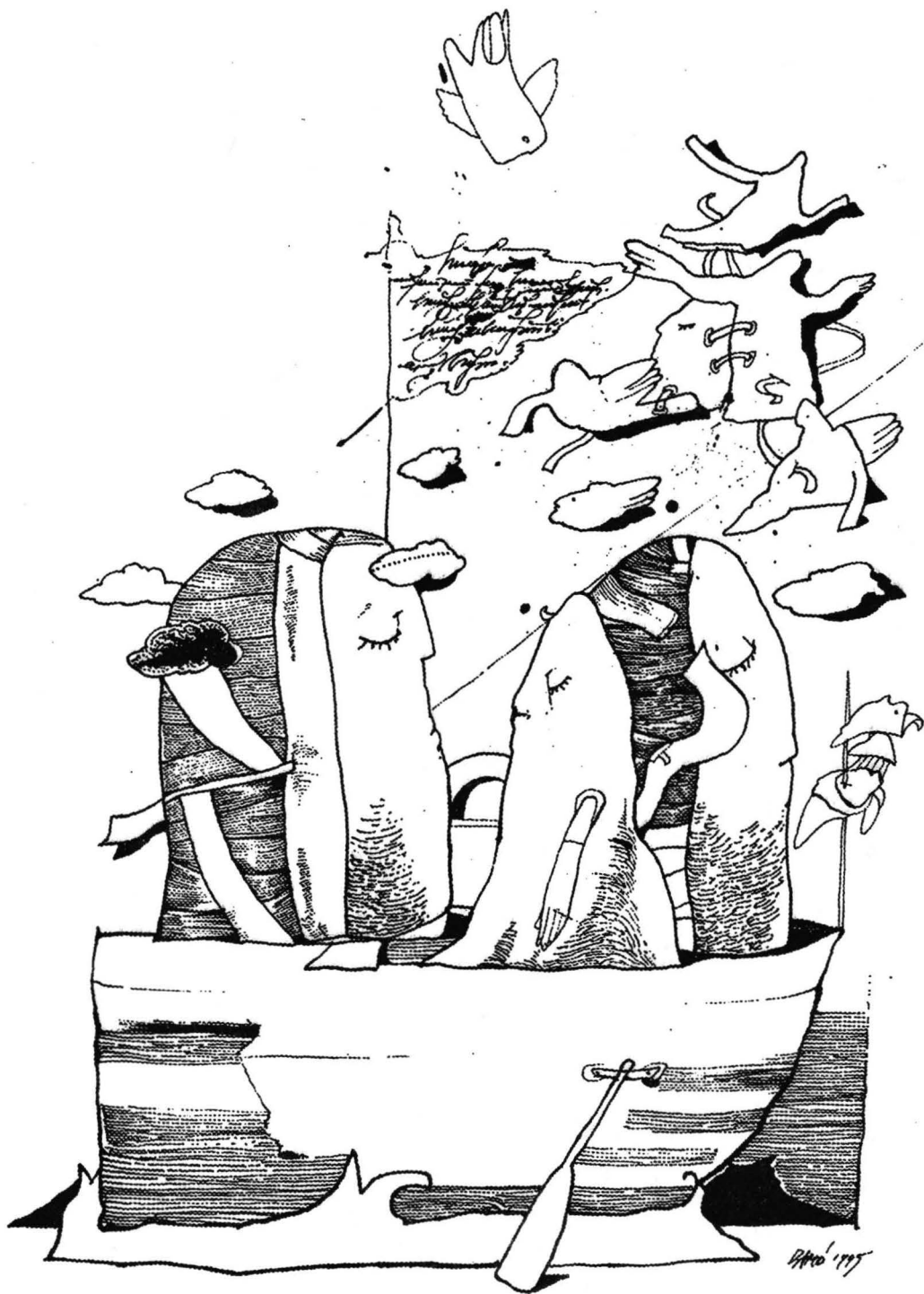
Convorbirea noastră e liberă, culantă. Observațiile precise, jumătățile de propoziții sau cele secundare nu greșesc ținta, pur și simplu rămân între noi. Sînt și ele necesare pentru această oră neutră. Mult mai necesare decît veșnica seriozitate și îngrijorare. Acum s-a întîmplat ca nu tocmai noi să purtăm pe umeri toate grijile lumii. Apoi convorbirea începe să meargă în zig-zag, atenția dispersată, o mîna se îndreaptă spre genți, alta se așază pe masă, astfel încît ceasul să fie vizibil. Începe vremea ocupațiilor, a faptelor importante de viață. Ele cuprind restul zilei. Poate că îl fac amar. Pornim în trei direcții de pe puntea vaporului cît o masă de cîrciumă. Deci, ocupațiile importante trebuie înmulțite cu trei.

Atîta s-a întîmplat și nimic mai mult. Dacă aș ține un jurnal, poate că aș nota. Dar îmi lipsește disciplina necesară pentru un jurnal. Poate că și răbdarea. Dar așa, fără jurnal, aș da uitării această oră dintre două ocupații, dacă nu mi-ar trece prin minte fraza citată din *Jurnalul de galeră*. În drum spre casă, după convorbirea iritată de la poștă, în geantă cu ochelarii reparați ai copilului, îmi pun întrebarea: ce s-a întîmplat de fapt? Și, din cele întîmplate, ce anume poate fi considerat fapt de viață? Vremea pierdută cu funcționarii, reparația prea costisitoare a ochelarilor? Sau tocmai ora petrecută în trei, la umbra copacilor prăfuiți? Ce merită să fie consemnat din toate acestea? Nu ne-am spus nici o înțelepciune, nu am rezolvat nimic, nu am spus despre nimeni lucruri confidențiale, nu s-a pus pe tapet nimic vrednic de consemnat. Și totuși. Îmi dau seama că a fost ceva extraordinar în ora petrecută la berărie. Extraordinar prin faptul că am putut opta pentru ea. Puteam și să renunțăm la ea. Să ne despărțim la colțul străzii și să ne vedem de ocupațiile importante. Dar nu am făcut așa. Am hotărît, noi trei, să urcăm pe puntea vaporului, să ne așezăm la masă, să punem gențile pe al patrulea scaun, să discutăm amănunțit cu chelnerul ce temperatură trebuie să aibă berea bine răcită, să vorbim de una — de alta, despre nimic important și hotărîtor pentru destine. Și totuși, în această oră, tocmai în aceasta, s-a concentrat întreaga viață. În această "oră neutră". Căci neexprimat — firește — totul a fost acolo, pe masă, în mișcările și cuvintele noastre, în tot ce am văzut sau nu am văzut, teama și libertatea existenței. Aici, acum, se întîmplă ceva, ceva ce poate răsturna viața tuturor, să o îndrepte pe cale greșită, să o stingă chiar, dacă asta ar fi voința cuiva în uniformă vizibilă sau sufletească (și înarmat).

Am ales. Valoare. Valoarea orei neutre dintre două ocupații. Să stăm de vorbă. În jurul nostru, zăngănit de arme. Din poziții de tragere și din amvon, deopotrivă.

În românește de Florica Perian

CUPRINS INTEGRAL

Ianuarie 1996

EUROPA CENTRALĂ ȘI PRESA

Lászlóffy Aladár: Vae victis (poezie)

Kántor Lajos: Al șaptelea să fii tu însuși!

Andrei Pippidi: Istoric român la Budapesta (trad. de Horváth Andor)

Fried István: Europa Centrală a scriitorilor

Mészöly Miklós: În beneficiul comun

Lengyel András: Tiszatáj – interesul față de Europa Centrală (1970–'75)

Horváth István-Magyari Tivadar: Răspunderea presei maghiare din România și limitele ei

Tibori Szabó Zoltán: Cezari ai presei? (Convorbire cu Stanik István și Szócs Géza)

Bozoki András: Cenzură și presă în Ungaria în anii 1980

László Noémi: Vrajă, Neliniște (versuri)

CONDEI

Horváth Andor: Dileme și certitudini

Rostás István: Însemnări despre presa românească

PANORAMĂ

Samuel P. Huntington: Ciocnirea civilizațiilor (trad. și cuvînt înainte de Szénasi Éva)

AGORA

Székelly Kriszta: Imaginea minorităților în presa cotidiană din Cluj

Magyar Tivadar: Mass-media civile

DOCUMENT

Codul etic internațional al gazetarilor

RECENZII

Molnár Sára: Pe drumuri, mutări

Selyem Zsuzsa: Pe malul mării

REVISTA REVISTELOR

Kántor Lajos: Emisiuni-pirat invidioase, Mészöly Miklós (și Mándy-) și cu alte texte bune

C.F.: “Veniți la mine, toți cei oboșiți și împovărați...”

Alexander Langer: Subordonarea instinctelor noastre față de necesitatea conviețuirii (trad. de Cinzia Franchi)

ILUSTRAȚII

Albert Zoltán

Februarie 1996

ANII DOUĂZECI

Horváth Andor: Anii douăzeci

Pomogáts Béla: Schimbare de epocă în literatură

Cseke Péter: Schimbarea paradigmei într-o epocă “fără analogie”

Szász János: Schiță despre cel de-al treilea deceniu

Marcel Proust: Timpul regăsit (fragment, trad. de Horváth Andor)

Elias Canetti: Germania Versailles-ului (trad. de Horváth Andor)

László Ferenc: Se naște o muzică universală

Toró Tibor: Acei minunați ani douăzeci, sau prima "întîlnire" dintre Albert Einstein și Bolyai János

Mariana Celac: Orașul și etajele sale (trad. de Horváth Andor)

Józsa István: Interpretare aniversară a mitului

Lászlóffy Csaba: Josiah și Sofia (nuvelă)

Nichita Danilov: Fiul omului, Tatăl (versuri, trad. de Jánk Károly)

Zalán Tibor: Plimbare în cimitir, Maial, Vizitator, Passio (versuri)

CONDEI

Mihály Emőke: Criterii de interpretare a formei eseului

Kali Kinga: (joc) Despre eseul

Beke György: Simțul primejdiei, ca gen

PANORAMĂ

Liberalism, naționalism, minorități (**Zakota Zoltán** de vorbă cu filozoful **Kis János**)

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Ábrahám János: Marele comedian

AGORA

Pillich László: Omienouășutedouăzeci (și) Clujul

Szabó Károly: Rolul serviciilor secrete în societățile democratice

DOCUMENT

János Mihály: Ferenczi Noémi: Scrisori către familia lui Otto Witting

RECENZII

Láng Gusztáv: Trei sute din cinci mii

Molnár Sára: A vedea, a fi chemat

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Horváth Andor: Trecut actual?

K.H.: Rațiune de stat și decalog

ILUSTRAȚII

Moholy Nagy László

Martie 1996

UMOR, JOACĂ, SACRALITATE

Lázár René Sándor: Suferințele lui Cyrano de Bergerac (poezie — publicată de Kovács András Ferenc)

Joseph Addison: Despre umor (trad. de Selyem Zsuzsa)

Mártonffy Marcell: Jocurile adresării

Teodor Baconsky: Imaginarul deriziunii (trad. de Horváth Andor)

Márton László: Apariția lui Formosus (fragment de dramă)

Rácz Péter: Umorele și mistica ebraică

Láng Zsolt: Inspectorul și femeia rea de gură

Egyed Emese: Scrisoare către Ady Endre (poezie)

Visky Ferenc: Umore, joacă, sacralitate

CONDEI

Schöpfli Gyula: Scrisoare deschisă

Tamás Tímea: "Angel of Music" sau fantoma operei

PANORAMĂ

Zakota Zoltán: Noul individualism, regiunile, Europa și satul universal

Reiner Schürmann: Filozofia în Statele Unite (trad. de Mihály István)

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Angi István: Polifonia umorului mozartian

Székely Katalin: Narcis și Psyche

AGORA

Horváth Andor: Cațavencu 224

Supapă, oglindă deformantă, medicament (Ferencz Zsuzsanna de vorbă cu Mircea Toma, redactor-șef adjunct al *Academiei Cațavencu*)

RECENZII

Benyik György: Rîsul în Biblie

Nagy Olga: Poezie sacră

Molnár Sára: "Ce este: nimic"

Bandi Irén: Ce fel de bufonerie?

Selyem Zsuzsa: Cîrciumi, pisici

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Plugor Sándor

Aprilie 1996

ISTORIE ȘI POVESTIRE

Kántor Lajos: Cu privire la *Korunk*

Lászlóffy Aladár: Trecutul apropiat

Cseke Péter: "Dirijarea" literaturii: 1947-1989

Boromissza Tibor: Amintirile unui "memorandist" maghiar

Kelemen Hunor: Cu cărțile pe masă

Horváth Andor: Genul: dincoace și dincolo de poezie

Keszeg Vilmos: Contextul unui text

Balassa Péter: Pe marginea unei convorbiri

Molnár Sára: Istorie și confabulație

Nils-Aslak Vakeapää: Poezii (trad. de Domokos Johanna)

Kolozsvári Papp László: Meșteri la toate

CONDEI

Balla D. Károly: Cei doi Sándor, Miklós și cu mine în pivnița János

Szász János: Limbă și democrație

PANORAMĂ

Szabó Tibor: Un existențialist italian: Nicola Abbagnano

Nicola Abbagnano: Ce este existențialismul? (trad. de Szabó Tibor)

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Fáj Attila: Scrierea lui Arthur Griffith intitulată *Învierea Ungariei, în Trezirea lui Ulysses și Finnegan* (trad. de Zepeczaner Ágnes)

DOCUMENT

Vincze Gábor: Puskás Lajos și Organizația Celor Zece din Cluj (autobiografia lui Puskás Lajos)

REFLEXII ISTORICE

Lipcsey Ildikó: România, 1945

DISPUTĂ

Sulyák István: Elveția Răsăriteană?

RECENZII

Molnár Sára: “Parcă am trăi într-un psalm”

Microrecenzii

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Dan Perjovschi

Mai 1996

REORIENTAREA PROFESIONALĂ A TINERETULUI ÎN TRANZIȚIE

Kelemen Hunor: Strînsoarea timpului, Fără păstrăvi (versuri)

Gábor Kálmán: Schimbare de regim, schimbare de epocă pentru tineret

Magyari Tivadar: Ratare și modificare de carieră

Demény Enikő-Kozák Gyula-Orbán Mária: Febră de învățătură la Cluj?

Vargha Jenő László: Curba psihică a șomajului

Gagyí József: Șomeri cu diplomă

Leitmann Andrea: Centrul PAEM, Job Cluj la Odorheiul Secuiesc

Farkas Imreh Mária: Întreprind, deci exist

Mircea Chivu: Români și maghiari – perspectivă sociologică (trad. de Kovács Kiss Gyöngy)

Balassa Péter: Scris-cititul

Hatházi András: Comunicație; Cea de-a treia zi; Interferență; Plăcerea; Vizită de Crăciun

CONDEI

Főcze Kornélia: La celălalt capăt al mesei

Selyem Zsuzsa: Real-mania

Kelemen Hunor: Gînduri în legătură cu schimbarea carierei

PANORAMĂ

Gill Jones-Claire Wallace: Tineret, familie, cetățean în devenire (trad. de Cseke Péter jun.)

AGORA

Magyari Tivadar: Funcțiile consulting-ului în alegerea profesiei

Veres Valér: Sfera civilă a tineretului maghiar din România

REFLEXII ISTORICE

Kovács Kiss Gyöngy: Rolul maghiarilor în Transilvania secolului al XVIII-lea

RECENZII

Molnár Sára: “Să vreau a fi acolo unde sînt”

Nagy Olga: Monografia “poeziei populare batjocoritoare”

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Szabó Botond: WEB

ILUSTRAȚII

Damó István

Iunie 1996

MODERNITATE – ISLAM

Tordai Zádor: Poveste despre modernizare sau modernizarea și islamul

Nilufer Güle: Modernitate și moralitate (trad. de Horváth Andor)

Fodor Pál: Reforme și ideologii reformatoare în Imperiul Otoman (sec. 16-20)

Hegyi Klára: Creștinismul și islamul în ținuturile balcanice și maghiare ale Imperiului Otoman

Salim Alafenisch-Hajdu Farkas Zoltán: De vorbă despre corturile încremenite

Salim Alafenisch: Cortul încremenit (nuvelă) (trad. de Hajdu Farkas Zoltán)

Angelika Hartmann: Fundamentalismul islamic (trad. de Török Dalma)

Dávid Géza: Modernizare cu participare ungară

Lászlóffy Csaba: "Relicva primordială"

CONDEI

Zalán Tibor: Machete

Ábrahám János: Părintele cinematografiei

PANORAMĂ

Péri Benedek: Renașterea islamică în Asia Centrală

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Soóki-Tóth Gábor: Istanbul

AGORA

Csортán Ferenc: Călătorie în Răsărit

Kiss Olivér: Arabi la Cluj

Vajnovszki-Mihály Irén: Eșarfa – simbol islamic

Nagy Tóth Ferenc: Ecologie culturală

ISTORIE

Wolf Rudolf: Codicele tăietorilor de sare în ocnele din Turda

RING

Scrisoare deschisă din partea Eparhiei Piatra Craiului

RECENZII

Molnár Sára: Ultimul indian nu are grai?

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

H.A.: Mișcarea populației în Europa. Un punct de vedere politic

Cs.P.: Conflict al culturilor?

J.I.: Războiul interpretărilor Coranului

Kuszálik Péter: Maître Panglos și cazul lui cu *Iffjúmunkás*

ILUSTRAȚII

Eugène Delacroix

Iulie 1996

DUPĂ EMIGRAȚIE

Siklós István: Poem

Lászlóffy Aladár: Rațe sălbatice pe un cer din Atelkuz

Borbándi Gyula: Din țara de adopție în țara natală

Faludi György-Szörényi László: Dacă te-ai născut poet maghiar

Ferdinánd György: Pripășit acasă

Gömöri György: Re-migrație?

Hajdu Farkas-Zoltán: Dincoace și dincolo de emigrație

Kibédi Varga Áron: [În Occident...]

Sárközi Mátyás: [29 noiembrie 1956...]

Sz. Nagy Csaba: Migrare spre casă

Kincses Előd: Repatriat într-o oarecare măsură

Láng Gusztáv: Din nou acasă

Szőcs Géza-Rostás István: "Cîte vapoare și porturi..."

Fried István: Între patrii și depeizări

Kakuszi Béla Péter: Mărai Sándor și cultura europeană

Eugène Ionesco: Tragedia limbii (trad. de Vajda Zsuzsanna-Júlia)

CONDEI

Szépfalusi István: Plictisul identității, sfidarea alterității

Kántor Lajos: Pași uriași

Tamás Tímea: Să mergem acasă, să mergem acasă

PANORAMĂ

Pierre Kende: O federație în Bazinul Dunărean al sfârșitului de mileniu?

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Ungvári-Zrinyi Ildikó: Absurdul în Europa Răsăriteană: fața și reversul

AGORA

Végh Balázs: Concret și abstract, sau teoria literaturii minoritare

RECENZII

Kelemen Zoltán: Întoarcere acasă și aducere-aminte

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

K.H.: Europa și europenii

K.H.: Stat național și multinaționalism

Kántor Lajos: Ziditorul unui vis

ILUSTRAȚII

Paulovics László

August 1996

I 100 DE ANI ÎN EUROPA

Kósa László: Interpretări ale istoriei

Bóna István: Descălecat și arheologie

Nemeskürti István: Trăim în limba noastră

Várdy Béla-Várdy Huszár Ágnes: Trianon, revizionism și maghiarimea din America (1920-1995)

Kosáry Domokos -Tóbiás Áron: Cum am văzut secolul 20?

Gosztonyi Péter-Kovács Kiss Gyöngy: "Trecutul nu trebuie transcris, ci scris"

Pomogáts Béla: După o sută de ani

Egyed Ákos: Problemele autoguvernării la Dieta din 1790-'91

Lászlóffy Aladár: Coroana longobardă

Kovács András Ferenc: Simfonia Szabédi (poezie)

Kiss András: În atracția izvoarelor istorice. Jakó Zsigmond la 80 de ani

Kristó Gyula: Descălecatul în izvoarele scrise

CONDEI

Kántor Lajos: Inele anuale în Muzeul Szervátiusz

RECENZII

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

Vincze Zoltán: Descălecatul în focul încrucișat al opiniilor

Fábián Réka: Problema descălecatului în istoriografia română de azi

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Szervátiusz Jenő, Szervátiusz Tibor

Septembrie 1996

SCHIMBAREA PARADIGMEI EDUCAȚIONALE

Fóris-Ferenczi Rita: Alternative în învățământ

Pálffy Zoltán: "Non scholae, sed vitae"

Balassa Zoltán: Pseudonimul "planului diabolic": școala alternativă

Orbán Gyöngyi: Manualul școlar – în rol de interpret

Péntek János: Dileme sociolingvistice

Józsa István: Cunoașterea ostensivă

Monica Gheț: Din nou despre exil

Iordan Chimet: Când mergi departe (din vechiul oraș); Ursul alb (poezii) (trad. de Selyem Zsuzsa)

Poszler György: Literatură maghiară – literatură universală

Láng Gusztáv: Eden fără șarpe

Szilágyi Júlia: Lumină pe perete

Cseke Péter: Cultivarea științelor – fără universitate

Lengyel László: Omul bun la toate

RELIGIA ȘI LUMEA

Visky András: Instituție, cultură și spiritualitate

CONDEI

Kalinovszky Dezső: Reportaj din Cernat

PANORAMĂ

Bokor Imre: Învățământul muzical din Suedia

AGORA

Antal Áron: Intenții și posibilități în învățământul alternativ din România

Péter Lilla: Noi moduri de evaluare în predarea literaturii

Milinte Enikő: Dezvoltarea gândirii eficiente

RECENZII

Balogh Edit: Studiul care oferă bucurii

REVISTA REVISTELOR

Ágoston Hugó: Cultura română în universitățile lumii

H.F.-Z: Falimentul coeducației?

ILUSTRAȚII

Victor Man

Octombrie 1996

DRUMUL DAMASCULUI

Páskándi Géza: În loc de crez

Vásárhelyi Miklós: Nu lovitură de trăznet – furtuni

Méray Tibor: Amintirea unei dimineți de vară

Lászlóffy Aladár: Poligoane secrete de tir, Deșteptare în prima zi a revoluției, Maghiar bombănind,
Duminică în zori, Marșul tăcerii, Epitaf, Răgaz pentru zbatere (versuri)

András Sándor: Patru poezii Nagy Imre (versuri)

Dávid Gyula: 1956 — în Transilvania și ce a urmat după

Páll Lajos: Pe șlepul Andromaca (poezie)

Balázs Imre: De dincolo de ceață

Adrian Pop: Studentimea din Timișoara și București, mișcările sale de protest (trad. de Kovács Kiss Gyöngy)

Tardos Tibor: Limonadă! Limonadă!

Nagy Gáspár: Vom privi în timpul trecut... toamna; În miezul vremurilor (versuri)

Major-Zala Lajos: Strălucește dincolo de materie (poezie)

Fekete Sándor: Date pentru procesul lui Nagy Imre

Pomogáts Béla: Regiune simbolică

László Noémi: Drumețul îndrăcit (poezie)

DRUMURILE CONVERG

Kántor Lajos: Trei poezii

Cseke Péter: Muțenie grăitoare

Horváth Andor: Trezire

Kovács Kiss Gyöngy: Mari converțiți

Kelemen Hunor: Saul, Paul și Persoana

Selyem Zsuzsa: "Uluit și tremurînd"

PANORAMĂ

Pokol Béla: Ideologie și politica limbii în Europa

Pethő László: Și totuși s-a găsit loc în barcă

ISTORIE

Gosztonyi Péter: ÁVH și revolta budapestană din 1956

AGORA

Gál Mária: 1956: Fundalul și consecințele sale în Transilvania

RECENZII

Szentmártoni János: Gérecz Attila, poetul-martir în 1956

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

K.H.: Actualitatea inactuală a lui Nagy Imre

Kántor Erzsébet: 1956: Consecințele din România – văzute de români

ILUSTRAȚII

Balázs Imre

Noiembrie 1996

DRUMURI, SPERANȚE

Bányai János: Poezii, jurnale, însemnări

Kántor Lajos: Toamnă în Voivodina

Király László: Istории de batjocură (poezie)

Lászlóffy Csaba: Jocurile lui Kosztolányi (nuvelă)

Végh László: Modernitate și minoritate

Bertha Zoltán: Limbă, națiune, literatură

Poszler György: Confesiunile unui renegat din Transilvania

Határ Győző: Theodicea, Hidrogenaton, "Cortegiile triumfale ale lui Cezar" (versuri)

BUSOLĂ

Sándor Klára: Corelația dintre limbă și religie la ceangăi

CONDEI

Füzi László: La hotarele cunoașterii

Lengyel Ferenc: Studenți maghiari, la nivel superior mediei europene

PANORAMĂ

Várdy Béla-Várdy Huszár Ágnes: Evoluția maghiarimii din țară și din Occident după schimbarea de regim

OPERA ȘI UNIVERSUL EI

Monica Gheț: Agresivitate și stilistica Hybris-ului

Murádin Jenő: Arta din Baia Mare

ISTORIE

Hannelore Baier: Deportări reconstructiei

RECENZII

Selyem Zsuzsa: Pe urme fără relevanță

László Noémi: Haina nouă a regelui și altele

Szalma Natália: "Oscilind între trecutul pierdut și viitorul inaccesibil"

Microrecenzii

REVISTA REVISTELOR

K.H.: Dincoace și dincolo de pod

K.K. Gy.: Mesaj

ILUSTRAȚII

Maurits Ferenc

Decembrie 1996

FILOZOFIE MAGHIARĂ?

Lászlóffy Aladár: Călărețul lui Wesselényi (poezie)

Egyed Péter: Siguranța creației

Aurel Codoban: Existență și sacralitate (trad. de Horváth Andor)

Poszler György: A Treia "Lectură"

Ungvári-Zrinyi Imre: Schimbare de strategie morală

Láng Zsolt: Bestiarium Transylvaniae

CONFERINȚA BÖHM

Balogh Brigitta: Introducere

Larry Steindler: Metafizica lui Böhm Károly

Mészáros András: Antecedentele axiologiei lui Böhm Károly în operele kantienilor din Ungaria

Perecz László: Limbajul lui Böhm Károly

Lackó Sándor: Böhm Károly și *Magyar Philosophiai Szemle*

Mariska Zoltán: Böhm și Bartók

Mester Béla: Este posibilă o "filozofie maghiară"?

Molnár Zoltán: Cîntecele copacilor, păsărele; Hazard; Întîlnire (versuri)

Kabdebó Tamás: Înviere (nuvelă)

Láng Gusztáv: Primele trei volume de versuri ale lui Páskándi Géza

COMPAS

Szigeti Lajos Sándor: Evanghelie și estetică în modernitate

CONDEI

Fodor Sándor: Istoria publicării unui document

RELIGIA ȘI LUMEA

Bogárdi Szabó István: Devotio postmoderna?

PANORAMĂ

Szilágyi Mihály: Karl Popper și critica istoricismului

RECENZII

Kelemen Attila: Sîrmă în această patrie

Veress Károly: Evenimentul tihnit al gîndirii

Orosz Judit: Cel ce dispare în dispariție

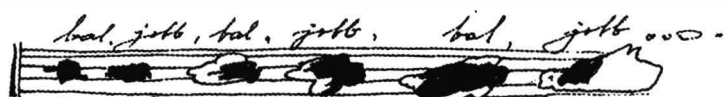
V. Király István: Stări de conștiință paradoxale și conștiința paradoxurilor

Microrecenzii

CASA/SCĂRII

ILUSTRAȚII

Orth István

NOTE DESPRE AUTORI

- BALASSA PÉTER** (1947) estetician, prof. univ., Budapesta
BÁNYAI JÁNOS (1939) istoric literar, prof. univ., Novi Sad
BORBÁNDI GYULA (1919) istoric literar, Mîinchen
CELAC, MARIANA arhitect, Bucureşti
CSEKE PÉTER (1945) sociolog, redactor **Korunk**, conf. univ. –
Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj
DÁVID GYULA (1928) istoric literar, Cluj
FODOR SÁNDOR (1927) scriitor, Cluj
GÖMÖRI GYÖRGY (1934) poet, istoric literar, prof. univ., Cambridge
HATÁRGYŐZŐ (1914) scriitor, Londra
HORVÁTH ANDOR (1944) eseist, redactor-şef adjunct **Korunk**, conf. univ. –
Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj
KÁNTOR LAJOS (1937) critic literar, redactor-şef **Korunk**, Cluj
KELEMEN HUNOR (1967) scriitor, secretar de stat, Bucureşti
KENDE, PIERRE (1927) politolog, sociolog, Paris
KIBÉDI VARGA ÁRON (1930) poet, istoric literar, prof. univ., Amsterdam
KINCSES ELŐD (1941) jurist, Budapesta
KIS JÁNOS (1934) filozof, prof. univ., Budapesta
KÓSA LÁSZLÓ (1942) folclorist, prof. univ., Budapesta
KOSÁRY DOMOKOS (1913) istoric, membru al Academiei Ungare, Budapesta
KOVÁCS KISS GYÖNGY (1960) istoric, redactor **Korunk**, Cluj
LÁNG GUSZTÁV (1936) istoric literar, prof. univ. – Inst. Pedagogic, Szombathely
LÁSZLÓ FERENC (1937) muzicolog, prof. univ. – Academia de Muzică
“Gh. Dima”, Cluj
LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937) poet, redactor **Helikon**, Cluj
MÉRAY TIBOR (1924) publicist, Paris
MÉSZÖLY MIKLÓS (1921) scriitor, eseist, Budapesta
POSZLER GYÖRGY (1931) istoric literar, prof. univ., Budapesta
SELYEM ZSUZSA (1967) critic literar, asist. univ. – Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj
SZÉPFALUSI ISTVÁN (1932) scriitor, poet, Viena
SZILÁGYI JÚLIA (1936) critic literar, eseist, Cluj

TÓBIÁS ÁRON (1927) publicist, istoric literar, Budapesta

TORDAI ZÁDOR (1924) filozof, Budapesta

UNGVÁRI-ZRINYI IMRE (1960) lector univ., – Univ. “Babeş-Bolyai”, Cluj

VÉGEL LÁSZLÓ (1941) scriitor, Novi Sad

ZAKOTA ZOLTÁN (1960) economist, Satu Mare

